

HISTORICA OLOMUCENSIA

58–2020

**SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XLVIII**

HISTORICA OLOMUCENSIA
58–2020

Sborník prací historických
XLVIII

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2020

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře, udělené roku 2020 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických je vydáván od roku 2009. Navazuje na dlouholetou tradici ediční řady *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala být vydávána v roce 1960. Od dubna 2015 je zařazen do prestižní evropské databáze odborných časopisů ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Od roku 2009 je na seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci dubna a na konci října. Oddíl Články a studie obsahuje odborné recenzované příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje především informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejich pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Posledním oddílem časopisu jsou recenze.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie FF UP, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.

E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Redakční rada:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci),

Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Katedra obecné antropologie FHS UK v Praze),

doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice),

prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze),

PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci),

doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Katedra teologických věd Teologické fakulty JU v Českých Budějovicích),

prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně),

doc. PhDr. Michael Viktorčík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Etický kodex:

Redakce časopisu přijímá do recenzního řízení zasláné články i další příspěvky všech autorů bez rozdílu, pokud splňují stanovené podmínky pro publikování. Garantuje rovněž všem autorům profesionální recenzní řízení. Další podrobnosti etického kodexu jsou uveřejněny na internetových stránkách časopisu.

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editoři© Ivana Koucká, Vojtěch Češík, 2020

ISSN 1803-9561

Succession, periodicity and summary:

The journal *Historica Olomucensia*, The Collection of History Works has been published since 2009. It follows the long-time tradition of series *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, The Collection of History Works, which started to be published in 1960. Since April 2015 the journal has been included in the prestigious European database of scientific journals ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Since 2009 it has been on the list of peer-reviewed, non-impacted journals published in the Czech Republic. Since 2009 the periodical has been published twice a year, a closing date is at the end of April and October. The section “Articles and Studies” contains peer-reviewed papers dealing with various topics of Czech and world history. The section “Reports” consists of information about activities of the Department of History of the Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc and its projects, or another historical institutes; alternatively also biographies and bibliographies of the Department’s members. The last section of the journal includes reviews.

Editor and contact:

PhDr. Ivana Koucká, Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc
E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Editorial board:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – chairman (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Department of General Anthropology, Faculty of Humanities, Charles University in Prague), doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Institute of History, Faculty of Philosophy, University of Pardubice), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Institute for Contemporary History, Academy of Sciences of the Czech Republic), PhDr. Ivana Koucká (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Department of Theological Disciplines, Faculty of Theology, University of South Bohemia České Budějovice), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Department of History, Faculty of Education, Masaryk University Brno), doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc).

Code of ethics:

The editors accept all received articles into a peer-reviewed process as well as other authors’ contributions without distinction, if they fulfil stated conditions for publishing. Similarly, they also guarantee all authors a professional peer-reviewed process. The other details of the code of ethics may be found at the journal’s website.

Website (information for authors, content of current issues):

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.

Editors© Ivana Koucká, Vojtěch Češík, 2020

ISSN 1803-9561

OBSAH

ČLÁNKY

- DAVID PAPAJÍK
*Role biskupa / arcibiskupa/ Alberta ze Šternberka
 při vývoji města Šternberka.....* 13
- BARBORA DIETRICHOVÁ
*Komunální volby ve statutárním městě Liberci
 ve druhé polovině 19. století.....* 35
- LUBOMÍR NOVOTNÝ – PETRA KUBÍČKOVÁ – JIŘÍ GLONEK
*Ředitel knihovny Dr. Bohuš Vybíral.
 Vyšší státní úředník v interakci s veřejnou mocí (1918–1948). II. část* 57
- MAREK ŠMÍD
*Mise amerických katolíků českého původu
 do Československa v letech 1919–1922.
 První krok k zahájení československo-vatikánských
 diplomatických jednání?* 83
- PATRIK DANÍČEK (ED.)
Edice vzpomínek Josefa Mašína 101
- ONDREJ DRUGA
*Vztah vojvodinských Slovákův k ČSR a československému
 zahraničnímu odboju v letech 1939–1941.....* 115
- LADISLAV KUDRNA
*Vybrané sondy ze života československých letců,
 příslušníků Královského letectva.....* 137
- ALEŠ BINAR
*Armádní skupina „Heinrici“ a první fáze bitvy
 o Moravskou Ostravu (10. až 23. března 1945)* 159

MILAN HANZL

Podobná očekávání, rozdílný výsledek.

*Problematika školství v letech 1945–1948 z pohledu poslankyň
československého a britského parlamentu* 185

ZPRÁVY

ANTONÍN KALOUS

Zpráva o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci

za akademický rok 2018/2019 213

VĚRA SLAVÍČKOVÁ

Zpráva o činnosti sekce archivnictví Katedry historie FF UP

v Olomouci za akademický rok 2018/2019..... 217

PAVLÍNA KALÁBKOVÁ

Zpráva o činnosti sekce archeologie Katedry historie FF UP

v Olomouci za akademický rok 2018/2019..... 223

IVAN PUŠ

Škola, učitel, žák.

Proměny české školy ve 2. polovině 19. století..... 227

ANNA BLATECKÁ

Mezinárodní konference Rok 1919 a Československo

(Postavenie a premeny periférií nového štátu

v procese jeho konštituovania) 229

RECENZE

- DAVID FRONK
 Palin, Michael:
Erebus. Příběh ztracené lodi.
 Pangea, Praha 2019. 235
- JANA BUREŠOVÁ
 Geršlová, Jana:
Podnikání v betonovém stavebnictví v toku času.
 Professional publishing, Ostrava 2019. 241
- IVANA KOUČKÁ
 Vymětalová, Karla:
Procul ex oculis, procul ex mente.
Klasičtí filologové, klasičtí archeologové a
profesoři dějin starověku na německé Karlo-Ferdinandově/Německé
univerzitě v Praze v letech 1882–1945
(biografické medialony).
 Slezská univerzita v Opavě, Opava 2017. 245
- JANA BUREŠOVÁ
 Glonek, Jiří:
Na Jeseníky! O putování jeseníckými horami,
turistických bedekrech a mapách do roku 1945.
 Vědecká knihovna v Olomouci, Olomouc 2019. 249
- ONDŘEJ KOLÁŘ
 Lášek, Radan – Šrámek, Pavel (eds.):
Arm. gen. Ludvík Krejčí. Já se generálem nenarodil:
z písemností hlavního velitele čs. armády nejen o roce 1938.
 Codyprint, Praha 2018. 253
- JANA BUREŠOVÁ
 Kábová, Hana – Koučková, Ivana a kol.:
Josef Dobiáš (1888-1972). Život a dílo.
 Praha, Masarykův ústav a Archiv AV Ř, v. v. i. –
 Pelhřimov, Muzeum Vysočiny Pelhřimov 2019. 257

THE AUTHORS AND SUMMARIES

THE AUTHORS AND SUMMARIES.....263

ČLÁNKY

ROLE BISKUPA (ARCIBISKUPA) ALBERTA ZE ŠTERNBERKA PŘI VÝVOJI MĚSTA ŠTERNBERKA

David Papajík

1 Úvod

Cílem předložené studie je se pokusit analyzovat význam a vliv jednoho konkrétního člověka v dějinách na jedno konkrétní místo.¹ Jinak specifikováno, ukázat příklad člověka, který změnil určité místo v minulosti tak zásadním způsobem, že jeho vliv byl patrný několik století a v některých aspektech přetrvává až do současnosti. Zmíněnou skutečnost chci dokladovat na příkladu osobnosti biskupa (arcibiskupa) Alberta ze Šternberka a jeho zásadním vlivu na podobu města Šternberka.

Jak je možné, že duchovní mající mnoho církevních a diplomatických povinností dokázal mít tak zásadní vliv na město Šternberk? Proč soustředil svůj zájem právě na toto město? Jakým způsobem svůj vliv projevoval? Byly všechny jeho zamýšlené projekty realizovány, případně po jeho smrti opuštěny? To je jen několik z otázek, na které se následující text pokouší hledat odpověď.

2 Albert ze Šternberka

Nemáme zde prostor v textu věnovaném vztahu Alberta ze Šternberka a města Šternberka podrobněji sledovat životní osudy Alberta. Pro správné pochopení jeho významu a role v dějinách města se přesto musíme alespoň stručně u jeho života zastavit. Albertovi otec Štěpán ze Šternberka určil církevní kariéru. Poprvé se mladý Albert uvádí v písemných pramenech v roce 1352, kdy ho papež Kliment VI. jmenoval děkanem olomoucké kapituly.² V pozici kapitulního děkana je Albert připomínán při řešení různých sporů

¹ Zpracování studie bylo umožněno díky podpoře Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v roce 2017 z Fondu pro podporu vědecké činnosti v rámci projektu Albert ze Šternberka. Magdeburský arcibiskup, schwerinský a litomyšlský biskup, duchovní, diplomat, zakladatel a mecenáš (reg. č. FPVC2017/13).

² *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM) VIII. (ed. Vincenz Brandl). Brunnae 1874, s. 119–120, č. 158.

týkajících se církevních záležitostí.³ Patrně již zisk místa kapitulního děkana se neobešel bez přimluvy krále Karla IV. Český a římský král a pozdější císař našel v Albertovi zalíbení a učinil z Alberta svého předního rádce a diplomata. V listopadu 1356 byl Albert jmenován biskupem ve Zvěříně (Schwerin) v pobaltském Meklenbursku, kde působil až do roku 1364, kdy se stal biskupem litomyšlským (1364–1368). Vrcholem jeho kariéry byl post magdeburského arcibiskupa (1368–1371). Jako magdeburský arcibiskup se Albert označoval za německého primase (*Germaniae Primas*). Zastávání tohoto mimořádně prestižního postu a spory s místní kapitulou a braniborskou šlechtou Alberta vyčerpávaly, proto souhlasil se svým návratem na post litomyšlského biskupa (1371–1380). Údajně toužil Albert usednout na biskupský stolec v Olomouci, ale to se mu nepodařilo (olomoucké biskupství bylo daleko prestižnější než biskupství v Litomyšli). Albert zastával 24 let velmi vysoké církevní pozice. Ve svých funkcích a při činnosti na dvoře císaře Karla IV. poznal většinu Evropy, poznal papeže, panovníky, umělce, stavitele. Právě takto disponovaný člověk mohl změnit tvář města Šternberka.⁴

Je třeba ještě doplnit, že během zastávání církevních funkcí (biskup, arcibiskup) se Albert v místě (sídle) úřadu příliš nezdržoval, naopak často cestoval s dvorem císaře Karla IV. po Evropě, případně byl Karlem pověřován mnoha diplomatickými úkoly po celém křesťanském světě (jako císařský rada

³ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM) IX. (ed. Vincenz Brandl). Brunnæ 1875, s. 3, č. 2; *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM) XV. (ed. Berthold Bretholz). Brünn 1903, s. 56–58, č. 71; CDM XV., s. 59–60, č. 72; CDM XV., s. 60–61, č. 73.

⁴ K osobnosti biskupa (arcibiskupa) Alberta ze Šternberka z literatury alespoň SAKAŘ, Josef: *Albert ze Šternberka*. In: 26. výroční zpráva c. k. české vyšší školy reálné v Pardubicích. Pardubice 1902, s. 4–37; SCHMUGGE, Ludwig: *Das Pontifikale des Bischofs Albert von Sternberg*. Mediaevalia Bohemica, 3, 1970, s. 49–86; PRUCEK, Josef: *Albert ze Šternberka – raněhumanistický mecenáš* (dále jen *Albert ze Šternberka*). Okresní archiv v Olomouci, 1973, s. 22–26; SCHMUGGE, Ludwig: *Albert von Sternberg* (dále jen *Albert von Sternberg*). In: *Lebensbilder zur Geschichte der Böhmisches Länder 3. Karl IV. und sein Kreis*. München – Wien 1978, s. 43–65; ŘEZANINA, Dušan: *Karlův diplomat biskup Albert ze Šternberka* (dále jen *Karlův diplomat*). Duchovní pastýř, 29, 1980, s. 134–136, 150–152, 166–167; 30, 1981, s. 7–8; ŘEZANINA, Dušan: *Karlův diplomat Albert ze Šternberka*. In: *Přehled 1/1980–3/1980. Informační občasník středočeského sdružení katolického duchovenstva Pacem in Teris*; FIALA, Jiří: *Albert ze Šternberka († 16. 1. 1380). Životopisný nástin*. Olomouc 2001; RICHTROVÁ, Eva: *Rezidence Alberta ze Šternberka ve Šternberku na severní Moravě* (dále jen *Rezidence Alberta ze Šternberka*). In: *Rezidence a správní sídla v zemích české koruny ve 14.–17. století. Korunní země v dějinách českého státu III*. Praha 2007, s. 171–185; POKLUDA, Zdeněk: *Moravští Šternberkové. Panský rod rozprostraněný od Jeseníků ke Karpatům* (dále jen *Moravští Šternberkové*). Praha 2012; VEČEŘE, Vojtěch: *Litomyšl Alberta ze Šternberka*. Praha 2014. Praha 2014 (bakalářská diplomová práce obhájená na FF UK v Praze). Označení Alberta slovním spojením německý primas uvedeno např. v listině z 4. 3. 1371, viz *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM) X. (ed. Vincenz Brandl). Brünn 1878, s. 129–130, č. 111.

a důvěrník měl k císaři velmi blízko).⁵ Kromě toho také často jezdil do Čech a na Moravu. V Praze si Albert pořídil dům, aby mohl být císaři nablízku, když zrovna pobýval v centru českého království.⁶ Rozhodně ovšem neřídil šternberské panství pouze na dálku. Hlavně měl velmi silný vztah ke šternberskému rodu a k udržování rodové tradice. Listinou vydanou v Olomouci 8. prosince 1361 zvěřinský biskup Albert založil a finančně nadal oltář Panny Marie a sv. Jana Evangelisty v olomouckém katedrálním kostele sv. Václava. Biskup ustanovil, že se zde mají konat každoroční mše za jeho zemřelé rodiče Štěpána a Annu a zemřelé bratry Petra a Zdeňka.⁷

Biskup a posléze arcibiskup Albert silně prosazoval svou představu o děni ve „svých“ diecézích. V podstatě všude se dostával do sporů s místní kapitulou, představiteli sídelního města i okolní šlechtou. Je otázkou, zda za to mohly jeho charakterové vlastnosti, nebo to bylo dáno tím, že zde byl vždy vnímán jako dosazený cizinec (myšleno ve Zvěříně a v Magdeburku), který nerozumí místní problematice. V Magdeburku mu vyčítali neznalost zdejší němčiny. Plno konfliktů měl i v Litomyšli. Biskup a později arcibiskup měl svůj vlastní dvůr, který s ním neustále cestoval. Na jeho dvoře jsou doloženi maršálek, hofmistr, stolník, kuchmistr či kaplan. Dvůr byl tvořen převážně nižšími šlechtici původem z Moravy.⁸

3 Albert ze Šternberka a město Šternberk

Albert ze Šternberka byl synem Štěpána ze Šternberka a jeho ženy Anny. Albertův otec Štěpán ze Šternberka zemřel podle análů šternberského kláštera z 18. století 7. října 1357 a byl patrně pohřben v rodinné hrobce v olomouckém minoritském klášteře.⁹

⁵ V roce 1365 císař Karel IV. vyňal biskupa Alberta ze soudní pravomoci zeměpanských úřadů, v listině ho nazval svým rádcem a důvěrníkem (CDM IX., s. 288–289, č. 387).

⁶ POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 88.

⁷ CDM IX., s. 194–195, č. 264. Další pobyt biskupa Alberta na území Moravy je doložen na Velehradě, kde vydal listinu 14. 4. 1362 (CDM IX., s. 203, č. 276).

⁸ POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 87–89. Většinu členů Albertova dvora lze nalézt na listině ze 4. března 1371 (CDM X., s. 129–130, č. 111).

⁹ Moravský zemský archiv (dále jen MZA) v Brně, fond Augustiniáni Šternberk, Knihy a rukopisy, inv. č. 10, *Annales et commentaria canonice Sternbergensis*, fol. 20v. K tomu dále STARÝ, Marek: *Příspěvek ke genealogii moravskošternberské větve pánů ze Šternberka* (dále jen *Příspěvek ke genealogii*). Střední Morava, 9, 2003, č. 16, s. 86; POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 80.

Po smrti Štěpána ze Šternberka převzali vládu nad městem Šternberkem dva jeho žijící synové (Albert a Zdeněk), kteří společně vystupují v majetkových transakcích v letech 1358–1359.¹⁰ Podle záznamu análů šternberských augustiniánů z 18. století zemřel Zdeněk ze Šternberka 29. května 1360 a Albert tak zůstal posledním žijícím mužským potomkem Štěpána ze Šternberka.¹¹ Mohlo by se zdát, že se tím stal Albert jediným vlastníkem města Šternberka. Nebylo tomu tak, vlastnická práva svého otce Zdeňka ze Šternberka nejen na Šternberk, ale i další majetky převzal Zdeňkův syn Petr. Z toho plyne, že Šternberk, šternberské panství a některé další statky spravovali od konce května 1360 až do prosince 1375 společně Albert se svým synovcem Petrem (v pramenech jsou uváděni např. roku 1360 – *Venerabili Alberto Zwerinensi Episcopo, Principi etc. et Nobili Petro de Sternberg, Nepoti suo*, např. roku 1367 – *domino domino Alberto de Sternberg et Petro suo nepoti*).¹² Je ovšem zřejmé, že rozhodující slovo měl po dlouhou dobu o generaci starší Albert.

Poprvé máme doložen pobyt biskupa Alberta ve Šternberku 23. dubna 1362, kdy zde vydal listinu, ve které dal městu Odry právo odúmrti.¹³ První doložený písemný akt spojený se šternberským panstvím (tedy jeho dvoreckou částí) biskupa Alberta (*Albertus Dei gracia Episcopus Zwerinensis, dominus in Sternberg*) spadá do 6. dubna 1363, kdy osvobodil město Dvorce od odúmrti.¹⁴ Na samotné město Šternberk došlo až za devět měsíců. Biskup Albert listinou vydanou 21. ledna 1364 ve Šternberku osvobodil město Šternberk (*Ciuitatem nostram Sternberch*) od odúmrti (*ius in wlgari morauico odmirt dicitur*). V textu uvádí, že město zdědil po svém otci.¹⁵ Text dokumentu pro Šternberk je téměř totožný s textem listiny pro město Dvorce. Co bylo podstatou práva odúmrti? Biskup to v samotné listině vysvětluje jasně.

¹⁰ Jedná se např. o záznamy v *Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren. Text der Olmützer Cuda (1348–1466)* (dále jen ZDO) (edd. Peter Ritter von Chlumecky, Joseph Chytil, Carl Demuth, A. R. von Wolfskron). Brünn 1856, s. 26, č. 531, č. 533, č. 534; s. 28, č. 565–566, č. 569; s. 31, č. 614.

¹¹ MZA v Brně, fond Augustiniáni Šternberk, Knihy a rukopisy, inv. č. 10, *Annales et commentaria canonica Sternbergensis*, fol. 21r.

¹² Rok 1360 – CDM IX, s. 150, č. 204; rok 1367 – CDM X., s. 8–9, č. 9.

¹³ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Nový Jičín, fond Archiv města Odry, inv. č. 11 (dokument není dochován v originále, jedná se o prostý opis z 18. století). Dne 23. června 1360 biskup Albert vydal v Odrách listinu, kterou obdaroval rychtáře v Hynčicích (Zemský archiv v Opavě, fond Urbariální komise slezská, Opava, inv. č. 340, jedná se o neověřený opis z 18. století).

¹⁴ CDM IX., s. 229–230, č. 313. Biskup Albert vydal listinu na Veselí. V CDM je uvedena špatná datace na 4. 4.

¹⁵ CDM IX., s. 249, č. 334.

Pokud zemře ve městě Šternberku člověk bez legitimních dědiců, tak jeho majetek na základě tohoto práva nepřipadne jako dosud majitelům města Šternberka, ale příbuzným zemřelého. Ti s tímto majetkem mohou disponovat jako se svým vlastním. Pouze v případě, pokud by se neobjevil žádný příbuzný po zemřelém, tak majetek připadne majiteli města (biskupovi Albertovi a jeho nástupcům). Pokud by některý z Albertových nástupců porušil toto jeho privilegium, má ho postihnout Boží hněv.

Biskup svým privilegiem sice snížil svou možnost disponovat s majetky zemědělských osob ve Šternberku, na druhou stranu nesmírně posílil postavení jednotlivých měšťanů. Ti se teď nemuseli obávat, že v případě neexistence legitimního dědice jejich širší rodina přijde o majetek. Byla to cesta k vytvoření bohatší měšťanské elity ve Šternberku. Zároveň se jedná o nejstarší doložené privilegium města Šternberka.

Když v roce 1636 sepisovali ve Šternberku městská privilegia a listiny, uvedli, že město má nejstarší listinu z roku 1364 od biskupa Alberta, protože předešlé dokumenty byly zničeny požárem města.¹⁶ Údaj o požáru města Šternberka v roce 1364 podle W. Stiefa potvrzuje i záznam v *Kronice města Dvorce (Chronik der Stadt Hof)*, kde prý bylo uvedeno, že město Šternberk postihl v roce 1364 velký požár při kterém shořela městská privilegia, která byla biskupem Albertem obnovena.¹⁷ Je podivné, že žádná z dochovaných biskupových listin nás ani náznakem neinformuje o zmíněném požáru města. Požáry byly častou zhoubou měst, protože většina staveb byla ze dřeva, čili požár města vyloučit nelze. Právo odúmrti se běžně dávalo městům či vesnicím poté, co je postihla nějaká katastrofa, aby se jim tímto způsobem pomohlo. Na druhou stranu to působí dojmem jisté vykalkulovanosti, když se omlouvá skutečnost, že město nemá stará privilegia, protože shořela. Biskup vydal své privilegium 21. ledna 1364, kdyby město postihl požár v roce 1364, bylo by vydání privilegia extrémně rychlé (při mnoha biskupových povinnostech). Pokud tedy město opravdu postihl v dané době požár, tak se to

¹⁶ SOKA Olomouc, fond Archiv města Šternberk, inv. č. 36, *Aufzählung der Hauptbriefe und Originalien der Stadt Sternberg*, fol. 101.

¹⁷ STIEF, Wilhelm: *Geschichte der Stadt Sternberg in Mähren* (dále jen *Geschichte der Stadt*). Schaffhausen 1934, s. 65. K tomu BARTUŠEK, Antonín a kol.: *Šternberk na Moravě. Státní zámek, město a okolí*. Praha 1951, s. 3. Ze Stiefova záznamu není jasné, kterou kroniku města Dvorce měl na mysli. V současné době jsou ve Státním okresním archivu Bruntál uloženy tři svazky dvorecké kroniky z let 1929–1930, 1930–1935 a 1935–1938. V nich však žádná informace o požáru Šternberka v roce 1364 obsažena není. W. Stief měl patrně na mysli starší dvoreckou kroniku, která se do dnešních dní nedochovala (SOKA Bruntál, fond Archiv města Dvorce, inv. č. 245–247). V práci MICHAL, J.: *Die Geschichte der Stadt Hof und der Burg Sternberg*. Prag 1901, se k roku 1364 žádný požár města Šternberka nepřipomíná.

muselo stát v roce 1363 či ještě dříve. Můžeme uzavřít, že záležitost s údajným požárem města v roce 1364 je velmi nejistá.

Znovu je biskupův pobyt doložen ve Šternberku 15. prosince 1367, kdy rozhoduje jako vrchní arbitr spor mezi na jedné straně svými bratřenci Alešem a Vilémem ze Šternberka a na druhé straně vizovickým klášteřem. Předmětem sporu bylo několik vesnic na východní Moravě, biskup rozhodl, že sporné vesnice patří klášteři, ale do konce života je mohou užívat Aleš a Vilém ze Šternberka. Nakolik mohl být biskup ve sporu nestranným soudcem, ponechme stranou, zvolený kompromis ale patrně vyhovoval všem zúčastněným.¹⁸

Již jako magdeburský arcibiskup Albert (*Albertus dei gracia sancte Magdeburgensis ecclesie Archiepiscopus*) pobýval náš hrdina ve Šternberku 1. srpna 1369. Víme to z listiny, kterou arcibiskup ve Šternberku vydal. Předmětem dokumentu byla směna majetků mezi ním a jeho synovcem Petrem na jedné straně a olomouckou kapitulou na straně druhé. Albert se synovcem vyměnili svůj statek v Polkovicích za kapitulní majetek ve Výšovicích.¹⁹ Nebyla to směna pro nás nevýznamná, protože arcibiskup měl s nově získaným statkem svoje záměry, které patrně nosil v hlavě již delší dobu.

Zcela zásadní událost, která výrazně ovlivnila dějiny města Šternberka na mnoho století, se neudála ve Šternberku, ale až v daleké Praze. Tam totiž magdeburský arcibiskup Albert ze Šternberka vydal 4. března 1371 zakládací listinu augustiniánského klášteřa (augustiniánů kanovníků) Panny Marie ve Šternberku. Arcibiskup v textu uvádí, že k založení klášteřa ve Šternberku má souhlas svého synovce Petra i olomouckého biskupa Jana IX. ze Středy. Je zajímavé, že své šternberské sídlo nazývá městečkem (*monasterium nostrum in opido nostro Sternberg*). Arcibiskup dal novému klášteři do majetku ves Stádlo (poblíž Šternberka) se dvěma poplužními a mlýnem a ves Výšovice (na Prostějovsku) s rybníkem a patronátním právem, dále les v údolí a na pahorku Lichtenštejn (*silvam etiam in valle et colle Lichtenstein*) od potoka (Sitky), který teče za mlýnem až k cestě k Chabičovu a vinici u Mutkova, kterou měl dříve v majetku zemřelý správce šternberského farního kostela Konrád (*olim Conradus rector parochialis ecclesiae in Sternberg*). Jako svědci založení klášteřa vystupují významní šlechtici jako Petr a Jan z Rožmberka, olomouc-

¹⁸ CDM X., s. 19–21, č. 23. Listinou vydanou 4. 4. 1368 v Brně bratři Aleš a Vilém ze Šternberka slíbili dodržovat rozhodčí výrok biskupa Alberta ze Šternberka z 15. 12. 1367 (CDM X., s. 27, č. 36).

¹⁹ CDM X., s. 94–95, č. 73. Již v roce 1367 získal tehdy ještě biskup Albert (spolu se synovcem Petrem) 19 lánů ve Výšovicích od Všebořa a Oldřicha z Náměště (CDM X., s. 8–9, č. 9). K tomu také CDM X., s. 11–12, č. 11.

ký komorník Beneš z Kravař a členové arcibiskupova dvora převážně z řad nižší šlechty.²⁰

Ještě tentýž den, 4. března 1371, v Praze olomoucký biskup Jan IX. ze Středy povýšil na žádost magdeburského arcibiskupa Alberta farní kostel sv. Jiří ve Šternberku na klášter (na klášterní chrám Zvěstování Páně). Olomoucký biskup v listině nazývá Alberta svým ctihodným a nejdražším přítelem (*venerabilis amicus noster carissimus*). Dle Jana IX. ze Středy je kostel sv. Jiří hojně navštěvován lidmi, má dostatek pozemků a příjmů a leží v příznivé poloze. Klášter měl být určen pro 15 mnichů. Olomoucký biskup dále přenesl všechna práva bývalého farního kostela na nový klášter a vydal ustanovení k volbě opata a klášterní řeholi.²¹

Dne 5. července 1371 moravský markrabě Jan Jindřich potvrdil novému klášteru majetky darované arcibiskupem Albertem, přičemž v listině uvedl, že klášter se nachází v arcibiskupově městečku (*in oppido suo Sternberg*).²² Jak v Albertově zakládací listině z března 1371, tak v markraběcí listině z července 1371 není Šternberk nazýván městem (*civitas*), ale jen městečkem (*oppidum*). Terminologie pro označování Šternberka v nejstarší době kolísala, v roce 1296 byl nazýván městem, v roce 1371 městečkem.²³

Olomoucký biskup Jan IX. ze Středy 12. března 1372 udělil teď již litomyšlskému biskupovi Albertovi (*Alberto Luthomuschlensi episcopo*) právo položit základní kámen k novému klášteru (proboštví) (*primarium lapidem ponere*), prostor vysvětit a uvést do úřadu klášterního probošta.²⁴ Z toho vidíme, že vše šlo velmi pomalu. V březnu 1371 Albert klášter založil a ještě v březnu 1372 nebyl položen základní kámen k jeho výstavbě (stál jen kostel sv. Jiří a asi budova fary, které byly v březnu 1371 přičleněny klášteru).

V březnu 1372 pobýval Albertův synovec Petr ze Šternberka u svého strýce v Litomyšli (již v říjnu 1371 byl arcibiskup Albert zpět na biskupském stolci v Litomyšli). Během tohoto pobytu vydal Petr 25. března 1372 listi-

²⁰ CDM X., s. 129–130, č. 111. K tomu z literatury PRŮCEK, Josef: *Archivní prameny k dějinám reformního augustínismu ve Šternberku 1371–1413* (dále jen *Archivní prameny*). Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, 1971, č. 152, s. 25.

²¹ CDM X., s. 131–133, č. 112; *Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu. I. díl (1173–1380)* (dále jen *Moravské a slezské listiny*), (edd. Jan Bistřický, František Spurný, Ludvík Václavek, Metoděj Zemek). Brno 1991, s. 169–171, č. 106 (odtud citace uvedené v textu). K listině je připojen souhlas olomoucké kapituly s celou záležitostí z 12. 3. 1371 (také CDM X., s. 134, č. 114).

²² CDM X., s. 156–157, č. 126.

²³ Rok 1296 – *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM) V. (ed. Antonii Boczek). Brunae 1850, s. 54–55, č. 54.

²⁴ CDM X., s. 180, č. 155.

nu, ve které vyslovil souhlas se založením a obdarováním kláštera ze strany svého strýce Alberta (*dominus Albertus episcopus Luthomyslensis, olim archiepiscopus Magdeburgensis, dominus et patruus noster carissimus*). Petr v listině vyjmenovává klášterní majetky tak, jak je známe z Albertovy listiny z března 1371. Šternberk v textu označuje jako městečko (*monasterii in opido nostro Sternberg*). Z drobných rozdílů můžeme upozornit, že klášterní les nazývá Lichštejn (*Siluum eciam in valle Lychsteyn*), ne Lichtenštejn (*Lichtenstein*), jak je uvedeno na arcibiskupově zakládací listině, zemřelého správce šternberského farního kostela Konráda pak nazývá přímo farářem (*quondam Cunradus plebanus in Sternberg*). Petrův akt dosvědčili např. olomoucký komorník Beneš z Kravař se svým synem Václavem a členové biskupova dvora (mezi nimi je uveden i Jaroslav z Odlochovic).²⁵

Po ukončení svého působení v Magdeburgu si biskup přivezl z tohoto německého města spoustu vzácných předmětů, mezi jiným i ostatky svatého Viktorína, které uložil ve Šternberku. V říjnu 1376 pak ostatky přenesl ze Šternberka do Litomyšle, neboť prohlásil sv. Viktorína za patrona litomyšlského biskupství.²⁶

Kdo byl skutečným vlastníkem města Šternberka z dvojice spolumajitelů Albert a synovec Petr nám jasně ukazuje text jimi společně vydané listiny pro městečko Dědice z 29. června 1372. V dokumentu se Albert zřetelně označuje za pána města (*Albertus dei gracia episcopus Luthomyslensis, dominus in Sternberg, et Petrus de Sternberg, eiusdem domini episcopi nepos*).²⁷

Znovu máme pobyt biskupa Alberta ze Šternberka ve Šternberku doložen 10. srpna 1374, kdy spolu se synovcem Petrem odkoupili od Štěpána z Tvorovic a jeho ženy Kačny jejich část vsi Tvorovic. V dokumentu vydaném prodávajícími je opět Šternberk označen jako městečko (*in terra Morauie in opido Sternbergensi*).²⁸

Zdá se, že Petr ze Šternberka nebyl spokojen s tím, že žije ve vleku biskupa Alberta. Proto žádal majetkové oddělení od mocného strýce. Biskup nakonec souhlasil, že odevzdá k samostatné vládě část společných majetků. Za tímto účelem zorganizoval biskup velkolepé setkání téměř všech žijících Šternberků (z různých větví) a s nimi sprátelených Kravařů v biskupské Litomyšli. Tímto získáváme odpověď na otázku, kde biskup nejčastěji pobý-

²⁵ CDM X., s. 180–181, č. 156.

²⁶ POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 90.

²⁷ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM) XIII. (ed. Vincenz Brandl). Brünn 1897, s. 541–542, Nachtrag; CDM XV., s. 116–117, č. 138).

²⁸ Listina byla vydána ve Šternberku 10. 8. 1374 Štěpánem z Tvorovic a jeho manželkou Kačnou (CDM X., s. 240–241, č. 226).

val a které bylo jeho nejoblíbenější sídlo, byl to biskupský palác v Litomyšli. Pokud by byl nejoblíbenějším biskupským sídlem Šternberk, který navíc nesl prizma jednoho z nejstarších rodových statků, uskutečnilo by se setkání ve Šternberku. Velkolepé setkání s cílem oddělit majetky se uskutečnilo 13. prosince 1375. O rozdělení majetku vyhotovili oba hlavní aktéři samostatné listiny, jednu vydal biskup, druhou Petr. Co bylo dojednáno? Ze společného jmění přenechal biskup Petrovi všechny majetky v Čechách (hlavně panství Bechyně a některé menší statky), na Moravě pak panství Račice a některé drobnější statky. Všechny ostatní moravské majetky zůstaly v rukou biskupa, tedy i šternberské panství. Biskup nesměl z těchto majetků bez Petrova souhlasu nic odprodat. V obou dokumentech je Šternberk nazýván městečkem (*opidum Sternberg*). Jedním z osmi rozhodčích dohody byl Petr z Kravař, budoucí vlastník šternberského panství, jedním z ručitelů ujednání byl Lacek z Kravař, který později také aktivně zasáhne do dějin šternberského panství.²⁹

Od poloviny prosince 1375 tak byl biskup Albert samostatným vládcem Šternberka. Na druhou stranu jeho synovci Petrovi bylo jasné, že po biskupově smrti dostane jeho majetky nazpět (biskup nemohl mít žádné legitimní přímé dědice).

Biskupovou pravou rukou ve Šternberku byl purkrabí šternberského hradu Jaroslav z Odlochovic a z Kurovic (roku 1376 označen jako *Jaroslao Burgrauio in Sternberch dicto de Odlochouicz alias de Kurowicz*, roku 1379 označen jako *Jaroslauus de Otlochouitz, purgravius in Sternberg*), který je v této funkci doložen v letech 1376–1379, ale patrně ji zastával delší období.³⁰

Biskup Albert se v roce 1376 rozhodl, že upraví poměry ve šternberském klášteře Panny Marie. Obšrně nás o tom informuje jím ve Šternberku vydaný dokument z 27. února 1376. Nelze zde dlouhý dokument dopodrobna

²⁹ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM) XI. (ed. Vincenz Brandl). Brünn 1885, s. 4–7, č. 6; CDM XI., s. 7–10, č. 7. Dohoda byla vepsána do zemských desk v lednu 1376 (ZDO III., s. 89–91, č. 3). K tomu z literatury POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 91–93.

³⁰ Rok 1376 – ZDO III., s. 100, č. 180 (odtud citace uvedená v textu); rok 1376 – CDM XV., s. 137–143, č. 167; rok 1377 – *Die Landtafel des Markgrauthumes Mähren. Text der Brünnner Cuda* (1348–1466) (dále jen ZDB) (edd. Peter Ritter von Chlumecky, Joseph Chytil, Carl Demuth, A. R. von Wolfskron). Brünn 1856, VI., s. 130, č. 531; rok 1379 – *Moravské a slezské listiny*, s. 211–215, č. 129 (odtud citace uvedená v textu). Podle práce POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 89 je Jaroslav z Odlochovic doložen purkrabím na šternberském hradě v letech 1372–1379. Prošel jsem veškeré prameny, které autor u tohoto údaje odkazuje, ale nenašel jsem v nich informaci o tom, že by byl Jaroslav z Odlochovic již v roce 1372 purkrabím na šternberském hradě. Ani v jiných pramenech, které jsem studoval, jsem tento údaj nenašel. Patrně se autor s rokem 1372 spletl. Pokud měl autor na mysli listinu Petra ze Šternberka z 25. 3. 1372 (CDM X., s. 180–181, č. 156), tak na ní sice svědčil Jaroslav z Odlochovic, ale u jeho jména chybí jakákoliv informace o tom, že by byl purkrabím šternberského hradu.

rozebírat. Seznámíme se pouze s těmi jeho pasážemi, které nám blíže přibližují život ve Šternberku. Biskup rozšířil počet kanovníků v klášteře z původních 15 na 20 (včetně probošta). Klášter se měl řídit zvyklostmi podle vzoru roudnického kláštera v Čechách. Šternberský učitel (*magister scholae*) bude muset mít k sobě šest kleriků (scholárů) znalých chorálového zpěvu, kteří budou každodenně zpívat v klášteře. Za to obdrží učitel od probošta týdně šest pražských grošů. Biskup dále nařídil, že probošt musí mít dva kleriky ve špitále, který v minulosti založil Albertův otec Štěpán ze Šternberka a jeho matka Anna v prostoru mimo městečko Šternberk (spolu s dvorem, mlýnem a 12 hřivnami ročního platu ze vsi Újezda). Šternberský špitál byl se souhlasem olomouckého biskupa Jana IX. ze Středy přenesen do městečka Šternberka a připojen ke klášteru. Oběma klerikům, kteří se budou starat o špitál, se mají představení kláštera postarat o slušné živobytí s tou podmínkou, že tito dva klerici budou ve špitále spolu s učitelem a scholáry denně zpívat jednu mši a ve velké svátky ještě další zpěvy. Druhou mši pak mají povinnost konat v hradní kapli (*in capella castris Sternbergensis*) a posluhovat církevními svátostmi nemocným i zdravým věřícím nejen v městečku Šternberk, ale v celém šternberském farním obvodu. Probošt s kanovníky mohou tyto kleriky volně sesazovat a měnit dle svého uvážení. Po smrti biskupa Alberta musí probošt na den výročí jeho smrti dát kanovníkům v klášteře na pohostění čtvrt hřivny grošů a další čtvrt hřivny grošů za zpívání slavnostních vigilí a slavnostní mši. Probošt kláštera je povinen v den výročí smrti biskupa Alberta dát chudým ve šternberském špitále, kterých je 13, každému jeden groš a zvoníkovi za zvonění tři groše. Úplně stejné platby chudým a zvoníkovi probošt poskytne ve výroční den smrti Albertova otce Štěpána, jeho matky Anny a bratrů Petra a Zdeňka. Kdyby zemřely Albertovy sestry Kateřina a Anežka, tak opět se má slavit výroční den jejich smrti s povinnými obřady a finančními platbami, jak je výše uvedeno. Další platby biskup nařídil posílat do litomyšlského biskupského chrámu a do lanškrounského kláštera. Biskup v dokumentu nařizuje, aby se probošt a kanovníci starali o špitál, vydržovali v něm 13 chudých nemocných a dvě služky, které se mají o nemocné starat. Proboštovi dále přikazuje, že musí dát na Velikonoce každému chudému umístěnému ve špitále peníze na látku a ušití oděvu. Pokud některý chudý či nemocný ze špitálu odejde nebo zemře, probošt je povinen do deseti dnů v něm umístit jiného potřebného člověka, aby byl neustále dodržen počet 13 nemocných. Aby mohl klášter tyto velké finanční závazky unést, rozhodl se biskup mu za tímto účelem udělit další statky (vesnici Roštín, ves Kladoruby s dvorem, ves Tvorovice s dvorem). S předáním statků klášteru vyslovil synovec Petr ze Šternberka souhlas. Synovec Petr a probošt šternberského

kláštera Václav s převorem Janem potvrdili, že budou dodržovat veškerá ustanovení Albertovy listiny. Biskup v dokumentu opět označuje Šternberk za městečko (*oppido nostro Sternberg*).³¹

Z obsahu listiny je třeba zdůraznit přenesení špitálu z okraje Šternberka do prostor budovaného kláštera a zpřísnění podmínek působení augustiniánů ve Šternberku. Jak si ukážeme dále, podmínky byly pro mnichy tak zničující, že se jich budou chtít ještě během biskupova života zříct a naplno se jim to podaří až po jeho smrti. Listinou máme poprvé doloženou existenci hradní kaple, která ale na hradě musela být již brzy po jeho vzniku.

Z kláštera přenesme svou pozornost na samotné město, které bylo vybudováno na předělu rovinaté Hané a horského pásma Nízkého Jeseníku v úzkém a hlubokém údolí potoka Sitky. Jak připomíná urbanista K. Kuča, půdorys Šternberka je velmi komplikovaný a rozbor stavebního vývoje města naráží na nedostatek pramenů (citelně postrádáme podrobnější archeologický výzkum, který by vnesl do mnoha problémů více světla, jak se tomu např. podařilo při výzkumu Litovle nebo Uničova). Je nepochybné, že nejstarší stavební fázi města představovala dlouhá a široká severojižní ulice, jejíž severní polovinu nacházíme v severní části dnešní ulice Československé armády a její jižní část v dnešní Bezručově ulici. Právě přes tento prostor šla hlavní obchodní komunikace procházející městem. Nejstarší stavební prostor na jihu končil v místě pozdějšího špitálního kostela (dnes kostel Nejsvětější Trojice, zástavba mezi kostelem a Bezručovou ulicí je druhotná). Tento lokovaný prostor tak měl větvenový (případně ulicový) tvar. U špitálního kostela se od jihu sbíhaly dvě cesty, kterými se vstupovalo do samotného města. Spor se vede o to, zda výše uvedený stavební prostor představuje prvotní městské založení z devadesátých let 13. století nebo se jedná o vesnické sídliště neznámého jména, které existovalo ještě před založením hradu a města. Pokud by platila první varianta, muselo by být město lokováno dvakrát (podruhé někdy ve 14. století, patrně v době biskupa Alberta ze Šternberka). Pokud by platila druhá varianta, znamenalo by to, že městská lokace konce 13. století by se týkala osazení svahu mezi hradem a nejstarší ulicí v severojižním směru (čili, že již v této stavební fázi došlo k vybudování dnešního Hlavního náměstí).³² Na tyto složité otázky nedokážeme jednoznačně odpovědět dokud ne-

³¹ CDM XV., s. 137–143, č. 167. Jedním ze svědků Albertova pořízení byl šternberský hradní purkrabí Jaroslav z Odlochovic. Když Jan z Lešan s příbuznými prodal 20. 1. 1376 augustiniánskému klášteru ve Šternberku plat ze vsí Výšovic, označil Šternberk za město (*in civitate Sternberg*, CDM XI., s. 21–22, č. 21).

³² KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. VII. díl. (Str–U). Praha 2008, s. 331–333. Autoři KOUDELA, Miroslav – KAŇÁK, Bohdan: *K počátkům města Šternberka*. Střední Morava, 2, 1996, č. 2, s. 6–7 se domnívají, že město vzniklo na sklonku

bude proveden podrobný archeologický výzkum klíčových prostor (Hlavní náměstí, Horní náměstí, osídlení kolem dnešní ulice Československé armády a Bezručovy ulice).

Již 3. února 1376 dal olomoucký biskup Jan IX. ze Středy v Kroměříži souhlas k přemístění špitálu do městečka Šternberka (*opido Stermberg*), které bylo právě ohrazeno a obehnáno příkopy (*muris et fossatis firmato*) a jeho správou pověřil klášter s tím, že původní špitální kostel na předměstí bude nadále udržován.³³ Zatímco velmi podrobná listina litomyšlského biskupa Alberta z 27. února 1376 nám nepodává žádné informace o tom, že by měl být Šternberk biskupem Albertem ohrazen, daleko stručnější text olomouckého biskupa Jana IX. ze Středy tuto zásadní zprávu obsahuje. Listina olomouckého biskupa nám tak poskytuje kýžený doklad toho, že biskup Albert vybuďoval či dokončil vybudování šternberských městských hradeb. Starší literatura většinou biskupovi připisovala výstavbu šternberských hradeb, ale spíše na základě představy, že buďoval klášter, přebudoval hrad, tak musel budovat i město (městečko). Žádné důkazy ale k této záležitosti nepřinášela.³⁴ Nelze vyloučit, že s výstavbou hradeb města Šternberka bylo započato již za biskupových předchůdců a biskup pouze dílo dokončil. Výstavba kamenných hradeb byl velmi finančně nákladný podnik, který mohl trvat několik desítek let (v nedaleké Litovli byla výstavba městských hradeb rozvržena na 21 let).³⁵ Ze západu a severu města hradby částečně kopírovaly tok říčky Sítky, z východu příkré horské svahy Jeseníků. Nejzranitelnější bylo město

13. století sloučením tří částí – osídlení kolem hlavní komunikační tepny (dnes ulice Československé armády), podhradí v blízkosti hradu (dnešní Horní náměstí) a prostoru kolem dnešního Hlavního náměstí. Autoři ale připomínají, že pro naprostý nedostatek pramenů je jejich názor na vznik města pouhou hypotézou.

³³ MZA v Brně, fond Gubernium – listiny, sign. I-2. Listina není vydána v CDM. K tomu z literatury PRUCEK, J.: *Archivní prameny*, s. 25; PRUCEK, J.: *Albert ze Šternberka*, s. 24.

³⁴ STIEF, Wilhelm: *Geschichte der Stadt Sternberg in Mähren von ihren Ursprung bis zur Gegenwart*. Sternberg 1894, s. 7; KAŇÁK, Bohdan – KOUDELA, Miroslav – MRACKÝ, Jan: *Šternberk slovem a obrazem* (dále jen *Šternberk*). Šternberk 1996, s. 15; KAUFEROVÁ, Vlasta: *Kostel Nejsvětější Trojice ve Šternberku*. Střední Morava, 4, 1998, č. 7, s. 69; CHUPÍK, František: *Městské opevnění ve Šternberku, historie a současný stav* (dále jen *Městské opevnění*). In: Státní památkový ústav v Olomouci, 2002, s. 97. Podle práce LAZENSKÝ, Eduard – MATZNER, Josef: *Chronik der Stadt Sternberg, anfangend vom Jahre 1241–1865*. Sternberg 1865, s. 7 mělo město Šternberk hradby již v roce 1364. O odstavec dál autoři píší, že hradby města vystavěl biskup Albert ze Šternberka v roce 1376. Jedná se o zmatečné údaje.

³⁵ Privilegium krále Jana Lucemburského povolující Litovli vystavět městské hradby z roku 1327 viz *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM) VI. (edd. Peter Ritter von Chlumecky, Joseph Chytil). Brünn 1854, s. 251–252, č. 324. K tomu PAPAŽÍK, David: *Vznik města Litovle a jeho vývoj do roku 1411* (dále jen *Vznik města Litovle*). In: Litovel – Velké dějiny města. Litovel 2018, s. 114.

od jihu, kde chyběly přírodní překážky. Jižní hradby města přetaly obchodní cestu od Olomouce. Mimo jižní hradby, čili za městem, existovalo osídlení podél cesty od Olomouce (Olomoucké předměstí, které se svou rozlohou téměř vyrovnalo opevněnému městu). Kdy toto osídlení vzniklo, nedovedeme pro nedostatek pramenů určit. Hradba kolem města měla 1200 metrů. Separovanou jednotkou byl samostatně opevněný hrad. Z celkové délky městských hradeb je dodnes dochováno asi 500 metrů. Až na drobné výjimky v severní a jižní části opevnění je zbylé opevnění skryto v přírodní vegetaci a v zadních částech parcel domů a zahrad. Z dochovaných fragmentů je zjevné, že městská hradba byla široká asi dva metry. Z dochovaných částí hradeb měří nejvyšší šest metrů (ve východní části městského opevnění). Lze předpokládat, že výška šternberských městských hradeb se pohybovala mezi šesti a osmi metry.³⁶ Pro srovnání můžeme uvést rozsah hradeb nedalekého královského města Litovle. Město Litovel mělo hradby v celkové délce 1 300 metrů, široké dva metry a vysoké pět metrů.³⁷

Když město uzavřete hradbami, tak musíte zároveň vystavět vstupy do tohoto prostoru, brány. Město mělo celkem tři brány. Dolní bránu (v jižní části dnešní ulice Československé armády, v prostoru před prodejnou Hruška). V 18. století měla Dolní brána s věží čtyři podlaží. Dolní branou vstupovali do města obchodníci směřující z Olomouce. Brána, která dnes neexistuje, byla zbořena v roce 1845. Horní brána byla vybudována ve směru cesty z Uničova. Tato brána stávala na druhém konci ulice Československé armády před mostem přes říčku Sitku. V 18. století měla Horní brána s věží čtyři podlaží. Horní brána byla zbořena v roce 1869 (její polohu přibližuje dnešní ulice U Horní brány). Třetí brána, později zvaná Podzámecká, umožňovala vstup do města ze severu, od Opavy. Brána stávala v prostoru mezi hradem a kostelem sv. Jiří (později klášterním kostelem). Tato brána byla z větší části odstraněna někdy před rokem 1834. V pozdější době, ne souběžně s budováním městských hradeb, byly do hradební zdi dodatečně proraženy dvě branky pro pěší (tzv. fortny). Jedna z forten byla vybudována v severní hradbě a druhá na konci dnešní Pekařské ulice (u bývalé židovské školy).³⁸

³⁶ K městským hradbám KAŇÁK, B. – KOUDELA, M. – MRACKÝ, J.: *Šternberk*, s. 15; CHUPÍK, F.: *Městské opevnění*, s. 97–106. M. Chupík nesprávně uvádí, že biskup Albert dal městu privilegium na stavbu hradeb. Žádné takové privilegium se nedochovalo.

³⁷ K tomu více PAPAJÍK, D.: *Vznik města Litovle*, s. 114.

³⁸ KAŇÁK, B. – KOUDELA, M. – MRACKÝ, J.: *Šternberk*, s. 15; CHUPÍK, F.: *Městské opevnění*, s. 97, 99, 101; MORAV, Karel: *Staré šternberské obrázky (zajímavosti a drobnosti ze šternberských dějin)*. Šternberk 2002, s. 9. K bourání bran také SOKA Olomouc, fond Morav Karel, kart. 5, inv. č. 79, Historický místopis Šternberka I., s. 144–146. Podle práce VÍTEK, Tomáš: *Stavební*

Biskup Albert ke konci svého pozemského bytí patrně viděl smysl života a možná i svou spásu v zakládání klášterů. Listinou vydanou ve Šternberku 22. srpna 1378 za tímto účelem zakoupil od Půty z Vildenberka statky Dolany a Tověř. Obě nově zakoupené vesnice nemínil darovat šternberskému klášteru, ale měly být dány do vínku klášteru dalšímu. Na listině je zajímavé označení Šternberka, na dvou místech v dokumentu je zřetelně uveden jako město (*in civitate Sternberg prope Olomucz*).³⁹ To, na co se biskup připravoval delší dobu, oficiálně uskutečnil 24. prosince 1378, kdy listinou vydanou v Tržku u Litomyšle založil v Tržku kartuziánský klášter Rubus S. Mariae.⁴⁰ Další majetky pro nový klášter získal biskup Albert vzápětí, listinou vydanou 8. května 1379 ve Šternberku mu prodali Beneš a Proček z Vildenberka vesnice Moravičany a Palonín. V dokumentu je Šternberk opět označován za město (*in civitate Sternberg prope Olomucz*).⁴¹ Pokračuje tak disproporce, kdy na dokumentech vydaných biskupem je Šternberk označován jako oppidum (městečko, případně malé město) a na dokumentech jiných vydavatelů jako civitas (město). Snad v tom můžeme spatřit skutečnost, že biskup poznal během svého na cestování po Evropě bohatého života mnoho měst a ve srovnání s nimi se mu zdál Šternberk malý a proto ho označoval za městečko. Listinou vydanou v Praze 28. září 1379 pak biskup Albert tržeckému klášteru daroval vesnice Dolany, Tověř, Moravičany a Palonín.⁴²

Vraťme se však raději zpět z Tržku do Šternberka. Biskup Albert pořad nebyl spokojen s uspořádáním církevních poměrů ve Šternberku, proto se je rozhodl upravit. Listinou vydanou 20. února 1379 ve Šternberku, který označuje opět za městečko (*in opido nostro Sternberg*), zároveň reagoval na stížnosti samotných šternberských kanovníků. Ti si u něho stěžovali, že je velmi tíží biskupova předešlá ustanovení ohledně povinností jednotlivých bratří. Biskup zrušil povinnost, aby v klášteře pořád setrvalo 20 kanovníků, kteří neustále vykonávají zpěvy a mše. Probošt a kanovníci byli osvobo-

rozmach Šternberka v období klasicismu. Šternberk 2002, s. 5 byla Dolní brána zbořena v roce 1842 a Horní brána v roce 1870.

³⁹ CDM XI., s. 112–113, č. 123.

⁴⁰ CDM XI., s. 122–123, č. 133. K Tržku další biskupova listina vydaná v Praze 7. dubna 1379 (CDM XI., s. 134–136, č. 147). Dne 15. 12. 1378 se biskup Albert spolu s dalšími hodnostáři účastnil smutečních obřadů v katedrále sv. Víta v Praze při pohřbu císaře a krále Karla IV. (POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 94).

⁴¹ CDM XI., s. 138–140, č. 151. K tomu také listina vydaná ve Šternberku Pročkem z Vildenberka a dalšími spoluručiteli prodeje 8. 5. 1379 (CDM XI., s. 140–141, č. 152). Šternberk je na ní opět označen jako město.

⁴² CDM XI., s. 148–149, č. 163. K tomu také listina probošta u Všech svatých v Praze Petra z Rožmberka a probošta v Týně nad Vltavou Sezimy z Ústí z 30. 9. 1379 (CDM XI., s. 150, č. 164) a listina biskupa Alberta z 1. 11. 1379 (CDM XI., s. 154, č. 168).

zeni od všech povinností stanovených dříve biskupem. Probošt se nemusí starat o špitál s tou výjimkou, že musí pověřit jednoho kanovníka, aby denně ve špitále sloužil mši. Biskup dále uvádí, že se po zralé úvaze rozhodl založit ve Šternberku v dolní části městečka nový klášter Očišťování slavné Panny (*Item animo deliberato inibidem in Sternberg in loco inferiori novum monasterium in honore Purificationis gloriose Virginis fundavimus*). Z toho důvodu biskup rozhoduje, že v dolním klášteře musí být ustanoven převor a 12 kanovníků. Zmíněný převor může být proboštem horního kláštera kdykoliv odvolán. Probošt horního kláštera (*prepositus superioris monasterii*) má povinnost řídit převora dolního kláštera (*prior inferioris monasterii*) a konvent stejně tak, jak řídí horní klášter. Probošt horního kláštera se převorovi a kanovníkům obou klášterů má postarat o oděv a stravu (denně čtyři chody k snídani a dva k obědu, ve svátek pět chodů na snídani a tři k obědu). Probošt se musí o kanovníky obou klášterů starat stejně, nesmí mezi nimi dělat rozdíly. Kanovníci obou klášterů mají mít dohromady jednu pečeť, která má být střežena pod zámek se třemi klíči (dva klíče mají mít kanovníci horního kláštera a jeden klíč kanovníci z dolního kláštera). V další části biskup opakuje ustanovení ze starších listin o tom, že se kanovníci obou klášterů mají modlit za jeho rodiče a sourozence. Kanovníci dolního kláštera mají povinnost jít na mše v horním klášteře, které budou konány ve výročí úmrtí biskupa a posléze zase z horního kláštera do dolního. Ovšem probošt pouze s kanovníky z horního kláštera mají řídit fungování farnosti, zpovídat a udílet svátosti. Učitel obdrží šest grošů, za které opatří kleriky, kteří budou v obou kláštorech přísluhovat u oltáře a nosit svíčky, praporce a kadidelnice. Oba kláštery se měly řídit zvyklostmi roudnického kláštera. Biskup v listině uvádí, že si zvolil místo svého trvalého odpočinku (hrob) v chóru (část klášterního kostela, v níž je umístěn oltář) horního kláštera. Protože je chór úzký a těsný, tak biskup zakázal pod trestem neumožnění vstupu provinilé osoby do kostela, aby se na dané místo pokoušeli pohrbit tělo ještě někoho jiného. Aby kanovníci vše dobře zvládli, rozhodl se biskup, že jim k původní fundaci přidá či doplní další majetky (Roštín, Kladoruby, Tvorovice, Všetuly, Hostkovice a usedlost v Huzové).⁴³ S Albertovou listinou vyjádřil souhlas jeho synovec Petr ze Šternberka a probošt horního kláštera Václav.⁴⁴

Samostatným dokumentem vydaným 27. března 1379 v Kroměříži veškerá ustanovení litomyšlského biskupa Alberta ze Šternberka potvrdil i olomoucký biskup Jan IX. ze Středy. Olomoucký biskup ne snad pouze ze

⁴³ Jedná se o ves Moravskou Huzovou.

⁴⁴ Listina není tištěna v CDM. Její edici lze nalézt v práci *Moravské a slezské listiny*, s. 211–215, č. 129.

zdvořilosti nazývá biskupa Alberta svým ctihodným přítelem a nejdražším bratrem (*venerabilis amici et fratris nostri carissimi*). Olomoucký biskup potvrzuje, že v horním klášteře (*in monasterio superiori*) bude 20 kanovníků a v dolním (*in monasterio inferiori*) 12 plus převor. Kdo by nechal pohřbít zemřelého v chóru kostela vedle hrobu biskupa Alberta, bude postižen zákazem vstupu do kostela.⁴⁵

Biskup Albert tak vytvořil ve Šternberku zvláštní situaci dvou klášterů, které se měly řídit stejnými pravidly a měly mít stejné povinnosti. S tím ovšem, že dolní klášter nebude mít svého probošta, ale bude podřízen proboštovi kláštera horního.

Olomoucký biskup Jan IX. ze Středy a olomoucká kapitula si stěžovali papeži na to, že jsou utiskováni markrabětem Joštem a městem Olomouc. Papež Urban VI. pověřil svou bulou vydanou v Římě 15. října 1379 litomyšlského biskupa Alberta a další dva církevní představitele, aby tyto nepřátele církve trestali klatbou a interdiktem.⁴⁶ Albert měl s markrabětem Joštem dobré vztahy, ale nezbylo mu nic jiného než papeže poslechnout. Papež Albertovi navíc již předtím poskytl dobrodiní, když bulou vydanou 11. ledna 1379 v Římě stanovil, že budou uděleny odpustky všem, kteří navštíví kostel šternberského kláštera v den Zvěstování Panny Marie (25. března).⁴⁷

Biskup Albert byl patrně delší dobu ve špatném zdravotním stavu. Svě poslední pozemské dny netržil ve Šternberku, ale v kartuziánském klášteře v Tržku u Litomyšle. Biskup v tržecké kartouze vydal 12. ledna 1380 svou poslední dochovanou listinu, kterou veřejně vyhlásil klatbu (zákaz účasti na církevních obřadech) nad markrabětem Joštem a olomouckou městskou radou a interdikt (zákaz konání církevních obřadů) nad Moravou (dle papežské instrukce z 15. října 1379).⁴⁸

Podle analů šternberského kláštera z 18. století zemřel litomyšlský biskup Albert ze Šternberka 14. ledna 1380 (*obijt 14ta Januarij Anno 1380*).⁴⁹ S nej-

⁴⁵ Listina není tištěna v CDM. Její edici lze nalézt viz *Moravské a slezské listiny*, s. 219–220, č. 130.

⁴⁶ CDM XI., s. 151–153, č. 166.

⁴⁷ *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. – 1419 aug. 16). Tomus VII. Fontes Archivi terrae Moraviae Brunae* (ed. Pavel Krafel). Pragae 2010, s. 52, č. 3; *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských. 1. Inventář pergamenů z let 1078–1471* (ed. Jindřich Šebánek). Brno 1932, s. 183, č. 905.

⁴⁸ CDM XI., s. 156–158, č. 172.

⁴⁹ MZA v Brně, fond Augustiniáni Šternberk, Knihy a rukopisy, inv. č. 10, *Annales et commentaria canonica Sternbergensis*, fol. 20r. Úmrtí biskupa 14. 1. 1380 uvádí z literatury např. NEJEDLÝ, Zdeněk: *Dějiny města Litomyšle a okolí. Díl I. (do roku 1421)*. Litomyšl 1903, s. 168; STIEF, W.: *Geschichte der Stadt*, s. 70; SCHMUGGE, L.: *Albert von Sternberg*, s. 59; ŘEZANINA, D.: *Karlův diplomat*, s. 8; STARÝ, M.: *Příspěvek ke genealogii*, s. 85.

větší pravděpodobností se tak stalo v Tržku u Litomyšle.⁵⁰ Následně byl pohřben v chóru klášterního kostela ve Šternberku, protože nelze předpokládat, že by se kanovníci protivili ustanovení biskupovy listiny z roku 1379 týkající se umístění jeho hrobu. Biskup zemřel v jednom svém milovaném klášteře (Tržek) a ve druhém našel věčný spánek (Šternberk).⁵¹

V neznámé době došlo k přenesení ostatků biskupa Alberta z chóru kostela do krypty umístěné uprostřed chrámové lodi, kde zůstaly až do roku 1602. Již v roce 1599 nechal šternberský probošt Jan Rosenblut ze Švarcencpachu vybudovat pod stupni hlavního oltáře hrobku, v níž měli být pohřbíváni probošti kláštera. Do ní pak v roce 1602 nechal přenést biskupovy ostatky uložené v dřevěné rakvi. Na epištolní stranu presbytáře nechal probošt zasadit mramorovou desku na níž byl vyobrazen biskup Albert. Pod ní pak umístil desku s nápisem oslavujícím biskupa Alberta. Nad desku s obrazem Alberta pak nechal umístit jiný nápis: „*Alberto una dies finivit tempora vitae, Ast famam nunquam finiert ulla dies.*“ (Jediný den ukončil čas Albertova života, žádný den však nikdy neukončí jeho pověst). Nad nápisem byl umístěn biskupův znak, který nesli dva andělci (znak litomyšlského biskupství /kříž/ a šternberský rodový znak /osmicípá hvězda/). Nad tím pak biskupské odznaky – mitra a berla. V roce 1737 dal probošt Jan Josef Glätzl otevřít proboštskou kryptu, ze které nechal vyzvednout dřevěnou rakev biskupa Alberta. Ostatky biskupa vlastnoručně očistil, zabalil do hedvábí a uložil do cínové schránky a vrátil zpět do krypty. V roce 1775 byl klášterní kostel zbourán do základů. Ještě předtím došlo k vyzvednutí cínové schránky s ostatky biskupa Alberta. V roce 1783 byla schránka uložena do krypty pod kaplí Panny Marie Pomocnice. V roce 2000 byly ostatky biskupa Alberta vyzdvíženy z jeho hrobky v kapli Panny Marie Pomocnice v bývalém klášterním kostele Zvěstování Panny Marie a podrobeny antropologické analýze. Ve dnech 16.–17. listopadu 2001 byly biskupovy kosterní ostatky pietně uloženy do nově vybudované hrobky ve Šternberské kapli bývalého klášterního kostela.⁵²

⁵⁰ Dle prací SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého*. 1. díl. 3. nezměněné vydání. Praha 1993, s. 5 a ŠTĚPÁN, Václav: *Moravský markrabě Jošt (1354–1411)*. Brno 2002, s. 146 zemřel biskup Albert v tržeckém klášteře.

⁵¹ POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 95.

⁵² ČERMÁK, Miloslav – PEŠKA, Jaroslav – VRÁNA, Jakub: *Pozoruhodné objevy v kostele Zvěstování Panny Marie ve Šternberku* (dále jen *Pozoruhodné objevy*). Střední Morava, 11, 2000, s. 5–8, 10; PEŠKA, Jaroslav – VRÁNA, Jakub: *Šternberk (okr. Olomouc). Farní kostel Zvěstování Panny Marie. Vrcholný středověk, novověk. Zjišťovací výzkum*. Přehled výzkumů, 42, 2000, s. 246–247; DROZDOVÁ, Eva: *Antropologický rozbor kosterních pozůstatků připisovaných biskupu Albertu II. ze Šternberka, jeho synovci Petrovi ze Šternberka a jeho ženě Anně Rebece rozené z Kravař*. In: *Ve službách archeologie 2. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii*. Brno 2001, s. 37–39, 41–43; ČERMÁK, Miloslav – HAŠEK, Vladimír – PEŠKA, Jaroslav – VRÁNA, Jakub:

Biskup měl zálibu v umění a humanismu. Některými autory je biskup Albert označován za mimořádný zjev středoevropského raného humanismu.⁵³

O budování městských hradeb biskupem Albertem jsme pojednali na jiném místě, zde se ještě musíme zastavit u výstavby šternberského kláštera (horního). Připomeňme si, že biskup klášter v roce 1371 založil a o rok později položil základní kámen k výstavbě proboštství. Dodnes se ve svornících původní klášterní křížové chodby dochoval Albertův rodový znak a erb litomyšlského biskupství. Lze předpokládat, že podoba kláštera byla vytvořena přesně podle biskupova přání. Původní gotický klášterní kostel ze 14. století byl do základů zbořen a na jeho místě postaven podle plánů F. A. Grimma v letech 1775–1783 nový kostel.⁵⁴

V podstatě všichni autoři prací o šternberském hradě a samotném biskupovi Albertovi se shodují na tom, že Albert šternberský hrad přestavoval.⁵⁵ Mnoho o tom ale z pramenů nevíme. Stavební úpravy dodnes připomínají

Geofyzikální prospekte a archeologický výzkum v kostele Zvěstování Panny Marie ve Šternberku (dále jen Geofyzikální prospekte). In: Ve službách archeologie 2. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii. Brno 2001, s. 11–24.

⁵³ Tak JOSEFÍK, Jiří – SYSEL, František – TOGNER, Milan: *Hradní kaple na moravském Šternberku* (dále jen *Hradní kaple*). Umění, 24, 1976, s. 243.

⁵⁴ K tomu ČERMÁK, M. – PEŠKA, J. – VRÁNA, J.: *Pozoruhodné objevy v kostele*, s. 4–5; ČERMÁK, M. – HAŠEK, V. – PEŠKA, J. – VRÁNA, J.: *Geofyzikální prospekte*, s. 11–24. Podle prací JOSEFÍK, J. – SYSEL, F. – TOGNER, M.: *Hradní kaple*, s. 248 a POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 93 výstavbu klášterních budov ve Šternberku snad řídil stavební mistr Jakub, který předtím pracoval na výstavbě augustiniánského klášterního kostela v Litomyšli. Ostře proti angažmá mistra Jakuba ve Šternberku je REZANINA, Dušan: *Nový pohled na otázku umělecké výzdoby hradu Šternberka u Olomouce*. Vlastivědný věstník moravský, 33, 1981, s. 212–213, který poukazuje na skutečnost, že se mistra Jakuba pokoušel biskup Albert v Litomyšli zbavit a odebrat mu výstavbu litomyšlského klášterního kostela. Olomoucký biskup Jan IX. ze Středy ale Albertův návrh na odvolání mistra Jakuba odmítl s tím, že mistr Jakub je na stavbě klášterního kostela již od počátku.

⁵⁵ K uvažovaným stavebním aktivitám biskupa Alberta na šternberském hradě PLAČEK, Miroslav: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha 2001, s. 618; RICHTEROVÁ, E.: *Rezidence Alberta ze Šternberka*, s. 171–185; VÍTEK, Tomáš: *Válcová věž šternberského hradu*. In: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci, 2010, s. 140–142; ŠTĚTINA, Jan: *Stavební proměny hradu Šternberka na Moravě v kresebných rekonstrukcích*. Hláška. Zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka, 22, 2011, s. 18; POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 90. K výzdobě šternberské hradní kaple JOSEFÍK, J. – SYSEL, F. – TOGNER, M.: *Hradní kaple*, s. 243–255; KNOFLÍČEK, Tomáš: *Nástěnná malba za vlády Lucemburků na Moravě*. Olomouc 2009, s. 26–27, 133, 164–170; VŠETEČKOVÁ, Zuzana: *Podzim středověku v moravských a slezských nástěnných malbách konce 14. a počátku 15. století*. In: Podzim středověku: vyhraňování geografických teorií, městská kultura a procesy vzniku lokálních uměleckých škol ve střední Evropě 15. století. Brno 2001, s. 21–31; SKALICKÝ, Petr: *Opomíjené deskové obrazy tzv. Šternberského oltáře z hradní kaple v moravském Šternberku*. Zprávy památkové péče, 71, 2011, s. 433–439.

jeho erby na hradním portálu pod kaplí a také na svornících kněžiště hradní kaple (v obou případech litomyšlského biskupství a šternberský rodový). Je možné, že během Albertovy vlády nad Šternberkem došlo k výstavbě jižního paláce, v jehož patře se kaple nachází. Samotná kaple (*in capella castris Sternbergensis*) se poprvé připomíná v biskupem vydané listině z roku 1376, kde biskup stanovuje, že v ní mají dva mniši denně konat mše.⁵⁶ V kapli jsou dochovány fragmenty nástěnných maleb ze 14. století (Zvěstování Panně Marii, Adorace dítěte). Stavební provedení kaple odpovídá významu zadavatele, který měl velký rozhled po evropské architektuře. Celkové provedení kaple včetně výzdoby ukazuje vysoké estetické nároky biskupa Alberta, který byl ovlivněn dvorským uměním Karlova dvora. Podle M. Konečného se v případě šternberské hradní kaple jedná o jeden z nejpozoruhodnějších sakrálních prostorů ve své době na Moravě.⁵⁷ Uvažuje se, že do biskupovy doby mohla spadat výstavba nové parkánové zdi obklopující celý hrad (hradba patrně vznikla v poslední čtvrtině 14. století nebo počátkem století 15.). Jistou logikou by to dávalo, pokud biskup nechal vystavět městské hradby, mohl nově upravit i opevnění hradu, které leželo mimo plochu samotného města. Pro biskupovy stavební aktivity na hradě nám ale bohužel zcela chybí písemné prameny.

Po smrti biskupa Alberta převzal plně vládu nad Šternberkem a šternberským panstvím jeho synovec Petr. Dlouhou dobu žil ve stínu svého strýce, teď se mohl projevit jako pokračovatel jeho díla ve Šternberku. Svými zásahy změnil některé normy a ustanovení svého velkého strýce, což by se biskupu Albertovi patrně pranic nelíbilo. Šternberští augustiniáni nebyli schopni v horním ani dolním klášteře plnit předpisy a povinnosti jim určené biskupem Albertem ze Šternberka, proto se obrátili na nového šternberského vládce Petra ze Šternberka, aby jim povinnosti ulehčil. Petr se rozhodl jejich prosbám vyhovět a upravit listinou vydanou ve Šternberku 15. září 1384 klášterní poměry. Petr zbavil kanovníky povinnosti pečovat o špitál, který navíc přenesl z klášterních prostor zpět mimo hradby města do místa původního špitálního komplexu (v místech dnešního kostela Nejsvětější Trojice). Šternberský pán zrušil nově budovaný dolní klášter (*in loco inferiori*), který jeho strýc založil v roce 1379, a to včetně povinností v něm vykonávat mše. Dále nařídil, že v prvním klášteře (*in primo monasterio*) bude sídlit 25 kanovníků včetně těch, kteří sem budou přesunuti z druhého, dolního, kláštera. Kanovníci dostali od Petra nařízeno, že musí konat mše v den výročí smrti biskupa Alberta ze Šternberka a jeho konkrétně vyjmenovaných příbuzných (rodičů

⁵⁶ CDM XV., s. 137–143, č. 167.

⁵⁷ KONEČNÝ, Michal: *Hrad Šternberk*. Kroměříž 2019, s. 35.

a sourozenců). Petr potvrdil v dokumentu majetkové nadání kláštera, které mu dal v roce 1379 biskup Albert ze Šternberka. Probošt kláštera Friedrich s kanovníky přijali s povděkem změny provedené Petrem, kterého označují za zakladatele kláštera (*dominus Petrus de Sternberg nepos ejusdem domini episcopi, heres bonorum in Sternberg et fundator eciam noster*).⁵⁸

4 Závěr

Albert ze Šternberka zásadním způsobem změnil tvář města Šternberka. Je možné, že jeho role ve vývoji města byla ještě výraznější než jsme schopni z pramenů poznat. Studium písemných pramenů se totiž nepodařilo jednoznačně prokázat, zda nechal lokovat samotné město (druhá lokace města), i když to ani nelze vyloučit. Je úlohou budoucího archeologického bádání, aby určilo, v jaké době bylo lokováno současné jádro města, zda lokace spadá do doby Albertových předchůdců koncem 13. století nebo až do Albertovy doby. Co se prokázat podařilo, že Albert dokončil budování hradeb kolem města. Je možné, že s tímto podnikem začali již jeho předchůdci. Biskup ve městě založil dva kláštery. Pro kanovníky stanovil tak přísné předpisy, že je nedokázali plnit, proto za Albertova nástupce synovce Petra došlo k jejich zmírnění. Petr také zrušil biskupem založený dolní klášter. Biskup představoval šternberský hrad. Jeho doloženým stavebním dílem na hradě je hradní kaple, je možné že vybudoval i jižní palác.

Proč soustředil svůj zájem na Šternberk? Je to logické. Jednalo se o hlavní rodové sídlo na Moravě, biskup se ho proto snažil všemožně povznést a zvelebit. Nemělo by nám uniknout, že si vybral šternberský horní klášter jako místo svého věčného spánku. Nechyběl mu rozhled po tehdy známém světě ani finanční prostředky na uskutečnění svých plánů. Jeho představy nebyly naplňovány po jeho smrti tak, jak si představoval. Došlo ke zrušení dolního kláštera ve městě a k úpravě povinností kanovníků v horním klášteře. Biskup byl patrně na sebe velmi tvrdý a měl velké nároky, což přenášel i na své spolupracovníky či kanovníky v klášteře. Stopy po jeho činnosti nacházíme ve městě dodnes. Žádný jiný středověký a raně novověký vládce města nedokázal Šternberk tak silně změnit, jak biskup Albert.

⁵⁸ CDM XI., s. 304–307, č. 334.

RESUMÉ*ROLE BISKUPA (ARCIBISKUPA) ALBERTA ZE ŠTERNBERKA
PŘI VÝVOJI MĚSTA ŠTERNBERKA*

Autor se v textu studie pokusil ukázat a rozebrat zcela zásadní vliv biskupa (arcibiskupa) Alberta ze Šternberka na město Šternberk. I když měl biskup mnoho povinností se správou svých diecézí (zvěřínský biskup, litomyšlský biskup, magdeburský arcibiskup) a mnoho povinností na panovnickém dvoře císaře Karla IV., vždy si našel časový prostor pro realizaci svých záměrů s městem Šternberkem.

Nepodařilo se z písemných pramenů doložit, že by biskup lokoval samotné město Šternberk (tzv. druhá lokace města). Za daného stavu písemných pramenů nelze určit, zda biskup přenesl centrum města do současné polohy nebo to udělali již jeho předchůdci. Na tuto otázku by dokázal dát odpověď pouze rozsáhlý archeologický výzkum, který by nám pomohl datovat vznik jednotlivých částí města. Podařilo se prokázat, že biskup dokončil výstavbu městských hradeb a přestavoval šternberský hrad (vybudoval hradní kapli a možná celé jižní křídlo hradu). Biskup zásadním způsobem změnil tvář města založením dvou klášterů, z nichž ovšem ten dolní po biskupově smrti jeho nástupce Petr ze Šternberka zrušil.

Klíčová slova: Albert ze Šternberka, Šternberkové, město a hrad Šternberk, 14. století, architektura

SUMMARY*THE ROLE OF BISHOP (ARCHBISHOP) ALBERT OF STERNBERG
IN THE DEVELOPMENT OF THE TOWN OF STERNBERG*

The study aims to showcase and analyse the fundamental impact Bishop (Archbishop) Albert of Sternberg had on the town of Sternberg. Although the Bishop was very busy administering his dioceses (he was Bishop of Zvěřín, Bishop of Litomyšl, Archbishop of Magdeburg), and had many other obligations with the court of Emperor Charles IV, he always found time to implement his Sternberg plans.

No written information indicates that the Bishop had established Sternberg as a town (“second location of the town”). It remains unclear, based on the condition of the documents, whether the Bishop transferred the town centre to its current location or whether this had been done by his predecessors. Only an extensive archaeological survey could provide the answer to this question, as it would help date the origin of the various parts of the town. It has been demonstrated that the Bishop completed the construction of the town walls and remodelled the Sternberg castle (building the castle chapel and possibly the entire south wing of the castle). The Bishop changed the look of the town by founding two monasteries. His successor, Peter of Sternberg, closed the lower one, however, following Albert’s death.

Keywords: Albert of Sternberg, the Sternbergs, the Town and Castle of Sternberg, the Fourteenth Century, Architecture

prof. PhDr. David Papajík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: david.papajik@upol.cz

KOMUNÁLNÍ VOLBY VE STATUTÁRNÍM MĚSTĚ LIBERCI VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Barbora Dietrichová

1 Úvod

Jedním z významných výdobytků revoluce z let 1848/1849 byla změna správního systému v habsburské monarchii, kdy byl odstraněn starý systém patrimoniální správy a byla zavedena dvojkolejnost veřejné správy. V rámci tohoto nového systému se o výkon veřejné správy dělily státní úřady s úřady nově vzniknuvší obecní samosprávy.¹ Zvláštní postavení v hierarchii územní samosprávy zaujímal statutární města. Ta se neřídila Prozatímním obecním zřízením a později vydaným obecním zřízením a řádem volebním² tak jako všechny ostatní obce, ale svými vlastními statuty. V roce 1850, kdy tento nový systém začal fungovat, se statutárními městy v českých zemích staly Praha, Brno, Opava, Liberec a Olomouc. Postupně se počet statutárních měst v českých zemích zvyšoval, avšak jen na Moravě a ve Slezsku, kde se dalšími statutárními městy staly Jihlava, Znojmo, Kroměříž, Uherské Hradiště, Frýdek a Bílsko.³

Není zcela jasné, na základě jakého principu některá města zvláštní statut získala a jiným obcím, které o něj také žádaly, udělen nebyl. Pouze Praze, Brnu a Opavě byl statut udělen automaticky jakožto zemským hlavním městům. V souvislosti s nárokem na udělení statutu se hovoří o „významných“ městech, ale už není specifikováno, jaké přesně jsou atributy pro to, aby město mohlo být považováno za významné a tudíž hodné získání zvláštního statutu.⁴ Faktem ovšem zůstává, že statutární města měla privilegovanější

¹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 273.

² V roce 1863 byl vydán nový obecní řád pro Slezsko, v roce 1864 pro Čechy a Moravu. Tamtéž, s. 298–300.

³ KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

⁴ Určitou představu o tom, která města mohla zvláštní statut obdržet, lze nalézt ve druhém díle publikace *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, kde Jiří Klabouch zpracoval kapitolu o lokální správě v Předlitavsku. Zde tvrdí, že „...rakouský systém zvláštních statutu nena-

postavení než nestatutární obce, což se projevilo především tím, že na rozdíl od nestatutárních obcí nebyla podřízena okresnímu úřadu, ale přímo místodržitelství a jejich autonomie byla posílena již zmiňovanými statuty. A právě tyto statuty jsou stěžejním pramenem pro výzkum statutárních měst a jen vzájemnou komparací vývoje jednotlivých měst a nastavení jejich zvláštních statutů lze vyvozovat obecněji platné závěry pro fungování statutárních měst.

Moderní výzkum (nejen) statutárních měst lze rozdělit na zemském principu, tedy na Čechy, Moravu a Slezsko. Hlavními centry výzkumu obecních samospráv je Masarykova univerzita v Brně, kde se tématu věnují především Jiří Malíř a Lukáš Fasora a Ostravská univerzita, kde je tento výzkum soustředěn kolem historika Pavla Kladiwy. Z těchto pracovišť vzešla nejvýznamnější díla týkající se obecních samospráv ve druhé polovině 19. století.⁵ Z tohoto důvodu jsou tedy pomocí moderní metodologie,⁶ jež se k výzkumu obecních samospráv používá, zpracována jen moravská a slezská města a situace v českých městech je zmiňována jen okrajově pro potřeby komparace na určitých místech. V Čechách takový systematický výzkum jako v Brně a Ostravě téměř neprobíhá a pokud podobná díla vznikla, tak se jedná spíše o jednotlivé výjimky.⁷ Podobným způsobem jako v případě moravských či slezských měst není tedy zpracováno fungování obecní samosprávy v posledních desetile-

vazuje mechanicky na rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi měst z doby před revolucí,⁸ a že počet měst se samosprávným statutem byl v jednotlivých zemích habsburské monarchie velmi rozdílný. Určité společné znaky ale tato města přece jen měla, když dle Klaboucha se statutárními městy stávala nejlidnatější centra, jež měla charakter velkoměsta a členěnou sociální strukturu. KLBOUCH, Jiří: *Die Lokalverwaltung in Cisleithanien*. In: WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (eds.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band II. Verwaltung und Rechtswesen*. Wien 1975, s. 289.

⁵ Těmito díly jsou především tato: FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*. Brno 2007; KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850–1913. Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé* (dále jen *Obecní výbor Moravské Ostravy*). Ostrava 2004; KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. 1.–2. díl. Ostrava 2008–2009.

⁶ Tato nová metodologie, jež vzešla z německého prostoru (univerzity ve Frankfurtu a Bielefeldu), spočívá ve skloubení výzkumu urbanizace a vývoje občanské společnosti, tedy dvou stěžejních fenoménů 19. století, kterým do té doby nebylo věnováno tolik pozornosti, anebo byly zkoumány odděleně. KLADIWA P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 21.

⁷ Mezi tyto výjimky lze zařadit díla: ČOPÍK, Jan: *Proměny a kontinuita české komunální politiky. Územní samospráva v nové době (1850–2010). Díl I – do roku 1945*. Praha 2014; VOBOŘIL, Jan: *Vlivní muži pražských předměstí. Komunální elity v Karlíně a Libni v letech 1861–1914*. Praha 2017.

tích existence habsburské monarchie ani v jediných dvou českých statutárních městech tehdejší doby, v Praze⁸ a Liberci.⁹

Tato studie je příspěvkem k výzkumu obecní samosprávy v 19. století ve statutárním městě Liberci, v níž je pozornost věnována především nastavení volebního systému pro obecní volby, a jak se poté promítl do praxe, tedy především kolik obyvatel mohlo v těchto volbách volit, jaká byla volební účast apod. Výsledky této analýzy, jež je obecně jedním z trendů v rámci výzkumu obecních samospráv ve druhé polovině 19. století, jsou pak komparovány s dalšími statutárními městy (v jednom případě i s nestatutárním městem) a snahou studie je tedy zasadit situaci v Liberci do širšího kontextu v rámci celých českých zemí.

⁸ K dějinám Prahy vyšlo pochopitelně vícero děl, jedná se ale především o velká přehledová díla mapující dějiny města od nejstarších dob téměř po současnost, kde tak není tolik prostoru věnovat se detailněji problematice obecní samosprávy ve druhé polovině 19. století, tak jako je to možné v případech výše zmíněných děl pro moravská a slezská města. Viz např. JANÁČEK, Josef: *Malé dějiny Prahy*. Praha 1967; LÁNÍK, Jaroslav – VLK, Jan a kol.: *Dějiny Prahy II*. Praha a Litomyšl 1998; LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří: *Praha*. Praha 2000. Podrobnější informace k fungování obecní samosprávy v Praze lze nalézt ve sborníku: LEDVINKA, Václav (ed.): *Osm století pražské samosprávy. Výstava o vývoji pražské městské správy od 13. století do roku 2000. Clam-Gallasův palác 4. května–6. července 2000. Průvodce výstavou*. Praha 2000. Detailnější studie k určité oblasti dějin Prahy ve druhé polovině 19. století pochází z pera Martiny Niedhammer, jejímž odborným zájmem jsou židovské dějiny a kultura středověčného Evropy. Židovskému obyvatelstvu v Praze v tomto období se věnuje v díle: NIEDHAMMER, Martina: *Jen pro peníze? Pražské židovské elity v 19. století*. Praha 2016. Německým obyvatelstvem v Praze a projevy jeho snah vyrovnat se ztrátou moci v hlavním městě po volební porážce z roku 1861 se zabývá dílo: COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861–1914*. Praha 2000. Dalším dílem, které se podrobněji věnuje jednomu z aspektů vývoje Prahy, a sice spolkovému životu na tehdejším pražském předměstí Smíchově ve druhé polovině 19. století, je: KRUPPA, Erika: *Das Vereinswesen der Prager Vorstadt Smichow 1850–1875*. München 1992. V tomto díle je také věnována pozornost komunálním volbám v obci v šedesátých letech 19. století a především volbám v roce 1867, v nichž poprvé zvítězili Češi, což mělo velký ohlas i mimo Smíchov, a je zde dobře ilustrováno, jaký význam pro tehdejší národnostní soupeření komunální volby měly.

⁹ Podobně je tomu i v případě Liberce. I pro toto město existují velká přehledová díla, která zachycují dějiny města od nejstarších dob po tu nejnovější, kde problematika obecní samosprávy ve druhé polovině 19. století není a ani nemůže být zpracována podobně jako ve výše zmíněných dílech pro města na Moravě a ve Slezsku. Z novější doby se jedná především o dvě díla: KARPAŠ, Roman a kol.: *Kniha o Liberci*. Liberec 2004; MELANOVÁ, Miloslava a kol.: *Liberec*. Praha 2017. Zde kapitolu o období druhé poloviny 19. století sepsala Miloslava Melanová, jež se tématu věnuje i v řadě dalších studií. Viz např. MELANOVÁ, Miloslava: *Česká menšina v Liberci před první světovou válkou*. In: Fontes Nissae, 1, 2000, s. 91–122; MELANOVÁ, Miloslava: *Zápas o libereckou radnici v roce 1885. Formování německého nacionálního hnutí v Čechách*. In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (ed.): *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1948*. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy 1994. Documenta Pragensia XIV. Praha 1997, s. 171–181; MELANOVÁ, Miloslava: *Spolkový život*. In: KAISEROVÁ, Kristina – RAK, Jiří (eds.): *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914*. Ústí nad Labem 2008, s. 339–375.

2. Obecní řád pro město Liberec z roku 1850 a nastavení volebního systému

Změna správního systému v habsburské monarchii dala jejím obyvatelům nové možnosti politické participace. Po zrušení patrimoniální správy a zavedení obecní samosprávy ztratila výsadní postavení šlechta, která sice z důvodu zachování určité kontinuity a kvalifikace jejích příslušníků setrvala většinou ve vysokých státních úřadech, ale v rámci obecní samosprávy vůdčí skupinou nebyla.¹⁰ To bylo způsobeno principem voleb do samosprávných orgánů města, díky němuž se do značné míry smazala nerovnost daná sociálním původem. Teoreticky každý dospělý občan se mohl zúčastnit, ať už aktivně či pasivně, obecních voleb, nicméně s praxí se tato teorie velice výrazně rozcházela. Pro komunální volby totiž až do konce existence monarchie platily různé cenzy, především daňové, při jejichž aplikaci získala volební právo nakonec jen menšina obyvatel města, která byla navíc dále dělena do několika dalších skupin. Základním principem uplatňovaným při obecních volbách totiž bylo, „že do veřejných záležitostí v obci může mluvit zejména ten, kdo se podílí na jejich financování. Hlas toho, kdo se podílel více, měl větší váhu.“¹¹

Tuto zásadu rozbor libereckého obecního řádu jednoznačně potvrzuje a zároveň umožňuje poznat možnosti a limity rodící se občanské společnosti. Na základě obecního řádu pro Liberec (*Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*) z roku 1850 se mohli obecních voleb zúčastnit ti občané, kteří odváděli přímou daň z domu nebo pozemku ležícím na území města ve výši minimálně dvou zlatých, nebo ti, kteří odváděli přímou daň minimálně tři zlaté z živnosti provozované ve městě a dále také ti, kteří odváděli daň z příjmu minimálně ve výši osmi zlatých. To ale bylo dále podmíněno tím, že tato daň musela být v uplynulém roce plně zaplacená a v tom probíhajícím roce nesměla být zaplacená se zpožděním.¹² Dále bylo volební právo v Liberci přiznáno penzionovaným říšským, zemským nebo komunálním úředníkům za předpokladu, že jejich mzda či penze podléhaly dani z příjmu. Bez dalších podmínek mohli volit důstojníci tzv. militia stabilis, tedy ti, kteří měli stálé bydliště, a také katoličtí faráři a doktoři, kteří tento titul získali na některé z domácích univerzit. Do poslední skupiny, která se mohla zúčastnit obecních voleb v Liberci, byli řazeni učitelé, profesori a představení ve veřejných vzdělávacích zařízeních, která byla provozována říší, zemí nebo obcí.¹³

¹⁰ KLABOUCH, Jiří: *Die Gemeindegeldverwaltung in Österreich 1848–1918*. Wien 1968, s. 27.

¹¹ ČOPÍK, Jan: *c. d.*, s. 34–35.

¹² *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*, s. 1., 1850 s. 10.

¹³ Tamtéž.

Na výčet těch, kteří mohou svou účastí ve volebním klání promluvit do politických poměrů ve městě, navazují ustanovení, která vyjmenovávají, kdo naopak nárok na volební právo nemá. Především to byli ti, kteří byli v poručnictví, dále lidé požívající chudinskou péči, lidé ve služebném poměru a ti, kteří žili z denní či týdenní mzdy. Dalšími, kteří byli vyloučeni z výkonu volebního práva, byli ti, kteří se dopustili nějakého trestného činu nebo včas nezaplatili daně, na jejichž základě by byli zařazováni do seznamu voličů.¹⁴

Z takto naformulovaných ustanovení volebního řádu si lze vytvořit přibližnou představu o tom, jaké skupiny obyvatelstva se ve městě voleb účastnit mohly a jaké ne. Až bližší pohled na konkrétní čísla oprávněných voličů v porovnání s počtem obyvatel města však umožní pochopit, jak úzkou skupinou voliči v komunálních volbách tehdy byli, a že limity občanské společnosti byly v tomto ohledu velice výrazné. První kompletní údaje ohledně počtu oprávněných voličů a jejich volební účasti máme z roku 1861,¹⁵ tedy z prvních voleb, které se konaly po desetiletém období neoabsolutismu. V tomto roce bylo v Liberci 1 479 oprávněných voličů, přičemž obyvatel města je k tomuto roku uváděno 20 034.¹⁶ To tedy znamená, že volební právo mělo v tomto roce pouhých 7,4 % obyvatel města. Postupem let sice počet oprávněných voličů stoupal a v roce 1900 dosáhl hodnoty 3 482, což se na první pohled může jevit jako výrazné zlepšení situace, ale stejně tak po celou dobu stoupal i celkový počet obyvatel, který byl v tom samém roce 34 204.¹⁷ Volební právo mělo tedy na samém prahu nového století pouze 10,2 % obyvatel města, takže k rozšiřování volebního práva pro komunální volby v Liberci v průběhu druhé poloviny 19. století téměř nedošlo.

Podobná situace však panovala také v Praze, jediném dalším statutárním městě v Čechách. Na samém počátku fungování obecní samosprávy, tedy při prvních komunálních volbách v roce 1851, bylo v Praze celkem 5 917 voličů.¹⁸ Celkový počet obyvatel hlavního města Českého království byl v tomto

¹⁴ Tamtéž, s. 10–11.

¹⁵ Pro třetí volby z roku 1851 se dochoval jen celkový počet oprávněných voličů pro první sbor, a sice 781. Pro druhý i první sbor údaje chybí, ačkoliv pro první sbor lze předpokládat 60 zapsaných voličů, což byl minimální počet, který stanovoval obecní řád z roku 1850, a tento počet oprávněných voličů byl od dalších voleb v roce 1861 zachován až do roku 1882, kdy byl počet oprávněných voličů v prvním sboru poprvé vyšší. *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900* (dále jen *Reichenberg in der Zeit*). Reichenberg 1902, s. 81–82.

¹⁶ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81, 102.

¹⁷ Tamtéž, s. 82, 103.

¹⁸ LÁNÍK, Jaroslav – VLK, Jan a kol.: *c. d.*, s. 147.

roce 118 405,¹⁹ takže možnost navolit si politickou reprezentaci mělo pouze 5 % obyvatel. Situace v Praze se nezlepšila ani na počátku šedesátých let, kdy se v roce 1861 konaly další obecní volby. Celkový počet oprávněných voličů se dokonce oproti stavu z roku 1851 snížil na 5 344,²⁰ avšak počet obyvatel se velice výrazně zvýšil. Pro rok 1861 sice nemáme přesný údaj o počtu obyvatel Prahy, ale podle výsledků sčítání lidu se pro rok 1857 uvádí počet 142 588²¹ a další údaj máme k dispozici pro rok 1869, kdy počet obyvatel hlavního města dosáhl hodnoty přibližně 158 000.²² Z těchto dvou údajů lze tedy usuzovat, že v roce 1861 se počet obyvatel pohyboval kolem 150 000. Z toho vyplývá, že volební právo v tomto roce mělo méně než 4 % obyvatel Prahy a promluvit do obecních záležitostí zde tedy mohlo ještě výrazněji méně lidí, než v Liberci. Ke zlepšení nedošlo ani na počátku sedmdesátých let, kdy je uváděn celkový počet voličů v Praze 6 503,²³ kteří tak tvořili pouze 4,12 % z výše uvedeného celkového počtu obyvatel Prahy, který v roce 1869 činil přibližně 158 000.

Volební právo pro obecní volby jak v Liberci, tak v Praze bylo tedy ve druhé polovině 19. století privilegiem, na které dosáhlo jen velmi malé procento obyvatel města. Další otázkou, která se v této souvislosti nabízí, je, do jaké míry tato úzká skupina lidí tohoto privilegia využívala a jaká byla tedy ve sledovaném období volební účast.

Velmi výrazným determinantem byl systém dělení voličů do jednotlivých sborů, v jejichž rámci se pak voleb účastnili. Toto dělení probíhalo dvojím způsobem, přičemž pro statutární města bylo typické stanovení pevného daňového cenzu pro jednotlivé sbory, na jehož základě byli voliči do těchto sborů řazeni.²⁴ Tento systém odlišoval statutární města od těch nestatutárních, neboť v nich probíhalo dělení do sborů tak, že se sečetly všechny místními voliči odváděné přímé daně a tato částka byla následně rozdělena na tři zhruba stejné díly. Poté byli voliči seřazeni od největšího daňového poplatníka po nejmenšího, přičemž do prvního sboru náleželi ti největší daňoví plátcí, jejichž součet odváděných daní tvořil zhruba třetinu onoho celkového sou-

¹⁹ RŮŽKOVÁ Jiřina – ŠKRABAL, Josef a kol.: *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl. Praha 2006, s. 10.

²⁰ LÁNÍK, J. – VLK, J. a kol.: *c. d.*, s. 148.

²¹ RŮŽKOVÁ, J. – ŠKRABAL, J. a kol.: *c. d.*, s. 11.

²² FIALOVÁ, Ludmila – HORSKÁ, Pavla – KUČERA, Milan – MAUR, Eduard – MUSIL, Jiří – STLOUKAL, Milan: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996, s. 397.

²³ VELEK, Luboš: *Organizace komunálních voleb v Praze v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století*. In: *Historie – otázky – problémy*, 6, 2014, č. 1, s. 42.

²⁴ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

čtu, do druhého sboru byli řazeni střední plátcí a do posledního, třetího sboru, náleželi ti nejmenší daňoví poplatníci.²⁵ Odlišnost těchto dvou principů se projevila tím, že voliči ve statutárních městech, tedy s pevným daňovým cenzem, byli do jednotlivých sborů rozděleni mnohem rovnoměrněji, než tomu bylo v nestatutárních městech. V nich totiž docházelo k tomu, že jen několik málo největších daňových poplatníků tvořilo první sbor, zatímco většina zbývajících voličů se rozložila do druhého a třetího sboru, ale všechny tři sbory volily stejný počet zastupitelů. To v praxi znamenalo, že hlasy voličů ze sboru prvního měly mnohem větší váhu, než hlasy voličů ze třetího sboru.

Výjimku mezi statutárními městy v moravsko-slezském prostoru tvořila Jihlava, v níž byl systém pro dělení voličů stejný jako v nestatutárních městech.²⁶ Podobnou výjimku představoval i Liberec, neboť i zde byli voliči rozřazováni do sborů tak jako ve městech, která zvláštní statut neměla,²⁷ zatímco v Praze byl systém stejný jako ve všech ostatních statutárních městech na Moravě a ve Slezsku.²⁸

Výše řečený výrok o rovnoměrnějším rozložení voličů v jednotlivých sborech ve městech s pevným daňovým cenzem dobře ilustrují konkrétní čísla. Zatímco v Olomouci, která byla jedním z moravských statutárních měst, byl například v roce 1880 procentuální poměr počtu voličů v jednotlivých sborech 31 : 33,5 : 35,4 %, ²⁹ tak v Liberci byl v tom samém roce tento poměr mnohem méně vyvážený, když v prvním sboru bylo 2,7 % voličů z celkového počtu, ve druhém 17,8 % a ve třetím 79,5 %. ³⁰ Každý z těchto sborů přitom volil stejný počet zastupitelů, v případě Liberce 12 z 36 členného zastupitelstva. To tedy znamenalo, že ve zmiňovaném roce 1880 pouhých 60 voličů (2,7 %) volilo stejný počet zastupitelů, jako 1 739 (79,5 %) voličů, již byli zařazeni ve třetím sboru a je tedy na první pohled patrné, o kolik větší váhu, a tím

²⁵ HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J.: *c. d.*, s. 301.

²⁶ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

²⁷ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*, s. 1. 1850, s. 12.

²⁸ V jejím obecním řádu bylo totiž stanoveno, že do prvního sboru náleží voliči odvádějící 100 a více zlatých ročně, do druhého ti, kteří odvádějí 20–100 zlatých ročně a zbytek voličů měl být zařazen do třetího sboru. Viz: *Obecní řád královského hlavního města Prahy daný dne 27. dubna 1850 po doplnění novějšími zákony zemskými a říšským zákonem domovským*. Praha 1892, s. 20.

²⁹ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 49.

³⁰ V absolutních číslech byl poměr voličů v Liberci v roce 1880 60:389:1739, přičemž celkový počet voličů byl 2188, viz: *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

pádem možnost ovlivnit volební výsledek, měli voliči z prvního sboru oproti voličům v posledním, třetím sboru.

Ač byl tedy Liberec statutárním městem, jeho situaci odpovídá spíše výrok, že „co se nestatutárních obcí řídících se obecním volebním řádem platným pro příslušnou zemi týká, obecně platným zjištěním je značný přetlak voličů v posledním volebním sboru, který byl nejvýraznější v průmyslových lokalitách s největšími majetkovými rozdíly a s převahou drobného živnostnictva a částí dělnictva mezi voliči.“³¹ Toto tvrzení odpovídá například Moravské Ostravě, která sice statutárním městem nebyla, ale její vývoj a stav ve druhé polovině 19. století se tomu libereckému podobá více, než jak tomu bylo u většiny statutárních měst. Podobně jako Liberec, i Moravská Ostrava byla dříve nepřilíš významným poddanským městem, které prodělalo výrazný rozvoj díky průmyslové revoluci. Vzhledem k podobnému historickému vývoji měla tato města i podobnou sociální skladbu, čemuž odpovídá i rozložení voličů. To v Moravské Ostravě vypadalo například v roce 1888 následovně: v prvním sboru bylo 4,76 % voličů, ve druhém 15,54 % a ve třetím 79,70 %.³² V Liberci byli v tom samém roce rozdělení voliči v poměru 3,24 : 19,31 : 77,44 %, ³³ tedy velmi podobně jako v Ostravě.

Další, čím se Liberec odlišoval od většiny obcí, bylo stanovení četnosti voleb. Podle obecního řádu byli sice zastupitelé tak jako v jiných obcích voleni na tři roky, nicméně každý rok v březnu měla třetina zastupitelů odstoupit a následně se měly konat doplňovací volby. O tom, kdo měl poprvé a podruhé odstoupit rozhodoval los, poté měli vždy odstoupovat ti zastupitelé, kteří byli ve funkci již tři roky.³⁴ To tedy znamenalo, že v Liberci se konaly volby každý rok, což bylo v porovnání s ostatními městy neobvyklé, neboť ve většině obcí se konaly volby zpravidla jednou za tři roky. V rámci úzké skupiny statutárních měst se každý rok volilo pouze v Praze³⁵ a v Brně, které tedy bylo jediným statutárním městem v moravsko-slezském prostoru, kde fungoval systém každoročních doplňovacích voleb, jehož následkem byla nízká volební účast, neboť lidé byli jednoduše z neustálých voleb unaveni.³⁶ To byl i případ Opavy, slezského statutárního města, kde se až do roku 1866 konaly

³¹ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 51.

³² Tamtéž, s. 50.

³³ V absolutních číslech byl poměr voličů v roce 1888 83 : 494 : 1981, přičemž celkový počet voličů byl 2 558, viz: *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

³⁴ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*, s. 1. 1850 s. 17.

³⁵ *Obecní řád královského hlavního města Prahy*, s. 28.

³⁶ FASORA, L.: *c. d.*, s. 39.

volby také každý rok a volební účast se pohybovala jen kolem 20 %. Stoupat začala až po změně statutu z roku 1866, který stanovil konání voleb jednou za tři roky.³⁷

3 Volební účast v komunálních volbách

Výše uvedená ustanovení volebního řádu, jež nastavovala systém dělení voličů do jednotlivých sborů a četnost voleb, výrazně ovlivňovala volební účast ve městě. Výše popsané nastavení v libereckých statutech vysoké volební účasti příliš nenahrávalo, o čemž svědčí i konkrétní čísla. Mezi lety 1851–1900 byl průměrný počet voličů 2 240 a průměrně v tomto období chodilo k volbám 751 voličů.³⁸ Průměrná volební účast byla tedy v prvních padesáti letech fungování obecní samosprávy v Liberci zhruba 33 %. Toto nepříliš vysoké číslo je způsobeno především volební účastí ve třetím sboru, v němž chodilo k volbám ve sledovaném období v průměru jen 28 % voličů, zatímco v prvním sboru byla průměrná účast 52 %, ve druhém sboru dokonce 55 %.³⁹ Ačkoliv byl tedy třetí sbor vždy nejpočetnější, tak svého práva ovlivnit prostřednictvím voleb poměry ve městě využívala jen menšina jeho voličů. To souvisí právě s oním systémem zařazování voličů do jednotlivých sborů, který byl v Liberci nastaven tak, že hlasy voličů ze třetího sboru měly mnohem menší váhu než hlasy voličů ze sboru prvního. Voliči ze třetího sboru z tohoto důvodu postrádali motivaci se voleb účastnit, neboť si byli vědomi toho, že jejich účast toho na volebním výsledku příliš změnit nemůže.⁴⁰

Volební účast v Liberci však nebyla ovlivňována pouze nastavením volebního řádu, ale také konkrétní politickou situací ve městě. Ta byla od šedesátých let až do poloviny osmdesátých let prakticky neměnná, když zde, tak jako ve většině měst v habsburské monarchii s německou většinou nebo s velmi majetnou skupinou německy hovořícího obyvatelstva, vládli němečtí liberálové. Vůči nim nebyla v Liberci dlouhou dobu žádná alternativa a s tím související naděje na změnu politických poměrů ve městě. Kombinace nastavení volebního systému, četnost voleb a neexistence opozice vůči radniční straně zapříčinila velice nízkou volební účast v průběhu prvních necelých třiceti let

³⁷ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 58.

³⁸ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81–82.

³⁹ Tamtéž, s. 81.

⁴⁰ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 58.

fungování obecní samosprávy. Od počátku šedesátých let až do roku 1885 se volební účast pohybovala mezi 10,41 % (v roce 1864) a 27,34 % (v roce 1882).⁴¹ Během více než 20 let tedy volební účast v žádném roce nedosáhla ani 30 % a její průměr byl v tomto období pouze 19,42 %.⁴²

Tato situace se změnila až s příchodem nového subjektu na libereckou politickou scénu, kterým byli němečtí nacionálové. Ti svedli s německými liberály v roce 1885 tzv. boj o radnici,⁴³ z něž vyšli jako vítězové a vystřídali tak liberály ve vedení města a této pozice se již do konce existence monarchie nevzdali. Liberálové však z liberecké politické scény úplně nevymizeli, i nadále působili v zastupitelstvu a také v následujících letech se tak politický boj v Liberci sváděl mezi těmito dvěma subjekty. V něm však byli nacionálové úspěšnější, neboť v době stále více sílícího nacionalismu dokázal jejich výrazněji nacionálně vyhraněný program oslovit liberecké voliče mnohem více, než program německých liberálů.

V září 1885 navíc získali němečtí nacionálové v Liberci novou platformu pro vyjadřování svých názorů a politickou agitaci v podobě nově založených novin *Deutsche Volkszeitung*. V nich je hned na první straně prvního čísla jasně vyjádřen účel jejich vzniku. Snahou tohoto periodika mělo být úsilí o „dobro a velikost německého národa“⁴⁴ a čtenáři byli dále ujišťováni,

⁴¹ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81–82.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Bojem o radnici je většinou označován proces především na Moravě, během něž docházelo k přebírání moci ve městech ekonomicky sílícím českým obyvatelstvem. Vzhledem k nastavení volebního systému, v němž měli větší váhu hlasy majetnějších obyvatel měst, což byli zpočátku především Němci, byla řada radnic v moravských městech v německých rukou, ačkoliv tomu jinak národnostní složení měst neodpovídalo. S tím, jak postupně hospodářsky sílilo i české obyvatelstvo, tak získávalo větší zastoupení i ve sborech, které měly rozhodující sílu určovat poměry ve městě a v řadě z nich se jim podařilo zvítězit a na úkor Němců převzít moc. Viz např. MALÍŘ, Jiří: *Obecní samospráva a národnostní problematika na Moravě před r. 1914. (Deset poznámek k „boji o radnice“ moravských měst)*. In: *Národnostní problémy v historii měst*. Prostějov 1993.; MALÍŘ, Jiří: *Nacionalizace obecní samosprávy a limity demokratizace komunální politiky před rokem 1914 na příkladu Moravy*. In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav (eds.): *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1948. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy 1994. Documenta Pragensia XIV*. Praha 1997, s. 73–95.

V Liberci se ale o takovém „boji o radnici“ hovořit nedalo, neboť německá nadvláda nad městem nebyla způsobena jen ekonomickou silou německých obyvatel, ale korespondovala i s národnostním složením. K roku 1880 žilo v Liberci podle sčítání lidu 24 742 obyvatel, již uvedli při sčítání německou obcovací řeč, zatímco pouze 2 488 obyvatel města se přihlásilo k české obcovací řeči. Podle oficiální statistiky tak tvořili pouze 9% menšinu, ačkoliv skutečný počet česky hovořících obyvatel byl pravděpodobně vyšší. *Reichenberg*. In: *Österreichisches Städtebuch*. Band 1., Wien 1887, s. 5.

⁴⁴ *Unser Wollen*. *Deutsche Volkszeitung*, č. 1, 20. 9. 1885, s. 1.

že *Deutsche Volkszeitung* chtějí být „německé a jen německé“⁴⁵ Byl zde také sepsán „návod“, jak by se měl národně uvědomělý Němec správně chovat, a sice že by měl svůj národ milovat víc než sám sebe a vždy a všude hájit čistotu svého kmene.⁴⁶ Takto jasně nacionálně nadefinované zásady a požadavky se v dosavadním hlavním a nejdéle vycházejícím libereckém periodiku, novinách *Reichenberger Zeitung*, neobjevily a po vzniku *Deutsche Volkszeitung* platilo, že tyto noviny byly tiskovým orgánem libereckých nacionálů, zatímco v *Reichenberger Zeitung* měli oporu zdejší liberálové.⁴⁷ Těm se však už nedařilo nalézt výraznější podporu mezi libereckými voliči. Asi nejvýrazněji lze míru příklonu voličů v Liberci k německým nacionálům demonstrovat na situaci kolem rozpuštění zastupitelstva v říjnu 1892 a následných volbách na začátku roku 1893.

V roce 1892 se v květnu nejprve konaly řádné doplňovací volby do zastupitelstva, v nichž opět zvítězili němečtí nacionálové, když získali všechna místa ve druhém i třetím sboru, a to navíc s výrazným rozdílem.⁴⁸ V těchto dvou sborech tedy nacionálové mohli slavit jednoznačné vítězství. Jinak tomu bylo pouze v případě prvního sboru, který byl poslední „výspou“ německých liberálů v Liberci a v němž naopak získali všechna místa pouze liberálové. Nacionálové se snažili tento úspěch liberálů shodit poukazem na skutečnost, že v tomto sboru byl rozdíl mezi zvoleným liberálem s nejmenším počtem hlasů a nezvoleným, ale neúspěšnějším kandidátem nacionálů pouze osm hlasů, a že se tedy v žádném případě nedá hovořit o „velkolepém“ vítězství.⁴⁹

I přes výhru liberálů v prvním sboru však většinu v zastupitelstvu drželi stále nacionálové a při pohledu na program německých nacionálů a liberálů,

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Liberecké noviny jsou také tím hlavním pramenem využitelným k výzkumu komunálních voleb v tomto městě. V archivních materiálech, ve fondu Archiv města Liberec, se ke komunálním volbám nedochovaly takto ucelené údaje pro jednotlivé roky, jaké lze nalézt v tisku. Velkým omezením pro komplexnější výzkum ke komunálním volbám je však absence voličských listů, na jejichž základě by se dala sledovat daňová poplatnost a sociální stratifikace libereckých voličů a jejich proměna v průběhu sledovaného období.

⁴⁸ S nejméně hlasy byl za nacionály ve třetím sboru zvolen obchodník Heinrich Posselt, který získal 764 hlasů. Mezi liberály získal ve třetím sboru nejvíce hlasů taktéž obchodník Josef Beuer, jenž však od voličů třetího sboru obdržel pouhých 199 hlasů. Rozdíl mezi nejméně úspěšným kandidátem nacionálů a nejvíce úspěšným kandidátem liberálů tak činil 565 hlasů. *Stadtverordneten-Wahlen*. *Reichenberger Zeitung*, č. 109, 11. 5. 1892, s. 4.

Podobně dopadly volby i v rámci druhého sboru, kde byli opět zvoleni pouze kandidáti nacionálů, přičemž nejméně hlasů, konkrétně 229, z nich obdržel právní zástupce Ludwig Grasse, nejméně úspěšný z liberálů, kterým byl rada zemského soudu Josef Salaschek, však získal pouze 100 hlasů. *Gemeindewahlen*. *Reichenberger Zeitung*, č. 110, 12. 5. 1892, s. 5.

⁴⁹ *Die Gemeindewahlen im ersten Wahlkörper*. *Deutsche Volkszeitung*, č. 132, 13. 5. 1892, s. 3.

se kterým vstupovali do tohoto volebního klání, je tedy zřejmé, jakým tématům dávali liberečtí voliči přednost. Němečtí nacionalové se snažili vyzdvihnout úspěchy své dosavadní sedmileté vlády, a to především v národnostní oblasti, když údajně při každé příležitosti hájili „čistě německý charakter“ města, který se podařilo zachovat jen díky „skutečnému německému smýšlení“ jejich zastupitelů.⁵⁰ Naopak liberálové se snažili získat voliče poukazem na špatnou hospodářskou situaci města a především na narůstání dluhů. V této souvislosti zmiňovali především stavbu nové radnice, jejíž náklady byly původně vyčísleny na 350 000 zlatých, zatímco nyní se vyšplhaly již do výše 650 000 zlatých. Kritizována byla i velmi nákladná stavba kasáren, zatímco pro město mnohem důležitější otázky, obzvláště otázka zásobování města vodou, nebyla dosud vyřešena. Liberálové se také snažili voliče přesvědčit o tom, že nacionalové toho sice hodně slíbili, ale málo z těchto slibů splnili.⁵¹ Liberálové se tedy snažili apelovat především na zodpovědné obyvatele města, jimž nebyla hospodářská situace lhostejná. Jak ale potvrzují výsledky voleb, tak liberečtí voliči dávali stále přednost národnostně vyhraněnějšímu programu německých nacionalů.⁵²

Další volby by se za normálních okolností měly konat za rok, ale běžný chod města byl narušen v říjnu 1892, když bylo českým místodržitelstvím liberecké zastupitelstvo rozpuštěno. Oficiálním důvodem bylo chování libereckých představitelů vůči nadřízeným orgánům,⁵³ ale hovořilo se i o tom, že tento zásah měl pomoci německým liberálům dostat se zpět k moci⁵⁴ a zároveň měl být varováním pro německé nacionaly ve vídeňském zastupitelstvu.⁵⁵ Po rozpuštění zastupitelstva pověřil český místodržitel hrabě Thun správu městských záležitostí jako vládního komisaře hraběte Carla Coudenhove, který měl město řídit až do nových voleb, jejichž konání bylo stanoveno na leden 1893. Znovu se tedy rozběhla předvolební kampaň, která byla svými tématy na obou stranách podobná jako ta před posledními volbami, navíc

⁵⁰ *Mitbürger!* Deutsche Volkszeitung, č. 124, 5. 5. 1892, s. 1.

⁵¹ *An die Herren Gemeindegewähler!* Reichenberger Zeitung, č. 108, 10. 5. 1892, s. 8.

⁵² To však souvisí i s národnostně vypjatou situací ve městě, ke které přispěly události související se sčítáním lidu na konci roku 1890 a návštěvou Františka Josefa I. v Liberci v říjnu 1891. Obě tyto události vedly k velkým a dlouhotrvajícím sporům mezi zdejšími Němci a Čechy, které měly ohlas i mimo město v obou národnostních táborech.

⁵³ *Die Auflösung des Stadtverordneten-Collegiums.* Reichenberger Zeitung, č. 245, 20. 10. 1892, s. 1.

⁵⁴ *Die Aflösung des Reichenberger Stadtverordneten Collegiums.* Politik, č. 290, 20. 10. 1892, s. 1.

⁵⁵ *Zápas o Liberec.* Národní listy, č. 291, 21. 10. 1892, s. 3.

však bylo přidáno zdůraznění nesouhlasu s rozpuštěním zastupitelstva a obava před ztrátou autonomie města.⁵⁶

Voliči byli z obou táborů voláni k účasti ve volbách v co největším počtu a ti tyto výzvy skutečně vyslyšeli, neboť volební účast dosáhla 75,9 %, tedy nevyšší hodnoty v celém sledovaném období. Mimořádně vysoká účast byla zaznamenána i ve třetím sboru, kde přišlo k volbám 1 511 z celkového počtu 2 120⁵⁷ voličů, účast se tedy vyšplhala na 71,3 %, což bylo číslo pro tento sbor velice neobvyklé a svědčí o mimořádnosti tehdejší situace ve městě. Ještě vyšší účast byla ve druhém sboru, kde z celkového počtu 493 svůj hlas odevzdalo 458 voličů,⁵⁸ tedy 92,9 %. Velmi vysoké volební účasti bylo dosaženo také v prvním sboru, kde přišlo k volbám 106 voličů z celkového počtu 121,⁵⁹ procentuálně vyjádřeno 87,6 %.

Takto vysoká volební účast však žádný překvapivý výsledek nepřinesla, neboť většinu opět získali němečtí nacionálové. Ti sice ztratili dvě místa ve druhém sboru na úkor liberálů,⁶⁰ a první sbor opět ovládli liberálové celý,⁶¹ ale na celkovém výsledku to nic nezměnilo, neboť ve třetím sboru opět získali všechna místa nacionálové.⁶² Rozložení sil se tedy v podstatě nezměnilo, ale v této souvislosti se ještě nabízí otázka, do jaké míry bylo zastupitelstvo v těchto volbách personálně obměněno oproti stavu v době jeho rozpuštění. Při pohledu na zvolené kandidáty je odpověď jednoznačná, a sice že k příliš velké obměně nedošlo. V rámci nyní již 45 členného zastupitelstva bylo 33 mužů, kteří funkci zastupitele zastávali i v momentě jeho rozpuštění a liberálně zastupitelstvo tak zůstalo ze tří čtvrtin ve stejné podobě, jakou mělo v říjnu 1892. Mezi zbylými 12 zastupiteli jich už pět někdy v minulosti funkci zastupitele vykonávalo a pouhých sedm zastupitelů bylo tedy úplnými nováčky na poli komunální politiky.⁶³ O nějaké výraznější politické změně na liberálně radnici se tedy nedá hovořit, a pokud bylo záměrem nadřízených orgánů dostat do vedení města jiné lidi, než kteří tam byli v době rozpuštění zastupitelstva, tak tento plán byl prostřednictvím libereckých voličů zmařen.

⁵⁶ *Mitbürger Gemeindegewähler!* Deutsche Volkszeitung, č. 6, 6. 1. 1893, s. 1.; *An unsere Mitbürger!* Reichenberger Zeitung, č. 5, 6. 1. 1893, s. 1.

⁵⁷ *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž, s. 67–81.

⁶¹ *Das Wahlergebnis im I. Wahlkörper*. Reichenberger Zeitung. Beilage zum Morgenblatt vom 15. Januar 1893, č. 12, 15. 1. 1893, s. 18.

⁶² *Zu den Gemeindegewahlen*. Reichenberger Zeitung, č. 8, 11. 1. 1893, s. 5.

⁶³ *Reichenberg in der Zeit*, s. 67–81.

Celá tato situace svědčí o jejich spokojenosti s dosavadní vládou německých nacionálů⁶⁴ a nelibosti a neochotě nechat nadřízené orgány vměšovat se do záležitostí města.

Se vstupem německých nacionálů do politického boje ve městě se tedy změnila jak podoba komunální politiky, tak i volební účast. Se svou ostřejší nacionální rétorikou si získali řadu příznivců, kteří jim byli ochotni vyjadřovat podporu i v každoročně konaných volbách. Od onoho roku 1885, kdy poprvé nacionálové v Liberci sestavili svou kandidátku pro komunální volby a svého kandidáta vyslali i do zemských voleb a voleb do říšské rady, již volební účast do roku 1900 v podstatě nespada pod 30 %, když se pohybovala mezi 29,51 % (v roce 1899) a již zmiňovanými 75,9 % ve volbách konaných po rozpuštění zastupitelstva v lednu 1893.⁶⁵ V průměru chodilo k volbám v tomto období 47,3 % voličů. Oproti předchozímu období jde tedy o nárůst o několik desítek procent. Z toho je tedy patrné, jak výrazným impulsem pro liberecké voliče etablování německých nacionálů bylo. Sami příslušníci libereckých nacionálů si byli této skutečnosti vědomi, když prohlašovali, že probudili voliče z „letargie“, kteří do té doby kvůli neexistenci konkurence vůči radnici ovládajícím německým liberálům neviděli smysl v tom chodit k volbám.⁶⁶

I přes takto výrazný nárůst volební účasti od poloviny osmdesátých let zůstává celková průměrná volební účast za celé sledované období, tedy mezi lety 1861–1900, s 33 % velmi nízká v porovnání nejen s dalšími statutárními městy. Například v Olomouci, s níž už byla situace v Liberci komparována, se volební účast ve druhé polovině 19. století pohybovala mezi 47–74 %, ⁶⁷ ačkoliv díky dělení voličů na základě pevně stanoveného daňového cenzu a tím pádem vyrovnanějším silám mezi jednotlivými sbory, se v tomto moravském statutárním městě dá vyšší volební účast, v porovnání s Libercem, očekávat. Již výše byla situace v Liberci srovnávána spíše s Moravskou Ostravou, s níž si byla severočeská metropole v řadě směrů podobnější. V případě volební

⁶⁴ Obliba německých nacionálů vynikne při pohledu na celková čísla počtu voličů v jednotlivých sborech. Součet voličů prvního a druhého sboru, v nichž vyhráli nacionálové, činil 1 969. V prvním sboru sice opět zvítězili liberálové, nicméně zde voličská základna čítala pouhých 121 mužů. Drtivá většina libereckých voličů tedy skutečně dávala přednost německým nacionálům a pouze největší daňoví poplatníci z prvního sboru zůstávali věrni německým liberálům. *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

⁶⁵ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81–82.

⁶⁶ *Die Wahlbetheiligung beiden Ergänzungswahlen in das Stadtverordneten-Collegium sonst und jetzt*. Deutsche Volkszeitung, č. 76, 6. 12. 1885, s. 6.

⁶⁷ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 57.

účasti však byla situace v obou městech odlišná, když se účast v komunálních volbách v Moravské Ostravě ve sledovaném období pohybovala mezi 55–60 % voličů,⁶⁸ k čemuž se účast v Liberci v podstatě ani nepřiblížila.

4 Obecní řád pro město Liberec z roku 1889 a změny ve volebním systému

Za vlády německých nacionálů došlo také k vydání nového obecního řádu, což byla obvyklá praxe ve většině statutárních měst. Statuty naformulované na počátku padesátých let v době nastupujícího neoabsolutismu se už krátce po jeho překonání jeví jako době neodpovídající a bylo nutné je revidovat. V některých městech k tomu došlo už v průběhu šedesátých let (např. v Opavě či Olomouci⁶⁹), ale například v Praze nové statuty nebyly vydány vůbec⁷⁰ a v Liberci až v roce 1889, když byl 28. června 1889 císařem schválen nový obecní řád.⁷¹ V řadě měst změna statutů znamenala výrazné navýšení počtu voličů z toho důvodu, že byla zrušena některá omezení, která velkému množství obyvatel města získ volebního práva znemožňovala. Jednalo se především o ustanovení, která z účasti na volbách vylučovala ženy a ty, kteří pracovali za denní či týdenní mzdu. Jakmile tyto restriktce z nových statutů zmizely, došlo někdy až ke zdvojnásobení celkového počtu oprávněných voličů.⁷² Situace v Liberci byla opět oproti stavu v ostatních statutárních městech odlišná. Nejen, že zde byl nový obecní řád vydán mnohem později, než v jiných městech, zachoval si navíc i výše uvedená omezení týkající se volebního práva.

Především otázka volebního práva žen a s tím související problém, jestli by měly volit osobně nebo zplnomocněním, ale byla velkým tématem během druhého čtení o osnově nového obecního řádu v českém zemském sněmu. V rámci této diskuze se střetly dva názorové proudy, které byly na jedné straně reprezentovány zastánci rozšiřování volebního práva i na ženy a na druhé straně „autonomisty“, kteří sice většinou také souhlasili s tím, aby ženy měly právo volit, zároveň ale nechťeli zasahovat do autonomie města. A jelikož v předloze nového obecního řádu schváleném libereckým zastupitelstvem

⁶⁸ Tamtéž, s. 59.

⁶⁹ Tamtéž, s. 47.

⁷⁰ VELEK L.: *c. d.*, s. 32.

⁷¹ *Reichenberg in der Zeit*, s. 30.

⁷² KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

nebylo volební právo pro ženy zakotveno, tak tito autonomisté považovali za nesprávné jít proti vůli města. Právo města se zvláštním statutem rozhodnout si o nastavení svého volebního řádu považovali za vyšší hodnotu, než prosazení volebního práva pro ženy. Úkolem zemského sněmu bylo dle jejich mínění pouze dohlédnout na to, aby ustanovení nebyla v rozporu s jinými platnými zákony, jinak se však nemělo proti rozhodnutí města zasahovat. Jeden ze zastánců respektování vůle města, poslanec Josef Krofta, ve své řeči poukazoval na to, že „obecní zastupitelstvo Liberecké prohlásilo, že zásady ty se úplně vžily v Liberci, že se osvědčily, nikdo nežádal změny, žádné námítky proti tomu nebyly činěny, zemský výbor akceptoval tuto zásadu a vláda proti ní ničeho nenamítala (...)“.⁷³ Na samý závěr své řeči pak svůj postoj shrnul slovy: „Statuty Liberecký a Pražský existují již 38 let a pod správou a pod řízením na základě těchto stanov obě obce dosti utěšeně se vyvinuly. Doposud, ačkoliv se střídaly rozličné majority v tomto sněmu, nenapadlo ještě nikomu, aby hlásal zásadu, že může sněm z vlastní iniciativy neb z iniciativy toho kterého člena svého změnu jakousi na takovémto řádu či statutu obecním učiniti, která by se nesrovnávala s tím, co representace k tomu povolána, totiž zastupitelstvo obecní, v té věci učinilo.“⁷⁴

Proti tomuto názoru se postavil poslanec Jan Palacký, který argumentoval mj. jednotou Království českého, v němž ženy volební právo ve všech obcích měly a výjimkami, které nazýval „reakcionářskými ostrovy“, byly právě Praha a Liberec, jediná dvě statutární města. Zasazoval se tedy o unifikaci pravidel v rámci celé země a poukazoval na nelogičnost dosavadní nejednotnosti příkladem, že by bylo komické „když by stěhovala se odjinud učitelka, poštovní úřednice, do Liberce a tam ztratila najednou, nevím, jestli pro klimatické příčiny neb proč, (Veselost) své volební právo“.⁷⁵ Na rozdíl od poslance Krofta neviděl problém zásahu do libereckého návrhu obecního zřízení, neboť celý zákon měl 101 paragrafů a celý statut by tak zásahem do několika málo paragrafů dle něj zásadně změněn nebyl. Upozornil také na to, že obecní volební řád je zároveň volebním řádem do zemského sněmu, který tedy má právo do jeho nastavení promluvit.

S tím však nesouhlasil další řečník, kníže Ferdinand Lobkovic, který podobně jako Josef Krofta považoval za důležité, že přímo z Liberce nepřišly žádné zprávy o tom, že by někdo trval na změně tohoto konkrétního nastavení volebního řádu. Podle něj „není ani jedno usnešení minority, aneb něja-

⁷³ *Sněm království českého 1883–1889. 6. zasedání. Stenoprotokoly. 26. schůze 18. ledna 1889.* In: <https://www.psp.cz/eknih/1883skc/6/stenprot/026schuz/s026004.htm> [cit. 6. 3. 2020]

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Tamtéž.

kého spolku, z kterého by se dalo souditi, že by část Libereckých obyvatelů si něčeho podobného přála“.⁷⁶

Situaci komplikovala také skutečnost, že se zasedání českého sněmu v této době neúčastnili němečtí poslanci, tedy ani poslanci zvolení za Liberec, kteří by byli nejvíce kompetentní vyjádřit se k náladám a požadavkům obyvatel Liberce. Na konci roku 1886 totiž zahájili němečtí poslanci českého zemského sněmu pasivní rezistenci poté, co byl smeten ze stolu jejich návrh na administrativní reformu, jež by vedla k vytvoření národnostně jednotných správních a soudních okresů a v pozdějším, upřesněném návrhu, už se dokonce výslovně hovořilo o vytvoření uzavřeného jazykového území.⁷⁷ Pasivní rezistenci němečtí poslanci ukončili až na začátku roku 1890,⁷⁸ takže jednání o novém libereckém obecním řádu v lednu 1889 se neúčastnili.

Stejně jako Josef Krofta i Ferdinand Lobkovic se odvolával na zachování autonomie a dále zdůraznil, že v těch případech, v nichž má dojít ke změně stávajícího obecního zřízení, jde o přání vlády, která se pro jejich změnu vyslovila. Požadavek volebního práva žen v Liberci v něm však obsažen nebyl, a proto se postavil na stranu toho tábora, který do libereckého návrhu zasahovat nechtěl. Tento tábor nakonec převážil nad tím, který v implikaci volebního práva žen do libereckého obecního řádu neviděl tak zásadní narušení autonomie. V konečném důsledku to tedy byly tyto výše zmíněné argumenty o autonomii, které vedly k tomu, že ani v novém obecním řádu nedošlo k žádnému výraznějšímu zásahu do nastavení volebního řádu. Městu původní model vyhovoval a český zemský sněm se to rozhodl respektovat.⁷⁹

Volební právo pro ženy se tedy do nového obecního řádu nedostalo, ale jednou z významných změn bylo zrušení konkrétního daňového cenzu, díky čemuž mohli nyní v Liberci volit všichni příslušníci obce mužského pohlaví, kteří měli rakouské státní občanství, bydleli na území obce a platili v obci ze

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982, s. 360–361.

⁷⁸ Tamtéž, s. 391–400.

⁷⁹ § 18, v němž bylo zakotveno volební právo jen pro osoby mužského pohlaví, a § 23, na jehož základě mělo být volební právo vykonáváno pouze osobně (*Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*, Reichenberg 1889, s. 9–11), které byly tím hlavním předmětem diskuze v zemském sněmu, byly schváleny v této podobě na téže schůzi 18. 1. 1889. Zbýlé další paragrafy byly ve druhém čtení již bez větších diskuzí (řešily se především jen chyby v tisku) schváleny. Návrh nového libereckého obecního zřízení byl přijat ve třetím čtení na schůzi o den později, tedy 19. 1. 1889. *Sněm království českého 1883–1889. 6. zasedání. Stenoprotokoly. 26. schůze 18. ledna 1889*. In: <https://www.psp.cz/eknih/1883skc/6/stenprot/026schuz/s026004.htm> [cit. 7. 3. 2020]; *Sněm království českého 1883–1889. 6. zasedání. Stenoprotokoly. 27. schůze 19. ledna 1889*. In: <https://www.psp.cz/eknih/1883skc/6/stenprot/027schuz/s027002.htm> [cit. 7. 3. 2020]

svého majetku, živnosti nebo příjmu přímou daň, aniž by byla specifikována její minimální výše.⁸⁰ I v obecním řádu z roku 1889 však jeden z paragrafů vylučoval z účasti ve volbách lidi, kteří žili z týdenní či denní mzdy,⁸¹ tzn. dělnictvo. Jelikož byl Liberec významnou průmyslovou metropolí, byl podíl dělnictva na celkovém počtu obyvatel města velmi vysoký. V šedesátých a sedmdesátých letech tvořili téměř 72 % obyvatel a byli tak nejpočetnější složkou libereckého obyvatelstva.⁸²

Většina obyvatel Liberce tak byla i na základě nového obecního řádu z účasti ve volbách vyloučena, a proto se nedá o výraznějším rozšiřování volební práva v tomto městě hovořit. To potvrzují i čísla, když ve volbách v roce 1889, které se konaly ještě podle starého obecního řádu, bylo volební právo přiznáno 2 635 obyvatelům Liberce a o rok později bylo voličů jen o tři více, tedy 2 638.⁸³ Jediné znatelné navýšení počtu voličů proběhlo v prvním sboru, kde mělo být na základě nového obecního řádu zapsáno minimálně 120 voličů,⁸⁴ což byl dvojnásobek oproti ustanovení starého řádu, který stanovoval minimální počet voličů pro první sbor na 60.⁸⁵

Jiné výraznější změny ve volebním řádu však vydáním nových statutů v roce 1889 neproběhly.⁸⁶ Jak již bylo zmíněno výše, tak zatímco ve většině jiných statutárních měst se mohly po revizi statutu zapojit do voleb i ženy, i když jen v zastoupení, tak v Liberci tuto možnost ani po roce 1889 neměly. Podobně na tom byly ženy i v Praze, neboť i v tamějším obecním řádu se v souvislosti s nárokem na volební právo hovoří výslovně jen o občanech mužského pohlaví.⁸⁷ V Čechách si tedy obě statutární města zachovala tato výrazná omezení až do konce existence monarchie, na Moravě však jediným takovým městem bylo Brno, kde taktéž ženy volit nemohly.⁸⁸ V Liberci byli

⁸⁰ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*. Reichenberg 1889, s. 10.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² MELANOVÁ, M. a kol.: *Liberec*, s. 182.

⁸³ *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

⁸⁴ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*. Reichenberg 1889, s. 12.

⁸⁵ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*, s. 1. 1850, s. 13.

⁸⁶ Oproti předchozímu obecnímu řádu se však zvýšil počet zastupitelů. Zatímco obecní řád z roku 1850 stanovoval počet zastupitelů na 36, nový řád z roku 1889 jejich počet zvyšoval na 45. *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*. Reichenberg 1889, s. 9.

⁸⁷ *Obecní řád královského hlavního města Prahy*, s. 15.

⁸⁸ KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. II. díl, 1. svazek. *Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

dokonce nově vyloučení z účasti na volbách i čestní občané,⁸⁹ kteří byli přitom obecním řádem z roku 1850 řazeni do prvního sboru.⁹⁰

5 Závěr

Změny v libereckém volebním řádu nebyly tedy nijak zásadní. I když byl zrušen konkrétní daňový cenzus pro získání volebního práva, tak řada dřívějších omezení v platnosti zůstala a dokonce bylo přidáno i omezení navíc, když bylo volební právo odepřeno čestným občanům. Tím šel Liberec proti tehdejšímu trendům, neboť ve většině statutárních měst došlo vydáním nových statutů k demokratizaci volebního řádu. I tímto se tedy Liberec vymykal poměrům běžným v jiných statutárních městech v českých zemích a nastavením svého volebního řádu jak z roku 1850, tak z roku 1889 se podobal spíše nestatutárním obcím, především v systému dělení voličů do jednotlivých sborů a zároveň potvrzoval pravidlo, které platilo obecně pro průmyslové lokality: „hospodářsky významné město = větší majetková diferenciacie = užší skupina voličů v prvních dvou kuriích.“⁹¹ Zde uplatňovaný princip pro rozřazování voličů byl jednou z hlavních příčin nízké volební účasti. Jejím zvýšení nepomáhalo ani stanovení četnosti voleb, které se konaly každý rok a také až do roku 1885 nepřetržitá vláda německých liberálů bez existence skutečné opozice. Průměrné volební účasti zhruba 33 % v prvním půlstoletí fungování obecní samosprávy bylo dosaženo až díky aktivizaci libereckých voličů po vstupu německých nacionálů do liberecké komunální politiky v posledních 15 letech 19. století. Jedním z jejich hlavních hesel totiž byla ochrana německého charakteru města a udržení jeho pozice hlavního města Němců v Čechách.⁹² Na to voliči v době stále více silícího nacionalismu slyšeli a tento apel byl tedy tím hlavním důvodem, proč liberečtí voliči začali po roce 1885 chodit k volbám v mnohem vyšším počtu, ačkoliv k výraznějším změnám ve volebním řádu oproti předchozímu období prakticky nedošlo.

⁸⁹ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*. Reichenberg 1889, s. 7.

⁹⁰ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*, s. 1. 1850, s. 13.

⁹¹ KLADIWA, P.: *Obecní výbor Moravské Ostravy*, s. 31.

⁹² *Mitbürger!* Deutsche Volkszeitung, č. 124, 5. 5. 1892, s. 1.

RESUMÉ

KOMUNÁLNÍ VOLBY VE STATUTÁRNÍM MĚSTĚ LIBERCI VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Změnou správního systému v habsburské monarchii po revoluci z let 1848/1849 došlo mj. k vytvoření kategorie statutárních měst, které se řídily svými vlastními statuty a nikoliv obecním řádem platným pro všechna ostatní města. Jedním z trendů v rámci výzkumu obecních samospráv ve druhé polovině 19. století je analýza obecních voleb, tedy nastavení volebního systému, počtu oprávněných voličů, volební účasti apod. Od samého počátku patřil mezi statutární města i severočeský Liberec. Nastavením svého volebního řádu se však podobal spíše nestatutárním městům, když zde fungoval stejný systém pro dělení voličů do jednotlivých sborů, který způsoboval mnohem méně vyvážený poměr počtu voličů ve voličských sborech. To pak vedlo k nižší volební účasti, především ve třetím sboru, neboť hlasy voličů z tohoto sboru měly mnohem nižší váhu a ti tak prakticky neměli příliš velkou sílu výsledky voleb ovlivnit, a proto k volbám chodila jen menšina z nich. Nízkou volební účast způsobovala i četnost voleb, které se v Liberci konaly každý rok, a až do poloviny osmdesátých let neexistence alternativy vůči německým liberálům, kteří ovládali radnici. Změnu přinesl až vstup německých nacionalů do komunální politiky, kteří převzali v roce 1885 moc ve městě. Od té doby se volební účast výrazně zvýšila, ačkoliv ani vydáním nových statutů v roce 1889 nedošlo k žádným výraznějším změnám ve volebním řádu, v němž zůstala v platnosti omezení typická pro statuty z padesátých let, která se v nově vydaných obecních řádech jiných měst už většinou neobjevovala.

Klíčová slova: Liberec, statutární města, obecní řád, statut, volební systém, komunální volby, volební účast

SUMMARY*MUNICIPAL ELECTIONS IN THE STATUTORY CITY OF LIBEREC
IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY*

The change of the administrative system in the Habsburg monarchy after the 1848/1849 revolution led to, among other things, the establishment of the category of statutory cities, governed by their own statutes and not by the municipal regulations valid for all other cities. One of the trends in the research of municipal governments in the second half of the nineteenth century is to analyse municipal elections, namely the electoral system, the number of eligible voters, voter turnout, etc. The city of Liberec in northern Bohemia had been a statutory city since the very beginning. It, however, resembled non-statutory cities with its electoral rules, as it had the same system for dividing voters into bodies, which produced a much less balanced proportion of voters in electoral bodies. This led to lower voter turnout, specifically in the third body, as these votes had a much lower weight. The voters did not have much power to influence the election results, and therefore only a minority of them voted. Another contributing factor to the low turnout was the frequency of elections, which were held every year in Liberec, as well as the fact that no alternative to the German liberals, who controlled the city hall, was available until the mid-1880s. Change only came with the German nationalists, who entered the municipal politics and took over the city in 1885. The turnout then increased considerably, despite the fact that the new statutes released in 1889 did not bring any major changes to the electoral rules. Restrictions typical of the 1850s statutes remained in place, although they had mostly disappeared from the new municipal regulations of other cities.

Keywords: Liberec, Statutory Cities, Municipal Regulations, Statute, Electoral System, Municipal Elections, Turnout

Mgr. Barbora Dietrichová
Bezová 278
460 01 Liberec
Česká republika
e-mail: bara.dietrichova@seznam.cz

ŘEDITEL KNIHOVNY DR. BOHUŠ VYBÍRAL. VYŠŠÍ STÁTNÍ ÚŘEDNÍK V INTERAKCI S VEŘEJNOU MOCÍ (1918–1948). II. ČÁST.¹

Lubomír Novotný – Petra Kubíčková – Jiří Glonek

1 Pasivní rezistence?

Vybíralova role za okupace ve světle boje za povýšení

Stíny nových poměrů do Vybíralem řízené knihovny dorazily již před březnovou okupací (vyhlášky namířené proti někdejšími symbolům první republiky nebo proti státním zaměstnancům židovského původu). Přímé setkání s okupační mocí prožil ještě odpoledne 15. března 1939, kdy do knihovny dorazili němečtí komisaři v čele s olomouckým archivářem a historikem Juliem Röderem.² Kromě jiného požadovali: „[...] aby se pro vnitřní úřadování užívalo výhradně němčiny a všechny zápisy aby se konaly švabachem. Dále zakázali půjčování jakýchkoli knih z knihovny.“ Vybíral je upozornil na neoprávněnost jejich kroků s tím, že knihovna podléhá ministerstvu.³ Na Ministerstvu školství a národní osvěty (MŠANO) se vydal pro další instrukce a konzultace 6. dubna a při té příležitosti ministerského radu Hrdinu znovu žádal, „aby mne konečně přeložil z Olomouce, kde jsem na druhé koleji, přikyvoval jenom mlčky, když jsem zdůrazňoval, že mám snad právo, abych se po tolikaleté dřině a stálých starostech v Olomouci dostal konečně na místo klidnější“. Starší Vybíral již tedy netoužil po vědecké kariéře jako před 20 lety, preferoval hlavně klid bez neustálých stresů. A to ještě netušil, že mu v úřadě řádí gestapo, které se dožaduje odevzdání „štvácké a marxistické literatury“ včetně beletrie a titulů o Edvardu Benešovi. Už 7. dubna ho totiž do Prahy expresním dopisem informoval Bedřich Václavek, že knihovna byla poctěna prohlídkou tajné státní a „naší policie“. Neprodleně vyrazil opět na MŠANO, kde vedle Hrdiny jednal s vrchním odborovým přednostou Václavem Sta-

¹ Studie vznikla v rámci Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace – Moravská zemská knihovna v Brně.

² Archiv Vědecké knihovny v Olomouci (VKOL), fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 8 (deník).

³ Blíže GLONEK, Jiří: *Nejistá budoucnost knihovny (1918–1945)*. In: KORHOŇ, Miloš – VINTROVÁ, Tereza (ed.): *Chrámy věd a múz: dějiny Vědecké knihovny v Olomouci*. Olomouc 2016, s. 203.

nislavem Maulem (1884–1945), kterému vyličil všechny události v knihovně od 15. března, přičemž si postěžoval, že: „[...] jsem nedostal od Mšano jediného pokynu, zatím co jiné ústřední úřady na pokyny dolů pamatovaly. Bylo mu to zřejmě nemilé a odrazil to výtkou, že jsem měl Mšano hned 15. března oznámit, co se v stud. knih. děje. Pak se vyjádřil, že při spoustě prací s Prahou a těmi, kdož už po měsíce hledali v Mšano pomoc a ochranu, nelze žádat, aby se myslelo na Olomouc. Reagoval jsem na to poznámkou, že Olomouc byla bez toho vždycky Popelka.“ Maule mu naznačil, že ač v Praze úřaduje přidělený „Studiendirektor“, tak má MŠANO dosud dostatek rozhodujících pravomocí, takže kdyby došlo ve Studijní knihovně k jakémukoli dalšímu zásahu administrativní povahy, tak si má okamžitě telefonicky vyžádat od ministerstva instrukce. Zároveň mu sdělil k jeho případnému přeložení do Prahy: „[...] je otázka, budeme-li o těchto věcech rozhodovat sami.“ Z Prahy odjížděl částečně povzbuzen podporou, takže 22. července neváhal zaslat na olomoucké gestapo dopis, v němž požadoval návrat alespoň těch knih, u kterých se neprokázala jejich závadnost. A i tentokrát si dovolil upozornit na to, že postup gestapa byl podle jeho informací v rozporu s obdobnými zásahy v jiných vědeckých knihovnách v protektorátu, přičemž žádal o přezkoumání uvedených kroků. Nejasnosti a přetahování se o konfiskáty však pokračovaly i v dalších letech. Utahování pomyslných šroubů se však netýkalo jen knih. Německé úřady měly záslusk na budovu knihovny a o Vybíralovu pozici měl mít zájem Julius Röder. Gestapo navíc začalo kroužit i okolo zaměstnanců knihovny. První přišel na řadu B. Václavek, který byl nejprve poslán na „trvalou“ dovolenou (1. září 1939) a od roku 1940 se před zatčením ukrýval v ilegality. Zatčen gestapem (stejně jako Václavek v dubnu 1942) byl v lednu 1943 i kancelářský oficiant, jinak několikanásobný mistr ČSR v šermu a reprezentant účastnící se i olympijských her v Berlíně v roce 1936, Josef Hildebrand (nar. 1895) a zájmu se dočkal i Vybíral, který se stal podezřelým pro své jihoslovanské aktivity a patrně i pro podezření, že nesděluje vše policejním orgánům ve věci zmizelého kolegy Václavka, kvůli němuž ho gestapo poctilo večer 24. května 1940 návštěvou. Zatím sice nepřijemnou, ale bez přímých následků pro něj.⁴ Vybíral si dával pečlivý pozor, aby na sebe knihovna nepoutala zbytečnou pozornost a snažil se kráčet po tomto tenkém ledě i přes četná úskalí (akceptování protizidovských opatření a povinné podepisování slibů loajality vůči panujícímu režimu).

Zneklidněného Vybírala mezitím povzbudily informace od přítele Milošava Hýska i od olomouckého historika a archiváře Johanna Kuxe o tom, že

⁴ Archiv (VKOL), fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 10 (deník); GLONEK, J.: c. d., s. 209.

se proslýchá, že bude brzy ředitelovat v Brně.⁵ Dne 14. května 1940 se v Praze od ministerského rady Hrdiny dověděl, že z plánů sešlo, i když už vše bylo připraveno. Jindy klidným Vybíralem už cloumal vztek: „Je to tedy prostě *circulus vitiosus* – v Olomouci nemohu být povýšen, protože tam přes veškeré sliby [...] nesystemisovali vyšší místo, a byla-li by pro mne vhodná příležitost někde jinde, nemohu se tam dostat, obyčejně proto, že za mne není náhrady. Jsem tedy za své schopnosti a svou práci vlastně trestán a finančně poškozován, u[ž] po léta; ale netrám komplexem méněcennosti a nebudu k tomu již mlčet: požádám – třeba jenom protestem – přeložení do Brna v nynější hodnotě.“ Zoufalé předsevzetí nemělo žádný efekt. Ostatně ke 14. lednu 1942, kdy dosáhl 55 let, mohl být kdykoli penzionován, což nechtěl. Střet si tedy rozmyslel a zároveň se nerozpakoval své setrvání 12. prosince 1941 podpořit u Zemského úřadu v Brně tím, co hlavně ministerstvu jinak paradoxně vytýkal – tedy mimo jiné svou nenahraditelností a erudicí, kterou uznával i říšský knihovní komisař Dr. Josef Becker z kanceláře říšského protektora pro Čechy a Moravu.⁶

V létě 1942 se navíc odehrála pozoruhodná epizoda, která na něm zanechala psychické stopy a která ho do jisté míry zneklidňovala i v časech třetí republiky. Vše začalo uprostřed dovolené 26. června, kdy byl odpoledne ve svém bytě v Úřednické ulici č. 29 (dnes Žilinská) zajištěn gestapem a následně umístěn do „ochranné vazby“. Stalo se tak „na udání“, což v čase druhé heydrichiády nevěstilo nic dobrého. Každopádně odpoledne 29. června byl opět propuštěn. Kdo a proč Vybírala udal, zůstává záhadou. Dokonce se v příslušné dny výmluvně odmlčel i v případech deníkových záznamů, které jinak běžně doplňoval i zpětně. Nyní ovšem nikoli. Skoupý na slovo zůstal i u dalších incidentů s gestapem. Otřesený Vybíral se o záležitostech s gestapem více rozepsal až v textu z 3. září 1945: „V letech 1939–1942 jsem byl sedmkrát vyšetřován gestapem pro styky s Jihoslovany, pro podezření ze styků s kolegou dr. Bedřichem Václavkem v době, kdy ho hledalo gestapo, a pro nepřátelství k Němcům. Přitom mě při dvou bytových prohlídkách Gestapo okradlo. V druhém případě mi ukradlo mimo knihy, radio a jiné věci všechny zlaté a stříbrné mince. Celková škoda, kterou jsem tehdy utrpěl, činila kolem 35 000 Kč a znamenala pro mne ztrátu téměř veškerých mých peněžních

⁵ Kux mu měl při setkání 13. 1. 1940 tvrdit: „Nun ja, jetzt werden Sie Direktor einer grossen Staatsbibliothek! Rekl jsem mu, že je to špatný vtíp, poněvadž se zdá, že se z Olomouce již vůbec nedostanu, protože vedle lidí, na něž se štěstí stále jenom směje, musí být i lidé, nad nimiž bdí zase starost.“ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 8 a 9 (deník).

⁶ Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc (ZAO-OL), fond VKOL, kart. 123 (1941), inv. č. 2071.

úspor [...]. Existenčně jsem byl poškozen tím, že jsem po smrti řed. Randeho⁷ nebyl jmenován do brněnské univerzitní knihovny, kde byl ustanoven ředitelem říšský Němec. Tím bylo znemožněno mé povýšení, které bylo po léta spojováno s mým přeložením do Brna, které bylo již také připraveno. Pokud běží o mou činnost proti okupantům, připomínám pouze, že jsem skutečně udržoval styky s pronásledovaným dr. Bedřichem Václavkem, že jsem za ním zajel do Čech (do Chocně) se zprávou, že ho hledá gestapo, aby ho zatkl.⁸ K tomu lze dodat jen několik dalších střípků a možných motivací vedoucích k jeho zajištění – Vybíral osobně velmi dobře znal biskupa Gorazda alias Matěje Pavlíka, který byl zapleten do atentátu na R. Heydricha; za další mu byl 26. června 1942 zabaven radiopřijímač, ačkoliv v osobní korespondenci ani denících nenalezneme jedinou zmínku o poslechu zahraničního rozhlasu; a konečně před jeho zatčením vyvrcholil jeho konflikt se zaměstnancem JUDr. Jindřichem Horákem, který Vybírala doslova nenáviděl a touto nenávistí se živil i po roce 1945, kdy mu dokonce vyhrožoval udáním.⁹

Ve světle všech výše uvedených událostí nám dává smysl Vybíralova pro něj netradiční veřejná úlitba, zavánějící kvůli svému načasování až kolaborantstvím, k níž byl patrně dohnán okolnostmi. Ostatně stále nevíme proč, za jaký příslib, či po jaké intervenci byl po třídenním zajištění propuštěn, aniž by byl krom svévolného okradení viditelně postižen. Jisté je, že byl patrně donucen přednést 11. července 1942 na slavnostním apelu k 70. narozeninám prezidenta Háchy¹⁰ silně prorežimní projev, jehož strojopis s jeho poznámkami při své příslovečné pečlivosti nezničil, nýbrž uchoval ve své pozůstalosti.¹¹ Nutno dodat, že nebyl jediným takto vyvoleným kulturně-osvětovým pracovníkem, neboť obdobný, který vyšel i v novinách, pronesl v Praze i jeho přítel Miloslav Hýsek coby předseda Kulturní rady při Národním souručenství.¹² Tento projev (text) se pro něj později stal příslovečnou noční můrou, neboť po květnovém osvobození čekal, kým bude připomenut. Vybíral zde na šesti stranách nejprve vyzdvihuje těžce zkoušeného E. Háchu: „Jako osob-

⁷ JUDr. Karel Rande, od roku 1935 ředitel Zemské a univerzitní knihovny v Brně, kde působil až do své smrti 17. 6. 1942.

⁸ Archiv VKOL (nezpracováno), složka B. Václavek – osobní spis. O některých návštěvách gestapa se Vybíral letmo zmiňuje i ve svých denících. Viz např. zápis z 24. května 1940 – Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 10 (deník).

⁹ GLONEK, J.: *c. d.*, s. 209; Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 9, inv. č. 3 (deník).

¹⁰ Viz stručná poznámka v jeho deníku k tomuto dni – Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 9, inv. č. 3.

¹¹ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 21, inv. č. 3 (Řeč o Emilu Háchovi).

¹² Viz například Lidové noviny, č. 351, 13. 7. 1942, s. 2.

nost, jež si dovedla zachovat kritický postoj k dřívějšímu vládnímu režimu“ a byl „vyvolen po pádu staré koncepce, aby určil české národní politice novou směrnicí“. Vybíral zde dál velebil Háchovo (tedy vlastně Hitlerovo) rozhodnutí přimknout se k Říši: „Všichni dnes víme a stále vděčněji oceňujeme, že se toto rozhodnutí státního presidenta [...] velmi brzo poté pro nás stalo záštitou proti válečnému ohrožování a ničení našich národních, kulturních i hospodářských sil a hodnot. Naše země vstoupily tím do přímého a trvalého státoprávního poměru k Velkoněmecké říši, jejíž ochranu pak měly a mají příležitost stále znovu a vděčně si uvědomovat [...]. Všechn český lid nebyl ovšem duševně a politicky ihned připraven na tento dalekosáhlý obrat, jenž se stal jeho spásou.“ V čase druhé heydrichiády nesla tato slova silnou pachuč, které si musel být vědom i Vybíral. Snad i proto si zejména v druhé části vypomáhal obsáhlejšími citacemi z projevů E. Háchy, takže skrze něj hodnotil i probíhající vlnu represí, když v textu čteme: „V projevu ze dne 19. června letošního roku [tedy již po likvidaci Lidic] pak pravil pan státní president: Prosím vás, abyste si ještě jednou uvědomili velkomyslnost Adolfa Hitlera, který od českého národa nic jiného nežádal, než aby tento národ šel klidně za svou prací. Je proto přirozené, že nevděk za tuto velkorysost musí být potrestán všude tam, kde se projeví, a že tím spíše musí být potrestána věrolomnost, která nevděk stupňuje až do zrady.“ Těmito citačními výpůjčkami se sice oportunisticky, nicméně chytře a elegantně zbavil části osobní odpovědnosti za napsané, ale zároveň naplnil požadované zadání, a to velebit Háchu s Hitlerem i poměry v protektorátu.

Zdá se, že po této epizodě již nechaly represivní složky Vybírala na pokoji. A od léta 1943 se po letech odbývání a marného utěšování začalo pomalu rýsovat i jeho odkládané povýšení, které však podle všeho s výše uvedenou úlitbou nesouviselo, i když je zajisté paradoxní, že se o určitou konečnou nápravu věci zasloužili říšští komisaři působící při MŠANO, zejména odborový přednosta von Both a Dr. Josef Becker, který von Bothovi „uložil, aby na mne při nejbližší příležitosti pamatoval, poněvadž moje knihovnická práce zasluhuje plného uznání“.¹³

Becker vskutku neměl v českých odborných kruzích špatné jméno, neboť šlo o profesionála, který byl od roku 1935 prvním ředitelem Pruské státní knihovny a byl byl za války mimo jiné zodpovědný za fondy ukořistěné v Čechách, tak je mnohdy svými zásahy zachránil před zničením gestapem – jako například Masarykovu studijní knihovnu a archiv.¹⁴ Dobré mínění o něm

¹³ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 9, inv. č. 6 (zápis v deníku z 3. 8. 1943).

¹⁴ VACULÍNOVÁ, Marta: *Ze života knihovny Národního muzea za Protektorátu*. Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum, 62, 2017, č. 3–4, s. 5–16.

potvrdil Vybíralovi i přítel Jindřich Hrozný s tím, že Becker, za nímž 16. prosince 1943 mířily Vybíralovy kroky „je vždy ochoten knih. zaměstnancům pomoci [...], a že ví, jak dobře o mně B. i ostatní představení mluví“. Na jednání mu Becker sdělil: „Napřed jsme pomohli knihovně zvětšením personálu a zvýšením dotací – v druhém ohledu přijdeme ještě dále – nyní dochází na Vás.“ Becker se ujistil, že Vybíral chce skutečně z Olomouce a zda by šel do Prahy, na což dostal kladnou odpověď, poněvadž se tu prý nemohl „nadíti slušnější existence“. Plán komplikovala bytová otázka, takže Becker navrhl, že by se ke stěhování přikročilo: „[...] až by se našla vhodná výměna bytů. Do té doby bychom Vás ponechali v Olomouci.“ Vybíral souhlasil a ke schůzce si poznačil: „Ať už má záležitost dopadne tak či onak, odnášel jsem si znovu dojem, že lidí Beckerova druhu je mezi námi bohužel pořídka.“¹⁵

Věc však nešla tak lehce, i když pohyb byl patrný. Vybíral mezi všemi starostmi spojenými zejména se zabezpečováním knižních fondů i rodinnými problémy tentokrát neponechával již nic náhodě a jal se přes své kontakty pokud možno vše pohlídat. Zejména přes přítele Bohuslava Lidmilu z Ústředí veřejných zaměstnanců v Praze. Některé věci však ovlivnit nešlo. Vybíral měl smůlu, neboť když už vše vypadalo slibně, tak se v létě 1944 utopil ministerský rada Plocek, který povýšení vyřizoval. A ke všemu se dověděl o sporech mezi MŠANO a ministerstvem financí, které jeho povýšení nehodlalo kvůli jiné systemizaci míst posvětit. Zoufalost Vybírala můžeme sledovat v dopise z 28. září 1944 příteli Lidmilovi: „Když jsem odcházel r. 1913 [...] do studijní knihovny v Olomouci, říkal mi v tehdejší ministerstvu nebožtík dr. Fr. Mlčoch, pozdější můj pražský sekční šéf: Jsme rádi, že se podařilo pro Vás zřídit v Olomouci místo, ale považujeme to za naprosto přechodnou stanicí, za dvě, nanejvýš tři léta si Vás zavoláme do Vídně nebo do Prahy. Po roce přišla ovšem válka a vše se změnilo. Po převratu jsem se stal šéfem naší studijní knihovny – tedy před 26 lety. Proč? Chtělo mě MNO do své knihovny, odmítl jsem [stejně jako další], cítil jsem se mravně zavázán Mlčochovi, který měl ke mně plnou důvěru a věděl, že ho nezklamou a vybuduji náš ústav v novodobém duchu. A vyhověl jsem zároveň svému tehdejšímu referentovi, dr. Kroftovi [...]. Mnohokrát mi slibovali, že se dostanu na vedoucí místo v Brně, ale těšili mě stále, že mám ještě čas, zatím že je mne v Olomouci nevyhnutelně třeba. Pro Brno jsem se neucházel svého času o Bratislavu. [Nyní] musím se klidně dívat, jak mě moji někdejší praktikanti, kteří se dostali právě pro svou dobrou praxi u mne do Prahy, dohonili nebo dokonce předhonili. [...] Já to prostě považuji za bezohledný trest, který mě stihl za to, že jsem se nechal vždycky přemluvit, abych zde zůstal [...], že

¹⁵ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 9, inv. č. 7 (deník).

zdejší přednostenské místo je nespravedlivě systematizováno, když se hledí jenom na velikost knihovny.“ Zatímco mnohé menší a nevědecké ústavy na tom byly nepochopitelně mnohem lépe. Dost dobře to nechápali ani „noví vlivní činitelé v našem vědeckém knihovnictví“, tedy říšský komisař Becker. Ten se podívoval, že Vybíral ještě není vrchním radou: „Řekli, že se přičiní, aby se mi té trojky konečně dostalo. A teď začala komedie znovu [...] a tu jsem zjistil, že [věc] leží dosud ve financích, že je to zase jenom návrh na systemisování trojky v Olomouci a ve financích, že jsou zase proti tomu.“¹⁶ Poprosil tedy Lidmilu o osobní intervenci, neboť mu na tom velmi záleželo „už kvůli věku“, zvláště když slibů ministrů a sekčních šéfů už měl slušnou sbírku a stále nic. „Budu se se službou loučit s hořkým vědomím, že jsem krutě doplatil na svou poctivost, svědomitost a důvěřivost. Stům lidí jsem obětavě pomáhal, jenom ve svých věcech jsem spoléhal na spravedlnost, uznání, mužné slovo! [Kdyby] aspoň ve dvanácté hodině odčinili z části křivdu, která se na mně už léta páchá.“ Lidmila po intervencích zjistil, že: „[...] ministerstvo financí nepovolilo systemisaci trojky v Olomouci ze známých důvodů, dává však zásadní souhlas k tomu, abys byl jmenován vrchním radou. Min. školství to asi provede tak, že Tě bude formálně jmenovat do Brna, ale přikáže Tě k další službě v Olomouci.“¹⁷ Vybíralovo martyrium skončilo konečně 15. února 1945, kdy ležel nemocen doma, přičemž mu jmenovací dekret doručil s blahopřáním kolega Křupka. Předcházela tomu ovšem tragikomická tečka, neboť se mu z Prahy dostávalo blahopřejných telegramů, aniž by měl dekret v ruce, neboť ten se ztratil na olomoucké poště. Každopádně dekretem MŠANO z 12. ledna 1945 s platností od 1. října 1944 byl jmenován vrchním radou archivní a knihovní služby ve třetí platové stupnici (s ročním platem 58 800 + činovné 15 480 korun).¹⁸ Satisfakce to pro něj byla, ale jen částečná: „Jediné, co mě utěšuje, je, že jsem jmenován v osobním stavu brněnské universitní knihovny, takže bych měl – přečkám-li nynější těžké dni a nebudu-li mít později svou proslulou smůlu – konečně možnost dát Olomouci Sbohem [...]. Byl bych tak šťasten, kdybych se po tolika proživených letech mohl opět věnovat nejenom knihovně, nýbrž také svým literárním a osvětovým pracím, vždyt mám tolik věcí rozpracovaných, několik již přichystaných do tisku atd.! Vrátím-li se ještě někdy k činnosti spolkové, závisí na celkové

¹⁶ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 4, inv. č. 12 (korespondence).

¹⁷ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 4, inv. č. 12 (korespondence).

¹⁸ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 9, inv. č. 11 (deník); Archiv VKOL, kart. 1, inv. č. 21 (osobní služební výkaz B. Vybírala).

příští situaci. Snad už budu jenom vzpomínat, jak krásný byl ten náš spolkový život a s kolika dobrými lidmi mě seznámil.¹⁹

2 Na sklonku druhé světové války

Poslední okupační měsíce se Vybíral zabýval ve své mysli tím, jak v poslední fázi války ochránit mimořádný fond Studijní knihovny v Olomouci. Blížící se fronta jdoucí ze Slezska, zkušenosti z Východního Pruska a dalších německých východních území aktivizovala i protektorátní i okupační orgány a nutila je k tomu, aby přistoupily k aktivním opatřením na tomto poli. V oblasti ochrany fondů ovšem dr. Vybíral nečekal na nařízení veřejné moci. Naopak již od roku 1943, v době, kdy Wehrmacht stál ještě hluboko na Ukrajině a v Bělorusku prováděl již úkony pro případ krize. Jeho zkušenost s okupační mocí z roku 1942, z doby heydrichiády, samozřejmě zapomenuta nebyla. Nicméně Vybíral se snažil formálně vycházet vstříc nacistickým tezím o německé Olomouci tím, že právě proto již dopředu myslel na to, jak uchovat cenné středověké a raně novověké písemné památky, jež z hlediska nacistů dokládaly starobylost a německost města Olomouce, Moravy i Čech. „Pod tímto deštníkem pak bylo možné skrýt ochranářské zájmy knihovníků. Již od konce roku 1943 byla vybírána místa, kam by mohly být v urgentním případě převezeny nejcennější sbírky. Těmito místy byly farní úřad Slatinice, fara v Nákle, zámek hraběte Kalnokého v Brodce u Prostějova (dobově se psalo Brodek u Nezamyslic) a zámek rodiny Bochnerů von Stražisko v Přemyslovicích. Již v průběhu roku 1944 byly na tato vytipovaná místa převáženy historické cennosti. Ředitel Vybíral a jím pověřeni zaměstnanci prováděli na daných místech inspekce, ověřovali stav deponátů apod.“²⁰ Když pak v lednu 1945 zahájila Rudá armáda viselsko-oderskou operaci, tak bylo i největším německým fanatikům zřejmé, že „Rusové“ mohou být v Olomouci ve velmi krátké době. V této době již ale iniciativu přebírali alespoň v kulturní oblasti olomoučtí Češi. Právě dr. Vybíral, posílený již tím, že v letech 1943–1944 zajistil pro nejcennější sbírky Studijní knihovny relativně bezpečné úkryty, upozorňoval, že olomoucká radnice (vládním komisařem byl v letech 1942–1945 dr. Julius Schreitter)²¹ je bezstarostná, že neurčuje termíny

¹⁹ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 4, inv. č. 12 (korespondence).

²⁰ NOVOTNÝ, Lubomír: *Inter arma silent musae aneb Poslední týdny války a ochrana historického fondu Studijní knihovny v Olomouci*. KROK, 13, 2016, č. 1, s. 24–27.

²¹ Za okupace nestál v čele města starosta, ale vládní komisař. Schreitter, rodák z Kadaně, uměl bezvadně česky, choval se v kontextu doby korektně, viz SPÁČIL, Vladimír – TICHÁK, Milan:

k případným přesunům knih, kroky k ochraně fondů, jejich přesunu, rozdělení apod. Dne 12. února 1945 se uskutečnila v kanceláři městského magistrátního rady dr. Zdražila schůzka, jíž se účastnil i prof. Dr. Karl Friedrich Kühn, „přesvědčený nacist, profesor architektury a za okupace přednosta brněnského památkového ústavu“,²² a dr. Robert Smetana z olomouckého městského muzea. Přítomnost významného nacistického kulturního pohlavára značila, že situace je z německého hlediska opravdu vážná. Dr. Vybíral zmínil, že již před měsícem upozorňoval na olomoucké radnici, že nepovažuje „dosavadní bezpečnostní opatření za postačující“, přičemž za měsíc nebyly učiněny žádné další kroky. Vybíralovy návrhy na ochranu fondů byly schváleny a vztah mezi okupantskou správou, českou protektorátní správou a odpovědnými pracovníky v kulturních organizacích v Olomouci naznával změn. Tón toho, co se musí udělat, udával ředitel Studijní knihovny.²³

V polovině března 1945, to se již bojovalo na Ostravsku a Opavsku, byla uspořádána na olomoucké radnici v pracovně „Oberbürgermeistera“ a přímo ve Studijní knihovně další schůzka. Na poradách byli účastní vedle olomouckého vládního komisaře Schreittra, přednosta prof. Karl Friedrich Kühn, ale také představitelé všech významných moravských paměťových institucí od ředitele brněnské univerzitní knihovny dr. Huberta Schiela, Josefa Dosoudila z brněnského archivu,²⁴ kanovníka Františka Tomašíka zastupujícího olomoucký kapitulní archiv, dr. Roberta Smetany zastupujícího olomoucké městské muzeum až po katolického kněze dr. Julia Klitznera, jenž zastupoval archiv města Moravská Ostrava.²⁵ Hlavním bodem jednání byla otázka, co vyplývá pro paměťové instituce z nařízení, že Olomouc byla prohlášena pevností. Dosavadní protiletectká opatření se nezdála již vyhovujícími. Ředitel dr. Bohuš Vybíral docílil toho, ač významná část partnerů, s nimiž musel vyjednávat, byli pravověrní nacisté, že všechny jeho kroky, jež učinil, byly schváleny. Podařilo se mu odvrátit i nebezpečné návrhy na to, aby nejcen-

V čele města Olomouce: správa města a její představitelé v průběhu staletí. Olomouc 2018, s. 58–59.

²² BRUMMER, Alexandr – KONEČNÝ, Michal. *Brno nacistické: průvodce městem.* Brno 2013, s. 128.

²³ ZAO-OI, fond VKOL, kart. 128, inv. č. 578 (záznam o poradě konané dne 12. února 1945 v úřadovně městského magistrátního rady Dra Zdražila).

²⁴ Po válce odsouzeném mimořádným lidovým soudem k patnácti letům odnětí svobody, viz *Dosoudil, Josef, 1885–asi 1955.* In: <https://biblio.hiu.cas.cz/authorities/270062?locale=cs> [cit. 16. 11. 2018].

²⁵ Klitzner, rodák z Doupova v Čechách, působil na Moravě teprve od roku 1942. Jeho kulturně-historická činnost byla silně poznamenána nacistickou ideologií, viz *Klitzner, Julius, 1909–1945.* In: <https://biblio.hiu.cas.cz/authorities/268670?locale=cs> [cit. 2018-11-16].

nější části středověkého fondu byly transportovány například do Jindřichova Hradce apod.²⁶

Díky jeho horečné aktivitě v posledních měsících války se mu podařilo umným vyjednáváním s německými okupačními složkami, a samozřejmě i díky tomu, že v Olomouci se nebojovalo tak urputně jako například v Brně, ochránit historický fond Studijní knihovny a převést jej do mírových dob. Na konci nacistického režimu využil Bohuš Vybíral naplno svých diplomatických schopností. Brilantní znalost němčiny, dlouholeté společenské vazby s českým i německým kulturním a politickým světem v Olomouci a na Moravě, jeho vnější konciliantnost a zároveň vytrvalost vedly k tomu, že se mu podařilo prosadit vlastně vše, co navrhoval. Vybíralova hra s veřejnou mocí v poslední fázi protektorátního režimu skončila úspěšně. Knihovna přečkala okupaci po personální a věcné stránce téměř bez úhony.

3 Po válce – Košický vládní program a revize kulturní politiky

Rok 1945 byl předělem v životě české společnosti, předělem v životě Bohuše Vybírala, ale především předělem v kulturní politice obnoveného československého státu. Kontinuita s první republikou existovala v obnoveném Československu pouze v osobě prezidenta Beneše, jinak byl od května 1945 stavěn nový stát. Právě v oblasti kultury mělo dojít k dalekosáhlým reformám, které již za okupace, ale jen rámcově a v náznacích, zmiňoval domácí odboj.²⁷

Za březnových moskevských jednání exilové londýnské vlády, moskevských československých komunistů a zástupců Slovenské národní rady došlo k dohodě, jež vytyčila poprvé společné kroky v oblasti kultury pro první vládu národní fronty. Košický vládní program stanovoval v článku XV. první kroky, jež bude nutno učinit v osvobozené vlasti. Vedle klasických defašizačních a denacifikačních opatření se formuloval program čistoty, a to ve smyslu personálním i věcném. Týkalo se to i knihoven. Náhrada vyřazených nebo zničených knižních fondů měla pocházet z fondů zrušených německých kulturních a vzdělávacích institucí. Právě přebírání, popisy, soupisy konfiskovaného německého majetku, jeho uskladnění a ochrana, následně redistribuce,

²⁶ ZAO-OL, fond VKOL, kart. 128, inv. č. 550 (záznam o poradě svolané na pátek dne 16. 3. 1945 v pracovně Oberbürgermeistersera a ve Studijní knihovně); Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 9, inv. č. 12 (deník, zápis zde dne 16. 3. 1945).

²⁷ Zásadní byl v tomto ohledu dokument *Za svobodu do nové Československé republiky*, tiskem vyšel v roce 1945, viz BENEŠ, Karel Josef (ed.): *Za svobodu do nové Československé republiky: ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939–41*. Praha 1945.

to vše bylo během prvních měsíců a vlastně během celé třetí republiky jedním ze tří základních úkolů tehdejší Studijní knihovny (od roku 1946 Univerzitní) v Olomouci, v jejímž čele stál dr. Bohuš Vybíral již 27 let. Košický vládní program taktéž zřetelně nastiňoval, že přichází hluboká a radikální revize prvorepublikového kulturního programu. „Nová doba a nové mezinárodní postavení Československa vyžadují neméně ideologickou revizi jeho kulturního programu: Bude provedena důsledná demokratizace, a to nejen umožnění co nejširším vrstvám přístupu do škol i k jiným pramenům vzdělání a kultury, ale i v ideovém směru: V zlidovění samého systému výchovy i povahy kultury, aby sloužila ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu [...]. Bude provedena revize našeho poměru k německé a maďarské kultuře odhalováním reakčních jejích prvků ve všech oborech. Bude zesílena slovanská orientace v naší kulturní politice [...].“²⁸

Bohuš Vybíral, předválečný agrárník, člověk činný a aktivní v regionální politice, ovlivňující kulturní aktivity na zemské a národní úrovni a ve vztahu k Jugoslávii (speciálně Slovinsku) i na úrovni mezinárodní, hleděl do poválečné doby se smíšenými pocity. Okupační zážitek v ředitelské funkci i zkušenosti z běžného života jej vybavily nevyvratitelným názorem na německou otázku a její řešení v Československu. Na druhé straně náležel k lidem konzervativního zaměření, nesocialistům a antikomunistům, tedy muselo mu být jasné, že příchod osvobozené armády z východu bude znamenat ve veřejné atmosféře značné změny. Košický vládní program na druhé straně sliboval posílení slovanské orientace i v kulturní politice a ideologii, což kvitoval a byl ochoten sdílet s pozitivními očekáváními. Velmi ovšem záleželo na tom, co nakonec bude pojem „slovanská orientace“ v kultuře značit. Neexistoval pro něj jednoznačný důvod k pesimismu, věřil, že se svými zkušenostmi, zásluhami a se schopností souznít, spolupodílet se nebo vyjít s téměř každou mocí, to dokáže i po druhé světové válce. Obzvláště, když se jednalo o moc národně českou, na níž se podílely společenské vrstvy vycházející z obdobných myšlenkových pozic jako Vybíral (lidovci a národní socialisté).²⁹

²⁸ SOUKUP, Jaroslav (ed.): *Cestou Května: dokumenty k počátkům naší národní a demokratické revoluce: Duben 1945–květen 1946*. Praha 1975, s. 48–49.

²⁹ Komplikovanost politické situace, již si uvědomovalo málo lidí, dosvědčuje častá veřejná výzdoba tvořená především portréty Beneše a Stalina. Tato nesooudá dvojice zdobila i prostory Studijní knihovny. V den prezidentových 61. narozenin 28. 5. 1945 žádal přednosta Vybíral u sochaře Josefa Hladíka dodání „bust presidenta Beneše a maršála Stalina v době co nejkratší“. ZAO-OL, fond VKOL, kart. 129, inv. č. 708.

4 Po válce – péče o konfiskovaný německý majetek³⁰

Pomineme-li primární tedy poválečné úkoly spojené s obnovením běžného provozu, zajištěním deponovaných částí fondů, prostorovým rozšířením knihovny a resystematizací, tak základním úkolem prvních týdnů a měsíců bylo zajištění německých soukromých a veřejných knihoven. Tato otázka náležela k zásadním celostátním, poválečným úkolům vůbec. Z dosavadních výzkumů se jeví, že v české společnosti nepanoval mezi vlastně všemi společenskými, vzdělanostními, majetkovými, věkovými složkami, konsenzuálnější prvek, než vypořádání se s německou otázkou formou vysídlení a konfiskací německého majetku. S tímto úkolem plně souzněl i Bohuš Vybíral a ve své pozici k němu přistupoval s plnou odpovědností a věnoval mu především v roce 1945 nejvíce pracovního času.³¹ Tyto aktivity byly rámcově vymezeny v dekretech prezidenta republiky č. 5, 12 a 108/1945 Sb.³² Zásadním právním předpisem z hlediska ochrany kulturního majetku bylo i přijí-

³⁰ Podrobně ke konfiskacím německých knihoven hlavně v Čechách viz STROUHALOVÁ, Marcela: *Knihy znovu nalezené: konfiskované knihy po druhé světové válce ve správě NK ČR*. Praha 2016.

³¹ Vybíral je jednou z typických ukázek člověka, jenž byl minimálně trilingvní, studoval ještě za monarchie ve Vídni, v hlavním městě mocnářství působil ve studentských a národních spolcích, znal velmi dobře německou literaturu i kulturu a přesto následkem henleinovské politiky a především německého (nacistického) teroru za druhé světové války zcela akceptoval princip konce soužití mezi Němci a Čechy v českých zemích. Vybíral bedlivě sledoval proces vysídlování na severní Moravě (Oskava, Dlouhá Loučka, Libina ap.) nejen po stránce technické, ale i v rámci procesu, jenž například Petr Hlaváček nazýval vnitřní kolonizací, při níž docházelo k podmanění krajiny a kulturnímu převratu. Viz HLAVÁČEK, Petr: *Pohraničí: československá (vnitřní) kolonie 1945–1960*. In: BARTLOVÁ, Milena (ed.): *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní a národní identity*. Praha 2017, s. 202–229. Vysídlení nazýval zcela v souladu s dobovou terminologií odsunem a považoval jej za „zcela spravedlivou odplatu za cynickou zradu, kterou se na nás tak těžce provinili Němci“. Archív VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 9, inv. č. 18 (deník, zápis zde dne 21. 8.). Když v únoru roku 1947 navštívil severomoravský Šternberk, byl zděšen stavem města, v němž před válkou žilo 15 000 lidí, nyní tam pobývala necelá třetina dosídlenců, navíc v poničených domech, ve městě se rozmohlo všeobecné opilství, přesto si do deníku poznamenal: „Jediná potěšitelná věc: neviděl a neslyšel jsem v té bývalé baště německví jediného Sudeťáka.“ Archív VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 9, inv. č. 19 (deník, zápis zde dne 16. 2. 1947).

³² Dekrety číslo 12 z června roku 1945 a 108 z října 1945, na rozdíl od dekretu číslo 5, jenž byl vydán již 23. 5. 1945, byly již konfiskačními. Přesto se do knihovny začaly německé knihovny svázet již od května, tedy před vydáním konfiskačních právních předpisů, a okamžitě se přistoupilo ke katalogizaci, de facto se s nimi zacházelo jako s konfiskáty. Viz Archív VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 9, inv. č. 13 (deník, zápis ze dne 23. 5.). Základní přehledovou sbírku dekretů prezidenta republiky tvoří stále edice JECH, Karel – KAPLAN, Karel (ed.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945: dokumenty*. Brno 2002. Dále především práce Jana Kuklíka.

tí zákona o národní kulturní komisi č. 137/1946 Sb., jenž reagoval na často tristní situaci v zacházení s kulturními hodnotami. Právě pro oblast zámeckých knihoven se založení národní kulturní komise stalo alespoň částečně záchranným faktorem. Osídlovací úřady a Fond národní obnovy nezvládaly zajištění mobiliáře zámků, knihy stály často až na konci priorit.³³

Od květnových dnů se i Vybíral setkával v Olomouci, na střední i severní Moravě a ve Slezsku se ztrátou kulturních hodnot, počínaje ničením soukromých knihoven v měšťanských bytech, přes rozkrádání knihoven veřejných institucí (škol, soudů apod.) až po obzvláště palčivou otázku zámeckých knihoven, v jejichž fondech se často skrývaly i vzácné rukopisy či prvotisky. Téměř každodenní jednání, telefonické urgencye, výzvy přes noviny či korespondence s národními výbory, správními komisemi, stanicemi SNB, ale i Vybíralovými známými či zcela běžnými lidmi, kteří upozorňovali na katastrofální stav knihoven v oblastech s vysídlovaným obyvatelstvem, zaplňovala jeho pracovní diář.³⁴ I v těchto měsících musel Vybíral osvědčit své vyjednávací schopnosti.³⁵ Jelikož byl povahou nevybušný, politicky neangažovaný, neměl mnoho nepřátel a především knihy patřily na první místo zájmu, tak systémem urgencí, ale i z vlastní vůle činěných opatření se mu podařilo do Olomouce převést desítky tisíc konfiskovaných německých

³³ Vedle kulturní obce vznik speciálního kulturního orgánu prosazoval již od léta 1945 prezident Beneš. Viz UHLÍKOVÁ, Kristina: *Zestátněné památky v Československu, metody jejich zabezpečení a koncepce jejich využití*. In: BARTLOVÁ, Milena (ed.): *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní a národní identity*. Praha 2017, s. 217–229.

³⁴ V archivu VKOL uloženém v Zemském archivu Opava, pobočka Olomouc, nalezneme desítky zpráv městskému národnímu výboru v Olomouci, jeho kulturnímu oddělení, se soupisy zajištěných německých knihoven ze soukromých bytů především z Olomouce. Národní výbor nevěnoval této problematice velkou důležitost a víceméně nechal Vybíralovi v těchto aktivitách volnou ruku. Vybíral navrhoval, určoval kroky, způsob nakládání se zajištěnými knihami, prozatímní vyloučení knihoven ze svozů, pokud dosavadní majitelé měli šanci na návrat československého státního občanství apod. Olomoucký národní výbor Vybíralovým návrhům zpravidla souhlasně a bez výhrad přisvědčil. Viz ZAO-OL, fond VKOL, kart. 129, inv. č. 819 (oznámení NV hl. města Olomouce pro Studijní knihovnu apod.).

³⁵ Již 14. 5. 1945 zaslal Vybíral přípis na olomoucký městský Národní výbor, v němž upozorňoval, že: „[...] v bývalých německých bytech zůstalo mnoho knih, namnoze velice cenných, které nejsou zajištěny. Je mezi nimi nesporně mnoho svazků, které jsou majetkem studijní knihovny, tedy státního ústavu, které němečtí vypůjčovatelé v poslední době už pro evakuaci neodevzdali [...] nabízím národnímu výboru tuto službu našeho ústavu: Poněvadž máme na nějakou dobu dosti volného místa a stačili bychom i na potřebnou práci, byli bychom ochotni převzít všecek knižní materiál z bývalých německých bytů do zatímní úschovy v studijní knihovně, pořídili bychom stručné seznamy, popř. bychom celý materiál i roztřídili podle jeho obsahu a ceny [...]“. Viz ZAO-OL, fond VKOL, kart. 129, inv. č. 685 (zpráva pro NV).

knih.³⁶ Vždyť již v červenci 1946 evidovala tehdy již Universitní knihovna v Olomouci celkem 95 200 svezných německých knih a to celá akce zdaleka nekončila.³⁷ V této zásadní otázce poválečného Československa – vysídlení Němců a zajištění jejich majetku, dr. Vybíral zcela souzněl s poválečnou ideologií, plně se zapojil do organizačních procesů týkajících se kulturních otázek a stejně jako na konci protektorátu, ani nyní nebyl pouze pasivním příjemcem rozkazů, ale naopak operativním vytyčovatelem úkolů, člověkem, jenž v Olomouci, na střední a severní Moravě manažersky zaštiťoval a organizoval záchranu německých knihoven.³⁸

5 Pojetí knihovnictví a osvěty v třetírepublikovém Československu a role Bohuše Vybírala

Již v době prvorepublikového Československa plnily knihovny vedle klasických výpůjčních služeb i roli v oblasti vzdělávání a kulturní politiky. Nejširším slova smyslu osvěty. Osvěta se stala jistým způsobem hlavní životní náplní Bohuše Vybírala. Bezdětný ředitel Studijní knihovny se mohl naplno věnovat svým zájmům, jež propojil s osvětou.

Poválečný diskurz v oblasti kultury, užším smyslu osvěty a knihovnictví a jejich role v Československu, byl na jedné straně jednoznačně prosocialistický, na druhé straně bylo vnímání tohoto pojmu chápáno nesmírně široce. Část společnosti hlásící se po válce k prezidentu Benešovi a nemarxistickým stranám národní fronty rozuměla slovu socialismus benešovsky. Sám prezident to nejednou shrnul ve svých textech. Například v lednu 1946 na stránkách Burianovy Kulturní politiky analyzoval poválečnou dobu jako čas, kdy se politická demokracie rozšiřuje i do sféry sociální a hospodářské, přičemž tento proces někoho děsí a budí obavy: „[...] že to skončí po nějaké době boje s dnešní společností buržoasní stejně tak, jako to skončilo se společností feudální. To je ovšem možno. – Chtěl bych však k tomu přesto dodat zatím

³⁶ Podrobný popis metod a způsobů práce Vybírala, jeho vztahů vůči veřejné správě apod. viz NOVOTNÝ, Lubomír: *Knihovna v době třetí republiky*. In: KORHOŇ, Miloš – VINTROVÁ, Tereza (ed.): *Chrást věd a múz: dějiny Vědecké knihovny v Olomouci*. Olomouc 2016, s. 213–219.

³⁷ ZAO-OI, fond VKOL, kart. 132, inv. č. 2816 (zpráva o stavu ÚKOL).

³⁸ Vybíralova „svozová“ cesta byla asi v dané době jedinou možnou. Knihovník, heraldik, archivář Bohumír Lifka se v časopise Vyšehrad vyslovoval v případě zámků spíš pro to, aby knihovny zůstávaly na svých místech, kde jsou spojeny s geniemi loci, svázet se dle něj měly jen unikáty a cimélie. Nyní vše závisí na „dobré vůli a osvíceném pochopení prováděčů prezidentských dekretů“. Viz LIFKA, Bohumír: *Zámecké knihovny*. List pro křesťanskou kulturu, č. 4, 17. 10. 1945, s. 6–8.

jen toto: I buržoasní společnost, zprvu feudální společností tak nenáviděná, byla po svém plném vstupu do života velikým kulturním, sociálním a hospodářským pokrokem, stejně jako má býti pro dobu příští pokrokem nová lidová demokracie, a také dnešní vývoj od demokracie buržoasní k demokracii opravdu lidové půjde v každé zemi svou vlastní přijatelnou cestou a jejími vlastními methodami a bude se dít zase jen postupným, a někde velmi povlnným tempem, v němž se budou moci jednotlivé vrstvy obyvatelstva dobře novým poměrům postupně přizpůsobovat. Je to tudíž všechno vývoj přirozený a logický. A jistě bude trvat celá dlouhá desetiletí [...]. To chápe především velmi dobře dnešní Sovětský svaz a jeho vláda, která se připravuje na velmi dlouhou spolupráci s dnešními velmocenskými buržoasními demokraciemi“.³⁹ Tedy neideologické linii postupného pokroku k sociální spravedlnosti, vyrovnávání rozdílů ve společnosti, hledání konsenzu a kompromisu ve všech klíčových společenských otázkách. Socialismus je zde synonymem reformované, prohloubené, rozšířené klasické demokracie. Ovšem bez adjektiva liberální, jelikož Beneš a drtivá část jeho současníků přijala názor, že „liberální společnost je teoreticky i prakticky překonána, že jsme na přelomu z jedné společenské fáze do nové, že hledáme nové společenské formy budoucnosti“.⁴⁰ V kulturní oblasti tyto myšlenky naprosto sdílel romanista a literární kritik Václav Černý. V jím řízeném Kritickém měsíčníku v textu *Mezi Východem a Západem* z roku 1945 jasně říkal: „Východ nebo Západ? Ani: Západ místo Východu, ani: Východ místo Západu. Ale: Východ i Západ. Se Západem musíme stůj co stůj udržet živý a zúrodnující duchovní styk, neboť jsme západním národem svou prastarou kulturou, a přervat toto odvěké spojení znamenalo by upadnout v krizi duchovní bezradnosti a mátožnosti, bez pevných základů. S Východem máme svůj styk vystupňovat na nejvyšší míru, nesmí nám ujít ani jediný z plodných jeho podnětů, ani částička jeho bohatství. Východ i Západ, abychom byli sami co nejinformovanější, co nejbohatší [...], protože se nesmíme ostýchat pokládat se za zrcadlo celého světa a jeho střed [...], a to předpokládá širý, svobodný výhled na všechny světové strany, okna otevřená všem průvanům ducha. To je první předpoklad toho, aby naše kultura, zůstávajíc českou, byla i v budoucnosti taková, jakou ji vídaly nejlepší naše doby: ne pouze západní – ne pouze východní– vskutku lidská!“⁴¹

Prokomunisticky orientovaná část společnosti rozuměla termínu socialismu jinak. Nikoliv jako fázi ve smírném pojetí vývoje, ale epoše, která bude

³⁹ BENEŠ, Edvard: *Leninismus a vývoj v poválečné Evropě*. Kulturní politika, č. 14, 18. 1. 1946, s. 1–2.

⁴⁰ BENEŠ, Edvard: *Přednášky na Univerzitě Karlově: 1913–1948*. Praha 1998, s. 90.

⁴¹ ČERNÝ, Václav: *Mezi Východem a Západem*. Kritický měsíčník, 6, 1945, s. 73.

zcela novou. Ovšem i zde byla množina názorů velmi široká – tvořená lidmi od dogmatiků typu Arnošta Kolmana či Ladislava Štolla až po svobodné duchy typu Vincence Kramáře apod. Další z těchto nezávislých osobností, Jindřich Chaloupecký, za třetí republiky redaktor *Listů*, měsíčníku pro umění a filosofii, považoval všechny konvergenční a konsenzuální ideje za zcela mylné. Není dle něj střední cesty: „[...] Není smíru mezi světem starým a novým [... Je to] velká vlna života, která nemůže chtít méně než všechno, je to nesmírná energie lidství, která třeba svým výbuchem zničí všechno okolo sebe, ale která vybuduje ze sebe novou společnost, nové dějiny a novou kulturu.“⁴² Jeho analytický text z prvního čísla *Listů* těsně před volbami v květnu 1946 je jistým způsobem mimořádným a jedním z nejdůležitějších pro kulturně-ideologický diskurz třetí republiky. Stál zdánlivě uvnitř komunistického tábora, ale zároveň jinde, benešovské ideje odmítal, ale nic mu nebylo vzdálenější než dogmatismus: „Smiřovačky, podnikané ať z jakkoli ušlechtilé pohnutky, které chtějí zahladit či zastřít, co na pohled rozbíjí naši dobu v rozryvný svár tendencí tak rozmanitých a neslučitelných, jsou pouhou slabostí. Nikoli otupením a smírem, nýbrž posledním vyvedením protiklady se mohou vybit v onu syntesu, jež je tvůrčím aktem a jež proto nic neukončujíc, děj znovu otvírá.“⁴³

Někde mezi těmito póly se formovalo třetirepublikové pojetí knihovnictví a osvěty. Oba tyto póly byly navíc spojeny důrazem na termíny, jimiž byly efektivita, plánování, účelnost, kulturní odpovědnost, veřejný zájem, regulace, odstranění anarchie.⁴⁴ Jedním z hlavních rysů moderního knihovnictví byl požadavek angažovanosti. Knihovnictví už nemělo být do sebe uzavřeným, ale naopak otevřeným oborem, jenž měl plně prezentovat všechny dobové trendy (slovanství, oslava Sovětského svazu, popularizace národní literatury): „[...] knihovník nemůže se uzavřít ve své odbornictví, vidíme, jak musí i politicky myslet a jak musí se stále učit chápat své poslání co nejdříve. Proto můžeme a musíme mluvit o slovanské knihovnické politice jako o věci samozřejmé a nám známé daleko dříve, než požadavek politické vý-

⁴² CHALOUPECKÝ, Jindřich: *Konec moderní doby*. *Listy*. Měsíčník pro umění a filosofii, 1, 1946, č. 1, s. 12.

⁴³ Tamtéž, s. 23.

⁴⁴ Kritická analýza třetirepublikového diskurzu v oblasti knihovnictví a osvěty by zřetelně prokázala, že politický, hospodářský a do značné míry i kulturní liberalismus byl zcela zavržen téměř všemi dobovými aktéry. Typickým příkladem může být kniha Václava Mikoty *Kulturní dvouletka a knižní trh*. Viz MIKOTA, Václav: *Kulturní dvouletka a knižní trh*. Praha 1946. Obecně pro kulturní oblast viz DRÁPALA, Milan: *Zavržení liberalismu v Čechách a Helena Koželuhová. K ideologickému profilu poválečné republiky (1945–1948)*. *Soudobé dějiny*, 6, 1999, č. 1, s. 7–44; o liberálních a konzervativních solitárech viz Týž: *Na ztracené vartě Západu: antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha 2000.

chovy byl jasně přesně vytčen,“ jak psal v časopise *Knihovna* v roce 1945 Josef Bečka.⁴⁵ Diskurz formoval myšlení, přemýšlení, chování společnosti. Podoby a konstrukce diskurzů vymezovaly mantinely pro dobové jednání a chování aktérů. Nebo řečeno s Haydenem Whitem: „[...] diskurs má ustanovit půdu, na níž se rozhodne, co bude bráno jako fakt v diskutovaných záležitostech a jaký režim chápání bude pro takto ustanovená fakta nejvhodnější.“⁴⁶ Knihovník a osvětář měli být dvoujedinou osobou.

Tuto premisu Vybíral po celý život naplňoval, tedy formálně třetirepublikové požadavky na pracovníka knihovny splňoval. Nicméně obsahově setrval, ať již uvědoměle nebo ze setrvačnosti, na myšlenkových schématech první republiky. Bohuš Vybíral stál názorově, vzděláním, zkušenostmi či společenským postavením jednoznačně na straně konzervativních složek společnosti za třetí republiky. Konzervativci jeho typu neměli v politice vlastně své reprezentanty, neměli oporu ani v hospodářské či kulturní sféře, proto byli nuceni akceptovat politiku prezidenta a hlavně národních socialistů, kteří se postupem času profilovali v hlavní názorové oponenty komunistů. Vybíral tedy sdílel názory těchto politických sil, ač sám byl ke společenské a politické realitě skeptičtější.⁴⁷

Stejně jako v oblasti konfiskační legislativy, tak i v oboru osvěty sehrál z právního hlediska ústřední roli právní předpis prezidenta republiky. Jím byl dekret č. 130/1945 Sb. o státní péči osvětové. Ve smyslu § 1 se jednalo o „soustavnou kulturní a státně-politickou výchovu lidu“.⁴⁸ Základním organizačním nástrojem se staly osvětové rady místně a vertikálně příslušné k danému národnímu výboru. Právě v osvětových radách měli hrát hlavní úlohu „pracovníci kulturních, odborových a zemědělských organizací a institucí“.⁴⁹ Z logiky věci nemohlo Vybírala, jakožto ředitele významné národní kulturní organizace a dlouholetého lidové výchovného pracovníka, začlenění do okresní osvětové rady minout. Působil v rámci okresní osvětové rady

⁴⁵ BEČKA, Josef: *Slovanská knihovnická politika*. Knihovna, 1, 1945, č. 1, s. 6.

⁴⁶ WHITE, Hayden: *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*. Praha 2010, s. 12.

⁴⁷ Působily na něj i vnější faktory. V první řadě blízké přátelství s o generaci staršími olomouckými přáteli MUDr. Mauricem Remešem a lékárníkem Karlem Otrubou, s nimiž jej spojovaly intelektuální vazby a silná religiozita. Především hluboce konzervativní Remeš byl z poválečného vývoje velmi zahořklý a vzájemný každodenní styk a respekt, jenž Remeš vyzářoval, měly na Vybírala jistě vliv. Nicméně jeho soukromé poznámky a veřejné chování nesly během třetí republiky ambivalentní znaky. V jednom z poúnorových kádrových dotazníků uvádí, že se stal v roce 1947 řadovým členem národněsocialistické strany. Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 3, inv. č. 6.

⁴⁸ JECH, K. – KAPLAN, K. (ed.): *c. d.*, s. 884.

⁴⁹ Tamtéž.

(dále OOR) jako okresní knihovnický inspektor v sekci lidově výchovné vlastivědy, jejímž hlavním cílem bylo obnovit v pohraničí české názvosloví: „[...] nejen u názvů obcí, ale i u polních tratí, rybníků, potoků atd. Ve vnitrozemí podnikněte revisi všech místních jmen, pokud jejich jména byla poněmčena,“ psalo se v osvětových pracovních programech.⁵⁰ Vybíral si velmi dobře uvědomoval, že sepětí Čechů s nově osídlenými místy bude nesmírně těžké. Znal severní Moravu, znal místní Němce, tušil, že emocionální porozumění a znalost míst bude Čechům chybět.⁵¹ Vybíralova pracovitost se plně projevila ve všech kulturních a osvětových aktivitách třetí republiky. Pracoval nejen v osvětové radě, ale i v kulturní komisi Ústředního národního výboru hlavního města Olomouce (v komisi s ním seděla tehdejší olomoucká kulturní elita – sochař Aljo Beran, muzejník a muzikolog Robert Smetana, ředitel divadla Julius Lébl, rusista Bohuslav Ilek ad.) a především se podílel na činnosti Dobrovského vyšší lidové školy v Olomouci. V rámci této školy držel několik přednáškových cyklů, např. *Z dějin olomouckého divadla, Jugoslavie. Dějepisný a zeměpisný obraz* apod.⁵² Každý měsíc v letech 1945–1946 absolvoval na střední Moravě průměrně pět přednášek, jejichž témata byly Jihoslované, národopis, výtvarné umění, divadlo apod.⁵³

V rámci osvěty ve třetí republice byla navíc knihovnám vyčleněna ústřední pozice. Osvětové rady měly odstranit kulturní roztržičnost, což bylo jedním z hlavních cílů poválečných úprav ve všech společenských oblastech vůbec. S odstraněním roztržičnosti šla ruku v ruce větší kontrola. Osvětové rady zřizovaly osvětové školy, domy osvěty apod. Pokvětnové Československo mělo být státem pečujícím a lidovým, mělo mít ve všech společenských oblastech větší vliv, jenž měl být využit ve prospěch lidu. Osvěta se měla stát systémovým prvkem, důležitým společenským zájmem. „V moderním státě, který se nazývá státem kulturním a socialistickým, nelze budovat osvětu jen na starovlasteneckém idealismu a kulturně-charitativní svépomoci slabých jednotlivců, ani osamocených obcí.“⁵⁴ O tom, že osvěta dobově zaujímala důležitou pozici ve veřejné diskusi, svědčí i zmínka v programovém prohlášení první Gottwaldovy vlády, tedy Budovatelském programu, v němž v oblasti školské a kulturní politiky premiér promluvil o „intenzivním pro-

⁵⁰ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 3, inv. č. 1.

⁵¹ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 9, inv. č. 18 (deník, zápis zde dne 22. 8. 1946).

⁵² Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 3, inv. č. 1.

⁵³ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 10, inv. č. 14 (sešit se zevrubným seznamem jeho proslavů a přednášek 1946–1950).

⁵⁴ GAWRECKI, Drahoslav: *O výstavbu lidového knihovnictví*. Ostrava 1946, s. 42.

vádění všeobecné lidové výchovy jakožto důležitého činitele při výstavbě státu a při snaze o dosažení demokratické vyspělosti širokých vrstev našeho lidu“.⁵⁵ S postupujícími roky a zostřováním politické situace se i pole osvěty stávalo ideovým bojištěm mezi nekomunisty, kteří se stavěli za osvětu ve smyslu masarykovsky vzdělávacím, naopak komunisté ji mínili užívat k proměně myšlení a podpoře komunistické doktríny. „Osvěta se měla stát specifickým pomocníkem ‘očisty’ a důležitým nástrojem při budování nového lidovědemokratického řádu.“⁵⁶ Přestože slova v osvětovém zákoně (dekretu) první a třetí republiky příliš odlišná nebyla, tak se měnila především sémantika. Zlidovění, demokratizace, pokrok, to vše neslo již jiný význam, což část společnosti, jež zažívala profesní vrchol za první republiky, dobře nepochopila. Vybíral stále rozuměl osvětě jako vzdělávání,⁵⁷ nikoliv jako nástroji skryté propagandy jedné ideologie.⁵⁸ Byl sice vychováván v pozitivistickém duchu sklonku 19. století, v důrazu na drobnou práci vzdělávání, tedy na činnosti, jež se v době jeho dospívání a mládí kryly se slovem „pokrok“, ale v letech 1945–1948 se proměňovalo, i když často velmi skrytě, vše.⁵⁹ V ústředním knihovnickém časopisu *Knihovna to Bohuslav Kratochvíl* vyjádřil jasně: „Staré liberalistické představy o omezeném působení státu v oblasti kultury a osvěty jsou překonány. Na jejich místo nastupuje nová moderní koncepce, vycházející z principu přirozeného práva každého na vzdělání a na kulturu [...]. Jde o demokratisaci a socialisaci kultury – konkrétně – o takovou úpravu školské

⁵⁵ *Budovatelský program Gottwaldovy vlády: [předneseno předsedou vlády Klementem Gottwaldem v Ústavodárném Národním shromáždění dne 8. července 1946]*. Praha 1946, s. 24.

⁵⁶ NENIČKA, Lubomír: „Vychovávat a přetvářet.“ *Osvěta v poválečném Československu a její role při správě Slezska*. In: MALÝ, Ivan a kol. (ed.): *Společnost a kultura v českých zemích 1939–1949*. Praha 2013, s. 256.

⁵⁷ Lidová výchova, tedy osvěta, pro něj znamenala to, co se naučil za studentských let ve Vídni. Tedy mimoškolní „působení na dospělé obyvatelstvo“, po Velké válce pracoval v osvětě v intencích Masarykova lidověvýchovného ústavu. K osvětě blíže POKORNÝ, Jiří: *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Praha 2003; JÍROVÝ, Zdeněk: *Osvětou k svobodě: jedna z cest české kultury k současnosti*. Praha 2005.

⁵⁸ Navíc dobově byla situace zapeklitá i tím, že obrat ke konzervativnímu pojetí národní kultury akceptovali po roce 1938 téměř všichni. Tedy pokud se v osvětových programech propagoval onen klasický národněobrozený příběh, vzdělávat k národnímu prospěchu, potom vlastně i komunisté mohli být těmi „dědici velikých tradic českého národa“ a zdálo se to zcela přirozeným. Komunistický historik Jaroslav Kladiva napsal, že „měla i osvětová činnost upevňovat národní povědomí, národní hrdost, myšlenku československé státnosti a historické kontinuity“. Viz KLADIVA, Jaroslav: *Kultura a politika (1945–1948)*. Praha 1968, s. 62.

⁵⁹ Z komunistického hlediska k osvětě viz ŠKODA, Kamil: *Dejiny osvěty v Československu 1918–1975*. Bratislava 1977.

a kulturní organisace, která by umožnila každému občanu přístup ke všem zdrojům vzdělání a kultury vůbec, ať již na půdě školy či mimo ni.⁶⁰

„Československý experiment“, jak byl poválečný systém u nás někdy nazýván na Západě, zkrachoval. S ním skončila fáze socializující či lidové demokracie, jak byl vnitřní režim předúnorové národní fronty označován. K jeho rysům, alespoň do léta 1947, ale mimo Prahu vlastně až do února 1948, náležel konsenzus. Ten po únoru nenalezneme ani v debatách knihovníků o knihovnách, knihovníků o kultuře, knihovníků o knize. Jedna z nejvýraznějších postav československého knihovnictví druhé poloviny 20. století, v této době úředník ministerstva informací, Jaroslav Lipovský v textu pod názvem *Výchova dospělých* otištěném v Kulturní politice v květnu 1948 napsal: „Únor 1948 zúčtoval se všemi sabotéry z ministerstev, z osvětových rad i z knihoven.“⁶¹ To již nebyl slovník a svět dr. Vybírala. Ten byl po celý život člověkem konsenzu.

6 Vznik Univerzity Palackého, role knihovny a jejího ředitele dr. Vybírala

Třetí zásadní aktivitou dr. Vybírala ve veřejném a profesním životě po květnu 1945 byla spolupráce na obnově univerzity v Olomouci. To byl úkol, na němž v Olomouci a na střední Moravě spolupracovali všichni bez rozdílu stranických knížek, všichni, ať už v jednotlivých stranách patřili k jakékoliv frakci. Nebylo, snad kromě požadavku na vysídlení Němců, otázky, jež by byla takovým společenským tmelem. Dr. Bohuš Vybíral sehrával v této oblasti výraznou úlohu, která není dodnes doceněna. Vzhledem k jeho kontaktům, jež si za dlouhou dobu ředitelování vytvořil v Praze jak v kulturní, tak i politické oblasti, velmi pomohl ke znovuzřízení vysokého učení. Společně s prvním rektorem Josefem Ludvíkem Fischerem, děkanem bohoslovecké fakulty Františkem Cinkem, ředitelem městského muzea Robertem Smetanou, lékařem Františkem Lédlem, studentskými aktivisty Zdeňkem Šprincem a Kunešem Sonntágem, dále politiky v čele především s prvním předsedou vlády a olomouckým rodákem Zdeňkem Fierlingerem (ČSSD), poslancem Oldřichem Johnem (ČSSD) náležel Bohuš Vybíral k těm, kteří tr-

⁶⁰ KRATOCHVÍL, Bohuslav: *Státní osvětová péče v lidové demokracii*. Knihovna, 1, 1945, č. 3, s. 81.

⁶¹ LIPOVSKÝ, Jaroslav: *Výchova dospělých*. Kulturní politika, č. 36, 28. 5. 1948, s. 4.

pělivým lobbváním, opakovanými cestami na ministerstva či předsednictvo vlády do Prahy apod. zajistili pro tento podnik podporu.⁶²

Již při listopadových návštěvách ministrů školství Zdeňka Nejedlého (KSC) a ministra pošt Františka Hály (ČSL) v roce 1945, Vybíral s Nejedlým „vzpomínal na jeho zájezdy do Olomouce (také na přednášku, kterou u nás proslovil, když jsem byl předseda a J. L. Fischer jednatelem zdejšího odb[oru] Filosofické jednoty); pak jsem ho stručně informoval o naší knihovně a požádal jsem ho, aby nám byl co nejvíce nápomocen, když ji chystáme pro nové poslání“.⁶³ Proměna Studijní knihovny v Universitní, což se nominálně stalo v roce 1946, se měla stát i hlubokým předělem v dějinách olomoucké bibliotéky. Vybíral se doslova upnul k tomu, že z olomoucké knihovny udělá po všech stránkách moderní ústav, jenž bude nejmodernější knihovnou v Československu. Za tímto účelem společně s Josefem Ludvíkem Fischere bojovali o výstavbu zcela nové budovy v prostoru chystaného kampusu ve Slavoníně. Na počátku roku 1946 byl Vybíral zvolen místopředsedou akčního výboru pro zřízení filozofické fakulty. Dne 15. března 1946 byli Vybíral společně s Robertem Smetanou a historikem Františkem Malínským, všichni zakládající členové a první vyučující na olomoucké filozofické fakultě, přijati premiérem Fierlingerem. Návštěva to byla velmi úspěšná. Na adaptaci knihovny získal Vybíral téměř 2 miliony Kčs. Po návštěvě předsedy vlády se pak olomoucká delegace zastavila u ministra Nejedlého, přičemž na margo této schůzky si Vybíral zapsal: „Až na plán založit kombinovanou fakultu filosof[icko]-pedagogickou jsme všechno prosadili.“⁶⁴

Fischer vědom si zásluh Vybírala, jeho odborných, manažerských kvalit a zkušeností, poté, co bylo potvrzeno, že se stane prvním rektorem obnovené univerzity, nabídl dlouholetému řediteli olomoucké knihovny na budoucí slavistice řádnou profesuru jihoslovanských literatur.⁶⁵ Pro Vybírala to byla jistá satisfakce za všechny ty roky, kdy pocítoval zmar, kdy chtěl neustále z města odejít, kdy pobyt v Olomouci považoval za promarněný čas. V poválečné době, která byla mimořádně hektická, se z ničeho nic před ním otvíraly velké možnosti osobního a profesního růstu a zároveň i povýšení

⁶² KONEČNÝ, Karel: *Univerzita Palackého v Olomouci 1945–1960*. In: URBÁŠEK, Pavel a kol.: Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990. Olomouc 2003, s. 147; Týž: *Lobbisté a vznik univerzity*. In: <http://archiv.zurnal.upol.cz/blog/blog-post/2014/02/17/lobbiste-a-vznik-univerzity-palackeho/> [cit. 2018-11-16].

⁶³ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 9, inv. č. 14 (deník, zápis zde dne 16. 11. 1945).

⁶⁴ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 9, inv. č. 15 (deník, zápis ze dne 15. 3. 1946).

⁶⁵ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 9, inv. č. 16 (deník, zápis z 28. 5. 1946).

role jím řízené bibliotéky. Politicky nebyl systém třetí republiky tím, co by si představoval pod pojmem plnohodnotný demokratický režim,⁶⁶ nicméně omezená pluralita zůstala stále ve všech oblastech zachována a jí se Vybíral snažil využít plnou měrou. Na řadě odpovědných míst setrvali či postoupili lidé, s nimiž se znal po dlouhé roky, jež vyznávali, když ne stejné, tak alespoň obdobné hodnoty, stále mohl uplatňovat svůj vliv. Navíc se v řadách členů nejmasovější politické strany poválečného Československa nacházely tisíce osob s úctyhodnou minulostí, vynikajícími lidskými i profesionálními kvalitami. Řada komunistů (nebo souputníků v jejich názorovém táboře) imponovala. Nejtypičtější ukázkou tohoto tvrzení v olomouckém případě byla osobnost Josefa Ludvíka Fischera. Ke všem těmto lidem si Vybíral uměl nacházet cestu, uměl s nimi spolupracovat, získávat je pro své návrhy. Veřejná moc třetí republiky byla stále pestrá, mnohotvárná a v této konfiguraci se Vybíral stále mohl a uměl uplatnit.

I když budeme považovat vedení Studijní knihovny v Olomouci, jejíž hlavou dr. Vybíral po 30 let byl, za významnou odbornou i společenskou pozici, tak nástup na katedru slavistiky pro něj osobně znamenal asi nejvíc. Nejednalo se jen o další vzestup na společenském žebříčku, ale mohl se začít věnovat tomu, co bylo jeho srdci po celý život nejbližší. Tím byli Jihoslované, jejich jazyky a literatury.

7 Po Únoru

V prosinci 1946 zahájil dr. Vybíral na Filozofické fakultě Palackého univerzity čtení o jihoslovanských literaturách.⁶⁷ Od února 1947 mu minister-

⁶⁶ Velké rozpaky pociťoval ze způsobu očisty a nad lidovým soudnictvím. Sám byl opakovaně vystaven lžím, pomluvám a udáním od podřízeného ve Studijní knihovně JUDr. Horáka, a dokonce jej někdo udal, že měl být na seznamu fašistů z roku 1939, kvůli čemuž byl 26. 11. 1946 předvolán na olomoucký národní výbor. Nakonec se ukázalo, že šlo jen o shodu příjmení, ve skutečnosti na seznamu figurovalo jméno Karla Vybírala, jenž bydlel ve stejné ulici jako Bohuš Vybíral. Ten si k této kauze do deníku hořce poznamenal: „[...] tato historie, která mi způsobila 5 dnů těžké starosti, ukončena. Po výhrůžném anonym[ním] lístku z 1. X. 45, po řeči Kvapilové a nových výhrůžkách dra Horáka [...] musel jsem být připraven na jakékoliv křivé nařčení a všecky – zvláště nyní – pro mne katastrofální následky.“ Velmi se obával, že by se snad na poslední chvíli podařilo zhatit jeho nástup na univerzitu. Viz Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (požůstalost), kart. 9, inv. č. 16 (deník, zápis z 28. 5. 1946).

⁶⁷ Na první přednášku se dostavili jen dva studenti, což Vybíral ironicky glosoval slovy: „Kolegyně a kolegové, MŠO mě pověřilo konáním přednášek o jihoslovanském písemnictví na naší universitě. Stalo se to na návrh profesorského sboru filozofické fakulty Masarykovy university v Brně, který měl na mysli povinnost zvýšeného zájmu celého našeho národa a tudíž také jeho vysokých škol na hlubším poznávání ostatních Slovanů [...]. Tato naděje – jak vidíte – nadob-

stvo ponížilo úvazek v knihovně o patnáct hodin, čímž zahájil pozvolný ústup z Univerzitní knihovny.⁶⁸ Vše pak urychlil Únor 1948. Vybíral nebyl sice postižen činností akčních výborů, ani v knihovně, ani na univerzitě, ale sám tušil, že s pouónorovou mocí už nebude moci spolupracovat nebo alespoň kohabítovat tak jako s režimem v letech 1918–1939 a 1945–1948. Na počátku září 1948 obdržel z ministerstva dopis, v němž stálo: „[...] vzhledem k tomu, že jste překročil 60. rok věku a nabytí zákonného nároku na úplné výslužné, hodlám Vás podle ustanovení §80 služební pragmatiky přeložit na trvalý odpočinek“.⁶⁹

Ve veřejné oblasti mu zůstalo univerzitní působení v Olomouci,⁷⁰ které se dále rozrostlo na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity o přednášky srbochorvatské literatury v letech 1949–1951.⁷¹ Vedle výukové činnosti, hlavně kvůli zdravotním problémům, již další aktivitu nevyvíjel. Státní moc po něm nevyžadovala mnoho. Nedotkl se jej ani střet mezi státy věrnými Sovětskému svazu a Jugoslávií. Vybíral se věnoval vědě a akceptoval dobové požadavky – závazková hnutí apod. Například v roce 1950 „se zavázal k a) spolupráci při katalogisaci knihovny Slovanského ústavu PU [...], b) práci na československém slovníku, měsíčně 250 hesel [...], c) literární zájmy o Jihoslovan v olomouckých časopisech v letech 1848–1878 [...]“.⁷² Letní semestr roku 1951 již ale aktivně nepřednášel. Dlouhodobé problémy se srdcem vedly 25. dubna 1951 k jeho skonu.

8 Závěr

Vybíralovo parte obsahovalo slova, že zemřel „vládní rada v v., pov. profesor filozofické fakulty Palackého university v Olomouci a filozofické fakulty Masarykovy university v Brně, člen Slovanského ústavu v Praze atd.“.

ro zklamala, třebaže lze leccos omluviti pozdním začátkem našeho zápisu a nepřipraveností nebo bezradností prvních našich posluchačů.“ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (požůstalost), kart. 24.

⁶⁸ V září 1947 byl konečně po dlouhých tahanicích jmenován vrchním radou archivní a knihovnické služby, tentokrát s účinností od 28. 10. 1938. ZAO-OI, fond VKOL, kart. 132, inv. č. 3140.

⁶⁹ ZAO-OI, fond VKOL, kart. 174, inv. č. 34 (dopis z MŠANO z 2. září 1948).

⁷⁰ Seznam pověření ke konání přednášek, vedení seminářů a lektorských cvičení na Univerzitě Palackého v letech 1946–1951 je uložen v Archivu Univerzity Palackého v Olomouci. Viz Archiv Univerzity Palackého v Olomouci, fond Univerzita Palackého, rektorát, osobní spis Dr. Bohuš Vybíral, kart. 91, spis č. 2013.

⁷¹ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (požůstalost), kart. 3, inv. č. 6.

⁷² Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (požůstalost), kart. 3, inv. č. 7.

To byl jen letmý výčet z nepřeberných postů a aktivit, jichž v životě dosáhl a vykonával. Zemřel především člověk, pro nějž kulturní a vědecká služba, hlavně v oblasti knihovnictví a osvěty, byla posláním. Tuto službu vždy dával do souladu s českou národní a později československou státní myšlenkou a se všemi režimy (s výjimkou okupačního 1939–1945) až do února 1948. Ve Vídni si osvojil habitus, jenž se v podstatě nezměnil do konce jeho života. Konciliantnost, trpělivost, schopnost vycházet s lidmi a skrze ně i s téměř každou veřejnou mocí, ať se měnila radikálně či jen kosmeticky. Schopný manažer a lobbista, který se podílel na zahraniční politice prvorepublikového Československa svými bohatými jihoslovanskými aktivitami, především ve vztahu ke Slovincům, se dokázal včlenit i do složité situace v Olomouci a Československu po roce 1945. Druhá republika trvala velmi krátce, ovšem, z hlediska jejich původních ideologických cílů, tedy národně-konzervativních, nikoliv fašizujících, mohla Vybíralovu vnitřnímu nastavení poměrně konvenovat, i když si po Mnichovu očividně prožil období vnitřní katarze.⁷³ Během protektorátu pak osvědčil schopnost přizpůsobení se. Zájmy knihovny i zaměstnanců však hájil se stejným entuziasmem jako dosud.

Bohuš Vybíral byl skutečně vyšším státním úředníkem v interakci s veřejnou mocí. V interakci, nikoliv v konfliktu. Střet nebyl jeho metodou, neodpovídal jeho psychickému nastavení, jeho metodám. Po celý život dával přednost konsenzu, přičemž věřil tomu, že tento přístup přinese výsledky jak jemu osobně, tak i instituci, již řídil a zastupoval. V prvním případě mu jeho předpoklad částečně vyšel, v případě druhém bylo soukolí veřejné moci silnější než on. Universitní knihovnu v Olomouci sice předával v lepším stavu, než ji převzal, ovšem daleko za možnostmi a očekáváními, jež mohly být s institucí takového významu spojeny.

⁷³ Když si 12. 10. 1938 zpětně do svého deníku dopsal srpnové cestovní zápisky z jugoslávského pobytu, tak na závěr zařadil glosu, že tak činil: „[...] v době nejtěžších zkoušek, jež dolehly na náš obětovaný národ [...]. Nacházel jsem v tomto opisování ve vzpomínkách na tuto snad nejdůležitější cestu do Jugoslavie kus potřebného soustředění a uklidnění a novou vzpruhu pro další život.“ Archiv VKOL, fond Bohuš Vybíral (pozůstalost), kart. 8, inv. č. 7 (deník).

RESUMÉ

*ŘEDITEL KNIHOVNY DR. BOHUŠ VYBÍRAL.**VYŠŠÍ STÁTNÍ ÚŘEDNÍK V INTERAKCI S VEŘEJNOU MOCÍ (1918–1948)**II. ČÁST*

Druhá část této studie mapuje ředitelské období Bohuše Vybírala v letech 1938–1948 a následné tři roky do roku 1951, kdy po odchodu do penze přednášel na filozofických fakultách Masarykovy a Palackého univerzity. V letech 1938–1948 se na území českých zemí několikrát proměnil politický režim, což mělo vliv i na činnost středního a vyššího úřednictva v kulturním sektoru. Studie se věnuje způsobu jednání, nástrojům a metodám, jež Vybíral ve své pracovní a veřejné činnosti využíval.

V těchto turbulentních dobách vedl Vybíral Studijní/Univerzitní knihovnu a snažil se především ochránit její fond před cenzurními zásahy nacistické moci. V poválečném období se pak soustředil primárně na dva hlavní momenty. Jednak na svozy, ochranu a roztřídění poválečných knižních konfiskátů a v druhé řadě na přípravu knihovny na její novou roli univerzitní knihovny. Poslední fáze Vybíralova života byla pak spojena s poúnorovým působením na obou moravských univerzitách v Brně a Olomouci.

Klíčová slova: knihovna, knihovnictví, univerzita, osvěta, konfiskace, Olomouc, Brno, třetí republika

SUMMARY

*DR. BOHUŠ VYBÍRAL.**THE DIRECTOR OF THE LIBRARY**HIGHER CIVIL SERVANT IN THE INTERACTION WITH THE PUBLIC AUTHORITY
(1945–1948) II.*

The second part of the study focuses on Bohuš Vybíral's term of office between 1938 and 1948 and the following three years until 1951, when he, after retiring, lectured at the Faculties of Arts of Masaryk and Palacký universities. Czechoslovakia underwent several political transformations between 1938 and 1948, which affected the middle and senior officials in the

sphere of culture. The study deals with the policy, tools, and methods Vybíral employed while performing his professional and public duties.

The turbulent times saw Vybíral managing the Study/University Library, where his primary goal was to protect the collections from Nazi censorship. After the War, his focus shifted to the following two aspects: collecting, protecting, and sorting post-war confiscated books and on preparing the library for its transformation into a university library. Vybíral spent his last years, after the 1948 Czechoslovak coup d'état, teaching at Brno and Olomouc universities.

Keywords: Library, Library Science, University, Education, Confiscation, Olomouc, Brno

Mgr. Petra Kubíčková
Vědecká knihovna v Olomouci
Správa fondů a historické fondy
Bezručova 659/2
779 11 Olomouc 9
Česká republika
e-mail: Petra.Kubickova@vkol.cz

Mgr. Jiří Glonek
Vědecká knihovna v Olomouci
Správa fondů a historické fondy
Bezručova 659/2
779 11 Olomouc 9
Česká republika
e-mail: Jiri.Glonek@vkol.cz

Mgr. et Mgr. Lubomír Novotný
Vědecká knihovna v Olomouci
Správa fondů a historické fondy
Bezručova 659/2
779 11 Olomouc 9
Česká republika
e-mail: lubomir.novotny@vkol.cz

MISE AMERICKÝCH KATOLÍKŮ ČESKÉHO PŮVODU DO ČESKOSLOVENSKA V LETECH 1919–1922. PRVNÍ KROK K ZAHÁJENÍ ČESKOSLOVENSKO-VATIKÁNSKÝCH DIPLOMATICKÝCH JEDNÁNÍ?

Marek Šmíd

1 Úvod

Předkládaná studie se věnuje Národnímu svazu českých katolíků ve Spojených státech amerických v závěru první světové války a v prvních poválečných letech. Byli to právě američtí katolíci českého původu, kteří se poměrně brzy profilovali jako významná státotvorná protirakouská síla, která podporovala aktivity československého zahraničního odboje v západní Evropě i vznik Československa. Jejich aktivity kontrastovaly s pasivitou domácích katolíků, kteří velmi dlouho podporovali orientaci katolicismu na Rakousko-Uhersko a odmítali boj za národní nezávislost. Na rozdíl od domácích církevních hodnostářů totiž neriskovali otevřený střet s represivní mocí rakouského státu.

Cílem této studie je popsat a analyzovat aktivity sdružení amerických katolíků českého původu, které se po první světové válce rozhodlo podniknout do Československa tři misijní cesty a vstoupit bezprostředně do osobního kontaktu s katolíky v českých zemích. Jejich činnost je o to cennější, že aktivity našly rozhodnou podporu jak mezi politickými představiteli Československé republiky, tak mezi církevními hodnostáři Svatého stolce. Delegáti amerických katolíků se tak stali nejen budovateli úzké spolupráce mezi katolíky na obou stranách Atlantického oceánu, ale rovněž nepřehlédnutelnou silou v rodících se diplomatických stycích mezi Svatým stolicem a Československem v měsících před navázáním oficiálních vztahů.

Studie vychází z materiálů vatikánských archivů, Vojenského historického ústavu v Praze, dostupných edic, korespondence, pamětí a vzpomínek a odborné literatury, převážně česky psané proveniencie. Průběh tří misí představitelů Národního svazu českých katolíků se rekonstruuje především z podrobných zpráv dvou účastníků výprav, Oldřicha Zlámala z první výpravy a Františka Šindeláře ze třetí, přičemž některé detaily druhé mise zachy-

cuje diplomatický deník československého vyslance u Svatého stolce Kamila Krofty. Zápisky prvně zmíněného O. Zlámala, jež byly pořizovány s odstupem mnoha desítek let, sice trpí značnou popisností a opakovaným vyjadřováním prožitého z odlišného úhlu pohledu, nicméně se domníváme, že se nám podařilo mise amerických katolíků českého původu do Československa rekonstruovat poměrně přesně. Je překvapivé, že relativně malý přínos představuje dobový tisk (Český západ, Národní listy atd.), který informuje o přednáškové činnosti členů Národního svazu poměrně stručně.

2 Situace amerických katolíků na počátku 20. století

V době první světové války žilo ve Spojených státech amerických přibližně 16 milionů katolíků, kteří pocházeli téměř ze třiceti různých národností a jazykových skupin. Mezi nejpočetnější patřili Irové, Němci, Italové, Poláci, Francouzi či Mexičané. Katoličtí věřící včetně církevní hierarchie zastávali pozice amerického patriotismu, kdy podporovali zahraničně-politické ambice prezidenta Thomase Woodrowa Wilsona. Mezi nejvýznamnější církevní představitele patřili chicagský arcibiskup George William Mundelein, baltimorský arcibiskup a kardinál James Gibbons, newyorský arcibiskup a kardinál John Murphy Farley a bostonský arcibiskup a kardinál William Henry O'Connell.¹

Podle sčítání osob z roku 1910 představovali Češi devátou nejpočetnější cizí národnost ve Spojených státech amerických. Čeští dělníci se stěhovali především na průmyslový východ, moravští zemědělci se usazovali v Texasu. Například v největším „českém“ americkém městě Chicagu existovaly četné národní domy, školy a tělocvičny, fungovaly zde tři české pivovary, vydávaly se čtyři české deníky, hrálo se divadlo, provozovalo se knihkupectví atd., takže se místní národní život rozvíjel mnoha různými způsoby.² Jejich náboženský a duchovní život byl činorodý. Ačkoliv se v demokratickém prostředí USA prosazovala svobodomyšlnost, poměrně vysoký počet katolíků přetr-

¹ D'AGOSTINO, Peter R: *Rome in America. Transnational Catholic Ideology from the Risorgimento to Fascism*. Chapel Hill 2004, s. 104; DOLAN, Jay P.: *In search of an American Catholicism. A History of Religion and Culture in Tension*. Oxford 2002, s. 91; HENNESEY, James: *American Catholics. A History of the Roman Catholic Community in the United States*. Oxford – New York 1983, s. 219.

² VACULÍK, Jaroslav: *Vznik a vývoj českého krajanického hnutí v USA do roku 1914*. In: KUCÍK, Štefan – VACULÍK, Jaroslav a kol. (eds.): *Slovenské a české krajanické hnutie v USA (do roku 1918)*. Prešov 2014, s. 57, 59–60; BENEŠ, Vojta: *Československá Amerika v odboji. I. (od června 1914 do srpna 1915)*. Praha 1931; VONDRÁŠEK, Václav – HANZLÍK, František: *Krajané v USA a vznik ČSR v dokumentech a fotografiích*. Praha 2009, s. 12.

vával, i když jistě nepředstavovali mezi příchozími majoritní skupinu. Co se týká duchovní správy téměř půl milionu českých katolíků v USA, před první světovou válkou existovalo v USA 268 českých katolických osad, v nichž působilo 350 kněží a 500 řeholnic. Mezi nejvýraznější osobnosti českého katolického života patřili pomocný biskup arcidiecéze Milwaukee Joseph Maria Koudelka, kněz Oldřich Zlámal či kněz Inocenc Kestl.³

Mimořádně významnou osobností mezi našimi krajany se stal především zmíněný O. Zlámal, narozený do rolnické rodiny dne 4. dubna 1879 v obci Kokory u Přerova na Hané, který se ve válečném období rozhodně zasazoval o vznik samostatného Československa. Po studiích na gymnáziu v Olomouci studoval na teologické fakultě tamtéž. Vysvěcen na kněze byl dne 3. listopadu 1901 již ve Spojených státech amerických; pastýřskou službu následně vykonával v Youngstownu v Ohiu, kde se stal po smrti slovenského kněze, spoluzakladatele První katolické slovenské jednoty v USA, Matice slovenské v Americe a prvního předsedy Slovenské ligy v Americe⁴ Štefana Furdeka správcem největší česko-slovenské farnosti v USA – Panny Marie Lurdské v Clevelandu ve státě Ohio. O. Zlámal byl nejen skvělým knězem, ale rovněž uvědomělým vlastencem, který podporoval krajanské spolky a sdružení a od počátku 20. století psával do českých a slovenských periodik v USA; sám řídil týdeník své farnosti Farník.⁵

3 Američtí katolíci českého původu v USA a jejich podíl na osvobozovací akci

Zmíněný katolický kněz O. Zlámal měl rovněž značný podíl na sjednocení různých hledisek amerických katolických Čechů a Slováků, zejména na utváření vstřícného postoje k českému osvobozovacímu odboji a jeho finanční podpoře. Po jeho boku statečně stáli i jiní aktivní katoličtí laici, na-

³ K náboženským poměrům v USA před 1. světovou válkou podrobněji: VLHA, Marek: *Česká komunita ve Spojených státech a náboženský konflikt*. In: NEŠPOR, Zdeněk R. – KAISEROVÁ, Kristina (eds.): *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780–1918)*. Ústí nad Labem 2010, s. 402–417; BENEŠ, V.: *c. d.*, s. 30, 35.

⁴ Slovenská liga v Americe byla založena jako zastřešující organizace slovenských krajanských aktivit ve Spojených státech amerických v květnu 1907 v Clevelandu. Po vypuknutí války akceptovala Slovenská liga myšlenku na vytvoření společného česko-slovenského státu, avšak její představy se zcela lišily od Masarykových.

⁵ KONÍČEK, Jiří: *Mons. Oldřich Zlámal – kněz a sjednotitel československého osvobozovacího hnutí v USA*. In: MAREK, Pavel – HANUŠ, Jiří (eds.): *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno 2006, s. 146–147; RECHCÍGL, Miloslav: *Postavy naší Ameriky. Poučné a zábavné čtení ze života zahraničních Čechů*. Praha 2000, s. 345–347.

příklad Hynek Dostál, kteří americké věřící nabádali k přímé účasti na podpoře aktivit jejich krajanů ve střední Evropě. Již v září 1914 založili tito muži *Cyrlometodějský pomocný fond*, jenž podporoval válkou postižené obyvatele v jejich staré vlasti.⁶

Hlavní úkol Českého národního sdružení v USA představovala po roce 1914 finanční podpora Masarykovy politické činnosti v Paříži, zejména na československou agitaci, vydávání časopisů, udržování spojení s vlastní, pomoc zajatým vojákům i strádajícím českým civilistům v Rakousko-Uhersku. K navázání kontaktů se Slováky přispívali v USA od počátku roku 1915 právník Tomáš Čapek, tajemník Českého národního sdružení Josef Tvrzický-Kramer a advokát a novinář Karel Pergler, pozdější československý vyslanec v USA.⁷

Byl to rok 1917, který přivedl americké katolíky k podpoře aktivit československého zahraničního odboje, kdy se i ti konzervativnější představitelé konečně přiklonili k podpoře protirakouského tábora. Dne 6. února 1917 byl v Chicagu na schůzi českého duchovenstva a katolických jednot založen Národní svaz českých katolíků, do jehož čela se postavil sedmičlenný výkonný výbor ve složení I. Kestl, František W. Jedlička, Tomáš W. Filas, Jan Straka, Josef J. Janda, Jan F. Novotný a Karel Radouš. Ze členů Národního svazu patřili mezi neaktivnější I. Kestl, který se stal jeho předsedou, tajemník T. W. Filas a členové O. Zlámal a František Šindelář. Duchovním rádcem svazu byl benediktin Valentin Kohlbeck, redaktor časopisů *Národ* a *Katolík*.⁸ Během svého pobytu ve Spojených státech amerických se se zástupci amerických katolíků setkal rovněž předseda Československé národní rady Tomáš Garrigue Masaryk, který na americkém kontinentu pobýval od jara 1918. Ke společné schůzce došlo dne 20. června 1918 na katolickém sjezdu ve Washingtonu, kde spolu obě strany mimo jiné hovořily o náboženských poměrech v budoucím Československu. T. G. Masaryk zde přítomným objasnil své stanovisko včetně důvodu jeho protikatolické radikalizace. Vyslovil se současně pro klidnou odstavku církve od státu podle amerického vzoru, s čímž údajně vyjádřili souhlas američtí katolíci. Právě katolíci ve svobodném světě dobře

⁶ KONÍČEK, J.: c. d., s. 148; ŠINDELÁŘ, František: *Z boje za svobodu otčiny*. Chicago 1924, s. 13; ŽAMPACH, Adolf: *Katolíci v zahraničních bojích o československou samostatnost*. Brno 1928, s. 99–100.

⁷ GETTING, Milan: *Američtí Slováci a vývin československej myšlienky v rokoch 1914–1918*. New York 1933, s. 46; SYCHRAVA, Lev – WERSTADT, Jaroslav: *Československý odboj*. Praha 1923, s. 63–64.

⁸ NEUMANN, Augustin: *Katolictví a naše národní obrození*. Hradec Králové 1922, s. 22; ŠINDELÁŘ, F.: c. d., s. 30–33; BENEŠ, Edvard: *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*. I. Praha 1927, s. 135.

cháпали smysluplnost odluhy, která měla proběhnout k prospěchu obou zúčastněných stran.⁹

V době Masarykova příjezdu vstoupil do obecnějšího povědomí Národní svaz českých katolíků, kdy jeho zástupci podepsali společně s představiteli Slovenské ligy v Americe, Českého národního sdružení a představitelům československé zahraniční akce T. G. Masarykem tzv. Pittsburskou dohodu.¹⁰ Slovenští představitelé ji považovali za pokračování kurzu, nastoupeného Clevelandskou dohodou, tj. federalismu, respektive autonomie Slovenska na federativním základě v budoucím státě. Stalo se tak na zasedání Československé národní rady v Americe dne 31. května 1918 ve městě Pittsburgh. Jako politickou dohodu ji koncipoval T. G. Masaryk a podepsali ji zástupci zmíněných českých a slovenských krajanských organizací v USA, například O. Zlámal, L. Fisher, I. Kestl či H. Dostál.

Během let 1917–1918 podpořil Národní svaz českých katolíků československou zahraniční osvobozovací akci a Masarykovu aktivitu v zámoří. Finančně přispěl Národní radě v Paříži a podporoval Slav Press Bureau v New Yorku. Celkem věnoval na osvobozovací akci Čechů a Slováků téměř 600 000 dolarů, což v té době představovalo částku ve výši 20 milionů K. Po převratu na podzim 1918 do republiky odeslal další jeden milion franků a rozsáhlou materiální pomoc (šatstvo, potraviny atd.). Jak později sám T. G. Masaryk přiznal, čeští katolíci v USA významně přispěli ke zdaru zahraniční osvobozovací akce.¹¹

4 Národní svaz v době před první světové válce

S poskytnutými dary však nepovažoval Národní svaz svoji činnost za uzavřenou. Protože mu blaho někdejší vlasti většiny jeho členů leželo na srdci, měl zájem pokračovat v kontaktech s krajany na druhé straně oceánu i po vzniku Československa v říjnu 1918. Ve svobodných poměrech po válce to bylo nejen snazší, ale rovněž vazby na svoji bývalou domovinu mohly být rozvíjeny po osobní linii, prostřednictvím cest do Československa či Čechů a Slováků do Spojených států amerických. Právě po první možnost

⁹ Zpravodaj Čechoslováků za hranicemi, 26. 6. 1918, respektive 27. 7. 1918; NEUMANN, A.: c. d., s. 32–33. Pro odhady církve od státu podle amerického vzoru podrobněji: KRYŠTŮFEK, František Xaver: *Rozluka církve a státu ve Spojených státech severoamerických, v Brazílii, v Genevě a v Irsku*. Praha 1913.

¹⁰ GRONSKÝ, Ján (ed.): *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa*. I. Praha 2012, s. 32.

¹¹ NEUMANN, A.: c. d., s. 36.

se zástupci Národního svazu rozhodli bezprostředně po skončení světového konfliktu.

Jejich záměr získal reálnější podobu na počátku roku 1919, kdy do Spojených států amerických přicestoval sekretář Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Bonaventura Cerretti, který dne 9. února navštívil rovněž chicagské arcibiskupství. Po promluvě s arcibiskupem G. Mundeleinem si vyžádal osobní setkání s F. W. Jedličkou, zástupcem Národního svazu českých katolíků, který mu jako znalec poměrů referoval o nábožensko-politické situaci nové Československé republiky. Vatikánský diplomat ocenil zejména ochotu nového československého prezidenta T. G. Masaryka po spravedlivém uspořádání náboženských poměrů v republice, kterou vyjádřil na setkání s americkými katolíky českého původu během minulého jara, nicméně prosazoval odluku církve od státu podle brazilského, nikoliv amerického plánu. Navíc Masarykovy náboženské názory budily ve vatikánských kruzích obavy, nicméně římské kruhy vítaly všechny informátory, kteří měli hlubší vhled do záležitostí Československa, tím spíše z řad katolického kléru.¹²

F. W. Jedlička jej naopak zpravil o zamýšlené misi Národního svazu do Československa, která „má tamní katolický lid na důležitou změnu, která musí nastati v poměru církve k státu, připraviti a plán odluky náležitě vysvětliti“,¹³ přičemž B. Cerretti slíbil delegaci přátelské přijetí v Římě. Malé množství zpráv, které měl Svatý stolec v roce 1918 k dispozici, často dokonce odlišných hodnocení a rozdílných očekávání, bránilo vatikánským církevním představitelům, aby si o politicko-nábožensko-společenské situaci v Československu utvořili samostatný názor založený na fundované a hluboké znalosti poměrů. Proto souhlasili s aktivitami Národního svazu a vyslovili se, že je nezbytné do Československa vyslat delegaci krajanů-katolíků, kteří by místní obyvatelstvo povzbudili ve víře, informovali jej o podobě odluky církve od státu a přispěli ke zklidnění poměrů v linii církev – stát.¹⁴

Co se týká počátku diplomatických styků mezi Československem a Svatým stolicem, první krok k navázání kontaktů byl učiněn již dne 8. listopadu 1918. Tehdy totiž uznal papež Benedikt XV. legitimitu nástupnických států střední Evropy a vyzval jejich představitele k navázání diplomatických styků se Svatým stolicem, a to prostřednictvím apoštolského nuncia ve Vídni Teodora Valfré di Bonza.¹⁵ O dva měsíce později projevil zmíněný církevní před-

¹² ZLÁMAL, Oldřich: *Povídka mého života*. Chicago 1954, s. 78; ŠINDELÁŘ, F.: *c. d.*, s. 105.

¹³ ŠINDELÁŘ, F.: *c. d.*, s. 106.

¹⁴ Tamtéž, s. 105–106; ZLÁMAL, O.: *c. d.*, s. 78.

¹⁵ *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale. Annus X. Volumen X.* Roma 1918, s. 478–479; BUELL, Raymond L.: *France and the Vatican*. Political Science Quarterly,

stavitel zájem o osobní přijetí československým prezidentem či předsedou vlády, což T. G. Masaryk ochotně přislíbil.¹⁶

5 První mise Národního svazu českých katolíků do Československa a jeho zastávka v Římě

Do čela první mise Národního svazu českých katolíků do Československa byl jeho členy delegován O. Zlámal. Jako jeho společník mu byl vybrán Emanuel A. Bouška, farář u svatého Václava v Táboře v Jižní Dakotě, jeden z nejvýznamnějších představitelů Národního svazu, a později se k nim připojil bankéř Frank G. Hájíček z Chicaga. Již dne 10. listopadu 1918, tedy ještě před Cerrettiho příjezdem do USA, informovali tito muži o svém plánu T. G. Masaryka, který zatím dlel na americké půdě. Ten je však vyzval k rozvaze a odložení jejich aktivit, protože církevní záležitosti nepovažoval za prvotní priority rodičícího se státu. S ohledem na obtíže po skončení válečného konfliktu zajistila O. Zlámalovi a E. A. Bouškovi cestovní pasy katolická organizace Kolumbových rytířů. Doporučující list napsal dvojici kněží chicagský arcibiskup G. Mundelein.¹⁷

V době, kdy se mise dala do pohybu směrem na východ, přicestoval do nedávno vzniklého Československa apoštolský nuncius ve Vídni T. Valfrédi Bonzo, aby se dne 3. března 1919 setkal s prezidentem T. G. Masarykem.¹⁸ Jejich první přátelské setkání odráželo soubor problémů, jež se následně staly předmětem složitých československo-vatikánských jednání a dlouhodobě zaměstnávaly zástupce obou stran; současně odrážely priority vatikánské politiky ve vztahu k novému státu po roce 1918. Byla to především otázka obsazení slovenských biskupských stolců a duchovní správa Slovenska vůbec, navázání diplomatických styků se Svatým stolcem, postavení polního kléru, osud sesazených biskupů, vztahy Svatého stolce k Maďarsku, obsazení pražského arcibiskupského stolce, radikalita českého tisku, zřízení nové teologické fakulty, vztah českého a německého kléru a některé další, které chtěl Svatý stolec s Československem prodiskutovat. K otevření tak širokého souboru otázek chyběl zřejmě Svatému stolci hlubší vhled do dění v Československu,

36, 1921, č. 1, s. 36; GAJANOVÁ, Alena: *O poměru Vatikánu k předmnichovské republice*. In: ČERNÝ, Bohumil (ed.): *Církev v našich dějinách*. Praha 1960, s. 155.

¹⁶ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, protokol A (audience), inv. č. 16, č. j. D3/182/19.

¹⁷ ŠINDELÁŘ, F.: *c. d.*, s. 108–111.

¹⁸ Archivio Apostolico Vaticano (dále jen AAV), fond Nunziatura Cecoslovacchia (dále jen Nunziatura), kart. 12, fascikl 44, s. 8, Bonzo Gasparrimu, 25. 2. 1919, respektive s. 17–42, Bonzo Gasparrimu 8. 3. 1919.

kteř by vycházel z vlastní zkušenosti. Mise amerických katolíků českého původu proto v dané době představovala vítaný zdroj informací, které slibovaly zlepšit informovanost vídeňského nuncia a římské kurie, aby mohli být zástupci katolické církve pro jednání s československými politickými představiteli dobře připraveni.¹⁹

Do Evropy odplula trojice mužů lodí La France z New Yorku dne 26. února 1919. O čtrnáct dní později přistáli ve francouzském přístavu Le Havre v Normandii, odkud pokračovali do Paříže, kde se na mírové konferenci setkali se zástupci Československé republiky, především s ministrem zahraničí Edvardem Benešem a předsedou vlády Karlem Kramářem. Byl to zejména ministr zahraničí, který v jejich misi spatřoval velký přínos pro republiku, zejména s ohledem na její mezinárodní prestiž, a předložil jim svoji představu budoucího vývoje církevně-náboženských záležitostí v Československu, kdy prohlásil: „My chceme využití všech svých styků s papežskou stolicí k vzájemnému dobru obou kontrahentů. My víme, jak úžasně prospěšný bude katolické Církvi benevolentní stát, jímž určitě bude naše země. My chceme býti spravedliví, my chceme, aby při obsazování nejvyšších míst byli povoláni jen nejlepší kvalitní naši kněží a hodnostáři.“²⁰

Zatímco po 14 dnech pokračovali kněží vlakem z Paříže do Říma, bankéř F. G. Hájiček zamířil přímo do Prahy. Ve Věčném městě, kam dorazili z metropole na Seině za dvaatřicet hodin v neděli večer 16. března 1919, se na dva týdny ubytovali v centru města. Již druhý den po příjezdu se v Americké koleji setkali s B. Cerrettim, který je následně představil státnímu sekretáři Pietru Gasparrimu. Jak víme z poznámek zúčastněných, státní sekretář s delegací hovořil o aktuálních církevně-spoločenských problémech, které Vatikán tížily nejvíce (odluka církve od státu, abdikace pražského a olomouckého arcibiskupa, otázka reformních kněží, obsazení biskupských stolic atd.). Dne 19. března v 11 hodin delegaci přijal ke slyšení ve své soukromé pracovně Benedikt XV., který jejich československou misi podpořil s ohledem na prospěch katolicismu v mladé republice. Před kněžími současně zdůraznil požadavky, které považoval ve vztahu k Československu za prioritní. Svátý stolec trval na zachování svobody náboženství a náboženské výchovy, svobody shromažďování, práva církve na vlastnictví kostelů, seminářů, kolejí atd. a v neposlední řadě na korektních diplomatických vztazích s Českoslo-

¹⁹ Tamtéž, s. 15; DOLEŽAL, Josef: *Český kněz*. Praha 1931, s. 66; HÁJKOVÁ, Dagmar – QUAGLIATOVÁ, Vlasta – VAŠEK, Richard (eds.): *Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš, 1918–1937*. Praha 2013, Masaryk Benešovi, 24. 2. 1919, s. 81.

²⁰ ZLÁMAL, O.: c. d., s. 83.

venskou republikou.²¹ Kněží E. A. Bouška a O. Zlámal předali papeži memorandum a požádali jej o potvrzení jejich mise včetně požehnání, aby, jak sami zdůraznili: „se nám dala direktiva naší činnosti a odporučující listiny k českým biskupům a čes. duchovenstvu s apoštolským požehnáním“.²²

Dne 31. března 1919 přicestovali E. A. Bouška a O. Zlámal konečně do Prahy na Wilsonovo nádraží a ubytovali se v metropoli – první v klášteře, druhý u svých příbuzných. O skutečnosti, že misi považoval za důležitou rovněž prezident T. G. Masaryk, svědčí fakt, že oba kněze již o několik dní později pozval na slavnostní oběd na Pražském hradě. Objem aktivit kněží, které během následujícího půl roku vykonali, byl obdivuhodný. Mezi nejčastější činnosti patřila přednášková činnost, v níž kněží informovali své krajanů o církevních i občanských poměrech ve svobodných Spojených státech amerických, jež měly sloužit jako určitý vzor rovněž pro Československo. Své přednášky, například na téma Československá Amerika v boji o svobodu národa, konali v Čechách, na Moravě i na Slovensku, kdy hovořili k veřejnosti během jarních a letních měsíců většinou pod širým nebem na náměstích. Jejich projevy, jež měly rovněž tlumit poválečné radikální nálady části české veřejnosti, se setkávaly s mimořádným úspěchem a vysokou účastí, a to rovněž mezi vrstvami stojícími mimo křesťanské prostředí. Finanční prostředky ve výši 100 000 franků, kterými delegace disponovala, předali kněží zástupcům československého Červeného kříže, aby je použil ke zmírnění chudoby těch nejpotřebnějších.²³

Jak s odstupem času vzpomínal na své přednáškové turné kněz O. Zlámal: „jako americký občan nikde jsem nemluvil politicky a stranicky. Že jsem katolickým knězem, nikde jsem netajil, ale též nikde po mně nežádali katolíci volební řeč. Všude jsem vystupoval proti bezbožectví a komunismu, jenž již tehdy začal ukazovat svoji pravou tvář, ale všude jsem byl exponentem společného, Bohem daného češství, jež nám všem je tak drahé a potřebné“.²⁴ Své přednášky absolvovali pánové napříč republikou – v Brně, Břeclavi, Velehradě, Dačicích, Kroměříži, Kutné Hoře, Kolíně, Valašském Meziříčí, Písku, Táboře, Klatovech, Kolíně, Pardubicích, Hodoníně, Vodňanech, Hradci Králové, Berouně, Bratislavě, Žilině, Trenčíně, Ružomberoku, Levoči, Martině a na mnoha dalších místech.²⁵

²¹ Archiv Národního muzea, fond Eduard Jelen, kart. 2B, nevydaný strojopis Eduarda Jelena Československo a Vatikán za první republiky; ZLÁMAL, O.: *c. d.*, s. 78, 80, 83, 85, 91, 94.

²² ŠINDELÁŘ, F.: *c. d.*, s. 303; ZLÁMAL, O.: *c. d.*, s. 93.

²³ ŠINDELÁŘ, F.: *c. d.*, s. 113; ZLÁMAL, O.: *c. d.*, s. 98.

²⁴ ZLÁMAL, O.: *c. d.*, s. 99.

²⁵ Tamtéž, s. 101.

Před návratem do Spojených států amerických navštívil O. Zlámal opět papeže Benedikta XV., aby mu referoval o výsledcích své mise v Československu; E. A. Bouška ze zdravotních důvodů cestu do Věčného města nenastoupil. Americký kněz českého původu hovořil v hodinové audienci s hlavou katolické církve o poměrech v republice, kdy se pokusil analyzovat příčiny současného úpadku náboženského života v zemi, které spatřoval nejen v materialismu, socialismu či zednářství, ale rovněž v neblahých důsledcích provázanosti „trůnu a oltáře“. Papeže zaměstnávalo rovněž vnitřní napětí uvnitř českého kléru, a to tím spíše, že právě v těch dnech v Římě pobývala česká delegace reformních kněží, která se zde domáhala splnění svých reformních požadavků.

Jak vyplývá z písemné zprávy O. Zlámala, kterou o náboženské situaci v mladé republice předložil na konci srpna 1919 papeži: „Nejhůře jsou na tom Čechy a zejména města, lépe Morava a Slezsko a nejlépe Slovensko. Příčiny nedostatečného náboženského citění spočívají v materialismu, ateismu a svobodném zednářství. Není k církvi je rovněž způsobena zneužíváním náboženství ze strany rakousko-uherské vlády v minulosti, kdy se církev stávala služkou germanizace a maďarizace.“ Americký kněz vyslovil názor, že je gramotnost v zemi úměrná míře náboženskosti – kde se tolik nečetlo, nevzniklo tolik odporu proti náboženství. Jak dále konstatoval: „Všichni v Československu považují za nutné oddělit církve od státu. Byly dokonce navrženy tyto nespravedlivé zákony: 1) kněží kázající proti státu mají být soudně vyšetřováni, čímž je potlačována svoboda kázání, 2) má být uzákoněn civilní sňatek, čímž je porušována svátost manželství, 3) náboženství ve školách se má stát nepovinným předmětem a 4) v některých školách má být tento předmět úplně zakázán.“ Na adresu představitelů Československé republiky, kdy vycházel rovněž ze zkušenosti osobních kontaktů se zmíněnými, prohlásil: „Prezident Masaryk není ani katolík ani ateista, ale racionalista. Beneš je konzervativní. Někteří ministři jsou socialisté, jiní nepřátelé církve...“²⁶

Značný nesouhlas mezi členy reformního duchovenstva vzbuzovalo jméno nového pražského arcibiskupa Františka Kordače, jež bylo v době Zlámalova jednání s papežem Benediktem XV. zveřejněno. Reformistům tolik nevadila ani konzervativní povaha nového arcibiskupa, jenž usedl na svato-vojtěšský stolec, ale především skutečnost, že k jeho jmenování došlo tajně, spěšně a bez konzultací s reformním proudem v katolické církvi v zemi.²⁷

²⁶ Archivio Storico Vaticano (dále jen ASV), Sezione per i rapporti con gli stati /Segreteria di Stato/ (dále jen Segreteria di Stato), fond Austria-Ungheria, III periodo (dále jen Austria-Ungheria), fascikl 542, s. 49–52, Zlámal Benediktu XV., 28. 8. 1919.

²⁷ Čtyřčlennou delegaci tvořili Marian Blaha, Vojtěch Šanda, Alois Kolísek a František Krojher. O misi byla zpravena československá vláda, která ji podpořila a vydala delegátům di-

Sám O. Zlámal disponoval zkušeností s jejich táborem, účastnil se totiž několika schůzí reformních kněží a byl přítomen i druhému sjezdu Jednoty českého duchovenstva v Praze v létě 1919, nicméně sympatie pro jejich akci nechoval.²⁸ Do Spojených států amerických se proto delegáti první mise vrátili postupně, bankéř F. G. Hájiček v červenci a kněží E. A. Bouška a O. Zlámal v září téhož roku.

V době jejich končící mise rozhodl papež Benedikt XV. o vyslání někdejšího sekretáře apoštolské nunciatury ve Vídni Clementa Micary do Československa, kde měl nově působit jako pověřenec Svatého stolce u československého episkopátu pro náboženské záležitosti.²⁹ Oficiální diplomatické styky mezi Československem a Svatým stolicem byly navázány dne 24. října 1919, kdy do Prahy přicestoval již podruhé apoštolský nuncius ve Vídni T. Valfré di Bonzo, doprovázený zmíněným sekretářem C. Micarou. Téhož dne byli přijati ministrem zahraničí E. Benešem a o den později prezidentem T. G. Masarykem, jemuž odevzdali oficiální uznání suverénního a neodvislého Československa ze strany Svatého stolce.³⁰ O dva dny později se oba muži zúčastnili slavnostní konsekrace nového pražského arcibiskupa F. Kordače ve svatovítské katedrále za přítomnosti významných představitelů politického i náboženského života země, po němž apoštolský nuncius představil přítomným biskupům nového pověřence Svatého stolce.³¹ Vatikánský diplomat C. Micara se následně stal prostředníkem pro navázání řádných diplomatických vztahů v pozici zmocněnce Svatého stolce u československého episkopátu, jímž byl až do svého řádného jmenování apoštolským nunciem v Praze v květnu 1920.³²

plomatické pasy. Dne 4. 7. 1919 byla delegace přijata papežem Benediktem XV. ke krátké půlhodinové audienci, avšak její úspěch byl mizivý. Papež jejich reformní požadavky odmítl.

²⁸ ZLÁMAL, O.: *c. d.*, s. 108.

²⁹ ASV, Segreteria di Stato, fond Austria-Ungheria, fascikl 527, s. 2–3, Gasparri Bonzovi, 27. 9. 1919; HELAN, Pavel – ŠEBEK, Jaroslav (eds.): *Československo a Svatý stolec. II/1. Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti (1919–1925). Výběrová edice dokumentů*. Praha 2013, dokument č. 6, s. 86.

³⁰ AAV, fond Nunziatura, kart. 5, fascikl 16, s. 6, Beneš Bonzovi, 24. 10. 1919, respektive s. 8, Beneš Bonzovi, 23. 10. 1919.

³¹ AAV, fond Nunziatura, kart. 10, fascikl 39, s. 50–55, Micara Gasparrimu, 27. 10. 1919; HELAN, P. – ŠEBEK, J.: *c. d.*, s. 86.

³² AAV, fond Nunziatura, kart. 5, fascikl 16, s. 36, Bonzo Micarovi, 29. 10. 1919; ASV, Segreteria di Stato, fondo Austria-Ungheria, fascikl 527, s. 45; ASV, Segreteria di Stato, rubrica 289, fascikl 1, s. 11, Gasparri Bonzovi, 22. 10. 1919.

6 Druhá mise Národního svazu českých katolíků do Československa a návštěva jeho zástupce na Sibiři

Již před návratem všech členů mise do Spojených států amerických pomýšlel Národní svaz českých katolíků na druhou misi, jež měla pokračovat v práci započaté první výpravou. Proto bylo na schůzi Svazu v červenci 1919 v Chicagu navrženo, aby byla následující delegace směřující za Atlantický oceán početnější a strávila v Evropě delší čas; dokonce se uvažovalo o více než půlročním pobytu deseti jejích členů. Poměrně náročný úkol představoval zejména výběr vhodných účastníků zájezdu, které odrazoval nejen dlouhý pobyt v zámoří, ale především nastupující zima.³³

Po dlouhých rokováních byla sestavena delegace v počtu sedmi mužů, z nichž čtyři byli katoličtí kněží a tři laici. S cestou do Evropy vyjádřili souhlas rektor semináře sv. Prokopa v Lisle Prokop Neužil, F. W. Jedlička z Chicaga, Jan Nekula ze St. Louis, František Kolář z Reedsville, redaktor Hlasu H. Dostál ze St. Louis, redaktor Nového domova Antonín Václav Tesař z Hallettsville a úředník Václav F. Jelínek z Omahy. Vůdcem delegace se stal kněz P. Neužil a jednatelem a pokladníkem rovněž kněz F. W. Jedlička.³⁴

Z výše uvedených účastníků druhé mise do Československa mezi nejvýznamnější bezpochyby patřil H. Dostál, rodák z početné zemědělské rodiny v Boršicích u Uherského Hradiště, který vystudoval právnickou fakultu v Praze. V roce 1898 odcestoval do Spojených států amerických, kde se zapojil do krajanského hnutí. Spolupracoval s časopisy *Katolík*, *Našinec*, *Národ*, *Katolický Sokol* atd., současně redigoval nejstarší český katolický časopis v USA *Hlas*. V srpnu 1914 vstoupil tento publicista do povědomí krajanů svojí vlasteneckou básní s názvem *Válečná báseň amerického Čecha*, v níž se ve vypuknutí válce rozhodně postavil na stranu Čechů v boji proti Němcům. Dostálova plamenná agitace ve prospěch samostatného československého státu brzy přerostla krajanskou komunitu, takže rychle získávala sympatie pro osvobození českých zemí z habsburské nadvlády.³⁵

Mise zamířila z New Yorku do Evropy dne 8. listopadu 1919. Její trasa kopírovala směřování první výpravy, takže po krátkém pobytu v Paříži část delegátů směřovala přímo do Prahy (J. Nekula, H. Dostál, V. F. Jelínek) a druhá

³³ Vojenský historický archiv (dále jen VHA), fond 1. čs. odboj. Krajanské spolky v Americe (dále jen Krajanské spolky), kart. 3, inv. č. 278, Krajanské spolky v Americe, Protokol II. generální konvence Národního svazu českých katolíků, s. 9; ŠINDELÁŘ, F.: *c. d.*, s. 114.

³⁴ ŠINDELÁŘ, F.: *c. d.*, s. 115.

³⁵ Tamtéž, s. 269; ŽAMPACH, A.: *c. d.*, s. 96, 99; DVOULETÝ, Drahomír V.: *Život a dílo JUDr. Hynka Dostála. Vztah českých katolických krajanů v USA ke své bývalé vlasti*. Olomouc 2010, s. 9, 12–13 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

(P. Neužil, F. W. Jedlička, F. Kolář, A. V. Tesař) do Říma, kde je Benedikt XV. přijal dne 11. prosince k soukromé audienci. Delegáti představili papeži program své cesty a ten jim udělil své požehnání.³⁶

Druhá mise do Československa byla náročnější, ale o to lépe připravená a promyšlená. Její členové si v hlavním městě mladé republiky zřídili svoji informační kancelář, jejímž vedením pověřili profesora náboženství na gymnáziu v Praze, redaktora, spisovatele a kněze Emanuela Žáka. Činnost sedmičlenné výpravy byla skutečně mnohvrstevná, od přednáškové činnosti v Čechách, na Moravě a ve Slezsku až po podporu charitativních aktivit z finančních prostředků Národního svazu českých katolíků, kdy delegáti ukazovali zejména na sounáležitost mezi českými katolíky v Československu a v zámoří. Během svého půlročního pobytu věnovala mise na pomoc potřebným téměř osm set tisíc korun československých, přičemž prezidentovi darovala nadto ještě dvě stě padesát tisíc korun a papeži částku ve výši deset tisíc lir, což odpovídalo částce 17 668 korun.³⁷

Mezi nejvýznamnější události života v Československu patřily v době pobytu druhé mise v náboženské rovině vznik Církve československé v lednu 1920 a v politické rovině bezpochyby první parlamentní volby o tři měsíce později. Byly to právě parlamentní volby na jaře 1920, jež prokázaly životaschopnost Československé strany lidové, volby, kdy lidová strana získala společně se Slovenskou ľudovou stranou 11,30 % hlasů a stala se druhou nejsilnější stranou v Československu. Povzbudivý výsledek voleb politický katolicismus bezpochyby stabilizoval a vrátil mu potřebnou sebedůvěru. Přesto museli katolíci svádět tvrdé boje s levicovými politiky a protináboženskými náladami uvnitř české společnosti. Zásadní pro katolický tábor bylo pnutí, jež rezonovalo od konce první světové války, a radikalizovalo se výrazně v roce 1919. Toto štěpení v rámci církve vyústilo dne 8. ledna 1920 ve vznik Církve československé, jež znamenal počátek národní církve odštěpené od Říma. Třebaže dnes nevíme, kteří kněží z druhé mise s výjimkou F. Koláře byli tomtuto zasedání přítomni, máme k dispozici podrobné svědectví o založení církve, jež vzniklo z iniciativy apoštolského nuncia v Praze C. Micary pro potřeby papeže Benedikta XV. a státního sekretáře P. Gasparriho, sepsaného právě jedním z kněží Národního svazu českých katolíků.³⁸

Rovněž návrat do USA připomínal první misi. Tentokrát však nejen kněží, nýbrž též laici navštívili papeže a informovali jej o svém pobytu v Česko-

³⁶ ŠINDELÁŘ, F.: *c. d.*, s. 116.

³⁷ Tamtéž, s. 116–117.

³⁸ ŠMÍD, Marek: *Apoštolský nunciatus v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950*. Brno 2015, s. 429–435.

slovensku. Ve Věčném městě navštívili delegáti i československého vyslance u Svatého stolce Kamila Kroftu, s nímž se podělili o cenné zkušenosti z Československa. K. Krofta si do svého deníku poznamenal některé jejich postřehy, které byly vesměs pozitivní: „Pozorovali, že se poměry hospodářské, sociální atd. takřka denně lepší. Pilně se pracuje, zvláště na venkově zdá se, že úroda bude pěkná. Do tří let budeme prý finančně a hospodářsky restaurováni bez bank,“ avšak i jejich dojmy neskrývaly v některých ohledech zklamání. Vyslovili se například, že je E. Beneš „tvrdohlavý a dělá špatnou obchodní politiku...“ a „v Americe máme špatného zástupce Jana Masaryka“.³⁹ Dne 26. dubna 1920 se členové mise vrátili do Spojených států amerických; jediný P. Neužil dorazil později, teprve v létě téhož roku.⁴⁰

Během druhé mise odcestoval člen výkonného výboru Národního svazu českých katolíků J. Straka na Sibiř, kde došlo mezi legionáři k názorovému pnutí a štěpení. Vojáci, kteří čelili tvrdým bolševickým útokům, si především přáli nastoupit rychlou cestu do nové republiky, což však nebylo možné s ohledem na mezinárodní napětí a probíhající boje v rámci ruské občanské války. Podpora z USA jim měla být především útěchou, že na ně nebylo zapomenuto, nýbrž budou brzy vysvobozeni a posláni domů. Tato tzv. sibiřská mise, v čele se zmíněným J. Strakou, kterou dále tvořili český kněz Josef Martínek a slovenský kněz Jozef Žák-Marušák a další dva novináři, odcestovala do Ruska dne 5. července 1919.⁴¹

Třebaže měla jejich mise současně vytvořit vhodné duchovní podmínky k péči o duše věřících legionářů, kdy se domnívali, že na Dálném východě nemají k dispozici žádného katolického kněze, krátce po příjezdu zjistili, že o ně pečuje skupina přibližně patnácti kněží, kteří během ruské ofenzívy padli do zajetí. Z nich nejvýznamnější byl Josef Chadima ze Sedlce u Třebíče, který byl vysvěcen na kněze v roce 1905. Po mobilizaci v červenci 1914 se účastnil válečného tažení na východ jako polní kaplan, kdy kromě duchovní péče konal rovněž zdravotní službu. Po zajetí ruskými jednotkami v listopadu 1914 pobýval v Kazani v týlu, kde brzy zdomácněl a stal se oblíbeným, díky čemuž se mohl pohybovat poměrně volně. Byl přidělen do vojenské nemocnice zajateckého tábora, kde každou neděli sloužil mši a kázal. Brzy pronikl do polštiny a ruštiny natolik, aby se mohl plně věnovat duchovní péči ve prospěch potřebných. Po bolševickém převratu se přihlásil do československého vojska na Rusi. Sloužil ve vojenské nemocnici zajateckého tábora

³⁹ KROFTA, Kamil: *Diplomatický deník. 1919–1922*, Jindřich Dejmek (ed.). Praha 2009, s. 41.

⁴⁰ ŠINDELÁŘ, F.: *c. d.*, s. 117.

⁴¹ VHA, fond Krajské spolky, kart. 3, inv. č. 278, Krajské spolky v Americe, Protokol II. generální konvence Národního svazu českých katolíků; ŠINDELÁŘ, F.: *c. d.*, s. 117–118.

v Čeljabinsku a později Vladivostoku, jejímž správcem se hospodářsky a organizačně zdatný J. Chadim později stal. V roce 1919 byl jmenován podporučíkem správní služby a o rok později povýšen na poručíka.⁴²

7 Třetí mise do Československa

O třetí výpravě do Československa rozhodl Národní svaz českých katolíků na podzim 1921. Nárůstu účastníků mise nicméně zabránila velká nezaměstnanost, která nastala na počátku dvacátých let v USA. Navzdory komplikacím nechtěl Svaz na její realizaci rezignovat tím spíše, že čeští katolíci požádali Svaz o další misi, která by pokračovala v činnosti předchozích dvou výprav.⁴³ Delegace opustila Spojené státy americké dne 13. května 1922, kdy odplula do Evropy parníkem Rotterdam. Již o jedenáct dní později dorazila výprava do Prahy. V jejím čele stanul předseda Národního svazu a účastník nedávné sibiřské mise J. Straka, jeho věrnými druhy se stali kněz Josef Janečka z Detroitu, kněz František Boženka a redaktor F. Šindelář z Clevelandu.⁴⁴

Jejich příjezd do republiky byl velkolepý, snad nejvelkolepější ze všech tří misí. Československá vláda dokonce pro delegaci objednala zvláštní vlak, který ji čekal v nizozemském přístavu Rotterdam a dovezl ji přímo do hlavního města republiky. Náročný program členů delegace trval tři měsíce, během nichž se účastnili stovky slavností a schůzí po českých zemích včetně náročných přednášek. Delegace se setkala s apoštolským nunciem v Praze C. Micarou, pražským arcibiskupem F. Kordačem, jeho pomocnými biskupy Janem Sedlákem a Antonínem Podlahou, olomouckým arcibiskupem Antonínem Cyrilem Stojanem, prezidentem T. G. Masarykem, americkým vyslancem v Československu Lewisem D. Einsteinem, ministrem zahraničí a tehdejším předsedou vlády E. Benešem a mnoha dalšími. Pomyslným vrcholem cesty Národního svazu byla účast jeho zástupců na Orelském sletu v Brně v srpnu 1922, jehož se též účastnily přední osobnosti katolického náboženského života v zemi, například říšský starosta Orla československého a předseda Československé strany lidové Jan Šrámek, brněnský biskup Josef Kupka či zmíněný apoštolský nuncius v Praze C. Micara. Zprávy o své činnosti posílali členové pravidelně do USA, kde je přetiskovaly krajské časo-

⁴² FLOSMAN, Martin: *Sorlem i lvem*, I. (Příběhy českých duchovních od 17. století do první světové války). Praha 2018, s. 257; NEUMANN, A.: *c. d.*, s. 40.

⁴³ ŠINDELÁŘ, F.: *c. d.*, s. 120.

⁴⁴ VHA, fond Krajské spolky, kart. 3, inv. č. 278, Krajské spolky v Americe, Protokol III. Generální konvence Národního svazu českých katolíků; ŠINDELÁŘ, F.: *c. d.*, s. 121.

pisy. Katolíci v zámoří tak byli informováni o dění za Atlantickým oceánem poměrně aktuálně.⁴⁵

Před návratem delegace do Spojených států amerických navštívili dva členové mise nového papeže Pia XI., který jim udělil soukromou audienci a hovořil s nimi podrobně o politicko-náboženských poměrech v Československu. Schůzky u Svatého stolce se rovněž účastnil vicerektor české koleje v Římě Jan Bouzek.⁴⁶

8 Závěr

Mise představitelů Národního svazu českých katolíků do Československa v letech 1919–1922 představují zajímavý, dosud přehlížený zdroj informací k československo-vatikánským diplomatickým stykům v období první republiky. Třebaže měly informační cenu pro obě strany, a to jak pro americkou, tak českou, respektive československou stranu, bezprostřední užitek z nich vytěžil především Svatý stolec. Mise však současně posilovaly sounáležitost českých katolíků na obou stranách Atlantického oceánu i poukazovaly na skutečnost, že jsou tito katolíci součástí jedné celosvětové církve. Američtí katolíci věnovali rovněž Československu rozsáhlou finanční hotovost a materiální pomoc, což rozhodně nebylo pro mladou republiku v těžkých hospodářských a sociálních poměrech po první světové válce zanedbatelné. Jejich pomoc ocenil i prezident T. G. Masaryk, který o amerických katolících českého původu, jež osobně poznal v závěru první světové války, hovořil vždy pozitivně.

Jejich mise včetně cest do Říma byly současně novým demokratickým faktorem v mezinárodních vztazích, jež přinesl světový konflikt. Pokud totiž dříve dění v českých zemích reflektovaly hlavně vatikánské elity z postu apoštolského nuncia ve Vídni či domácí ordináři aristokratického původu na biskupských stolicích, do jednání se Svatým stolicem vstoupili po roce 1918 nediplomaté, řadoví američtí občané českého původu, kteří prokázali jak zájem o věc samotného českého katolicismu ve válkou poničené Evropě, tak ochotu nést s sebou finanční těžkosti, jež podpora katolíků přinášela. S láskou k Bohu i vlasti tak dobrovolně pomáhali katolické církvi v Československu prostřednictvím své zkušenosti nabyté ve svobodné a demokratické duchovní správě ve Spojených státech amerických, což rozhodně nebylo málo.

⁴⁵ VHA, fond Krajanské spolky, kart. 3, inv. č. 278, Krajanské spolky v Americe, Protokol III. generální konvence Národního svazu českých katolíků; ŠINDELÁŘ, F.: *c. d.*, s. 122.

⁴⁶ ŠINDELÁŘ, F.: *c. d.*, s. 122–123.

RESUMÉ

*MISE AMERICKÝCH KATOLÍKŮ ČESKÉHO PŮVODU
DO ČESKOSLOVENSKA V LETECH 1919–1922.
PRVNÍ KROK K ZAHÁJENÍ ČESKOSLOVENSKO-VATIKÁNSKÝCH
DIPLOMATICKÝCH JEDNÁNÍ?*

Předkládaná studie se věnuje Národnímu svazu českých katolíků ve Spojených státech amerických v závěru první světové války a v prvních poválečných letech. Popisuje především jeho aktivity, tři misijní cesty, které jeho zástupci podnikli v letech 1919–1922 do Československa, které našly rozhodnou podporu jak mezi politickými představiteli Československé republiky, tak mezi církevními hodnostáři Svatého stolce. Delegáti amerických katolíků se tak stali nejen budovateli úzké spolupráce mezi katolíky na obou stranách Atlantického oceánu, ale rovněž nepřehlédnutelnou silou v rodících se diplomatických stycích mezi Svatým stolicem a Československem v letech před navázáním oficiálních vztahů. Třebaže měly informační cenu pro obě strany, a to jak pro americkou, tak českou, respektive československou stranu, bezprostřední užitek z nich vytěžil především Svatý stolec. Mise však současně posilovaly sounáležitost českých katolíků na obou stranách Atlantického oceánu i poukazovaly na skutečnost, že jsou tito katolíci součástí jedné celosvětové církve.

Klíčová slova: Národní svaz českých katolíků, Spojené státy americké, katolická církev, Československo, 1918–1922

SUMMARY

*THE MISSIONS OF CZECH-BORN AMERICAN CATHOLICS
TO CZECHOSLOVAKIA BETWEEN 1919 AND 1922.
THE FIRST STEP TO CZECHOSLOVAK-VATICAN DIPLOMATIC NEGOTIATIONS*

The study deals with the National Union of Czech Catholics in the United States at the end of the First World War and in the early post-war years. It pays special attention to its activities, namely three mission trips to Czechoslovakia between 1919 and 1922, which were strongly supported by both the political representatives of Czechoslovakia and the Church

dignitaries of the Holy See. The delegates of American Catholics thus built close links between Catholics on both sides of the Atlantic Ocean and also became a strong force in the emerging diplomatic relations between the Holy See and Czechoslovakia in the years preceding the establishment of official relations. The trips brought valuable information for both the American and Czech/Czechoslovak sides, although it was the Holy See who capitalized on it the most. The missions also strengthened the sense of belonging of Czech Catholics on both sides of the Atlantic Ocean and highlighted the fact that they were part of the same worldwide Church.

The Missions of Czech-born American Catholics to Czechoslovakia between 1919 and 1922. The first step to Czechoslovak-Vatican diplomatic negotiations

Keywords: National Union of Czech Catholics, the United States, the Catholic Church, Czechoslovakia, 1918–1922

doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.
Teologická fakulta
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Kněžská 8
370 01 České Budějovice
Česká republika
e-mail: smidma@seznam.cz

EDICE VZPOMÍNEK JOSEFA MAŠÍNA

Patrik Daniček (ed.)

1 Úvod

Příspěvek čtenáře seznamuje se vzpomínkami Josefa Mašína ml.,¹ syna generála in memoriam Josefa Mašína. Rod Mašínu zanechal nesmazatelnou stopu v československé historii a patří mezi významné příslušníky prvního, druhého i třetího odboje.

Josef Mašín přeběhl v září roku 1915 z rakousko-uherské armády do ruského zajetí a od ledna 1916 začal bojovat v nově vznikajících československých legiích. Do nově vzniklého Československa se vrátil v jednom z posledních transportů až v únoru roku 1920, aby nadále pokračoval ve službě v československé armádě. Od roku 1939 již byl aktivně zapojen do protinacistického odboje, a to až do května 1941, kdy byl gestapem chycen, nelidsky mučen a 30. června 1942 popraven.

Jeho synové Ctirad² a Josef se jako malí chlupci do nacistického odboje zapojili také, díky tomu se v roce 1946 stali nejmladšími držiteli medaile Za chrabrost.

¹ Josef Mašín (*8. března 1932 Praha) je mladší syn generála Mašína. Se svým bratrem vystudoval Kolej Jiřího z Poděbrad, a protože také nebyl přijat na Vojenskou akademii v Hranicích, pracoval jako řidič u Správy státních lesů v Jeseníku. Na počátku padesátých let se podílel na některých akcích odbojové skupiny, kterou se svým bratrem založil. Spolu s bratrem Ctiradem a Milanem Paumerem se mu podařilo prostřílet do Západního Berlína. Společně také sloužili do konce padesátých let v americké armádě. Po odchodu z armády začal Josef Mašín podnikat a dlouhou dobu žil v Německu. V současné době žije v Santa Barbaře a stále podniká. Životní data Josefa Mašína byla získána na základě autorova osobního rozhovoru s Josefem Mašínem. Archiv autora.

² Ctirad Mašín (*11. srpna 1930 Olomouc – † 13. srpna 2011 Cleveland) byl nejstarším dítětem generála Mašína. Spolu se svým bratrem se ještě jako mladí chlupci podíleli na protinacistickém odboji skrýváním partyzánů, díky čemuž se stali nejmladšími držiteli vyznamenání Za chrabrost. Ctirad se ještě v roce 1945 podílel jako příslušník 1. čs. praporu Jiřího z Poděbrad na ochraně hranic v Liberci a v roce 1948 absolvoval partyzánský kurz Svazu brannosti. Vzhledem ke svému jménu nebyl na počátku komunistické diktatury přijat na Vojenskou akademii v Hranicích, a tak se zapsal na Fakultu strojního a technického inženýrství ČVUT v Praze. V roce 1951 se účastnil přepadení služeben SNB v Chlumci nad Cidlinou a Čelákovících. V srpnu 1952 byl odsouzen za pokus o ilegální přechod hranic ke 2,5 roku vězení a poslán do uranových dolů v Jáchymově.

Po amnestii prezidenta Zápotockého ze 4. 5. 1953 se na počátku října téhož roku rozhodl se svým bratrem Josefem, dále Milanem Paumerem, Zbyňkem Janatou a Václavem Švédou ilegálně překročit hranice a dostat se k americké armádě v Západním Berlíně. Po úspěšném útěku zůstal do konce padesátých let v armádě USA. Poté až do důchodu podnikal. Zemřel

Jejich hlavní odbojové aktivity však spadají do počátku let padesátých, kdy vedli odbojovou skupinu proti komunistické diktatuře. Jejich mladší sestra Zdena³ se odbojové činnosti rodiny kvůli fyzickému handicapu neúčastnila, nicméně následky jak nacistické, tak komunistické perzekuce pocítila i ona.

Vzpomínky Josefa Mašína ml. na svého otce doplňují vzpomínky jeho sestry Zdeny a snaží se tak podat komplexnější a ucelenější subjektivní pohled na významného příslušníka prvního a druhého odboje.

2 Okolnosti a popis vzniku rozhovorů

Josefa Mašína mladšího jsem nejprve kontaktoval elektronicky v únoru 2015 s žádostí o rozhovor, jenž se měl odehrát v jeho domě v Santa Barbaře. Důvodem žádosti byla má bakalářská práce *Josef Mašín (nejen) očima potomků*, na které jsem tehdy pracoval a jež se zaměřovala na život otce sourozenců Mašínových, generála in memoriam Josefa Mašína. Po další e-mailové korespondenci a několika telefonátech nakonec došlo v září 2015 k našemu osobnímu setkání, jehož výsledkem byl několikahodinový rozhovor. V březnu následujícího roku jsem s Josefem Mašínem ml. vedl také hovor přes Skype, díky němuž došlo k vyjasnění některých nepřesností a detailů. Kromě literatury a archivních pramenů je tak má bakalářská práce⁴, již jsem v červnu 2016 obhájil na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, obohacena o vzpomínky Josefa Mašína mladšího i jeho sestry, Zdeny Mašínové mladší.

Josef Mašín ml. své vyprávění započal vzpomínkou na svého otce a jeho službu ve dvacátých letech, kdy Josef Mašín přešel k dělostřelctvu a také se

dva dny po svých 81. narozeninách v Clevelandu roku 2011. MASIN, Barbara: *Odkaz. Pravdivý příběh bratří Mašínů*. Praha 2005; NĚMEČEK, Jan: *Mašínové. Zpráva o dvou generacích*. Praha 1998.

³ Zdena Mašínová ml. (7. listopadu 1933 Praha) je nejmladším potomkem generála Mašína. Její život byl poněkud odlišný od životních osudů obou bratrů. Kvůli svému fyzickému postižení absolvovala ve třicátých letech celou řadu operací a rehabilitací. Na odbojové činnosti se nepodílela, byla však po útěku bratrů komunistickým režimem s celou řadou dalších osob vězněna. Po propuštění z vězení byla až do roku 1989 sledována StB a perzekvována rozličnými způsoby. V současné době žije v Olomouci a snaží se na několikasetletém rozpadlém statku rodu Mašínů, jež v nedávné době po několika desítkách let vysoudila, vybudovat důstojnou památku svého otce. Životní data byla získána na základě autorova osobního rozhovoru se Zdenou Mašínovou. Archiv autora.

⁴ DANIČEK, Patrik: *Josef Mašín (nejen) očima potomků*. Brno 2016 (nepublikovaná bakalářská práce).

seznámil a oženil se Zdenou Novákovou⁵. Dále popsal třicátá léta – období svého mládí, kdy spolu trávili volný čas, ale zároveň i otcovu přísnou výchovu a některé jeho přátele, z nichž několik sehrálo důležitou roli i po druhé světové válce. Kvůli otcově úspěšné protinacistické odbojové činnosti se rodina Mašínů stala obětí řady razíí gestapa, a spolu s vězněním matky a vlastní odbojovou činností se tyto vzpomínky na období druhé světové války staly vzpomínkami nejsilnějšími.

Na poválečné období vzpomíná Josef Mašín ml. s hořkostí. Poválečný chaos a složité období třetí československé republiky bylo vyplněno nalezením známých otcových motáků, a tedy definitivním potvrzením jeho smrti, v nichž mnozí shledali odkaz generála Josefa Mašína jeho synům. Z poválečného přístupu někdejších přátel jeho otce i rodiny je zklamaný, dle jeho názoru si velká část snažila přivlastnit za odboj více zásluh, než si skutečně zasloužila.

Na závěr také stručně zavzpomínal na již známé období počátku padesátých let, kdy se podílel na několika odbojových akcích jejich odbojové skupiny proti komunistickému režimu, a na osudy zbylých členů jeho rodiny a své vyprávění zakončil vyjádřením frustrace nad stavem, v jakém se demokracie v České republice od roku 1989 nachází.

3 Vyprávění Josefa Mašína ml.

3.1 Úvod

Upřímný, velmi kritický a zajisté také neortodoxní. Takový obrázek vyplývá z vyprávění Josefa Mašína mladšího, jednoho z respondentů mé práce. Přináší cenný příspěvek v podobě několika dětských vzpomínek, a také pozoruhodné svědectví, kdy jako potomek a zároveň jeden z posledních pamětníků vzpomíná na svého otce, významného představitele protinacistického odboje. Líčí, jak již jako malí kluci šli s bratrem ve šlépějích svého otce, aby se po válce dozvěděli krutou pravdu o jeho osudu a zároveň se setkali s intrikami, kariérismem a nezájmem čelních přeživších odbojářů o to, aby byla

⁵ Zdena Mašínová st. (*20. května 1907 Olomouc – †12. června 1956 Praha) pocházela ze stavitelské rodiny, jež na počátku 20. století přesídlila do Olomouce. S Josefem Mašínem se seznámila právě v Olomouci koncem dvacátých let. Během jeho pobytu v ilegalitě jej všemožně podporovala. Po konci druhé světové války se snažila o adekvátní uctění památky svého manžela, ovšem často narážela na neochotu a politikaření. V padesátých letech byla v důsledku útěku svých synů, Milana Paumera, Václava Švédy a Zbyňka Janaty již jako těžce nemocná uvězněna a zemřela v červnu roku 1956 v Praze na Pankráci. MAŠÍNOVÁ, Zdena – MARTIN, Rudolf: *Čtyři české osudy. Tragický úděl rodiny Mašínovy*. 2. vyd. Dolní Kounice 2018.

odbojová činnost nejen jejich otce, ale i ostatních padlých spolubojovníků z Obrany národa, adekvátně oceněna.

V důsledku toho je k chování některých osob velmi kritický, docenta Vladimíra Krajínu, jednoho z čelních a nejdéle fungujících představitelů domácího odboje, dokonce staví na stejný piedestal vedle zrádce Karla Čurdy.

S časovým odstupem nahlíží Josef Mašín ml. na situaci v Československu let čtyřicátých jako na krátké období „svobody“, kdy se ve snaze domoci se alespoň částečné spravedlnosti ohledně zásluh jejich otce, setkávali spíše s neúspěchem nežli s pochopením.

Svědectví Josefa Mašína ml. zároveň vyvrací některé dosud přijímané teorie, když například tvrdí, že tzv. otcův odkaz je do jisté míry umělým konstruktem, a spíše ukazuje na osobnost jejich otce nežli na to, že by jím byli při svých akcích v pozdějších letech nějak morálně vázáni.⁶

V hodnocení polistopadových událostí v Československu a České republice je velmi kritický a pro většinu osob by tato tvrzení mohla být jistě kontroverzní.

Jeden z hlavních důvodů, proč se odmítá navrátit do rodné vlasti, za kterou chtěl i se svým bratrem tak, jako jejich otec, bojovat, vidí v prezidentství Václava Havla, pro mnohé symbolu návratu svobody a demokracie. Nástup Václava Havla do prezidentské funkce a s tím spojené události, trvající až do dnešní doby, označuje za „korupční kšeft“, který prý Václav Havel domluvil s komunisty. Revoluce, jež v listopadu 1989 v Československu proběhla, sice byla podle Mašínova názoru sametová, ale pouze takzvaná.

3.2 Santa Barbara, 12. 9. 2015

Narodil jsem se 8. března roku 1932, když mému bratrovi Ctiradovi bylo jeden a půl roku. Spolu s bratrem a sestrou jsme navštěvovali obecní školu a bydleli jsme v Dolní Liboci v Praze. Náš otec byl důstojník československé armády a ve 30. letech působil jako zástupce velitele pluku v ruzyňských kasárnách, které jsme měli „za rohem“. V našem bytě v Dolní Liboci nás také často navštěvovala otcova maminka, babička Mašínová, jež bydlela hned vedle.

Předtím, než se otec s matkou potkali a dohodli na sňatku, se prakticky neznali. Přísná babička Ema držela nad dcerou Zdenou ochrannou ruku, takže se často nestýkali.

Ještě ve dvacátých letech přešel otec k dělostřelectvu a také se již v té době velmi zajímal o koně. Československá armáda navíc nebyla v té době ještě

⁶ Srov. např. MAŠÍN, B.: *c. d.*, s. 68, 71.

motorizovaná, tudíž mohl svou lásku ke koním uplatit i ve službě. Pamatuji si, jak pro otce každé ráno přijížděl voják s koněm, aby se spolu vydali do služby.

Víkendy jsme trávili různými aktivitami, často jsme jezdili s otcovými přáteli někam do hor nebo do lesů. Jedním z otcových nejlepších přátel byl např. generál Jan Studlar⁷.

Ten také jako jeden z mála zůstal přítelem naší rodiny i po konci války a jako jeden z mála se snažil, aby nebyla odbojová činnost našeho otce zapomenuta. Dalším z přátel byl pplk. Mich, který bydlel ve stejném komplexu, jako my. Pplk. Mich byl nimrod a s otcem chodili na hony. Když byla lovecká sezona, tak otec vždycky přivezl hromadu zvěře, a tak jsme pojídali koroptve, zajíce či bažanty. Pplk. Vaněk, s nímž se otec také přátelil, byl italský legionář a dělostřelec a s otcem se znal z různých dělostřeleckých školení a kurzů. Jeho manželka byla baletka a sestra Zdena k ní chodila na rehabilitaci a cvičila s ní.

Ve stejném roce, kdy jsem se narodil, propachtoval můj otec rodinný statek v Lošanech Jaroslavu Macháčkovi, nicméně i sem jsme občas na víkend jezdili.

Zde se také každoročně konají vzpomínkové akce na uctění památky „Tří králů“ jakožto obecného symbolu boje proti totalitě. Já se těch akcí osobně ze známých důvodů neúčastním, mé názory a vzpomínky, které pro tuto událost sepisují, tlumočí v zastoupení členové mé rodiny.

Náš otec nás vychovával ve vlasteneckém duchu a byl velmi přísný. Když jsme něco provedli, tak jsme s bratrem dostali pořádný výprask.

Když Němci okupovali ČSR, otec často přemýšlel o tom, že se vrátí na rodný statek do Lošan. Před okupací také nakoupil zemědělské vybavení jako mlátičku, sekací stroje či traktor, které později dal tzv. přátelům, když odešel do ilegality. Po druhé světové válce, když se nevrátil, se začal ukazovat

⁷ Brigádní generál Jan Studlar (*4. května 1896, Čichtice, okr. Písek – † 17. července 1969, New York, USA) – po roce 1939 se stal velitelem Krajského velitelství ON – Praha venkov – západ, poté působil jako velitel oddílu čs. dělostřeleckého pluku ve Francii, zástupce velitele dělostřeleckého pluku I ve Velké Británii, velitel dělostřelctva I. čs. samostatné brigády v SSSR a jako náčelník čs. vojenské mise při partyzánském hlavním štábu v Jugoslávii. Po návratu do Prahy v září 1945 nastoupil jako profesor taktiky dělostřelctva k VŠV. Mezi lety 1947–1949 konal službu ve VHÚ v Praze jako přednosta vojensko-historického oddělení. V dubnu 1949 byl jako mnoho dalších odsouzen k 10 měsícům těžkého žaláře a zároveň byl z hodnosti brigádního generála degradován na vojína. Po propuštění z vězení se mu šťastnou náhodou podařilo i s manželkou uprchnout za hranice. Zpočátku žil v SRN, poté se přestěhoval do USA. Zemřel náhle v New Yorku v 73 letech. Po listopadu 1989 byl posmrtně rehabilitován a dnem 10. 11. 1991 mu byla navracena hodnost brigádního generála. LÁNÍK, Jaroslav – RAJLICH, Jiří – ČAPLOVIČ, Miloslav a kol.: *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*. Praha 2005, s. 274. Životní data Jana Studlara přejata z DANÍČEK, P: c. d., s. 17.

skutečný charakter některých osob. Matka chtěla od tzv. přátel získat zakoupené vybavení nazpět, jenže jej nikdy nedostala.

Na příhodu z poloviny března 1939, kdy se otec vrátil se strhanými významáními a výločkami, si nepamatuji, byl jsem malý a otec, jenž nebyl zrovna nějak citově založený, se o tom s námi jako s dětmi samozřejmě ne bavil.

V roce 1939 otec odešel do částečné ilegality a navštěvoval nás již jen zřídka. Do té doby také spadají mé poslední silnější vzpomínky na něj, naposledy jsem otce viděl někdy v roce 1939/1940 ještě v Dolní Liboci, než jsme se odstěhovali do Poděbrad. Po přestěhování nás otec ještě několikrát navštívil, nicméně detaily návštěv si již nepamatuji. Můj bratr viděl otce naposledy v únoru 1941 při oné známé noční návštěvě, kdy se znenadání probudil a otec se již nestihl schovat. Nejdříve měl s bratrem krátký rozhovor a poté rodiče Ctirada zapřísahali, aby svým sourozencům nic neříkal. Ctirad skutečně dodržel slovo a my se to dozvěděli až po několika letech. Probudila se také má sestra, té však skutečnost, že viděla svého otce, byla následujícího rána rozmluvena. Pravdu se dozvěděla až po válce.

Také to, co náš otec dělal v odboji, jsme se dozvěděli až po válce. Byly jsme děti a babička s matkou před námi tajily, že vědí, že otec něco dělá. My jsme myslely, resp. bylo nám řečeno, abychom všude tvrdily, že si myslíme, že je v zahraničí.

Bylo to preventivní opatření, abychom se u případného výslechu gestapa neprořekly. Navíc nám matka ukázala pohlednice z dubna, resp. května 1940, „prokazující“, že je otec „v zahraničí“.

V Poděbradech jsme také měli často šfáty gestapa, matka byla několikrát zatčena. Razie gestapa jsme s činností našeho otce spojovali, gestapáci se ptali i nás – děti, jestli víme, kde je, ovšem my jsme samozřejmě řekli, že nevíme.

Při jedné z „návštěv“ gestapa nám bylo oznámeno, že se gestapo ještě ten den nebo příští den vrátí s nákladním autem pro náš majetek. Již během okupace byl nedostatek benzínu a otec měl několik kanystrů ve sklepě. Než přijeli, tak služebná Marie Neubauerová a matka daly do benzínu cukr a nějaký písek, aby jej znehodnotily a Němci to nemohli použít.

Němci nám kradli všechno, dokonce i elementární potraviny jako mouku v pytlíkách a chtěli vzít i brambory.

Po přepadu gestapa byla naše matka několik měsíců na léčení u prof. Pelnáře, jenž byl jedním z přátel rodiny, kteří nám pomohli, spolu s dr. Procházkou z Kolína. U dr. Procházkovy byla matka několikrát. Nám (dětem) bylo řečeno, že je nemocná a že má srdeční problémy.

Naše hospodyně Marie Neubauerová pocházela ze Sudet, ale přestože mluvila jenom lámanou češtinou, vždycky se hlásila k češství. Když k nám přišlo gestapo, ptali se Marie, jestli se nestydí, že jako Němka pracuje pro Čechy. A ona řekla, že není Němka, ale Češka. I v padesátých letech mi ještě pomáhala ukrýt zbraně, které byly získány po akci v Čelákovících.

Protože za války byl nedostatek potravin, střídali jsme se s bratrem každý druhý den a jezdili jsme ke známým pro mléko do vesnice Kouty, která byla asi 5–6 km vzdálená od Poděbrad. V místní písčité půdě, když jsme neměli co dělat anebo jsme nebyli ve škole, jsme v borovicovém porostu vyhrabali králíčí noru a zvětšili ji tak, až vypadala jako jeskyně.

Do ní se v pohodě vešlo na čtyři, pět lidí a východ byl akorát tak velký, aby se jím protáhla jedna osoba. Nejdříve jsme to vytvořili jen ze srandy, ovšem potom jsme ji využili k odbojové činnosti. Já jsem za války pomohl utéct ruskému vojákovvi Stěpanu Sanikovovi. A jelikož se Stěpan Sanikov schovával nejdříve u nás, což bylo dost nebezpečné, vzhledem k pravidelným návštěvám gestapa, schovali jsme jej právě v námi vyhrabané jeskyni.

Otcův přítel, již zmíněný pplk. Vaněk, působil v odboji v oblasti Poděbrad a matka s ním byla ve spojení. On pomohl v zimě na přelomu let 1944/1945 zachránit dva židovské vězně. Němci totiž dopravovali vězně z koncentračních táborů v otevřených vagoncích a ti, kteří zmrzli nebo byli mrtví, bývali vyhozeni z vagonů. Oni se nechali vyhodit jako mrtvolu a pplk. Vaněk je tak pomohl zachránit.

Matka mu navrhla, že by se mohli schovat v té jeskyni, kterou s bratrem vykopali. Tak jsme ukrývali nejen Stěpana Sanikova a ještě dalšího utečence, ale také dva uprchlé židovské vězně.

Odbojová činnost, kterou jsme za druhé světové války jako kluci dělali, byla ale naše iniciativa. My jsme si mysleli, že je náš otec někde na západě (v Anglii) a že bojuje proti Němcům. Věděli jsme, že je naše povinnost něco dělat a bojovat proti nim jakýmkoli způsobem. Němci tehdy měli vlaky pro transport letadel, zejména Messerschmittů Bf 109. Některé z nich byly velice dlouhé a byly taženy i několika lokomotivami, zapojenými na různých místech.

Na začátku, uprostřed a na konci vlaku byl namontován vagon, na němž byly betonové kryty s několika kulomety. Tato opatření sloužila jako ochrana proti hloubkovým letadlům.

Když lokomotiva zastavila, říkali jsme strojvedoucímu, jestli by nám nevyházeli nějaké uhlí, abychom měli čím topit.

A pokud Němci vlak opustili, např. ze strachu z náletu, tak jsme vyskočili na vlak a rozbíjeli jsme ta betonová hnízda. To stejně jsme dělali i v Poděbra-

dech. Za tuto činnost jsme potom v roce 1946 obdrželi od prezidenta Beneše medaili Za chrabrost.⁸

Skončila druhá světová válka a tzv. východáci a západáci se začali navracet domů.

My jsme se tak začali postupně dozvídat pravdu, a v polovině roku 1945 jsme se dozvěděli i o „Třech králich“. Věděli jsme, že otec byl za první světové války v legiích a také to, že si jeho morálních vlastností a činů jeho přátelé velice cenili. To, co otec se svými druhy dělal v druhé světové válce, jsme si plně uvědomili právě až v letech 1945–1948.

Pátání po válce byl problém, jelikož jsme se nemohli nic dozvědět, protože s naší matkou nechtěl nikdo ani mluvit. Tehdy se ukázali otcovi skuteční přátelé a přátelé takzvaní. Každý si pěstoval svoji zahrádku a opravdoví přátelé najednou nebyli.

Doc. Krajina⁹ se stal poslancem a také generálním tajemníkem Československé strany národně socialistické a pro mou matku byl nedosažitelný. Milada Horáková i přesto, že byla s matkou vězněná, měla svou politickou kariéru a také nebyla moc dosažitelná.

My jsme si mysleli, že náš otec válku přežil a někde je a matka ho celý rok hledala. Dobrý vztah jsme měli s pplk. Vaňkem a byl to pouze Jan Studlar,

⁸ Když jsem se Josefa Mašína zeptal, co říká na to, že obdržel státní vyznamenání, které mu předal osobně prezident Edvard Beneš, odpověděl mi, že to „nebylo nic velkého“, doslova „no big deal“ (pozn. aut.)

⁹ Vladimír Krajina (*30. ledna 1905, Slavice – †1. června 1993, Vancouver) – odbojovou činnost započal hned v roce 1939 jako člen Politického ústředí, jež se záhy podřídilo ÚVODU. Postupně se stal předním představitelem domácího odboje a po zatčení či uprchnutí většiny členů v letech 1941–1942 jeho hlavní postavou. Gestapu unikal více než tři roky (!), dopaden byl na počátku února 1943. Zbytek války strávil v internaci jako prominentní vězeň K. H. Franka. Po válce se stal předním exponentem národně socialistické strany a v říjnu 1945 i jejím generálním tajemníkem. Již v té době musel čelit četným útokům komunistické strany a na ministerstvu vnitra byl dokonce veden jako zrádce a kolaborant. Důkazy proti němu však byly z velké části vymyšlené. Po uchopení moci komunisty překročil ještě téhož dne hranice do Bavorska.

Odešel do Anglie, kde se stal členem oblastního sboru předsednictva Rady svobodného Československa v Londýně. Po roce stráveném v Anglii přijmul nabídku kanadské univerzity ve Vancouveru a dalších 40 let přednášel botaniku, lesnictví a lesní ekologii. V oblasti přírodních věd dosáhl velkých vědeckých úspěchů, za které obdržel čestný doktorát univerzity, Řád Kanady od kanadské vlády a jeho jméno bylo propůjčeno jedné z přírodních rezervací na ostrovech Queen Charlotte a Graham. Do Československa se vrátil 13. 3. 1990, o pár dnů později mu Václav Havel jako cizinci (!) udělil Řád bílého lva. Zemřel 1. 6. 1993, urna s jeho ostatky leží na vyšehradském Slavíně v hrobce dr. Milady Horákové. ŠOLC, Jiří: *Smrt přála statečným. Osudy doc. Vladimíra Krajiny a jeho spolupracovníků v českém domácím odboji za druhé světové války*. Praha 1995. Životní data Vladimíra Krajiny přejata z: DANIČEK, P.: *c. d.*, s. 45–46.

který de facto za naším otcem a jeho památkou pořádně stál. Historii píšou ti, co přežijí a navrátivší se vojáci, jako byl generál Moravec, měli „jiné starosti“.

Dle mého názoru je doc. Krajina velmi přeceněný a měl by stát někde vedle Čurdy.¹⁰ Gestapo si jej totiž po zatčení pěstovalo. Naše rodina měla dokumenty o Krajinových výsleších a výsleších gestapáků, kteří vyslýchali Krajinu i našeho otce. A někteří tvrdili, že Krajina byl jedním z nejbezcharakternějších osob, se kterým měli co dělat.

Srovnávali jej a stavěli do kontrastu také s naším otcem, protože ještě nikdy nezažili, aby někdo nebyl zlomen ani po tom, čím si ve vězení prošel.

Díky kontaktům gen. Studlara byla moje matka přítomna přímo u výslechu gestapáka, který byl vrácen z amerického zajetí do ČSR a poté popraven. Měl jsem dokumenty z jeho výslechu, v nichž se gestapák vyjádřil, že otec patřil mezi nejdovádňivější a byl prakticky jediný, který při výsleších nic neřekl a o Krajinovi se vyjádřil jako o jednom z nejbezcharakternějších osob. Po válce byly některé dokumenty ukradeny Státní bezpečností. Po roce 1989 jsem viděl jen kopie průklepů, jejich část jsem dal bratrovi, část Jaroslavu Čvančarovi a taky některým dalším historikům a badatelům. Ty dokumenty, které byly ukradeny StB, pokud se po tzv. sametové revoluci „neztratily“, musejí v archivech někde ležet.

Matka ještě před výslechem toho gestapáka žádala doc. Krajinu, jestli on náhodou něco neví o otci a on ani neodpověděl. Tehdy pí. Horáková, jež byla tzv. přítelkyní naší matky, byla moc „zaměstnaná“, aby se o takové věci starala.

Krajina s Horákovou byli ve stejné politické straně a matka Horákovou žádala, aby jí s doc. Krajinou pomohla, jestli ten náhodou něco neví o otci,

¹⁰ Karel Čurda (*10. října 1911, Nová Hlína u Třeboně – † 29. dubna 1947, Praha) utekl v červnu 1939 do Polska, odtud do Francie a o dva měsíce později byl přijat do francouzské legie. Kvůli rychlé porážce Francie do bojů nezasáhl a v červenci 1940 se mu podařilo dostat do Anglie. Zde byl přiřazen k automobilové rotě a od září 1941 postupně absolvoval výsadkářské kurzy v Garamour ve Skotsku či Ringway u Manchesteru. V březnu 1942 byl jako člen skupiny Out Distance spolu s npor. Adolfem Opálkou a des. asp. Ivanem Kolaříkem vysazen v Protektorátu Čechy a Morava. Do atentátu na Heydricha zapojen nebyl, 28. 5. 1942 odjel ke své matce do Nové Hlíny. 13. 6. zaslal anonymní udání o atentáknících na četnickou stanici do Benešova, to však skončilo bez výsledku. O tři dny později se vydal do Prahy najít ostatní parašutisty do bytu Svatošových, nikoho však nenašel. V důsledku toho se 18. 6. dobrovolně přihlásil na gestapu a vyzradil mj. informace, jež vedly k dopadení sedmi parašutistů, schovávajících se v kryté kostela sv. Cyrila a Metoděje. Po propuštění se stal až do konce války konfidentem gestapa a byla mu vyplacena odměna 5 000 000 korun. V květnu 1945 byl zatčen a rozsudkem soudu byl 29. 4. 1947 v Praze popraven. Bylo mu kladeno za vinu, že pro jeho jednání bylo Němci zavražděno 254 českých lidí. REICHL, Martin: *Cesty osudu. Životní příběhy československých parašutistů vycvičených v letech 1941–1945 ve Velké Británii*. Příbram 2004, s. 66–72. Životní data Karla Čurdy přejata z: DANÍČEK, P: *c. d.*, s. 92.

jenže ona byla velice „busy“ taky a odpověděla, že nemá moc čas a moc se o to nestarala. Od ní jsme nic víc už neslyšeli.

O tom, že byl otec skutečně dopaden při vysílání s Morávkem¹¹ a Peltánem¹² v květnu 1941 jsme se dozvěděli až na počátku roku 1946. Matka tomu sama nevěřila a bylo těžké přijmout to, že se otec už nevrátí.

Někdy v té době se k nám dostaly také otcem potají napsané motáky, které vynesla pí. Vrnatová z manželovy cely, v níž byl i náš otec. Byly prvním, přesto ne posledním důkazem, který sloužil matce k rozpoznání skutečnosti, že náš otec již skutečně nežije. V té době jsme bydleli v Poděbradech, v ulici Na Chmelnici.

Matka tehdy přijela z Prahy a řekla nám, že dostala od nějaké známé dopis od našeho tatínka a že nám to přečte. Se slzami v očích nás rozesadila v jídelně kolem stolu a začala číst...

I když si to tak mnoho lidí vysvětluje, my jsme otcovy zprávy jako nějaký odkaz nebrali. Já s bratrem a ani naši rodiče jsme nebyli nějak citově založená rodina, a že bychom si to vyložili jako nějaký odkaz, bych neřekl. V podvědomí nám to samozřejmě zůstalo a vždy jsem to v povědomí také měl. Ovšem já i můj bratr jsme vždy jednali tak, jak jsme cítili, že musíme jednat, aniž bychom se odvolávali na nějaký odkaz. Samozřejmě jsme si hlouběji uvědomili, kdo náš otec byl a jaké byly jeho životní zásady. On byl vlastenec a viděli jsme, jak v určitých okamžicích jednal, nicméně to jsme věděli i bez těch motáků. Byl velice silná osobnost, stejně jako naše matka, babička Ema i další členové naší rodiny. Aktivita našeho otce během první světové války, otcova tvrdá výchova ve třicátých letech i naše činy později... my jsme jednali z vlastního přičinění a výchova a odkaz byly jenom jedním kolečkem v pomyslné soustavě. Určitě to nebyla naše jediná motivace. Spíše to více ukazuje na to, kým náš otec byl.

¹¹ Václav Morávek (*8. srpna 1904 Kolín – †21. března 1942 Praha) byl nejmladším ze „Tří králů“. V roce 1923 vystudoval kolínské gymnázium a poté se z důvodu těžké životní situace rodiny rozhodl pro vojenskou kariéru. Vojenskou akademií v Hranicích vystudoval v roce 1925 v hodnosti poručíka dělostřelectva a s výjimkou let 1931–1933 sloužil až do zániku československé armády u dělostřeleckého pluku č. 107 v Olomouci. Po odchodu z armády nastoupil jako vrchní aktuárský úředník na Úřadu práce v Kolíně, zde však setrval jen krátce a na podzim 1939 se ve funkci spojky Josefa Balabána zapojil do protinacistického odboje. Padl při přestřelce s Gestapem 21. 3. 1942. ČERMÁK, Vilém: *Muž proti okupaci: portrét štábního kapitána Václava Morávka*. Plzeň 2007.

¹² František Peltán (*1. dubna 1913, Jindřichův Hradec – †20. července 1942, Praha) – člen Obrany národa. V období protektorátu pracoval jako úředník v Ústavu pro choromyslné v Praze-Kateřinkách. Na vyzrazené schůzce 11. 7. 1942 přepaden gestapem, s průstřelem hlavy převezen do SS lazaretu, kde 20. 7. 1942 zemřel. ČERMÁK, Vilém: *c. d.*, s. 131–132.

Gen. Studlar byl nakonec také vězněm, a když ho pustili, odešel se svojí manželkou na Západ. Předtím, než odešel, se s ním naše matka domlouvala, jestli by v případě potřeby vzal „kluky“ na Západ. On slíbil, že nás vezme s sebou, ale nakonec odešel bez nás. Potkali jsme ho až v USA, když jsme sloužili v New Jersey na základně Fort Dix, jež byla nedaleko New Yorku, kde v čtvrti Queens bydlel. Na víkend jsme se tam stavovali a trávili víkendy s ním, jeho manželkou a jeho přáteli. Důvod, proč nás s sebou tehdy nevezl, nezdůvodnil.

Nemyslím si, že byla otcova památka dostatečně doceněna. Komunisti měli své hrdiny, jako byl Julius Fučík, a když přišli do vlasti osoby ze Západu a Východu, všichni se snažili si co nejvíce zásluh přivlastnit pro sebe. Po roce 1948 byla situace ještě horší, snahou bylo na nekomunistické hrdiny protinacistického odboje zapomenout.

Na druhou stranu to byla právě komunistická strana, resp. její představitelé, kteří se nabídli s tím, že by věci kolem otce uznávali více. Naše matka byla chováním a přístupem tzv. otcových přátel vůči němu zklamaná a tehdy byla většina lidí de facto panslavisty.

O tom, že bylo Československo osvobozeno sovětskou armádou na základě předchozí dohody, nikdo nevěděl. Tyto skutečnosti také byly hlavními motivacemi naší matky ke vstupu do komunistické strany.

Na přelomu čtyřicátých a padesátých let jsme si uvědomili, že nastolený režim od toho předešlého moc rozdílný nebude, a tak jsme založili odbojovou skupinu. V druhé polovině roku 1953 nám už byl komunistický režim na stopě, to jsme již měli za sebou několik odbojových akcí. V říjnu 1953 se nám podařilo překročit hranice z Československa do Východního Německa a na konci měsíce jsem se s bratrem a Milanem Paumerem dostal do Západního Berlína.

Při útěku jsme na svého otce nevzpomínali. S bratrem jsme věděli, co chceme dělat a svůj útek jsme s činností našeho otce nespojovali.

Naše matka byla až do své smrti v roce 1956 v ponižujících podmínkách vězněná. Strýc Borek,¹³ o jehož odbojové spolupráci s otcem jsme se dozvě-

¹³ Ctibor Novák (*25. 10. 1902 Praha – †2. 5. 1955 Praha) se na rozdíl od svého švagra Josefa Mašína pro svůj nízký věk bojuj v první světové válce nezúčastnil, ovšem již na počátku dvacátých let podal přihlášku do československé armády. Jako voják sloužil až do konce roku 1938, poté se nechal jako špión československé armády najmout jako překladatel v Berlíně. V září 1939 provedl ve spolupráci s domácími odbojem bombové útoky na důležité nacistické úřady v Berlíně a vzápětí se vydal zpět do protektorátu, aby odešel na Západ. Při překročení rakousko-jugoslávských hranic však byl chycen a zbytek války strávil na Pankráci a v německých káznících. Po návratu do Československa v květnu 1945 působil jako voják čs. armády dalších pět let, např. ve funkci velitele internačního tábora na Jesenicku. Jeho působení v armádě však bylo často provázeno zdravotními a léčebnými dovolenými, jež způsobily následky věznění.

děli taky až po válce, byl spolu s dopadeným Václavem Švédou a Zbyňkem Janatou v květnu 1955 popraven.

Sestra Zdena byla také chvíli vězněná, po propuštění žila s babičkou Emou. Činnost naší rodiny a její jméno dávaly tušit, jaké možnosti jí totalitní režim v Československu nabídne.

My jsme se s bratrem chtěli vrátit s americkou armádou a tak, jak náš otec bojoval za to, abychom byli svobodnými občany, a ne otroky, Československo od komunistického režimu osvobodit. Jelikož ale k žádnému konfliktu nedošlo, sloužili jsme do konce padesátých let v armádě. Po odchodu do civilu jsme začali podnikat, nejdříve společně i s Milanem Paumerem, potom se naše podnikatelské cesty rozešly.

Já jsem potom odletěl ze Států a začal jsem podnikat v Evropě. I když jsem žil dlouhá léta v Německu, ve své rodné zemi jsem od roku 1953 nebyl. V období komunismu to bylo samozřejmě nemyslitelné, a i přesto, že je to již přes čtvrt století od tzv. sametové revoluce a otevření hranic, nemyslím si, že Českou republiku někdy navštívím. Česká republika není Československo, za které náš otec bojoval. I já s bratrem jsme si představovali, že se vrátíme do Československa, kde nebude totalita. Ovšem totalitní komunistická strana existuje dodnes, naše majetky byly rozkradeny, kde jsou hroby mých rodičů, nevím, a banda tunelářů z dob minulého režimu, počínaje Václavem Havlem, je stále aktivní. Země, ve které byl první postkomunistický „demokratický“ prezident zvolen komunistickým parlamentem jako jejich člověk, není země, do které bych se chtěl vrátit. To není země, kterou jsem si představoval.

Abych se vrátil, na to samotné zrušení komunistické strany nestačí. Stále je zde kontinuita zákonů a je nepravděpodobné, že se to změní. Dnešní české soudy se odvolávají na tehdy platné zákony, které jsou díky kontinuitě stále platné.

Musela by se zrušit kontinuita zákonů, což se nestane, jelikož chrání komunisty rozkradené majetky, aby zůstaly v rukou těch, kteří je rozkradli, a to jsou ti, co dnes kontrolují politiku, kontrolují hospodářství. Komunismus v České republice stále přetrvává, a je to stejné jako ruští oligarchové – korupce, kam se člověk podívá.

Na počátku padesátých let působil také jako recepční či trafikant, a to až do svého zatčení v roce 1953 z důvodu útěku synovců – bratrů Mašínů a členů jejich skupiny. Následující dva roky strávil ve vězení a stal se obětí procesu právě se skupinou bratří Mašínů. StB byl označen za hlavního rádce a „mozek“ celé skupiny, a tak byl společně s Václavem Švédou a Zbyňkem Janatou odsouzen k smrti a 2. 5. 1955 popraven. K osudům Ctibora Nováka VHA, Kvalifikační listiny Ctibora Nováka; Archiv bezpečnostních složek v Praze (dále jen ABS), fond V-MV, Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy, série Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy MV; DANÍČEK, Patrik: *Osobnost Ctibora Nováka a jeho odbojová činnost*. Brno 2019 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

RESUMÉ

EDICE VZPOMÍNEK JOSEFA MAŠÍNA

Příspěvek mapuje životní osudy příslušníka československých legií, armády první československé republiky a také protinacistického odboje, generála in memoriam Josefa Mašína. Příspěvek však nezpracovává život Josefa Mašína na základě studia archivních pramenů či literatury na toto téma, ale prostřednictvím vzpomínek syna generála in memoriam Josefa Mašína, Josefa Mašína mladšího, a zároveň doplňuje vzpomínky jeho sestry, Zdeny Mašínové ml.

Časový rozsah vzpomínek Josefa Mašína se dotýká již třicátých let, avšak neomezuje se pouze na životní data jejich otce, líčí také druhou polovinu druhé světové války, kdy byl s bratrem Ctíradem v odboji, stejně jako dobu po roce 1945. Josef Mašíň tak vykresluje poválečnou situaci a politikaření, na základě kterého vykryštovali skuteční přátelé rodiny Mašíňů, díky nimž došlo k adekvátnějšímu uctění památky jejich otce a jeho spolubojovníků. Závěr příspěvku je obohacen vzpomínkami na vlastní životní osudy po roce 1953, kdy se Josef Mašíň ml. se svým bratrem Ctíradem a Milanem Paumerem prostříleli do Západního Berlína, vstoupili do americké armády a po odchodu z ní začali, na rozdíl od sestry Zdeny, podnikat a žít ve svobodě.

Klíčová slova: Josef Mašíň, československá armáda, Tři králové, protinacistický odboj, Zdena Mašíňová starší, bratři Mašíňové, Zdena Mašíňová mladší

SUMMARY

PUBLICATION OF THE MEMORIES OF JOSEF MAŠÍN JR.

This article maps the life of a member of the Czechoslovak legions, the army of the first Czechoslovak republic as well as the anti-Nazi resistance, general in memoriam Josef Masin. The life of Josef Masin is not presented on an archive research or literature, but on the memories of his younger son, Josef Masin jr., and complements the memories of his sister, Zdena Mašíňová jr.

The time range of the memories of Josef Mašín jr. slightly touches the 1930s but is not limited by his father's death in 1942. It also describes the other half of World War II when Josef Masin jr. was in the anti-Nazi resistance with his brother as well as the aftermath of World War II.

In Masin's opinion, the period after 1945 showed who the true friends of the Masin family actually were and who helped to make sure that the memory of their fallen father and his fallen comrades in arms remained.

At the end, this article is enriched with his own memories of the time period after 1953, when Josef Masin jr., his brother Ctirad and their friend Milan shot their way to Western Berlin to become US soldiers and later, after they left the US army, unlike their sister Zdena, to become entrepreneurs and live in freedom.

Keywords: Josef Mašín, Czechoslovak Army, Three Kings, Anti-Nazi Resistance, Zdena Mašínová Sr., Josef and Ctirad Mašín, Zdena Mašínová Jr.

Mgr. Patrik Daníček
Protiatomový kryt 10-Z, Husova
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: patrik.danicek@gmail.com

VZŤAH VOJVODINSKÝCH SLOVÁKOV K ČSR A ČESKOSLOVENSKÉMU ZAHRANIČNÉMU ODBOJU V ROKOCH 1939–1941

Ondrej Druga

1 Úvod

Vojvodinskí Slováci¹ predstavujú špecifickú časť dolnozemských Slovákov.² Táto komunita sa už od druhej polovice 19. storočia vyznačovala silnou národnou identitou, súdržnosťou a občianskou angažovanosťou. V medzivojnovom období tiež bola charakteristická veľmi silným vzťahom k Československej republike (ďalej ČSR), ktorý vyplýval predovšetkým z dominujúcej evanjelickej konfesie. Tento pozitívny vzťah sa odzrkadlil dokonca v tom, že napriek silnému národnému povedomiu sa predstavitelia tejto komunity zvykli pri oficiálnych príležitostiach označovať za príslušníkov československého národa. Vojvodinskí Slováci mali počas celého medzivojnového obdobia nadpriemerne činorodý spolkový život, rovnako nadpriemernú úroveň tu dosahovala ich občianska angažovanosť a aktivita. V takmer každej slovenskej komunite fungovalo viacero kultúrnych, osvetových či hospodárskych spolkov. Väčšina z nich bola združená spolu s českými spolkami v Československom zväze.³ Pre národno-spoločenský život menšiny boli v tomto období najdôležitejšími inštitúciami Matica slovenská v Juhoslávii (ďalej MSJ) založená v roku 1932 a Slovenská evanjelická a.v. cirkev v Juhoslávii (ďalej SECAV).

¹ Okrem slovenských komunít definovaných dnešnými hranicami Vojvodiny – autonómnej oblasti na severe Srbska – zaraďujem medzi vojvodinských Slovákov aj ďalšie tri slovenské enklávy, ktoré sa nachádzajú v bezprostrednej blízkosti Vojvodiny – Bolovce, Dobanovce a Ilok. Všetky tieto komunity majú spoločný pôvod a charakter, čím sa v sledovanom období výrazne odlišovali napríklad od slovenských komunít v Slavónsku, s ktorými sa ocitli v tom istom štáte. V sledovanom období bolo vojvodinských Slovákov približne 60 000.

² Medzi dolnozemských Slovákov sa všeobecne zvyknú zaraďovať slovenské enklávy, ktoré sa po vzniku ČSR ocitli južne od hranice Slovenska. Dnes ide o krajské komunity v Rumunsku, Maďarsku, Chorvátsku, Srbsku a Bulharsku.

³ Oficiálny názov organizácie bol *Československý zväz v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov*, po štátoprávných zmenách v roku 1929 bola organizácia premenovaná na *Československý zväz v Kráľovstve Juhoslávia*.

Cieľom tohto príspevku je priblížiť a analyzovať vzťah vedúcich predstaviteľov tejto komunity voči československému odbojovému hnutiu v zahraničí a jeho frakciám v rokoch 1939–1941.

2 Vzťah k vnútornej politike ČSR v medzivojnovom období

Pre vzťah predstaviteľov sledovanej komunity k odbojovému hnutiu a jeho frakciám je nutné analyzovať ich vzťah k jednotlivým prúdov vnútornej politiky v medzivojnovnej ČSR. MSJ aj SECAV ako hlavné inštitúcie reprezentujúce komunitu udržiavali pravidelné kontakty s československým vyslanectvom v Belehrade, boli však aj v priamom kontakte s inštitúciami v ČSR, čo nebolo bežné pri všetkých krajských komunitách.⁴ V kontaktoch s ČSR v tridsiatych rokoch 20. storočia vynikal Ján Bulík.⁵ Ten patril medzi vedúce osobnosti vojvodinských Slovákov v 30-tych rokoch 20. storočia. S ČSR bol prepojený aj ekonomicky a politicky: ako právnik zastupoval viaceré československé podniky v Juhoslávii⁶ a ako člen juhoslovanskej Združenej opozície niekoľkokrát skontaktoval opozičných predstaviteľov s československými vládnymi kruhmi. Treba spomenúť, že Bulík sa poznal s vysokými predstaviteľmi politického života v ČSR: v relatívne priateľskom vzťahu bol s Jánom Ursíny, v dlhodobom kontakte bol s Hubertom Ripkom, za člena MSJ získal v roku 1935 Edvarda Beneša.⁷ Zvlášť treba spomenúť Bulíkov vzťah k Milanovi Hodžovi a jeho rodine. Podľa spomienok Hodžovho vnuka

⁴ Išlo o kontakty s kultúrnymi spolkami na Slovensku, hlavne s Maticou slovenskou, ale tiež s Československým ústavom zahraničným v Prahe, ktorý mal na starosti krajskú problematiku.

⁵ Ján Bulík sa narodil 1. 1. 1897 v Kovačici v národne uvedomelej a aktívnej rodine. Jeho rodičia patrili medzi hlavných iniciátorov Kovačického procesu v roku 1907. Vyštudoval srbské gymnázium v Novom Sade a právo na univerzitách v Belehrade a Záhrebe. Bol aktívny pri zlomových udalostiach začleňovania Vojvodiny do Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov na jeseň 1918. Po roku 1928 prebral vedúcu úlohu medzi vojvodinskými Slovákami, keď bol zvolený za predsedu Poradného výboru Slovákov Dunajského bánstva. V roku 1932 bol zvolený za predsedu MSJ (na tomto poste pôsobil do roku 1935) a zároveň za generálneho dozorcú SECAV, kde pôsobil do roku 1937.

⁶ Napríklad išlo o podnik Batovho koncernu v Borove a chemickú továreň Zorka, v ktorej bol 80%-ným akcionárom československý kapitál. Súkromná pozostalosť J. Bulíka, Malachov – nespracované, List J. Bulíka T. Maksimovičovi, 1939.

⁷ Súkromná pozostalosť J. Bulíka, Malachov – nespracované, List J. Bulíka J. Ursínymu, 4. 3. 1937; Národný archív (ďalej NA), fond Archiv Huberta Ripky (ďalej fond AHR), kart. 138, sign. 1-11-71-7. List J. Bulíka Policajnej správe v Novom Sade, január 1936; Minister dr. Eduard Beneš členom Matice slovenskej v Juhoslávii. In: Národná jednota, 29. 6. 1935; 16, č. 26, s. 1.

Jána Pálku bol blízkym rodinným priateľom, s M. Hodžom aj jeho synom Fedorom si tykal.⁸ M. Hodža mal medzi vojvodinskými Slovákami všeobecne silnú pozíciu už od začiatku 20. storočia, keď bol dvakrát zvolený za poslanca Uhorského snemu práve v kulpínskom volebnom okrese.⁹

Vojvodinskí Slováci vydávali v medzivojnovom období viacero periodík, medzi ktorými mal dominantné postavenie politicko-spoločenský týždenník Národná jednota. Vplyvným faktom bolo, že vedúce pozície v MSJ aj v Národnej jednote obsadili v sledovanom období tie isté osobnosti, ktoré mali v mnohých otázkach spoločný názor a konali do veľkej miery koordinovane. Konkrétne išlo o predsedu MSJ a biskupa SECAV Samuela Štarkeho,¹⁰ predsedu Ludovýchovného odboru MSJ a redaktora Národnej jednoty Andreja Siráckeho,¹¹ tajomníka MSJ a redaktora Národnej jednoty Michala Topol'ského¹² a Pavla Vrbovského. Keďže všetci menovaní pôsobili takmer výlučne v Petrovci,¹³ ďalej ich budem uvádzať ako petrovskú skupinu.

Medzi často rozoberané témy na stránkach Národnej jednoty patrili aj udalosti v ČSR vrátane detailného sledovania politickej situácie, ako aj slovenskej otázky. Okrem iného bola táto skutočnosť spôsobená tým, že viaceré vedúce osobnosti vojvodinských Slovákov vrátane redaktorov a dopisovateľov *Národnej jednoty* vyštudovali v ČSR. Názor jeho redaktorov nemôžeme

⁸ PÁLKA, John: *Moje Slovensko, moja rodina*. Bratislava 2010, s. 34; Archiv Ústavu T. G. Masaryka v Prahe (ďalej AŤTGM Praha), fond Edvard Beneš II. (ďalej fond EB II.), kart. 219, sign. 38-2-12. List J. Bulíka M. Hodžovi, 17. 1. 1940; AŤTGM Praha, fond EB II., kart. 217, sign. 38-2-2/11. Poznámky o činnosti Dr. Milana Hodži a jeho spolupracovníkov v našom odboji. V Paříži a Londýně, v květnu a v září 1940.

⁹ Kulpínsky volebný okres (pomenovaný podľa väčšiny slovenskej obce Kulpín) zahŕňal väčšinu zo koncentrovaného slovenského osídlenia v južnej Báčke vrátane najaktívnejšej obce Petrovec.

¹⁰ Samuel Štarke sa narodil 27. 3. 1888 v Mošovciach. Evanjelickú teológiu študoval v Bratislave, v Rostocku a v Lipsku. V roku 1913 sa stal kaplánom v Petrovci, kde sa o krátky čas stal farárom. Bol aktívny pri zlomových udalostiach roku 1918. V roku 1932 bol zvolený za podpredsedu MSJ a biskupa SECAV v Juhoslávii. V rokoch 1935–1941 bol predsedom MSJ. V dobovej tlači aj prameňoch sa jeho priezvisko písalo v dvoch formách – Starke aj Štarke. V tejto práci bude používať druhý variant.

¹¹ Andrej Sirácky sa narodil 9. 12. 1900 v Petrovci. Vyštudoval na UK v Prahe, kde bol členom skupiny DAV. Po návrate do Petrovca učil na miestnom gymnáziu a v rokoch 1933–1941 bol šéfredaktorom politického týždenníka Národná jednota. Po roku 1948 sa presťahoval do Bratislavy, kde pôsobil vo vysokých akademických a politických funkciách.

¹² Michal Topol'ský sa narodil v Báčskom Petrovci 6. 4. 1906. Vyštudoval na Filozofickej fakulte UK v Prahe, kde získal aj doktorát. V tridsiatych rokoch 20. storočia patrila medzi najaktívnejších pracovníkov MSJ, kde viac rokov vykonával funkciu tajomníka. Po druhej svetovej vojne repatrioval do Bratislavy, kde pôsobil na vysokých akademických pozíciách.

¹³ Ide o obec s dnešným názvom Báčsky Petrovec. V práci používam dobový slovenský názov.

samozrejme automaticky považovať za názor všetkých členov vojvodinskej slovenskej komunity, avšak vzhľadom na jej veľký náklad (pohyboval sa medzi 1500–2000 výtlačkami) a informačný monopol (v celej Juhoslávii nevychádzalo v slovenčine žiadne iné politicky orientované periodikum) môžeme konštatovať, že medzi politicky angažovanou časťou vojvodinských Slovákov mala Národná jednota a názory jej redaktorov dominantný vplyv.¹⁴

Postoj vedúcich predstaviteľov vojvodinských Slovákov k vnútornej politike ČSR bol dlhodobo čechoslovakistický. Zaujímavé je, že napriek dlhobej práci na udržaní vysokého stupňa národného povedomia až nekriticky a zosmiešňujúco odsudzovali snahy autonomistických strán na Slovensku. Tento postoj sa menil až po prijatí autonómie Slovenskej krajiny 6. októbra 1938, keď autonómne postavenie Slovenska v rámci druhej republiky odobril aj M. Hodža.¹⁵ Ďalšie separatistické tendencie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej HSLS), ktorá v autonómnych orgánoch prakticky získala mocenský monopol, však už vedúci predstavitelia vojvodinských Slovákov prostredníctvom Národnej jednoty rázne odsúdili.¹⁶

3 Situácia po rozpade ČSR

Rozbitie ČSR v marci 1939 bolo udalosťou, ktorú v Juhoslávii veľmi citlivo vnímala nielen miestna česká a slovenská menšina, ale aj veľká časť majoritného obyvateľstva.¹⁷ Protestovali predovšetkým spolky s väzbou na ČSR, medzi ktoré patrili napríklad v Juhoslávii veľmi rozšírený Sokol.¹⁸ Vedúci predstavitelia vojvodinských Slovákov vydali takmer okamžite odmietavé stanovisko k rozbitiu ČSR a vzniku jeho nástupníckych štátnych útvarov na stránkach miestnej slovenskej tlače.¹⁹ O rozbití ČSR informovali dokonca aj cirkevné a náboženské časopisy vojvodinských Slovákov, ktoré sa za nor-

¹⁴ KMEŤ, Miroslav: *Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov 1*. Nadlak 2012, s. 299–300.

¹⁵ *Autonomia Slovenska. Dohoda medzi Slovákmí a Čechmí*. Národná jednota, č. 41, 8. 10. 1938, s.1; *Zahraniční Slováci a nové Česko-Slovensko*. Národná jednota, č. 44, 29. 10. 1938, s. 1.

¹⁶ *Slovensko volí*. Národná jednota, č. 51, 17. 12. 1938, s. 2.

¹⁷ Napríklad už vo večerných hodinách 15. 3. 1939 sa v Belehrade konala študentská demonštrácia, na ktorej sa zúčastnilo niekoľko tisíc ľudí. SOVILJ, Milan: *Československo-jugoslávské vzťahy v letech 1939–1941. Od zániku Československej republiky do okupácie Kráľovstvá Jugoslávie*. Praha 2016, s.57–60.

¹⁸ *Valné zhromaždenie sokolskej župy v Novom Sade*. Národná jednota, č. 12, 25. 3. 1939, s. 2.

¹⁹ *Samostatný slovenský štát pod ochranou Nemecka*. Národná jednota, č. 11, 18. 3. 1939, s. 1.

málnych okolností politickej situácii nevenovali.²⁰ MSJ reagovala na rozbitie ČSR aj organizovaním množstva prednášok po slovenských obciach. Výnimočné bolo, že prednášková sezóna, ktorá sa zvyčajne konala len v zimnom období, sa kvôli rozpadu ČSR predĺžila až do apríla.²¹ Pri všetkých týchto informačných aktivitách pritom bol badateľný jasný cieľ – viesť slovenskú menšinu k odmietnutiu prvej Slovenskej republiky (ďalej prvá SR)²² a pripraviť ju na prácu pre formujúce sa odbojové hnutie.

Jadrom vznikajúceho československého odbojového hnutia v Juhoslávii sa stali pracovníci zrušeného československého vyslanectva v Belehrade na čele s dovtedajším československým vyslancom Jaroslavom Lípom.²³ Druhým významným centrom československého odbojového hnutia v Juhoslávii sa stal Záhreb, kde sídlil Československý zväz pod vedením jeho predsedu prof. Františka Smetánku.²⁴ Zachovanie Československého zväzu po rozpade ČSR však nebolo samozrejmosťou. Vedúci predstavitelia oboch národností viedli o ďalšom spoločnom postupe viacero rokovaní. Prvým z nich bola schôdza výkonného výboru Československého zväzu. Iniciovali ju vojvodinskí Slováci, ktorí chceli vydať jednoznačné vyhlásenie, že Slováci a Česi v Juhoslávii zostávajú jednotní, a že Československý zväz ostáva ich spoločnou centrálnou organizáciou.²⁵ Zarážajúce je, že časť predstaviteľov juhoslávanských Čechov na rozdiel od Slovákov rezignovala na myšlienku boja za obnovu ČSR, respektíve nechcela odbojovú akciu robiť otvorene. Dokonca chceli obmedziť kontakt so Slovákami a premenovať československé spolky na české. Proti tomuto však rozhodne protestovali Slováci a následne aj väčšia časť Čechov. Zväz sa teda predovšetkým vďaka odhodlaniu slovenských

²⁰ *Slovenská sloboda*. Nádej, evanjelického a.v. smeru mesačník, č. 3, marec 1939, s. 2–3; *Smutná Veľká noc*. Nádej, evanjelického a.v. smeru mesačník, č. 4, apríl 1939, s. 1–2.

²¹ Ľlo napríklad o prednášky s názvom *Vznik a zánik Československej republiky*, ale aj prednášky jasne vyzývajúce na boj za obnovu ČSR, ako napr. *Tragédia Česko-Slovenska a naše úkoly*. *Prednášky*. Národná jednota, č. 13, 1. 4. 1939, s. 4; *Prednášky*. Národná jednota, č. 15, 15. 4. 1939, s. 3.

²² Pre zjednotenie terminológie používam výraz prvá Slovenská republika aj pre označenie obdobia pred prijatím ústavy z 21. 7. 1939.

²³ SOVILJ, M.: *c. d.*, s. 62.

²⁴ NAČR Praha, fond Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, kart. 118, sign. 109-7/31. Studie Reichssicherheitshauptamt v Berlíně o Čechích v zahraničí.

²⁵ Památník národního písemnictví v Prahe (ďalej PNP Praha), fond Otto Sobotka (fond O. Sobotka), č. inv. 1678. List O. Sobotku Asociácii československých novinárov v Paříži, 20. 4. 1939.

predstaviteľov dal do služieb odboja.²⁶ V ďalšom období v pravidelnom styku s inými krajanými organizáciami, ako aj s ústredím zahraničného odboja.²⁷

Samotný vzťah vojvodinských Slovákov s juhoslovanskými Čechmi sa vplyvom udalostí ohrozenia a následného rozbitia ČSR výrazne zlepšil – dostal sa dokonca na najlepšiu úroveň v dovtedajšej histórii vzťahov týchto dvoch komunit – cielene sa začalo pracovať na ich väčšom prepojení.²⁸ O sile odozvy rozbitia ČSR vo Vojvodine svedčí aj skutočnosť, že puto k ČSR si v tomto období vytvorili aj vojvodinskí Rusíni, ktorí sa k nej v predošlom období nehlásili.²⁹

4 Postoj k odbojovým koncepciám v lete 1939

Názory petrovskej skupiny na začínajúci diskurz o vedení odboja sa dozvedáme z časopisu *Národná jednota*. Články k tejto téme sa v nej začali objavovať už od jari 1939. Popri oponovaní vládnucemu režimu na Slovensku začala redakcia zdôrazňovať potrebu vyriešenia slovenskej otázky v rámci obnovenej ČSR, pričom sa stavala proti obnoveniu centralistickej českoslovakistickej politiky. Napríklad v júni 1939 uverejnila článok Štefana Osuského z *Československého boja* na tému štátoprávneho postavenia Čechov a Slovákov v „obnovenej vlasti“. Už použitie takejto formulácie samo o sebe predstavovalo dosť revizionistický a odvážny prístup, jasne evokujúci začínajúci odboj. Boli tu uvedené Osuského slová dosť jasnej a výraznej kritiky pražského centralizmu, ako aj fakt, že v tej dobe boli mnohí Česi veľmi negatívne nastavení voči Slovákom a hrozili im ešte väčším centralizmom ako bol ten dovtedajší. Osuský v článku obhajoval oprávnenosť slovenských požiadaviek: „Dokiaľ tí Česi a Slováci, ktorí nešťastný centralizmus budovali

²⁶ NA, fond AHR, kart. 137, sign. 1-11-23a. Situácia, možnosti a potreby čs. oslobodzovacej akcie v Juhoslávii. Od Dr. Čaploviča v Paríži, 15. 11. 1939; ŽUFFA, Vladimír Ján: *Skok do neznáma*. Bratislava, 2004. s. 32–33.s

²⁷ PNP Praha, fond O. Sobotka, inv. č. 1678. List O. Sobotku Asociácii československých novínárov v Paríži, 20. 4. 1939.

²⁸ NA, fond AHR, kart. 137, sign. 1-11-23a. Situácia, možnosti a potreby čs. oslobodzovacej akcie v Juhoslávii. Od Dr. Čaploviča v Paríži, 15. 11. 1939; ŽUFFA, V. J.: *c. d.*, s. 32–33; *Slovenským spolkom a ustanovizniám*. *Národná jednota*, č. 24, 17. 6. 1939, s. 3.

²⁹ Delegácia vojvodinských Rusínov sa v auguste 1939 prihlásila k užšej spolupráci s juhoslovanskými Slovákmí a Čechmi a ich organizácia Ruská matica sa rozhodla vstúpiť za člena Československého zväzu – napriek tomu, že počas celého medzivojnového obdobia o to neprejavili záujem. *Priebeh XXI. nár. slávností*. *Národná jednota*, č. 34, 26. 8. 1939, s. 1; NA, fond AHR, kart. 137, sign. 1-11-23a. Situácia, možnosti a potreby čs. oslobodzovacej akcie v Juhoslávii. Od Dr. Čaploviča v Paríži, 15. 11. 1939.

a pestovali, neprehlásia verejne, že ich politická koncepcia zbankrotovala, že je mŕtva a že ju nechajú v hrobe hniť, dotiaľ majú Slováci právo mať nedôveru k ich horleniu za jednotu československú. (...) Kto Slovákom vyhráza centralizmom a prenasledovaním, je nepriateľom obnovenia republiky...“³⁰ Uvedenie tohto článku už v júni 1939 znovu potvrdzovalo, že vedúce osobnosti vojvodinských Slovákov v tomto období jasne a otvorene počítali s odbojovou činnosťou a následnou obnovou ČSR. Taktiež už v tomto období – dlhý čas predtým, ako sa k odbojovej činnosti verejne pridal M. Hodža – mali redaktori jasné stanovisko k tomu, akú koncepciu obnovenia ČSR považovali za najlepšiu.

Svoje dlhodobé informovanie o prvej SR aj o odbojových koncepciách autori Národnej jednoty sami otvorene priznali a skorigovali v čísle 29 z 22. júla 1939: „Kto pozorne sleduje písanie Národnej Jednoty najmä od septembra minulého roku, mohol sa jasne presvedčiť o našom stanovisku (v súvislosti so zánikom Československa a utvorením ‚samostatného‘ slovenského štátu). Každé číslo nášho časopisu stojí tu ako dokument, ako svedok našej slovenskosti a slovanskosti. Na tomto nemáme čo meniť ani dnes. My stojíme pevne ako múry hradné. Sme si vedomí svojej zodpovednosti a tiež i toho, že tým plníme iba svoju slovenskú povinnosť.“ V texte však znovu priznali korekciu svojho predošlého čechoslovakistického pohľadu, ktoré nastalo predovšetkým od jesene 1938: „Nie sme proti Slovensku a proti prirodzeným právam slovenského národa. Vieme, že minulosť sa nikdy nevracia a že pomer česko-slovenský i v budúcnosti sa musí vyriešiť v smysle samobytnosti slovenského národa. Ale práve tak vieme i to, že táto samobytnosť môže byť zabezpečená iba v rámci Československej republiky.“ Definovaním týchto hodnôt v podstate znovu predpovedali svoju podporu Hodžovej odbojovej koncepcii aj frakcii, ktorá sa výraznejšie začala prejavovať až takmer o pol roka neskôr. Ďalej v texte spomenuli svoj pohľad na vývoj na Slovensku po 14. marci, ktoré zhrnuli v závere: „Nuž takéto hodnoty a takúto tradíciu my odmietame. A robíme to preto, že sme Slováci a to povedomí Slováci, hodni tohto mena a vedomí si smyslu našej minulosti a príkazu budúcnosti.“³¹

Akýmsi osamelým bežcom bol v slovenskej vojvodinskej inteligencii Pavel Šulán, farár v Palánke,³² ktorý bol zástancom čechoslovakizmu. V auguste 1939 bol na titulnej strane Národnej jednoty uvedený jeho článok *Do boja za našu spravodlivú národnú vec!*, v ktorom vyzval vojvodinských Slovákov,

³⁰ *Vyslanec Osuský o pomere Slovákov a Čechov...* Národná jednota, č. 24, 17. 6. 1939, s. 1.

³¹ *Chýry. Naše stanovisko.* Národná jednota, č. 29, 22. 7. 1939, s. 4.

³² Ide o mesto s dnešným názvom Báčska Palánka, resp. v srbsčine Bačka Palanka. V článku používam dobový slovenský názov.

aby sa aktívne zapojili do boja za oslobodenie. V článku pritom použil spojenia „československý náš národ“ a „Čechoslováci“, čo potvrdzuje jeho čechoslovakistické presvedčenie.³³

Najaktívnejšie sa do priamej práce pre československý odboj zapojil J. Bulík. V období medzi rozbitím ČSR a vypuknutím druhej svetovej vojny ho možno označiť za jedného z najaktívnejších odbojových pracovníkov vôbec: už od mája cestoval medzi Belehradom, Slovenskom, Protektorátom, Švajčiarskom, Francúzskom a Veľkou Britániou.³⁴ Jeho cesty mali informačný účel – pracoval ako kuriér prioritne pre spolupracovníkov M. Hodžu, ktorého viackrát navštívil.³⁵ Predovšetkým išlo o stretnutia s Jánom Lichnerom³⁶ – v podstate hlavným Hodžovým zástupcom na Slovensku.³⁷ Celkovo sa však stretával s relatívne vysokými predstaviteľmi formujúceho sa odbojového hnutia doma i v zahraničí: s profesorom V. Klecandom z Politického ústredia,³⁸ so Š. Osuským, J. Slávikom, R. Viestom a H. Ripkom. Prenášal informácie o perspektívach obnovy ČSR, o počiatočných rozporoch medzi Benešom a Hodžom a ich plánovanom stretnutí.³⁹ O tom, že Bulík nebol len kuriér, ale aj politický spolupracovník v tomto období svedčí to, že 17. augusta 1939 mu M. Hodža adresoval list s inštrukciami pre Slovákov aktívnych v odboji.⁴⁰ V auguste 1939 bol Bulík znovu v Paríži, na spiatocnej ceste sa dlhší čas zdržal v Prahe.⁴¹ Počas tejto cesty bol sledovaný protektorátnou políciou, ktorá

³³ *Do boja za našu spravodlivú národnú vec!* Národná jednota, č. 30, 19. 8. 1939, s. 2.

³⁴ Súkromná pozostalosť J. Bulíka, Malachov – nespracované, Kópia cestovného pasu Jána Bulíka; Vojský ústredný archív – Vojský historický archív v Prahe (ďalej VÚA-VHA Praha), sbírka osvědčení podle zákona č. 255/1946. Ján Bulík, č. 126934/47.

Okrem toho pravdepodobnosť Bulíkových ciest do Londýna zvyšujú inštrukcie zaslané v tomto čase F. Smetánkovi – preventívne mu odporúčali vybaviť si víza aj pre Londýn. NA, fond AHR, kart. 138, sign. 1-11-55. List I. Ducháčka F. Smetánkovi. 9. 8. 1939.

³⁵ AÚTGM Praha, fond EB II., kart. 377. List Lípu čs. zahraničnému ústrediu v Londýne, 24. 9. 1939.

³⁶ Ján Lichner sa narodil 17. 2. 1897 vo Veľkom Čepčíne. Vyštudoval právo, pôsobil v Agrárnej strane, za ktorú bol v rokoch 1935–1939 poslancom Národného zhromaždenia. Dňa 6. 10. 1938 podpísal ako zástupca agrárnikov Žilinskú dohodu a stal sa ministrom pôst a železníc v autonómnej vláde. V rokoch 1939–1940 bol riaditeľom a predsedom správnej rady Slovenskej všeobecnej banky.

³⁷ RYCHLÍK, Jan: *Zápisky Jána Lichnera z väzenia*. Historický časopis, 46, 1998, č. 1, s. 108.

³⁸ AÚTGM Praha, fond EB II., kart. 217, sign. 38-2-2/11. Poznámky o činnosti Dr. Milana Hodži a jeho spolupracovníkov v našom odboji. V Paríži a Londýne, v kvétnu a v zári 1940.

³⁹ RYCHLÍK, J.: *c. d.*, s. 118.

⁴⁰ JABLONICKÝ, Jozef: *Z ilegality do povstania (Kapitoly z občianskeho odboja)*. Banská Bystrica 2009, s. 25–26.

⁴¹ RYCHLÍK, J.: *c. d.*, s. 118.

hlásenie o jeho pobyte podala ďalej na gestapo.⁴² Okrem sprostredkovania informácií Bulík počas tejto cesty znovu riešil aj otázku financovania slovenskej časti odboja, ktoré bolo v tomto období problematické.⁴³ Podľa dostupných informácií teda Bulík v tomto období naďalej najužšie spolupracoval s M. Hodžom, avšak bol dôležitou spojkou aj pre českých odbojárův bližších skôr E. Benešovi. Vzhľadom na to, že konflikt v odbojovom hnutí nebol ešte výrazný, nemôžeme konštatovať, že by jednoznačne stranil Hodžovej frakcii – koniec koncov, Hodža ho v spomenutom liste inštruoval, aby Slováci v odboji čím užšie spolupracovali s Čechmi.

5 Postoj k odbojovým koncepciám po vypuknutí vojny

Aj po vypuknutí druhej svetovej vojny, ktorá sa v Juhoslávii prejavila okrem iného sprísnením cenzúry, zotrvali vojvodinskí Slováci pri verejnej podpore odboja. Okrem osláv výročia smrti T. G. Masaryka⁴⁴ bola najväčšou verejnou akciou s podtónom podpory československého odboja slávnostná posviacka novej budovy slovenského evanjelického sirotinca v Kovačici 19. novembra 1939. Jedným z oficiálnych hostí bol aj J. Lída. Po zaspievaní juhoslovanskej štátnej hymny prítomní spontánne zaspievali aj československú hymnu Kde domov můj a Nad Tatrou sa blýska. Pozdravné telegramy zaslali zhromaždené osobnosti okrem juhoslovanských štátnych autorít aj predsedníctvu Československého zväzu v Záhrebe a Československej besede v Daruvere. Na Slovensko ani do Protektorátu žiaden telegram nezaslali.⁴⁵ Táto udalosť predstavuje najväčšiu známu verejnú akciu vojvodinských Slovákov po vypuknutí vojny, na ktorej jasne vyjadrili pokračovanie spolupráce s juhoslovanskými Čechmi, ako aj spoluprácu s československou odbojovou centrárou v Belehrade pod Lípovým vedením. Okrem toho Lípova účasť na tomto podujatí predstavovala pokračovanie uznávania jeho legitimacy ako vyslanca ČSR, aj keď oficiálne bol jeho úrad zrušený. Zároveň je to potvrdením o pokračujúcej spolupráci s českou, resp. benešovskou časťou odboja v čase, keď sa už v Paríži rýsoval konflikt.

⁴² NA, fond Policejní ředitelství Praha II – prezidium 1931–1940, kart. 608, sg. 42/B56/122. Hlásení výkonné skupiny Zús. a OZús, 29.8.1939; Čj. 20768 pres., 21. 9. 1939. Policajné prezidium Gestapu, do rúk H.K.K. Clemensa.

⁴³ AÚTGM Praha, fond EB II., kart. 217, sign. 38-2-2/11. Poznámky o činnosti Dr. Milana Hodži a jeho spolupracovníků v našem odboji. V Paříži a Londýně, v květnu a v září 1940.

⁴⁴ *Masarykova oslava v Starej Pazove*. Národná jednota, č. 38, 23. 9. 1939, s. 3; *Zprávy*. Nádej, evanjelického a.v. smeru mesačník, č. 10, október 1939, s. 8.

⁴⁵ *Dopisy*. Evanjelický hlásník, č. 12, december 1939, s. 192.

Do propagácie československého zahraničného odboja sa Národná jednota zapojila v podstate hneď po vypuknutí vojny. Za nepriamu podporu československého zahraničného odboja môžeme považovať informovanie o vzniku „československých légii“ v Poľsku a vo Francúzsku.⁴⁶ Objavili sa aj výzvy k vojvodinským Slovákom, aby boli pripravení pomôcť v nastávajúcom boji: „Naše sympatie v tomto boji sú známe. Predbežne sú to len sympatie viera vo víťazstvo spravodlivej veci. Budme však pripravení na všetko, i na obeť – hmotné a mravné – ktoré sa budú od nás vyžadovať.“⁴⁷ V októbri Národná jednota uverejnila článok P. Šulana o založení Československého národného výboru. Šulan tu samozrejme vyjadril aj svoje presvedčenie o jednotnom československom národe.⁴⁸

Národná jednota priniesla aj správu o podpise zmluvy o vytvorení československej armády vo Francúzsku.⁴⁹ Redakcia uverejnila aj časť rozhlasového prejavu E. Beneša, v ktorom sa obracal na slovenský ľud. V jeho závere uviedol v podstate výzvu na pripojenie sa k zahraničnej armáde: „Československé vojsko v zahraničí znovu nastupuje po boku spojeneckých armád, aby prinieslo najväčšiu obeť v krvi. Všetci spoločne do boja za slobodné Československo v slobodnej Európe!“⁵⁰ Priamu výzvu na narukovanie k československej zahraničnej armáde si však redakcia Národnej jednoty takmer určite nemohla dovoliť. Juhoslávia totiž venovala veľké úsilie tomu, aby neprovokovala Nemecko. Na jeseň 1939 vydal minister vnútra nariadenie o zákaze odvodu dobrovoľníkov do zahraničných vojsk.⁵¹

Národná jednota uverejnila aj základné myšlienky z článku M. Hodžu publikovaného v Československom boji, kde sa vyjadril o nutnosti vyriešenia česko-slovenského pomeru už na začiatku pôsobenia v odbojovom hnutí.⁵² Nedá sa však povedať, že by už v začiatkoch rozkolu v odbojovom hnutí redakcia najvplyvnejšieho periodika vojvodinských Slovákov jasne stranila Hodžovi – pravidelne totiž uverejňovala aj články a výzvy P. Šulana, z ktorých bola úplne jasná jeho podpora Benešovej strany. Československý odboj podporila redakcia Národnej jednoty aj kritikou protiodbojovej propagandy v poslednom čísle roku 1939. Na záver článku vyjadril autor jasnú podporu

⁴⁶ *Nástup českoslov. légii v Poľsku a vo Francúzsku.* Národná jednota, č. 36, 9. 9. 1939, s. 2.

⁴⁷ *Chýry. Z krvi sa rodí nový život.* Národná jednota, č. 36, 9. 9. 1939, s. 3.

⁴⁸ *Nová československá vláda v zahraničí.* Národná jednota, č. 42, 21. 10. 1939, s. 1.

⁴⁹ *Tvorenie čslov. armády vo Francii.* Národná jednota, č. 42, 21. 10. 1939, s. 1.

⁵⁰ *Za slobodné Československo v slobodnej Európe.* Národná jednota, č. 42, 21. 10. 1939, s. 2.

⁵¹ *Sberajme na Čs. červený kríž.* Národná jednota, č. 45, 11. 11. 1939, s. 2.

⁵² *Predpoklady a záruky dobrovoľnej a trvalej shody česko-slovenskej.* Národná jednota, č. 45, 11. 11. 1939, s. 2.

odbojovému hnutiu: „My juhoslovanskí Slováci nedáme sa pomýliť žiadnou propagandou, žiadnym falšovaním skutočnosti a plne dôverujeme tým, ktorí pracujú na lepšom a spravodlivejšom usporiadaní pomerov v Európe a na zabezpečení nezávislosti a slobody národa slovenského a českého.“⁵³

Spomedzi výraznejších osobností bol na jeseň 1939 v najužšom kontakte so západoeurópskymi odbojovými centrálnami Ján Čaplovič,⁵⁴ ktorý komunikoval hlavne s H. Ripkom. Vo svojich listoch informoval o situácii v Južoslávii aj na Slovensku, dosť veľa priestoru venoval návrhom na zlepšenie fungovania odbojovej akcie v Južoslávii.⁵⁵ V novembri 1939 navštívil Čaplovič parížsku odbojovú centrálu osobne. Po návrate sa za účelom dôsledného informovania o situácii v odboji stretol v podstate so všetkými odbojovými pracovníkmi v Južoslávii – v Záhrebe s F. Smetánkom, v Belehrade s J. Lípom a J. Davidom. Stretol sa tiež so Stanoje Simičom, juhoslovanským konzulom v Bratislave, ktorý s československým odbojovým hnutím spolupracoval. Plánoval sa stretnúť aj s predstaviteľmi vojvodinských Slovákov – s petrovskou skupinou.⁵⁶ Môžeme konštatovať, že Čaplovič mal dobré vzťahy s oboma názorovými prúdmi v odboji a na rozdiel od ostatných sledovaných predstaviteľov vojvodinských Slovákov sa zatiaľ neobjavili informácie, podľa ktorých by sme ho mohli označiť za podporovateľa jednej z odbojových frakcií.

K vývoju názoru ďalšieho výrazného vojvodinského odbojára J. Bulíka pomohla udalosť z konca augusta 1939. Pri pokuse o prevoz veľkej časti majetku M. Hodžu cez hranice ho totiž zatkli maďarské orgány, následkom čoho bol 2 mesiace väznený v Budapešti.⁵⁷ V novembri sa Bulík síce ešte musel zdržiavať v Budapešti, ale mal tam už v podstate voľný pohyb.⁵⁸ Tento čas však využil na kontakty so zástupcami odbojových skupín na Slovensku – viacerí

⁵³ *Lživá propaganda proti československej zahraničnej akcii*. Národná jednota, č. 52, 30. 12. 1939, s. 2.

⁵⁴ Ján Čaplovič sa narodil v roku 1904 v Záriečí pri Púchove. Väčšinu detstva strávil v Kovačici vo Vojvodine, kde bol farárom jeho otec Ján. Študoval na teologickej a filozofickej fakulte v Bratislave a v Prahe. Po otcovej smrti prebral v roku 1926 miesto farára v Kovačici. V roku 1933 sa presťahoval do Bratislavy, kde pracoval ako novinár až do svojho odchodu do Južoslávie v roku 1939.

⁵⁵ NA, fond AHR, kart. 137, sign. 1-11-23a. Poznámky o politickej situácii v Južoslávii, Ján Čaplovič, 7. 11. 1939.

⁵⁶ NA, fond AHR, kart. 137, sign. 1-11-23a, List Jána Čaploviča, č. 602/duv/39. 5. 12. 1939.

⁵⁷ O jeho uväznení informovali belehradskí odbojáři priamo londýnsku odbojovú centrálu. AÚTGM Praha, fond EB II., kart. 377, sign. 40/23/V/83. List J. Lípu Čs. zahr. ústrediu v Londýne, 24. 9. 1939.

⁵⁸ NA, fond AHR, kart. 137, sign. 1-11-20, List č. 199/39.

z nich za ním do Budapešti prišli.⁵⁹ Na prelome rokov 1939 a 1940 môžeme konštatovať, že Bulík mal na vznikajúci konflikt v odbojovom hnutí vlastný názor. Na jednej strane súhlasil s Benešovým argumentom „žiadna ďalšia Pittsburská dohoda“, na druhej strane autonómiu Slovenska považoval za nevyhnutnosť. Vystrihal, že politiku v obnovenej republike nemôže určovať len spolupráca Čechov s evanjelickou časťou Slovenska, ale považoval za nutnosť získať pre boj za obnovu ČSR nejakú reprezentatívnu a zároveň prijateľnú osobnosť z HSLS. J. Čaplovič, ktorý väčšinu Bulíkových názorov z tohto obdobia zaznamenal, ho nepriradil automaticky k Hodžovým prívržencom-nasledovníkom, skôr ho prezentoval ako jedného z najinformovanejších ľudí v tomto období, ktorý sa zrejme na Hodžovu stranu pridá na základe názorového prieniku, prípadne zhody, a z toho vyplývajúceho vlastného rozhodnutia.⁶⁰ V podstate tým vyvracia tvrdenie historika Jozefa Jablonického, podľa ktorého Bulík podporoval Hodžu automaticky na základe jeho silnej pozície medzi vojvodinskými Slovákami. Taktiež to čiastočne vyvracia Jablonického tvrdenie, že Bulík sa do vnútornej politiky ČSR a Slovenska nezapájal.⁶¹

Bulíkova argumentácia o koncepcii vedenia odbojového hnutia a usporiadania povojnovej ČSR bola podložená práve intenzívnym kontaktom s odbojovými predstaviteľmi na Slovensku a v Protektoráte. Čo sa týka Bulíkovoho vzťahu k prvej SR, očividne sa nedá hodnotiť ako nekriticky negatívny, čím sa dosť odlišoval napríklad od petrovskej skupiny. Bulík totiž aj v nasledujúcich mesiacoch opakovane zdôrazňoval nutnosť zapojenia slovenských katolíkov a ich prijateľných politických reprezentantov do obnovy ČSR, teda aj do odbojovej činnosti.

6 Reakcia na rozkol v odbojovom hnutí, január 1940

V januári 1940 sa v odbojovom hnutí prehlboval rozkol, ktorý sa začal v Paríži na jeseň 1939 vytvorením Československého národného výboru (ďalej ČSNV) pod vedením E. Beneša a Slovenskej národnej rady pod vedením M. Hodžu. Po prijatí českých protibenešovských politikov vytvoril Hodža

⁵⁹ Asi najzaujímavejší aspekt tohto Bulíkovoho pobytu je, že zasiahol do vývoja situácie na Slovensku. V tomto období sa totiž uvažovalo, že jeden z bývalých členov agrárnej strany vstúpi do vlády prvej SR. Zástupca agrárnikov vyhľadal v Budapešti Bulíka, aby s ním konzultoval túto možnosť. Bulík to v Hodžovom mene kategoricky odmietol – avšak bez Hodžovho vedomia. NA, fond AHR, kart. 137, sign. 1-11-23a, List Jána Čaploviča, č. 602/duv/39, 5. 12. 1939.

⁶⁰ NA, fond AHR, kart. 137, sign. 1-11-23a, List Jána Čaploviča, č. 602/duv/39, 5. 12. 1939.

⁶¹ Jablonický používa formuláciu: „(Bulík) ... do našej vnútornej politickej štruktúry nezasahoval“. JABLONICKÝ, Jozef: *Fragment o histórii. Výber z diela 1989–2009*. Bratislava 2009, s. 143–144.

v januári 1940 Česko-slovenskú národnú radu (ďalej Č-SNR).⁶² Komunikácia medzi Parížom a domácimi odbojovými centrálnami prebiehala v tomto období prostredníctvom predstaviteľov československého odboja v Juhoslávii.⁶³ Napríklad kuriér, ktorý niesol memorandum slovenských odbojárov ako odpoveď na správu o vytvorení Slovenskej národnej rady, bol poverený, aby kópie správy odovzdal v Belehrade J. Lípovi a J. Bulíkovi.⁶⁴ Toto dvojité adresovanie svedčí o istom stupni samostatného fungovania dvoch táborov, ako aj o tom, že Bulíkova kancelária v Belehrade bola v podstate neoficiálnou „pobočkou“ Hodžovej odbojovej vetvy.⁶⁵

Na príklade zachovanej komunikácie ohľadom tejto udalosti môžeme načrtnúť reakciu členov československého odboja v Juhoslávii na prehlbenie rozkolu: J. Bulík v liste M. Hodžovi zo 17. januára 1940 reagoval na zverejnenie memoranda slovenských odbojárov, v ktorom dôrazne kritizovali Hodžovo opozičné konanie voči Benešovi. Bulík túto reakciu hodnotil ako zlyhanie Hodžovej frakcie, respektíve nedostatočné odkomunikovanie jej koncepcie a postupu. To, že kuriér odovzdal memorandum v tom istom čase aj Lípovi, označil Bulík tiež za vážnu taktickú chybu, keďže Benešova frakcia tak dostala informáciu zarovno s Hodžovou.⁶⁶ Podľa tohto listu bol Bulík teda naozaj veľmi blízkym spolupracovníkom M. Hodžu, ktorý už v tomto období vnímal vzťah medzi Benešovou a Hodžovou odbojovou frakciou ako výrazne konkurenčný. Podobne to však vnímali aj pracovníci druhej strany, čo dokazuje aj súdobá korešpondencia. V. Klecanda počas svojho pobytu v Belehrade v januári 1940 konštatoval: „Pokiaľ ide o Slovákov tu a v Paríži: Hodža so svojimi nohsledmi stojí samozrejme v opozícii.“⁶⁷ Podobne to vnímal aj J. Lípa, ktorý sa sťažoval na lepšie fungujúcu spravodajskú sieť hodžovcov v tomto

⁶² KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *PROTI BENEŠOVI! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*. Praha 2004, s. 43–45.

⁶³ NA, fond Ministerstvo vnitra – Londýn (ďalej MV-L), kart. 116, sign. 2-11/1, Opis listu J. Lípu E. Benešovi, 16. 1. 1940.

⁶⁴ NA, fond MV-L, kart. 116, sign. 2-11/1, Opis listu J. Lípu P. Maxovi, 16. 1. 1940.

⁶⁵ Hodžovskú odbojovú vetvu v Belehrade tvorilo niekoľko jednotlivcov. Za jej hlavnú osobnosť môžeme vzhľadom na vplyv, kontakty a znalosť prostredia považovať J. Bulíka, ktorého v jeho neprítomnosti zastupoval jeho asistent a odbojový pracovník Ján Struhárik, prípadne v niektorých záležitostiach V. Žuffa, ktorý bol v Belehrade dlhodobo prítomný. Dôležitým členom bol Hodžov zať Ján Pálka. Počas jari 1940 tu nejaký čas pôsobili aj J. Paulíny-Tóth a L. Szathmáry, od mája do augusta tu pobudol aj J. Lichner. Za člena belehradských hodžovcov býva označovaný aj český novinár Karel Hostaša. Niekoľko mesiacov sa v Juhoslávii zdržal aj Jozef Rudinský. ŽUFFA, V. J.: *c. d.*, s. 46, 69; SNA Bratislava, fond MZV, šk. 267, List J. Ciekera pre MZV č. 1261/40, 4. 3. 1940; JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, s. 35–36.

⁶⁶ AÚTGM Praha, fond EB II., kart. 219, sign. 38-2-12, List J. Bulíka M. Hodžovi, 17. 1. 1940.

⁶⁷ AÚTGM Praha, fond EB II., Zpráva Kalvodova čís. 1 z Bělehradu z 20. ledna 1940.

období: „A tak sa stáva, že čulosť, agilnosť a priebojnosť druhej strany zatieňuje nás, ktorým sa dostáva vlastne prvých informácií od nich.“⁶⁸

Názorový rozkol ohľadom usporiadania obnovenej ČSR bol medzi juhoslovanskými Čechmi a Slovákmi citelný už od roku 1939. V januári 1940 sa však už objavila zmena vzájomných vzťahov medzi predstaviteľmi oboch odbojových smerov v Juhoslávii: na jednej strane oficiálne stále spolupracovali, na druhej strane sa však v zachovanej internej komunikácii každého z táborov objavovalo stále viac nedôvery a konkurenčného správania.

V januári 1940 sa v Belehrade nejaký čas zdržal Fedor Hodža. Túto jeho cestu údajne pripravil J. Bulík.⁶⁹ Okrem Bulíka sa F. Hodža počas pobytu v Belehrade stretol aj s petrovskou skupinou. Na stretnutí bola schválená rezolúcia, v ktorej žiadali ukončenie nedorozumení v zahraničnom odboji a prijatie M. Hodžu do ČSNV, keďže jedine jeho považovali za dostatočne reprezentatívneho zástupcu slovenského národa. Rovnaká rezolúcia sa mala poslať aj zo Slovenska.⁷⁰ Tieto aktivity svedčia o snahe pracovníkov Č-SNR zmeniť situáciu po negatívnej odozve memoranda slovenských odbojárov z konca roka 1939. Tiež to však svedčí o priamom kontakte najbližších Hodžových spolupracovníkov s ďalšími predstaviteľmi vojvodinských Slovákov, nielen s J. Bulíkom.

Konflikt v odbojom hnutí sa v prvých mesiacoch roku 1940 preniesol aj medzi juhoslovanských Čechov a Slovákov. Dňa 18. februára 1940 sa konala v Belehrade schôdza Československého zväzu, na ktorej sa vyskytlo množstvo nekonštruktívnych hádok. Na schôdzi sa rozhodlo, že Zväz vyšle do Paríža F. Smetánku ako svojho zástupcu a J. Bulíka ako zástupcu MSJ, aby zistili príčinu nezhôd v odbojovom hnutí.⁷¹ F. Smetánka odcestoval už koncom februára 1940. V Paríži absolvoval dva dlhšie rozhovory s M. Hodžom.⁷² V. Klecanda sa snažil motivovať E. Beneša, aby Smetánku tiež prijal: „Snáď by bolo vhodné, keby ste mohli niektoré zrejme nesprávne výroky ministra Hodžu redukovať na pravdu, pokiaľ ich budete môcť doložiť tak, aby na ju-

⁶⁸ AÚTGM Praha, fond EB II., kart. 217, sign 38-2-2, sign. 38-2-2/5, List J. Lípu prezídiu ČSNV, 22. 1. 1940.

⁶⁹ Suško, Ladislav: *Das Deutsche Reich und Slowakische Republik 1938–1945. Dokumente, Band 1. Von München bis Salzburg 1938–1940. Dokumente und Essay.* Buch 1. Bratislava 2008, dokument (ďalej dok.) 474, s. 686–691.

⁷⁰ AÚTGM Praha, fond EB II., kart. 217, sign 38-2-2, sign. 38-2-2/5, Referát msgre. Macháčka, 23. 2. 1940.

⁷¹ ŽUFFA, V. J.: *c. d.*, s. 42.

⁷² Archiv Národního muzea v Praze (ďalej ANM Praha), fond Milan Hodža (ďalej fond M. Hodža), kart. 12, Záznam o rozmluvě s p. min. předsedou dr. Hodžou v hotelu Ambassador dne 28. února 1940 od 11–12.30 h.

hoslovenské ovzdušie – Hodžovi tak oddané – to pádne zapôsobil. ⁷³ Tieto rozhovory, ako aj ďalšia komunikácia medzi Juhosláviou a západoeurópskymi centrami československého odboja vyvracajú, respektíve upresňujú tvrdenie Antonína Tichého, pracovníka Lípovej belehradskej centrály. Podľa neho sa záujem M. Hodžu, Š. Osuského a E. Beneša sústredil predovšetkým na boj o krajanov v Spojených štátoch a vo Francúzsku, získanie podpory širokých vrstiev českej a slovenskej komunity v Juhoslávii pre nich nikdy nepredstavovalo vážnu tému. ⁷⁴ Juhoslovanskí krajanovia však minimálne v tomto období očividne boli dôležitým článkom a predmetom záujmu aj pre najvyšších predstaviteľov odboja.

Čo sa týka názorovej orientácie bežných členov vojvodinskej slovenskej komunity, vzhľadom na veľmi strohé pramene k tejto téme ju môžeme len predpokladať. Celkovo sa však dá obdobie prvých mesiacov roku 1940 hodnotiť ako jedno z najaktívnejších po stránke organizovania prednáškových a zbierkových podujatí na podporu československého odbojového hnutia. Napríklad P. Vřbovský navštívil s prednáškou *Československo v budúcej Európe* takmer všetky slovenské komunity v Báčke, pričom celkovo dosahovala účasť približne 600 osôb. ⁷⁵ Podobne sa angažovali ďalší ľudovýchovní pracovníci a aktivisti. ⁷⁶ Pri mnohých z týchto akcií pritom nebolo jasne spomenuté, ktorú frakciu podporovali.

7 Prenesenie rozkolu medzi vojvodinských Slovákov, jar 1940

Čo sa týka činnosti vojvodinskej slovenskej tlače, ani na jar 1940, keď bol konflikt v odbojovom hnutí dosť intenzívny, sa nedá povedať, že by sa redakcia snažila ovplyvňovať názory v prospech jednej alebo druhej strany. Naďalej uverejňovala probenešovské články P. Šulana, ⁷⁷ ale aj články podporujúce M. Hodžu. ⁷⁸ Pri príležitosti 25. výročia jeho voľby za poslanca Uhorského snemu uverejnila Národná jednota Hodžov článok, v ktorom sa venoval

⁷³ AÚTGM Praha, fond EB II., kart. 219, sign. 38-2-10/3. List V. Klecandu E. Benešovi, 4. 3. 1940; List V. Klecandu E. Benešovi, 5. 3. 1940.

⁷⁴ TICHÝ, Antonín: *Směr Bělehrad!* In: JANEČEK, Oldřich a kol.: *Z počátku odboje*. Praha 1969, s. 433–434.

⁷⁵ *Prednášky*. Národná jednota, č. 6, 10. 2. 1940, s. 4.

⁷⁶ *Prednášky*. Národná jednota, č. 3, 20. 1. 1940, s. 4; *Prednášky*. Národná jednota, č. 4, 27. 1. 1940, s. 4; *Spolkové zprávy*. Národná jednota, č. 9, 2. 3. 1940, s. 3.

⁷⁷ *Blčí pochodeň dočasne zhaslej slobody...* Národná jednota, č. 18, 4. 5. 1940, s. 2.

⁷⁸ *Životy za slobodu, nie pre Gestapo! Rozhovor s dr. Milanom Hodžom*. Národná jednota, č. 17, 27. 4. 1940, s. 1; *Odkaz M. R. Štefánika*. Národná jednota, č. 18, 4. 5. 1940, s. 1.

predovšetkým vykresleniu svojej odbojovej koncepcie.⁷⁹ Vzhľadom na to, že Hodža sa kvôli konfliktu s ČSNV nemohol napríklad dostať do československého zahraničného rozhlasového vysielania, mu týmto redakcia Národnej jednoty preukázala relatívne cennú službu.⁸⁰

Na tento článok najaktívnejšie zareagoval P. Šulan, ktorý Hodžovi napísal veľmi kriticky a ostro ladený list, v ktorom vyčerpávajúco opisoval a podkladal svoje názory na obnovu ČSR a odbojovú činnosť. Najväčším názorovým rozdielom medzi Šulanom a petrovskou skupinou (ale aj J. Bulíkom) bolo, že Šulan za neprijateľnú pokladal už autonómiu Slovenska. Dokonca aj pomlčku v názve ČSR označil za „vítazstvo našich nepriateľov“.⁸¹ Na stranách Národnej jednoty však nikdy nedošlo k žiadnemu otvorenému konfliktu medzi vedúcimi osobnosťami – redakcia naďalej uverejšovala aj Šulanove jasne probenešovské príspevky.

Jediný známy otvorený konflikt medzi predstaviteľmi vojvodinských Slovákov týkajúci sa rozdielných názorov na vedenie odboja sa udial na valnom zhromaždení Československého zväzu v Daruware v apríli 1940. Najobsažnejšiu správu o jeho priebehu podal krajský pracovník J. Andrlík.⁸² Jedným z najaktívnejších účastníkov zhromaždenia bol podľa jeho informácií J. Bulík: „Bol som prítomný na schôdzi Zväzu, kde viedol hlavné slovo Dr. Bulík. Bol som sklamaný. Čakal som riešenie konkrétnych otázok krajských, prípadne odbojových a miesto toho bola trojhodinová debata o dr. Benešovi, Hodžovi, Národnom výbore, Národnej rade, atď.“ Bulík tu opakovane argumentáciu o tom, že Slováci nemajú v ČSNV politické zastúpenie, pretože Š. Osuský je diplomat, R. Viest vojak a J. Slávik predstaviteľ „starého extrému, ktorý sa už nikdy nesmie na Slovensko vrátiť“. Bulík zdôraznil, že je za ČSR, ale s garantovanou autonómiou, pretože žiadny katolík nepôjde posilniť emigráciu, pokiaľ nebudú dané tieto garancie. Následne proti Bulíkovi vystúpil P. Šulan, ktorý hovoril o nutnosti národnej aj štátnej jednoty medzi Čechmi a Slovámi, prečítal aj kópiu svojho listu poslaného M. Hodžovi do Paríža. Po skončení schôdze Andrlíkovi osobne povedal, že Bulíkove názory nezdieľajú všetci Slováci. Podľa neho viaceré slovenské komunity stáli stopercentne za ČSNV, „ale že ľud bojí sa dr. Bulíka, ktorý je skvelý rečník, je

⁷⁹ ANM Praha, fond M. Hodža, kart. 12, sign. 532, Prejav a pozdrav od dr. Milana Hodžu.

⁸⁰ AÚTGM Praha, fond VK, kart. 40, sign. 174, list 294–297, Zpráva V. Žuffu J. Lichnerovi, Belehrad, 24. 4. 1940.

⁸¹ NA, fond MV-L, kart. 54, sign. 2-1/823/3.

⁸² J. Andrlík v tomto období cestoval medzi krajskými komunitami na Balkáne, o ktorých podal obsiahle hlásenie. Vo viacerých vyjadreniach uviedol vyslovene nepravdivé alebo zavádzajúce informácie, rozhodne to však predstavuje zaujímavý pohľad na vzťahy a záležitosti fungovania juhoslovenskej krajskej komunity aj odbojových pracovníkov.

angažovaný v juhosl. politike a bude pravdepodobne kandidovať do skupštiny.⁸³ Ľudia sa boja jeho teroru a výbojnosti. Veď na schôdzi prehlásil tvárou v tvár dr. Šulanovi že je mladý neskúsený chlapec.⁸⁴

V Československom zväze teda pokračoval konflikt prenesený zo západnej Európy. Tentoraz však priniesol zmenu – deliaca čiara nevedla pomedzi Čechov a Slovákov, ale preniesla sa dovnútra slovenskej komunity. Napriek známym názorovým nezhodám medzi vedúcimi osobnosťami nebolo časté, aby došlo k otvorenej konfrontácii, a to zvlášť na takomto verejnom podujatí. Šulan aj Bulík predstavovali vzdelané, dobre informované a aktívne osobnosti, ktoré mali svoje názory podložené a vyargumentované. Pri Bulíkovi však treba brať do úvahy, že na rozdiel od Šulana mal dlhoročné politické skúsenosti, a aj v otázkach koncepcie vedenia odboja a obnovy ČSR bol oveľa bližšie k priamym aktérom týchto diskusií.

Andrlík zaznamenal aj reakciu S. Štarkeho na túto situáciu: „Veľkú vinu má evanj. biskup Samo Štarke ktorý je úplne pasívny a ktorý, keď začala debata, zobral sa a odišiel zo schôdze, ako to robí vždy keď sa jedná o nejakú chúlостivú vec.“⁸⁵ Štarkeho názory na rozkol v odbojovom hnutí nie sú známe, takže tento príklad je v podstate ojedinelý dôkaz k tejto téme. Podľa niektorých informácií mal byť na rozdiel od Bulíka rozhodným zástancom úzkej spolupráce s Čechmi,⁸⁶ potom by však bolo otázne, prečo sa na valnom zhromaždení rozhodol nezasahovať. Je možné, že do debát o odbojových koncepciách sa nezapájal, pretože si uvedomoval riziko vyhrocovania konfliktov naprieč malou krajskou komunitou v Juhoslávii.

8 Situácia po páde Francúzska

Rýchla porážka Francúzska v júni 1940 mala na situáciu v Juhoslávii veľmi silný vplyv. Juhoslovanská vláda sa následne začala ešte výraznejšie prispôbovať nemeckým požiadavkám, čo sa prejavilo aj zostrením cenzúry pri článkoch a podujatiach, ktoré by mohli provokovať Nemecko a jeho spojencov.⁸⁷ Zmenu situácie bolo cítiť aj v článkoch *Národnej jednoty*. Priama

⁸³ Šulan tu použil srbizmus *skupština*, v doslovnom preklade snem, respektíve zhromaždenie. Išlo o juhoslovanský parlament.

⁸⁴ NA, fond AHR, kart. 137, sign. 1-11-20, Zpráva o situaci a činnosti zahraničních Čechoslováků na Balkáne, Paříž, 12. 4. 1940.

⁸⁵ NA, fond AHR, kart. 137, sign. 1-11-20, Zpráva o situaci a činnosti zahraničních Čechoslováků na Balkáne, Paříž, 12. 4. 1940.

⁸⁶ SOVILJ, M.: *c. d.*, s. 169.

⁸⁷ TEJCHMAN, Miroslav: *Boj o Balkán*. Praha 1982, s. 116.

kritika prvej SR a ostatných spojencov nacistického Nemecka sa zo stránok prakticky vytratila, redakcia si mohla dovoliť len preberať kriticky písané články z iných vládou uznávaných periodík.

Čo sa týka vplyvu týchto udalostí na politickú orientáciu vojvodinských Slovákov, od leta 1940 možno badať najväčší nárast podporovateľov prvej SR, a to medzi inteligenciou, ale aj bežnými členmi komunity. Najväčšie známe centrum podporovateľov ľudáckeho režimu tvorila skupina okolo farára Vladimíra Hurbana v Starej Pazove.⁸⁸ Napriek snahe petrovskej skupiny o dôsledné ignorovanie ľudáckych predstaviteľov sa stále viac vojvodinských Slovákov obracalo na belehradské vyslanectvo prvej SR.⁸⁹

Pád Francúzska v podstate znamenal Benešovo víťazstvo po niekoľkomesačnom konflikte v odbojovom hnutí, čo sa prejavilo útlmom činnosti hodžovskej emigrácie⁹⁰ Spomedzi spomenutých členov belehradských hodžovcov odišiel v tomto období J. Pálka a v auguste 1940 aj J. Lichner.⁹¹ Naopak, pribudol Hugo Lasslauer.⁹² Pod tlakom juhoslovanskej vlády museli krajinu opustiť aj viacerí predstavitelia českej, resp. benešovskej časti odboja a príslušníci vojenskej časti československého odboja.⁹³

Po páde Francúzska utlmili svoje odbojové aktivity prakticky všetci zapojení vojvodinskí Slováci okrem P. Šulana. Ten v období od 6. júla do 15. novembra 1940 zorganizoval pri rôznych pamätných dňoch 6 zbierok, ktoré spolu vyniesli 27 570 dinárov.⁹⁴ Tieto peniaze boli teda takmer určite použité pre Benešovu odbojovú frakciu. V tomto období sa Šulan zároveň odhodlal k výraznejšiemu zviditeľneniu. Dňa 7. júla 1940 pri príležitosti výročia upálenia Jána Husa napísal list E. Benešovi, v ktorom mu vyjadril svoju vernosť.⁹⁵

Na jeseň sa síce situácia československých odbojárův a emigrantův v Juhooslávii upokojila, ale ich činnosť bola oproti prvej polovici roku 1940 ne-

⁸⁸ Pozri korešpondenciu medzi J. Ciekerom a V. Hurbanom, SNA Bratislava, fond MZV, šk. 277.

⁸⁹ SNA Bratislava, fond MZV, šk. 268, č. 3658/40 Slováci v Juhooslávii, 21. 10. 1940; SNA Bratislava, fond MZV, šk. 277, List J. Kmeťka. Vyslanectvu SR, 9. 12. 1940.

⁹⁰ JABLONICKÝ, J.: *Fragment o histórii*, s. 140.

⁹¹ ŽUFFA, V. J.: *c. d.*, s. 85.

⁹² Archiv bezpečnostných složek v Prahe, fond Mapy zpráv zpracované Studijním ústavem MV, Z-6-271, Spis Studijného ústavu Ministerstva vnútra o M. Hodžovi, 27. 6. 1955.

⁹³ TEJCHMAN, Miroslav: *Iniciativy čs. vojenské zahraniční služby na Balkáně v letech 1939–1941*. In: *Československá vojenská zahraniční služba v letech 1939–1945*. Sborník studií. Praha 2008, s. 170; SOVILJ, M.: *c. d.*, s. 89–93.

⁹⁴ Väčšinou išlo o zbierky na Československý červený kríž, v menšej miere predplatné Československého boja alebo zbierky pre vojakov. VÚA-VHA Praha, sbírka osvědčení podle zákona č. 255/1946, Pavel Šulan.

⁹⁵ AÚTGM Praha, fond EB II., kart. 432, sign. XIV/122/4, List P. Šulana E. Benešovi, 7. 7. 1940.

porovnateľne menšia. Najväčšou zmenou belehradskej hodžovskej skupiny na jeseň 1940 bol odchod J. Bulíka z Belehradu do rodnej Kovačice. Bol už totiž finančne úplne vyčerpaný, pričom veľkú časť vlastných prostriedkov minul v prospech odboja a odbojárov. V Kovačici začal pracovať ako verejný notár slovenskej menšiny.⁹⁶

Útlm propagačných a manifestačných aktivít vplyvom zostrenia cenzúry je viditeľný aj v tom, že MSJ odporúčala svojim miestnym odborom, aby 28. október po prvý raz za 20 rokov oslavovali nie ako výročie založenia ČSR, ale ako deň narodenia L. Štúra.⁹⁷ Jediná oslava, na ktorej sa spomenulo aj výročie vzniku ČSR, sa konala v Palánke. Znovu bol za tým P. Šulan, ktorý viedol prednášku s názvom *28. október a Ludovít Štúr – otázka československej národnej jednoty*.⁹⁸ Šulan ostal aktívny vo svojej dovtedajšej činnosti – zbierkových aktivitách. Jeho posledné tri zbierky na prelome rokov 1940 a 1941 znovu vyniesli relatívne veľkú sumu – 35 000 dinárov.⁹⁹

Petrovská skupina svoje aktivity výrazne utlmila, resp. o ich spolupráci s československým odbojom v tomto období nie sú takmer žiadne informácie. Inak boli belehradskí hodžovci už len v minimálnom kontakte s vojvodinskými Slovákami – prevažne išlo o občasnú návštevy Kovačice, kde mali relatívne silné zázemie.¹⁰⁰

9 Záver

Celkovo môžeme podľa zatiaľ známych informácií konštatovať, že dominantná časť inteligencie vojvodinských Slovákov podporovala v rokoch 1939–1941 odbojovú koncepciu M. Hodžu. Dôvodmi na to boli dlhoročná silná pozícia M. Hodžu v tejto komunite, ale do veľkej miery tiež čulý kontakt Hodžovými spolupracovníkmi a vedúcimi osobnosťami komunity, ktorý prebiehal do veľkej miery prostredníctvom J. Bulíka. Po páde Francúzska táto skupina utlmila svoju činnosť, aj keď v rámci možností sa stále snažila vstúpiť do komunity postoj odmietajúci prvú SR a podporujúci obnovu ČSR.

Najvýraznejším podporovateľom odbojovej koncepcie E. Beneša bol medzi vojvodinskými Slovákami P. Šulan. Kvôli svojím názorom neváhal ísť ani do ostrého konfliktu, čo dokázal vo svojom liste M. Hodžovi a počas ostrejšej

⁹⁶ ŽUFFA, V. J.: *c. d.*, s. 98, 90–91.

⁹⁷ *Oslavy*. Národná jednota, č. 44, 2. 11. 1940, s. 4.

⁹⁸ *Oslavy*. Národná jednota, č. 44, 2. 11. 1940, s. 4.

⁹⁹ VŮA-VHA Praha, sbírka osvědčení podle zákona č. 255/1946. Pavel Šulan.

¹⁰⁰ ŽUFFA, V. J.: *c. d.*, s. 52; Rozhovor s Jánom Čaplovičom, 18. 9. 2018.

výmeny názorov s J. Bulíkom. Na rozdiel od hodžovcov svoju činnosť neutlmil ani po páde Francúzska.

Čo sa týka predstaviteľov vojvodinských Slovákov podporujúcich prvú SR, treba spomenúť predovšetkým skupinu inteligencie okolo farára V. Hurbana v Starej Pazove. Počet podporovateľov ľudáckeho režimu však postupne rástol aj medzi bežnými členmi komunity, čo sa výraznejšie začalo prejavovať práve po páde Francúzska.

Jednotlivé osobnosti mali v ďalšom vývoji udalostí rôzne osudy. V apríli 1941 bola Juhoslávia porazená a jej územie rozdelené medzi nemeckých spojencov a oblasti pod priamou správou Nemecka. Spomedzi najaktívnejších osobností dvaja vojvodinskí Slováci emigrovali a boli prijatí do služieb Benešovej exilovej vlády: Ján Čaplovič, ktorý sa voči Benešovej koncepcii nikdy nevyhranil, pôsobil v Londýne ako redaktor týždenníka *Čechoslovák*, od jesene 1940 bol členom Štátnej rady, od roku 1942 jej podpredsedom.¹⁰¹ Pavel Šulan v marci 1941 narukoval do československej zahraničnej armády, kde slúžil na poste vojenského duchovného.¹⁰² V auguste 1943 bol prevelený do Británie, kde od roku 1944 riadil tajné rozhlasové vysielanie pre Slovensko pri propagandistickom oddelení exilového MZV. Pri odporúčaní na tento post mu veľmi pomohol práve jeho radikálne probenešovský postoj dokladovaný jeho spomenutou korešpondenciou – kritickým listom M. Hodžovi a podporným E. Benešovi.¹⁰³

Ostatní spomenutí predstavitelia vojvodinských Slovákov ostali na okupovanom území s rôznym osudom: členovia petrovskej skupiny sa ocitli na území okupovanom Maďarskom. Napriek perzekúciám sa naďalej snažili šíriť odbojové myšlienky.¹⁰⁴ J. Bulík bol zadržaný pražským Gestapom a po dlhšom vypočúvaní presunutý do koncentračného tábora Mauthausen, kde bol 30. januára 1942 brutálne popravený.¹⁰⁵

¹⁰¹ ČAPLOVIČ, Ján: *Osudy rodiny Čaplovičovcov po kovačickom procese*. In: BAJANÍK, Stanislav a kol. (eds.): *Kovačica pamätá. K 100. výročiu Kovačického procesu 1907–2007*. Martin 2007, s. 96–97.

¹⁰² VÚA-VHA Praha, sbírka osvědčení podle zákona č. 255/1946, Pavel Šulan.

¹⁰³ FLOSMAN, Martin: *Vojenský duchovní Pavel Šulan*. *Vojnová kronika*. Odborný časopis Múzea SNP, 5, 2016, č. 2, s. 59–63.

¹⁰⁴ VÚA-VHA Praha, sbírka osvědčení podle zákona č. 255/1946, Andrej Sirácky, č. 191966/80.

¹⁰⁵ Súkromná pozostalosť J. Bulíka, Malachov – nespracované, Doslov k osudu JUDr. Jána Bulíka; FARKAŠ, Jozef: *Dejiny Kovačice 1802–1946*. Kovačica 1985, s. 223–224.

RESUMÉ

VZŤAH VOJVODINSKÝCH SLOVÁKOV K ČSR
A ČESKOSLOVENSKÉMU ZAHRANIČNÉMU ODBOJU
V ROKOCH 1939–1941

Vojvodinskí Slováci sa v medzivojnovom období vyznačovali silným púťom k ČSR. V tomto postoji vytrvali aj po udalostiach jesene 1938 a marca 1939, keď sa stali jednou z najaktívnejších krajanských komunít po stránke odporu voči prvej Slovenskej republike a zároveň po stránke podporovania obnovy Československej republiky. Viacerí vedúci predstavitelia sa do spolupráce s odbojovým hnutím zapojili veľmi aktívne, a to predovšetkým formou propagácie a materiálnej podpory, v jednom prípade aj formou priamej spolupráce s vysokými odbojovými predstaviteľmi. Po vyostrení nezhôd medzi E. Benešom a M. Hodžom podporovala dominantná časť vedúcich osobností tejto komunity Hodžovu odbojovú frakciu, našli sa tu však aj aktívni podporovatelia E. Beneša. Postupom času rástol medzi vojvodinskou slovenskou inteligenciou aj počet podporovateľov prvej Slovenskej republiky, pričom výraznejšie sa tento trend začal prejavovať v lete 1940 po páde Francúzska.

Kľúčové slova: zahraniční Slováci, Slováci z Vojvodiny, medzivojnová Juhoslávia, medzivojnové Československo, československý protifašistický odboj

SUMMARY

*THE RELATIONSHIP OF THE VOJVODINA SLOVAKS
TO CZECHOSLOVAKIA AND THE CZECHOSLOVAK RESISTANCE
MOVEMENT ABROAD BETWEEN 1939 AND 1941*

The Vojvodina Slovaks had a strong connection with Czechoslovakia in the interwar period. The relationship remained close even after the events of autumn 1938 and March 1939, when they became one of the most active expatriate communities resisting the First Slovak Republic and supporting the restoration of Czechoslovakia. Multiple leaders actively collaborated with the resistance movement, namely through promotion and material support. In one particular case, they directly cooperated with high-level resistance

leaders. After the disagreements between Edvard Beneš and Milan Hodža escalated, the majority of the leaders supported Hodža's resistance faction, although there were also some advocates of Edvard Beneš. Over time, the number of supporters of the First Slovak Republic grew among the Vojvodina Slovak intelligentsia, and the trend became more pronounced in the summer of 1940 after the fall of France.

Keywords: Slovaks Abroad, Vojvodina Slovaks, Interwar Yugoslavia, Interwar Czechoslovakia, Czechoslovak Anti-Fascist Resistance

Mgr. Ondrej Druga, Ph.D.
Banícka 18
974 05 Malachov
Slovenská republika
e-mail: ondrej.druga@gmail.com

VYBRANÉ SONDY ZE ŽIVOTA ČESKOSLOVENSKÝCH LETCŮ, PŘÍSLUŠNÍKŮ KRÁLOVSKÉHO LETECTVA

Ladislav Kudrna

Pohostinství lidí je ohromné, jaké jsem ještě nikdy neviděl.¹

Seržant Otto Hanzlíček,
příslušník 312. československé stíhací perutě

1 Úvod

Po příchodu do Velké Británie byl život československého leteckého personálu postaven na zcela novou, psychologicky i materiálně kvalitnější, stabilní bázi. Předcházející polská a francouzská kampaň se nesla ve znamení takřka permanentního ústupu před triumfující německou armádou.

Po vítězství v bitvě o Británii ale Královské letectvo přeneslo ofenzivu nad okupovanou Evropu a samotnou Třetí říši. Jednalo se o významnou změnu, předěl v životě každého letce. Do podzimu 1940 se spojenečtí letci bránili náporu Luftwaffe, která si vybírala, kde a kdy zaútočí, což s sebou přinášelo mimořádně vyčerpávající bojové nasazení. Poté se životy mužů v modrém² začaly odvíjet pozitivnějším směrem, na jehož konci stála nikoliv nereálná vidina porážky nacistického Německa.

V rámci generalizace nelze zapomínat na rozdílnost služby u Královského letectva, respektive příslušnost ke zbraní. Jinak probíhala služba, a nápor na psychiku jedince, u stíhacího a jinak u bombardovacího letectva. Dále bylo velmi podstatné, kdy dotyčný letec nastoupil svoji operační službu.

Zjednodušeně řečeno, svoji roli hrálo vybavení protivníka a nasazení jedince do konkrétních operací vůči Třetí říši. Pro ilustraci, v roce 1942 měli Němci na západní frontě technickou převahu ve stíhacích strojích, což se odrazilo na ztrátách i nadšení spojeneckých stíhacích pilotů. Osádky bombardovacího letectva, nasazené do bitvy o Berlín (podzim 1943 – jaro 1944), utrpěly velmi vysoké ztráty, nepřiměřené vynaloženému úsilí.

Pokud právě neprobíhala výjimečná operace (jako byla invaze na kontinent v červnu 1944), byla „rutinní“ služba rozdělena na dny volna a dovo-

¹ HANZLÍČEK, Otto: *Osobní deník 1939–1940*, kopie v držení autora, zde záznam k 11. 8. 1940.

² Narážka na barvu uniformy Královského letectva (Royal Air Force – RAF).

ných, skýtajících vítaný odpočinek v mírovém zázemí. Velmi důležitý faktor představoval operační turnus (obvykle 200 hodin), po němž letec odcházel na „odpočinek“.

Cílem této studie je představit čtenáři některé méně známé aspekty služby československého leteckého personálu sloužících v britském Královském letectvu. Zaměřil jsem se na zobrazení různorodého života letců v čase mezi operačním nasazením a jeho proměnu v závislosti na průběhu války, a předkládané informace zasazují do širších souvislostí.

Ve vybraných sondách jsem se pokusil nastínit mnohostranný život letců, který se nenesl výhradně v bojovém duchu. To vše na pozadí tehdejších událostí, politického a sociálního rázu. Snažil jsem se co nejvíce vyvarovat opakování již vyřčeného, ale za pomoci (méně známých) archivních dokumentů a zahraniční literatury předložit poněkud jiný interpretační rámec.

Jak je patrné z názvu, postupoval jsem formou selekce, umožňující uchopení daného fenoménu z mimo operační činnosti letců. Je to povytce subjektivní princip. V žádném případě se nejedná o komplexní zpracování tématu, ale o jeho zasazení do širšího kontextu dějinných událostí, zeměpisné a sociálně utvářených prostředím Velké Británie.

Pokud jde o prameny, vycházel jsem z domácího Vojenského ústředního archivu a britského národního archivu. Veškeré odkazy nalezne čtenář v poznámkovém aparátu. Z publikovaných prací jsem se inspiroval zahraničními. Studie je dále doplněna o deníkové záznamy některých účastníků zahraničního odboje a v poslední řadě je využito množství zahraniční literatury.

2 Příchod do anglosaského prostředí

Společenské otřesy Velké války trvale proměnily středoevropský prostor. „Zlatá“ dvacátá léta vystřídala hospodářská recese a nástup totalitních či autoritářských režimů napříč Evropou. Francie, hlavní garant samostatné Masarykovy republiky, se výstavbou Maginotovy linie fakticky zřekla aktivní politiky vůči svému spojenci.³ Pokud jde o Velkou Británii, její politika appeasementu nebyla diktována zbabělostí či strachem z Hitlerovy Třetí říše, ale stále živým traumatem zákopové války, zesíleným strategickým nezájmem o nástupnické státy (pro ni zbytečně) zaniklé Rakousko – uherské monarchie.⁴

³ KISSINGER, Henry: *Umění diplomacie. Od Richelieua k pádu Berlínské zdi*. Praha 1999, s. 318–319.

⁴ COSTELLO, John: *Ten Days That Saved the West*. London 1991.

Kulturně i civilizačně byli Britové mnohem více spjatí s německým prostorem,⁵ zatímco Československo představovalo neznámou, exotickou zemi.⁶ Mnohdy nám rovněž uniká nikoliv nepodstatný faktor společného válečného prožitku zákopové války (*kameradschaft*) prostupující všechny společenské třídy, u nás povytce vytěsněný a soustředěný takřka výhradně na Československé legie.⁷

Nejen v Německu, ale i ve Francii, Velké Británii, Spojených státech (a jinde), vznikly veteránské organizace a spolky s nezanedbatelným vlivem (již s ohledem na svoji početnost) na veřejný prostor.⁸

Na mezinárodní úrovni byly vytvořeny Interalliée des Anciens Combattants a Internationale des Associations de Mutilés et Anciens Combattants, zastřešující sdružení veteránů z různých zemí. Zatímco první byla omezena výhradně na spojenecké vojáky, druhá šla mnohem dále a chtěla sjednotit všechny veterány Velké války. Během třicátých let měla rovněž mnohem větší pochopení pro politiku appeasementu.⁹

Dva dny před Mnichovem si Joseph Goebbels do deníku zaznamenal: „Prohlášení pražského rozhlasu je v Londýně, jak jsme žádali, dost drsně dementováno. [...] Zástupce anglických frontových bojovníků byl u Vůdce. Chtějí poslat do Sudet 10 000 anglických frontových bojovníků. Do jisté míry jako korunní svědky. Vůdce to neodmítá.“¹⁰

⁵ HAHNOVÁ, Eva: *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Čechách v dějinách 20. století*. Praha 2015.

⁶ V tomto ohledu se toho příliš nezměnilo ani v průběhu války. Poněkud příznačná situace nastala v roce 1944, kdy představitelé Air Ministry věnovali generálovi Karlu Janouškovi, inspektorovi (tj. veliteli) československého letectva ve Velké Británii, velkou nástěnnou mapu Evropy, na níž ovšem chybělo zakreslení předválečného Československa. Vojenský ústřední archiv Praha (dále jen VÚA), fond Ministerstvo národní obrany (dále jen MNO), sign. Ministerstvo národní obrany – Londýn (dále jen MNO – L) 36/47/92, Spisy tajné a důvěrné 1944, č. j. 5505-5598.

⁷ Čestnou výjimku v zachycení traumat českých vojáků v rakousko-uherské uniformě představuje román Josefa Kopty: *Hlídač č. 47*. Praha 1926.

⁸ Například Union Fédérale, Union des Combattants (francouzské organizace (nejen tyto dvě) zahrnovaly takřka 3 miliony veteránů), British Legion (409 tisíc v roce 1938), American Legion (měla téměř 1 milion členů), pravicový Stahlhelm (350 tisíc v roce 1932), konzervativní a již před válkou vlivný Kyffhäuserbund měl 2,6 milionu členů v roce 1929 (Němci měli nejpočetnější, ale i nejroztržštěnější veteránské spolky). BARR, Niall: *The Lion and the Poppy. British veterans, politics, and society, 1921–1939*. Westport 2005, s. 58; ZIEMANN, Benjamin: *Contested Commemorations. Republican War Veterans and Weimar Political Culture*. New York 2013, s. 15.

⁹ EICHENBERG, Julia – NEWMAN, John Paul: *The Great War and veterans' internationalism*. New York 2013.

¹⁰ GOEBBELS, Joseph: *Deníky 1938*. Most 1992, s. 240.

Je jistým paradoxem doby, že právě naše emigrace, civilní i vojenská, nakonec nalezla útočiště právě na půdě Velké Británie, jejíž vláda dávala najevo ostentativní nezáměr o dění za východní hranicí Rýna.¹¹ Když si v listopadu 1938 rozdělila (nejen) Evropu na strategicky důležité země, tak zatímco Maďarsko nehrálo žádnou roli, Československo nebylo vůbec zmíněno.¹²

Legionářská reminiscence, vypjatý nacionalismus, vlastenectví, příslušnost k elitní zbraní, pocit frustrace z kapitulace¹³ a jistě i mnohé další faktory osobního rázu, zapříčinily, že již během jarních měsíců roku 1939 odcházeli první letci do sousedního Polska, aby vytvořili ozbrojený zárodek zahraniční akce. Jednalo se o velký krok do neznáma, navíc v době, kdy si vyjma Čechů nikdo jiný nepřál válečný konflikt.¹⁴

Jeden z leteckých důstojníků si na konci července 1939 poznamenal do deníku: „Bude to ještě lepší až přijde válka, která už tu přece musí být co nevidět. Nemohou přece nechat Hitlera se roztahovat po zeměkouli tak, že by na mapě zbylo jen Německo. Válka bude a vyhraje to, protože to vyhrát musíme, jinak by se vůbec nedalo žít.“¹⁵

Dokonce ani mnozí „obyčejní“ Němci netoužili po válce, jak svědčí událost, k níž došlo o rok dříve, 27. září 1938, v hlavním městě Třetí říše, kde Hitler nařídil průjezd motorizované divize, za účelem povzbuzení morálky civilistů. Neskrývané zděšení Berlíňanů, jej přimělo k podrážděné poznámce, že s takovými lidmi ještě nemohl vést válku.¹⁶

Na konci dubna 1939 založilo prvních 40 vojáků na krakovském konzulátu československou vojenskou skupinu.¹⁷ Dva měsíce po okupaci se zde

¹¹ SMETANA, Vít: *In the Shadow of Munich. British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938–1942)*. Prague 2008.

¹² The National Archives, Kew Gardens London (dále jen TNA), fond The Cabinet Papers 1915–1986 (dále jen CAB), sign. CAB/24/281.

¹³ Třebaže během mnichovské krize nevypukla regulérní válka, probíhaly mnohé krvavé střety (přinášející nemalé ztráty) s henleinovskými bojůvkami. PLACHÝ, Jiří: *Nástin personálních ztrát Československé armády v době od 21. května 1938 do 31. března 1939*. Praha 2009.

¹⁴ Touhu po válce zaznamenal i George Kennan (30. 9. 1938 nastoupil v Praze službu na americkém velvyslanectví), když v dubnu 1939 hlásil do Washingtonu, že Češi vkládají veškeré své naděje do války, která jim jako jediná mohla přinést opětovnou politickou svobodu. KENNAN, George Frost: *Memoirs 1925–1950*. New York 1983, s. 101.

¹⁵ HANUŠ, Josef: *Osobní deník 1939–1945*, kopie v držení autora, zde záznam k 28. 7. 1939.

¹⁶ SHIRER, William L.: *Vzestup a pád Třetí říše. Dějiny nacistického Německa*. Brno 2004, s. 362; KVAČEK, Robert: *Poslední den. Mnichov – Praha, konec září 1938*. Praha 2011, s. 50–51.

¹⁷ VÚA, fond Československá vojenská správa (dále jen ČsVS), sign. Národní výbor Československá vojenská správa (dále jen NV ČsVS) 45/CI/1d/1/4, Zpráva o pochodu a činnosti československé bronowické skupiny, 3. 5. 1941.

nacházelo již 150 vojáků.¹⁸ První transport, který se 26. května 1939 vylodil ve Francii, čítal 127 vojenských osob, z nichž bylo plných 32 letců (11 důstojníků).¹⁹

Do exilu odešlo (polskou a jižní cestou²⁰) celkem 1 265 členů předválečného letectva (25 až 30 procent z veškerého stavu).²¹ Letci utíkali bez prostředků a konkrétní představy toho, co je za hranicemi okupované vlasti čeká. Jak se záhy ukázalo, příliš toho nevěděli ani samotní představitelé zahraniční akce, respektive toho příliš dělat nemohli.

Edvard Beneš byl ve Francii *persona non grata*. Polsko stále věřilo v mírové urovnání sporů s Berlínem, a těm, kteří v zahraničí zůstali na svých diplomatických (vojenských) postech, zoufale chyběly finanční prostředky.²² Složitě vyjednávání o zařazení vojenského personálu do struktur francouzské armády leželo na bedrech vojenského a leteckého atašé v Paříži,²³ plukovníka Václava Kaliny, jeho týmu a velvyslance Štefana Osuského.²⁴

Plukovník Kalina později uvedl, že až do večera 17. března 1939, kdy Francie s Británií protestovaly vůči okupaci českých zemí, nebyla situace politicky nijak příznivá, právě naopak. Případné odevzdání velvyslanectví do německých rukou, by proběhlo pouze na francouzský (nikoliv německý či pražský) nátlak. Pokračování československých zastupitelských úřadů ve Francii mělo pro vznik zahraničního odboje rozhodující význam. Počát-

¹⁸ VÚA, fond ČsVS, sign. NV ČsVS, 88/CI/1a/3/10, Spisy 1939, květen.

¹⁹ VÚA, fond ČsVS, sign. NV ČsVS, 88/CI/1a/5/10, Spisy 1939, srpen.

²⁰ Po vypuknutí války směřovali vojáci na Západ tzv. jižní, balkánskou cestou, zahrnující Slovensko, Maďarsko, Jugoslávii, Řecko a Sýrii, s konečným cílem v Agde v jižní Francii. Do srpna 1939 se do Polska dostalo na 700 letců. VÚA, fond Československá vojenská jednotka (dále jen ČsVJ), sign. Československá vojenská jednotka Francie (dále jen ČsVS-F) 426/1/47 a 426/2/47.

²¹ VÚA, fond Vojenská kancelář prezidenta republika (dále jen VKPR), sign. 25/3/1/3, Spisy důvěrné a tajné 1941, č. j. 201-300, zde Stav československého letectva k 15. březnu 1939. Výkonný létající personál činil přibližně 2500 letců (piloti, pozorovatelé, střelci, radiotelegrafisté, a další), z nichž do zahraničí odešlo 650 osob.

²² NĚMEČEK, Jan: *Soumrak a úsvit československé diplomacie. 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady*. Praha 2008.

²³ Nelze pominout záslužnou činnost vojenského atašé podplukovníka Josefa Kally v Londýně, plukovníka generálního štábu Prokopa Kumpošta ve Varšavě, stejně jako krakovského konzula Dr. Vladimíra Znojenského.

²⁴ KUDRNA, Ladislav: *Odhodláni bojovat. Vlastenectví československých letců v průběhu druhé světové války na pozadí válečných a politických událostí* (dále jen *Odhodláni bojovat*). Praha 2010, s. 78–83.

kem dubna začal s velvyslancem Osuským připravovat branné vystoupení našich vojáků po boku francouzské armády.²⁵

Nebylo právě lehké sdělit mužům, kteří odešli, aby se zbraní v ruce obnovali předmnichovské Československo, že o ně nikdo nestojí. Zatímco Poláci projevíli zájem až po vyhocení mezinárodní situace (zvláště o specialisty), Francie nabídla toliko službu v cizinecké legii s tím, že po vypuknutí války zařadí Čechoslováky do své armády. Velká Británie neprojevila sebemenší interes, a to ani po pádu Paříže.

Častá argumentace nemožností přijímat cizince do armády v době míru byl pouze jedním, a zřejmě nikoliv rozhodujícím faktorem. Štefan Osuský se v úředním dopise z 18. května 1939 do Krakova, vyjádřil k dubnové propozici konzula Znojemskeého, v níž navrhoval, aby vyslanectví obstaralo od francouzských úřadů určitý počet víz *in bianco*.

Velvyslanec přímo sdělil, že Francouzi nebyli něčemu podobnému nakloněni, jelikož jejich hlavní starostí bylo, co se s těmi lidmi bude, až dorazí na francouzskou půdu. Dříve, než by vydali povolení k udělení víz, požadovali o každém informace, jaká je jeho profese, co chce dále dělat, ale hlavně, z čeho bude žít. To se týkalo civilistů, jelikož vojáci z povolání měli být zařazeni do legie, ale právě z nevojenské složky odboje měla být na půdě Francie vytvořena zahraniční armáda.

Pokud šlo o vojáky, Osuský uvedl, že po vypuknutí války bude vytvořena samostatná česko-slovenská armáda, ale nyní, v době míru, to byla otázka organizace a živení našich lidí. Proto bylo pro Francouze nejjednodušší vydat souhlas s jejich začleněním do cizinecké legie.²⁶

Vypuknutí války přijali letci s neskrývaným nadšením: „Staří mazáci legie nevěřili, že bychom mohli vyváznout dříve, než uplyne pět let. Mýlili se, neboť Francouzi dohodu splnili. Všichni starousedlíci, původem Češi, nás doprovodili na nádraží a při loučení tvrdili, že je to neuvěřitelné, co se v legii děje, že jsme opravdu první, kterým se ten zázrak podařil prosadit.“²⁷

Přes nečekaně rychlou porážku Francie, prokázali čeští letci mimořádné bojové výsledky. Čeští letci tvořili dvanáct procent z celkového stavu francouzského letectva, v jehož řadách sestřelili 129 německých letadel (plus

²⁵ VÚA, fond ČsVS, sign. NV ČsVS, 90/CI/1b/1/10, Zpráva o činnosti v úřadu vojenského attaché v Paříži po 15. 3. 1939.

²⁶ VÚA, fond ČsVS, sign. NV ČsVS, 88/CI/1a/3/10, Spisy 1939, květen.

²⁷ VILD, Miroslav: *Osud byl mým přítelem*. Praha 1988, s. 29.

25 dalších poškodili či pravděpodobně zničili). Na druhou stranu padlo 27 letců.²⁸

Do Velké Británie se podařilo evakuovat tisíc letců, z nichž na 200 mělo zkušenosti z polské a francouzské kampaně. Do polské se zapojilo 93 letců, ve Francii bojovalo (přímo na frontě) 110 českých stíhačů, zatímco v bitvě o Británii 89. Přes sto členů leteckého personálu poznalo na vlastní kůži sovětské lágry, do nichž se dostali po upadnutí do zajetí Rudé armády.²⁹ Jednalo se o nezanedbatelnou posilu, o to cennější, k právě začínající bitvě o Británii, v níž se Královskému letectvu nedostávalo mužů.³⁰

Generalita a hodnostně vyšší důstojníci se ale i nadále stavěli negativně vůči začlenění letů z východní a střední Evropy do řad Královského letectva. Podtrhávali jejich domnělou technickou nevypělost, kulturní odlišnost a jazykovou bariéru. Plukovník Alexander Davidson, bývalý vojenský atašé ve Varšavě, nabyl kupříkladu přesvědčení, že individualita a temperament polských pilotů předem vylučovaly jejich nasazení u bombardovacího letectva. Pilotáž bombardéru měla být nad jejich síly.³¹ Britové navíc rozlišovali i mezi jednotlivými národnostmi, kde ovšem hrál hlavní roli pragmatismus, nikoliv nenucená „nadřazenost“. V případě Čechoslováků se stala nevýhodou jejich nepočtená pozemní armáda.

Uprchlíci přistáli u britských břehů v době, kdy se každý cizinec mohl ocitnout v podezření, že se jedná o špiona či člena páté kolony. Špatná angličtina přivodila mnohé nepříjemnosti, jak se ostatně zanedlouho přesvědčili čeští i polští letci, sestřelení v bitvě o Británii.³²

Na zasedání válečného kabinetu z 18. června 1940 navrhl ministr války (Secretary of State for War), Anthony Eden, přednostní evakuaci polských jednotek před československými. Stále vlivný ministr zahraničí lord Halifax, stejně jako náčelník imperiálního generálního štábu, generál John Dill, svého kolegu podpořili. Winston Churchill ale o dva dny později podobné projekty rázně ukončil.

V kabinetu zavládl překvapení, jelikož o pouhý měsíc dříve to byl právě Churchill, kdo volal po důkladnější kontrole utečenců z Evropy. Nejen domácí extrémisté z levého i pravého spektra, ale i všichni Italové, Holanďané,

²⁸ RAJLICH, Jiří: *Na nebi sladké Francie. Válečný deník československých letců ve službách francouzského letectva 1939–1945*. 2. část. Praha 1999, s. 165.

²⁹ KUDRNA, Ladislav: *Českoslovenští letci v sovětské internaci za 2. světové války*. Theatrum Historie, 13/2013, s. 221–239.

³⁰ BERGSTRÖM, Christer: *Battle of Britain. An Epic Conflict Revisited*. Oxford 2015.

³¹ TNA, fond Air Ministry (dále jen AIR) 2/7916, 25. 5. 1940.

³² HESS, Alexander: *Byli jsme v bitvě o Anglii. Českoslovenští stíhači v RAF*. Praha 2001, s. 16–17.

Belgičané a Češi měli být pod dohledem, respektive internováni.³³ Nyní, kdy se očekával nápor 60 tisíc exulantů, ale změnil názor.

K přehodnocení priorit přispěla katastrofální porážka na evropském bojišti a potřeba lidských zdrojů: „S trochou nadsázky je možno konstatovat, že Velká Británie, která byla takřka bez pozemní armády, vítala každého vojáka, který již měl nějaké bojové zkušenosti s německou armádou. A právě takové vojáky mohl Beneš nabídnout.“³⁴ Předsudky nezmizely ze dne na den.

Na konci května 1940 předložily zpravodajské služby návrh, zakazující zaměstnávat v britských domácnostech nepřátelské cizince. Češi se překvapivě ocitli na jednom *black listu* s Němci a Rakušany.

Hlavní důvod spočíval v protektorátním občanství, s nímž si dlouho nevěděli rady jak Britové, tak Francouzi, kteří se nakonec rozhodli přenechat odpovědnost na československých úřadech, rozhodující o tom, kdo je Čechoslovák. Na oplátku požadovaly od dotyčného závazek sloužit dobrovolně v řadách zahraniční armády, pochopitelně pokud se jednalo o muže, schopného vojenské služby.³⁵

Třebaže v oficiální verzi byli nakonec přeškrtnuti, později se tato vyhláška objevila na základně, z níž operovala 312. československá stíhací peruť. Vzhledem k tomu, že naši letci bojovali takřka dva roky po boku anglických, cítili se hluboce uraženi.³⁶

Naštěstí vysoká politika neovlivnila přístup většiny obyvatel vůči letcům z okupované Evropy. Seržant Hanzlíček si do deníku zapsal: „Byl jsem též zase jednou na zábavě, a byl jsem překvapen ženama, které se přímo předstihovaly o přízeň nás Čechů.“³⁷

Českoslovenští a polští letci měli pro britské ženy punc zakázaného ovoce, nehledě na skutečnost, že po vyhrané bitvě o Británii se letecký personál stal doslova miláčkem národa. Zejména stíhači se těšili popularitě srovnatelné s postavením dnešních rockových (filmových) hvězd.³⁸ Jestliže pilot zavítal do baru s rozepnutým horním knoflíkem na uniformě, značící příslušnost

³³ BROWN, Alan: *Airmen in exile. The Allied Air Forces in the Second World War*. Gloucestershire 2000, s. 82–83.

³⁴ KUKLÍK, Jan: *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945. Právní a politické aspekty obnovy Československa z hlediska prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci*. Praha 1998, s. 109.

³⁵ VŮA, fond ČsVS, sign. NV ČsVS, 90/CI/1b/1/10, Zpráva o činnosti v úřadu vojenského attaché v Paříži po 15. 3. 1939.

³⁶ VŮA, fond Československé letectvo ve Velké Británii (dále jen ČSL-VB I.), sign. Inspektorát československého letectva, 99/CI-1/1/15, korespondence zpravodajská, č. j. 8682.

³⁷ HANZLÍČEK, Otto: *Osobní deníky 1939–1940*, záznam ze dne 11. 8. 1940.

³⁸ BISHOP, Patrick: *Fighter Boys. Saving Britain 1940*. London 2004, s. 1–2.

k účastníkům bitvy, šlo pití obvykle na účet podniku. Pokud byl navíc držitelem Záslužného leteckého kříže,³⁹ udělovaného (obvykle) za pět sestřelených letounů, stal se rázem středem pozornosti, obzvláště u ženského osazenstva.

Letci žili, bojovali a umírali v podivném světě. Slavný francouzský stíhač Pierre Clostermann jej označil za tvrdý režim finské sauny.

3 Svět operačního letce

Na základě zkušeností z Velké války přehodnotily britské autority nežádoucí účinky stresu na lidský organismus. Zájem o psychologii bitvy nebyl již zcela neznámým pojmem. Jedním z těch, kteří podstatnou měrou ovlivnili způsob nahlížení na bojovou morálku, byl lord Moran, působící na západní frontě jako plukovní lékař.

Na základě svých bohatých zkušeností věřil, že i když je odvaha zbožím s omezenou dobou trvanlivosti a každý voják má svůj bod zhroucení, určití jedinci měli k selhání predispozice. Hlavní příčinu stresu leteckého personálu, respektive kolapsu spatřoval v neustále přítomném faktoru strachu. Proto docházelo k nejvíce případům zhroucení u bombardovacího letectva. Na počátku své kariéry se přitom jednalo o sebevědomé muže, ale jak přibývalo misí, pilotovy úzkostné stavy se nijak nelišily od mužů v zákopech.⁴⁰

Snahou základního výcviku, u letců vpravdě výběrového, bylo dát brancům ucelenou představu o boji jako takovém, důvěru ve zbraň a sebe samého. Lékařské výzkumy potvrdily, že po jisté době jedinec není schopen snášet vypětí nepřetržitého bojového nasazení. Pro stíhací piloty byl zaveden turnus 200 operačních hodin, pro osádky Bomber Command (Velitelství bombardovacího letectva) 30 akcí, respektive stejný počet hodin.⁴¹

Po jeho ukončení byl letec odeslán na šestiměsíční odpočinek. Absolvování turnusu bylo ze všeho nejvíce ovlivněno prostým štěstím: „Létáme nad Německo dvakrát i třikrát týdně. V ostatních nocích létají jiné perutě. Kolik jich dnes sestřelí nad cílem? Desetinu, čtvrtinu, třetinu? Pět, deset, dvacet procent? S tím se také počítá. Jsou více méně odepsaní. Osádky těchto letadel žijí na základě počtu pravděpodobnosti. Takových náletů se jim podaří deset, možná dvacet. Na přežití třiceti mají naději minimální. Velitelství však

³⁹ Byl určený důstojníkům, zatímco poddůstojnický ekvivalent byla Záslužná letecká medaile.

⁴⁰ MORAN, Lord: *The Anatomy of Courage*. New York 2007.

⁴¹ Systém byl mnohem propracovanější. Turnus se během války několikrát pozměnil pro bombardovací osádky, jiný platil pro příslušníky Coastal Command (Velitelství pobřežního letectva), noční stíhače, apod. RAJLICH, Jiří: *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva 1940–1945*. 2. část (1941). Cheb 2000, s. 12–14.

po nich chce 200 hodin nad Německem! To je takových čtyřicet náletů, přičemž velitelství počítá při každém, i při tom nejlehčím náletu s průměrnou ztrátou pěti procent. Zní to docela nevinně, ale každý člen osádky má při zahájení operační činnosti dvanáct procent naděje, že se dočká konce turnusu. Great expectations, young man!⁴²

Někteří se znovu vrátili do bojové služby, jiní působili jako instruktoři, apod. S ohledem na intenzitu nasazení mohl stíhač absolvovat turnus během šesti až dvanácti měsíců, bombardovací letec obvykle za deset měsíců až rok. Během operační činnosti byl zaveden systém dovolených a pravidelných dnů volna.

Letci vedli zcela odlišnou válku oproti pozemním silám. Po přistání se vraceli do normálního světa. Antonín Liška sugestivně zachytil psychický nápor, jemuž byli vystaveni: „Voják v poli žije tvrdým životem, ale je stále ve stejných podmínkách, ve stejném prostředí. Pomalu se přizpůsobuje, otupuje, zvyká si. Ty se denně vracíš zpět do normálního prostředí. Zajdeš do kina, popiješ a porozprávíš v baru s kamarády, někdy se pomiluješ, nebo prostě sedíš doma u okna, díváš se do nebe a hovoříš s hvězdami. Pár hodin žiješ normálním životem, abys ráno znovu vzlétal do neskutečného, nelítostného světa hrůzy a strachu a napětí.“⁴³

Pro Pierra Clostermanna nebyla válka anonymní záležitostí, ale osobním aktem oběti, v němž bylo zapotřebí každý den nalézt v sobě odvahu a opětovně vzlétat do inferna vzdušné války. Po přistání potkával pilot normální lidi, kteří chodili na procházky, milovali se, zašli do biografu, popíjeli v pokojných hospůdkách, poslouchali zprávy, a ani náhodou by nepomysleli na to, že by zítra nemuseli být naživu. Nápor na nervy byl pro mnohé příslušníky letectvého personálu takřka nesnesitelný.⁴⁴

Bombardovací osádky byly vystaveny mnohem větší zátěži na psychiku nežli jejich protějšky u stíhacího letectva. Nervy drásající čekání na vzlet k operaci náleželo k nejhrošším okamžikům. Podvečerní „oáza“ anglického jarního venkova na klidu nepřidala. Rolníci jako obvykle pracovali na polích, a druhý den v místní hospůdce zapíjeli ty, jimž předešlou noc došlo štěstí. Propastná odlišnost obou světů, se stala noční můrou, s níž se mnozí nedokázali vyrovnat. Pár hodin po vzletu se osádka ocitla v pekle německé protiletadlové obrany. Nejlépe snášeli bojové vypětí muži okolo dvaceti let, nejhůře „staří“, třicetiletí.⁴⁵

⁴² OSOLSOBĚ, Jiří: *Zbylo nás devět*. Praha 1989, s. 83.

⁴³ LIŠKA, Antonín: *Jak se plaší smrt*. Praha 1983, s. 187–188.

⁴⁴ CLOSTERMANN, Pierre: *Velký cirkus*. Praha 1968, s. 181.

⁴⁵ HASTINGS, Max: *Velitelství bombardovacího letectva*. Praha 1994, s. 160.

Ti, kteří se během turnusu nervově zhroutili, byli od letectva odesláni se záznamem Lack of Moral Fibre (nedostatek morální síly) k pozemním silám. Josef Čapka, první pilot 311. československé bombardovací peruté, který dokončil turnus, vzpomíná: „Neschopnost nervové soustavy vyrovnat se s napětím, v němž jsme žili, se už krutějším způsobem pojmenovat nedala. LMF byla potupná fráze a v oněch nervy drásajících dnech a nocích se s ní v jídelně nesmělo moc operovat. Rozpoznat toho, na nějž napětí takto působilo, nebylo těžké. Ten se hlasitě a vychloubačně bavil o létání, kde ústřední hrdina byl vždy statečný, a přitom silně pil. Dříve či později se dotyčný nedostavil na briefing, jiný se hlásil marod, jiný z kempu prostě zmizel, když se čekala operace. Druzí se dojemně drželi kamaráda se silnější povahou, než měli sami, a létali – pokud směli létat se svým vyvoleným.“⁴⁶

Legenda bombardovacího letectva, plukovník Guy Gibson,⁴⁷ označil čekání za nejhorší část mise. Členové osádek se bezcílně potloukali po místnostech, zatímco čekali na nákladní auta, která je měla odvézt k bombardérům. Strašlivá nejistota se odrážela na náladě adeptů smrti. Žaludek měli na vodě, neustále popocházeli, kouřili strašně moc cigaret, zbytečně nahlas se smáli hloupým vtípkům. Občas se některý musel odebrat na toaletu, jelikož mu bylo zle. Velitelé letounů byli podrážděni sebemenším prohrěškem svých podřízených: „Když si někdo zapomene vzít svůj padák, vynadáte mu takovými slovy, které byste nikdy jindy nepoužili. A všechno jenom proto, že jste vyděšeni až k smrti.“⁴⁸

Odvaha neznamenala hurá hrdinství, ale každodenní překonávání strachu. Dát najevo jeho fyzické projevy, nebylo ničím ostudným. Pokud v operační místnosti zazvonil telefon, nejeden pilot doslova vyskočil ze židle. James Lacey, který obsadil druhou pomyslnou příčku v bitvě o Británii s 18 sestřely, zvracel pokaždé u svého letounu, když se z letištního amplionu ozval rozkaz ke startu.⁴⁹

Po návratu z akce letci vyrazili do okolí svých letišť, aby alespoň na čas zapomněli na válku, měnící nejen vnější tvář britských měst, ale také přístup jejich obyvatel k životu.

⁴⁶ KENDALL, McDonald: *Oblaka v ohni*. Praha 1992, s. 112–113.

⁴⁷ Guy Gibson absolvoval přes 170 akcí, mezi něž patří i pověstný útok z 16. 5. 1943 na přehrady Möhne, Eder a Sorpe, za nějž obdržel nejvyšší britské vyznamenání The Victoria Cross. Plukovník Gibson padl 19. 9. 1944.

⁴⁸ GIBSON, Guy: *Nepřátelské pobřeží před námi*. Praha 2003, s. 251.

⁴⁹ BUNGAY, Stephen: *Nejnebezpečnější nepřítel. Historie bitvy o Británii*. Praha – Plzeň 2007, s. 221.

4 Věk nevinnosti

Na konci července 1940 byla ustanovena 311. československá bombardovací peruč. Výcvik se odehrával na moderní předválečné základně Honington. Pro její příslušníky, kteří se v době volna rozhodli vypravit do nedalekého městečka Bury St. Edmunds, byl každou středu a sobotu objedнан autobus, který se vracel ve 22.00 hodin, tedy v době, kdy předpisy zakazovaly podávání alkoholu. Cestovné činilo, tam i zpět, 1 shilling. Jednalo se o efektivní způsob přepravy, jelikož v této době málokdo z leteckého personálu vlastnil automobil.⁵⁰

Příslušníci Královského letectva se posléze stali častými nákupci aut. Důvod byl prostý. Nedostatkový benzin podléhal přidělovému systému a majitelé se svých vozů zbavovali hluboko pod cenou. Letci si dokázali na černo obstarat erární benzin, což bylo pochopitelně zakázané a trestné. Například seržant František Binder⁵¹ a svobodník Adolf Pegřimek z 311. peručě odcizili 5. září 1941 2 litry benzínu. Prvně jmenovaný byl degradován a odsouzen k 28 dnům vězení, druhý k 35 dnům v Norwichi.⁵²

Velitel peručě, podplukovník Josef Ocelka, ve svém hlášení ze září 1941 pravdivě popsal vliv financí na morálku operačních poručíků a seržantů. Mladí muži potřebovali odreagování se po náročných operacích, které ale mohli nalézt ve městech vzdálených od mizerně vybavené polní základny East Wretham. K tomu potřebovali nejen auta, ale hlavně benzin. Právě v nedostatku peněz a osamocení základny, spatřoval lidskou příčinu řady krádeží leteckého benzínu, k nimž u jednotky došlo.⁵³

Příslušníci Královského letectva byli mizerně placeni, což limitovalo možnosti rozptýlení. Pokud chtěl dotyčný odjet na dovolenou do Londýna, kde hodlal přítelkyni pozvat na dobrou večeři a zajistit slušné ubytování, musel počítat s tím, že jeho měsíční gáže vezme za své.

Poručík pobíral měsíčně (po zdanění) 12 liber, seržant 13 liber a kapitán, což již byla vyšší šarže, 18 liber. Pro ilustraci: úředník na československém ministerstvu, spadající do tabulky první kategorie, si mohl přijít až na 63 li-

⁵⁰ VÚA, fond ČSL-VB V1, sign. 311. bombardovací peruč 679/BIa/1/182, Válečný deník 311. bombardovací peručě od 15. 7. 1940 do 31. 8. 1940, s. 43.

⁵¹ Seržant František Binder (22. 10. 1914), předválečný příslušník Stráže obrany státu a účastník bojů v pohraničí v roce 1938, padl 4. března 1942 jako zadní střelec Wellingtonu po boji s německým stíhačem.

⁵² VÚA, fond ČSL-VB I., sign. Inspektorát československého letectva 98/CI-1/3/14, korespondence zpravodajská, č. j. 8151.

⁵³ VÚA, fond ČSL-VB I., sign. Inspektorát československého letectva 98/CI-1/3/14, korespondence zpravodajská, č. j. 8249.

ber měsíčně, v nejnižší, kancelářské, na 38 liber. Ministr exilové vlády vydělával plných 100 liber měsíčně.⁵⁴

Většina leteckého personálu Třístajedenáctky jezdila v odpoledním volnu ve středu a sobotu do nedalekého městečka Bury St. Edmunds, kdy zde probíhaly trhy, na nichž se dalo sehnat něco „na zub“ mimo válečné přídělky a navíc se ve velkém sále kina konaly populární taneční zábavy. Válka s sebou přinesla uvolnění mravů. Kronikář perutě poznamenal, že domácí děvčata „slyšela“ na české hochy.⁵⁵

Válka zásadně proměnila zažitá společenská pravidla. To, co by bylo ještě nedávno považováno za promiskuitní, bylo o pár let později, v nejisté době hromadného zabíjení, považováno za normální. Osádky se naučily žít „rychle“. Zamilovat se nebo se rozejít, a často, díky nepřízní osudu, i nečekaně rychle zemřít.⁵⁶

V létě 1940 tvořili důstojnický sbor Královského letectva na prvním místě džentlmeni z dobře situovaných společenských vrstev. Bylo tedy nepatřičné, aby důstojník navštívil oblíbenou hospůdku mužstva. Ve válečném deníku 311. perutě se můžeme dočíst, že: „Pro důstojníky, na žádost pplk. Tomana⁵⁷, pořídil pobočník kapitán Early seznam hotelů a místností vhodných k návštěvě důstojníků. Bylo to učiněno hlavně proto, aby se předešlo možným nedopatřením, protože neznalost kaváren a místností mohla by snadno zavinut, že důstojník ne vlastní vinou dostal by se do prostředí, které pro důstojníky není vhodné. Do konce srpna [1940] nedošlo k žádným nepříjemnostem po této stránce.“⁵⁸

Před vypuknutím bitvy o Británii byla válka pro Angličany čímsi vzdáleně imaginárním, odehrávajícím se daleko za Lamanšským průlivem. Těžké bombardování Londýna a dalších měst, ale přineslo zkázu přímo do jejich domovů. Jiná bitva, odehrávající se v Atlantiku, způsobila radikální omezení dostupných potravin. Jak válka pokračovala, nastupovali k letectvu muži z nižších tříd, kteří by se dříve nemohli stát důstojníky.

⁵⁴ KUDRNA, Ladislav: *Když nelétali. Život našich letců v Polsku, Francii a Británii za 2. světové války* (dále jen *Když nelétali*). Praha 2003, s. 108–118.

⁵⁵ VŮA, fond ČSL-VB V1, sign. 311. bombardovací perutě 679/B1a/1/182, Válečný deník 311. bombardovací perutě od 15. 7. 1940 do 31. 8. 1940, s. 44.

⁵⁶ GRAY, Philip: *Apoštolové soudného dne*. Plzeň 1997, s. 127–128.

⁵⁷ Karel Toman bylo krycí jméno Karla Mareše, prvního velitele 311. perutě.

⁵⁸ VŮA, fond ČSL-VB V1, sign. 311. bombardovací perutě 679/B1a/1/182, Válečný deník 311. bombardovací perutě od 15. 7. 1940 do 31. 8. 1940, s. 45.

Slavné letecké eso, „Johnnie“ Johnson, byl přesvědčen o tom, že nebyl přijat do jedné ze záložních perutí (AAF)⁵⁹, protože se nezúčastňoval honů na lišku, oblíbené radovánky britské smetánky.⁶⁰ Bombardovací pilot Ferris Newton vzpomínal na pohovor před jeho povýšením do hodnosti důstojníka z povolání. Velitel základny si rozmrzele poznamenal, že důstojnický adept před válkou vlastnil hospodu. Dalším velícím důstojníkům ani v roce 1942 nedocházelo, jaké sociální změny se udály (nejen) v řadách Královského letectva. Ve štábním memorandu se konstatovalo, že se bombardovacímu letectvu nedostává potřebného množství britských džentlmenů. Obavu naopak vzbuzoval rostoucí počet letců z Commonwealthu a britských kolonií.⁶¹

5 Mizerné základny a útulné hospůdky

S trochou nadsázky se dá říci, že letci znali lépe anglickou krajinu a malé vesnické hospůdky, nežli velké aglomerace, což platilo pro bombardovací letectvo, jehož základny se rozprostíraly na nehostinných „pláních“ východní Anglie. Možnosti k zábavě zde byly značně omezené. Hlavními destinacemi se staly zejména města Lincoln, York, Nottingham, Norwich či Cambridge, jejichž provinční ulice skýtaly bary, kina, tančírny a v neposlední řadě parky.

Vladimír Nedvěd, navigátor a později velitel 311. perutě, vzpomíná: „Osádky, které byly v noci na operaci, měly potom jeden den volno. Mohly dělat, co chtěly. Dopoledne se obvykle vespávalo, poněvadž z operace jsme se dostali na lůžko někdy k ránu. Odpoledne a večer každý trávil po svém. Většinou jsme jezdili do okolních měst (Cambridge, Bury St. Edmunds, Norwich, a jiné) za zábavou.“⁶²

Městská architektura či umění nechávaly vojáky chladnými. V denících nalezneme nepatrné zmínky o tom, jak na ně aglomerace působily po urbanistické stránce. Čestnou výjimku tvoří Londýn, díky své rozloze a utrpení, jemuž byl od Němců vystaven: „Londýn. Metropole, 7 000 000 obyvatel, hlavní město největšího císařství. Projíždíš úzkými uličkami, nejsou to bulváry Paříže, ne, je to obchodní město. Vidiš domy, zbořeny, ulice zataraseny,

⁵⁹ V srpnu 1940 tvořili jednu čtvrtinu stíhacích sil Královského letectva tzv. víkendoví letci, z řad Pomocných leteckých sil (AAF – Auxilary Air Force). Po vypuknutí války byly AAF začleněny do RAF. Členové těchto perutí byli většinou movití muži, přes týden docházeli do svých kanceláří, zatímco o víkendech se věnovali leteckému výcviku.

⁶⁰ DEIGHTON, Len: *Stíhač. Bitva o Británii – jak to skutečně bylo*. Praha 1993, s. 57.

⁶¹ HASTINGS, M.: *Velitelství bombardovacího letectva*, s. 210.

⁶² Archiv bezpečnostních složek Praha (dále jen ABS), fond Ústředna Státní bezpečnosti (dále jen 305), sign. 305-772-4, l. 18-22, přednáška Vladimíra Nedvěda z roku 1946.

vidíš následky německého vandalismu, bombardování ,vojenských objektů. ' City, obchodní čtvrť Londýna, není jednoho domu, aby nebyl zničen, trámy, traverzy, vše v hrozných troskách. Jednotlivé komíny jako vztažené prsty prosící ruky žalují. – A nade vším mohutná katedrála sv. Pavla⁶³ – neporušena.“⁶⁴

Daleko více poznámek nalezneme o samotném tepu městského života, mentalitě obyvatel, stravovacích návycích, bombardování, a podobně. Města, městečka a vesnice se staly pro muže v uniformách doslova únikovým prostorem, skýtajícím nejen zábavu, ale i tolik vítaný kontakt s civilním světem. Oproti tradovaným legendám, byl život na polních letištích ponurý a nevládný.

Předválečné základny sice skýtaly skvělé zázemí, ale ostatní (polní) báze, na nichž sloužila většina osádek, byly prachbídné. Například přesun 311. perutě z Honingtonu do East Wrethamu, zapůsobil na letce jako studená sprcha.⁶⁵ Ubytování bylo provizorní, splachovací toalety nahradily polní latríny, voda se musela donášet, mechanici opravovali stroje pod širým nebem. Poté, co se osádka vrátila z osmihodinové operace, tak na ni čekaly studené stany a vlhké přikrývky.

Za slovy *osmihodinová operace*, se skrývalo doslova fyzické utrpení. Naše osádky operovaly na zastaralých Wellingtonech,⁶⁶ nabízejících pramálo pohodlí: „Teplota vzduchu v 5 000 až 6 000 metrech, v nichž jsme létali nad Evropou, byla –30 až –40 °C. Při této teplotě, kdy nám vysadilo topení v le-tounu, zamrzaly přístroje, takže nebylo možno otáčet knoflíky u rádia, nebylo možno pohnout bombardovacím zaměřovačem. Ruce jsme měli zkrchlé a od nosu nám visely rampouchy. Kapky slz od zimy zmrzly v ledové kuličky na řasách. Záblo do prstů, do pat a mně osobně též do zad. Dnes z toho mám ischias.“⁶⁷

Deníky a paměti stíhacích letců jsou plné slunce, ale u jejich kolegů od bombardérů je tomu přesně naopak. Nepřetržitě vlhko, zima a tma se staly pevnou součástí jejich života. Aby toho nebylo málo, tak mnohé základny disponovaly žalostnou kuchyní, nemluvě o tom, že Čechoslovákům *fish and chips* k srdci právě nepřirostly.

Miroslav Liškutín (312. peruť) zachytil stesky svých spolubojovníků: „Jídlo u RAF bylo vždy dostačující, ale typicky britské, což se některým našim

⁶³ Katedrála se stala pro obyvatele Londýna symbolem. Říkali si, že pokud vydržela ona, vydrží také.

⁶⁴ FEJFAR, Stanislav: *Deník stíhače*. Hradec Králové 1970, s. 100.

⁶⁵ KUDRNA, L.: *Když nelétali*, s. 142–153.

⁶⁶ V roce 1943 byla 311. peruť přezbrojena na moderní americké Liberatory.

⁶⁷ ABS, fond 305, sign. 305-772-4, l. 18-22, přednáška Vladimíra Nedvěda z roku 1946.

chlapcům nelíbilo. Mnozí si stále stěžovali, že je vždy stejný sladký čaj s mlékem, když oni by raději měli kávu černou a hořkou. Zní to snad neuvěřitelně, ale tento bod nespokojenosti se stále znovu omílal, až mi to šlo někdy na nervy. [...] Mnoho našich lidí si naříkalo, že nemají rádi ryby. Tomu se ale válečné zásobování vyhnout nemohlo. Chléb u RAF byl jen bílý, pšeničný. Osobně mi docela chutnal. Denně jsem však slýchal stesky, že by dali přednost černému, žitnému, který ale nebyl v Británii k dostání.⁶⁸

Po skončení akce měli všichni stejný cíl: vypadnout do nejbližší hospody, navazující atmosféru předválečného života. Především během dlouhého zimního období panovalo v hospůdkách příjemné teplo, vlídná atmosféra a často dobré jídlo.

Jakožto vojáci první linie, letci oprávněně předpokládali, že obdrží to nejvyšší kvalita jídlo. Ve skutečnosti se ocitli na takřka stejných přídělích jako civilisté. Když nelétali, přežívali na rozmražených rybách „podivuhodné“ chuti, sušených vejcích a párcích. Něco jiného nežli anglická kuchyně ale byla skvělá whisky, přinášející hřejivý pocit a „okamžitou“ úlevu po předešlé noci.

Poměrně často byla návštěva baru spojena s tragickými skoncem nejbližších kamarádů. Bombardovací pilot Philip Gray zaznamenal emotivní obraz takového večeru: „Jak se tak z tabule v místnosti letky smazávaly jedna za druhou řádky jmen, jejichž nositele z dalších půtek vyřadila smrt, byli jsme my, kteří jsme zůstali, postupně přemoženi tím, jak často se zármutek dostavoval. Abychom se vyrovnali s tímto ustavičným nervovým vypětím, museli jsme si my, členové osádek, vytvořit vlastní rituál. Musel být rychlý. Musel být účinný. Museli jsme dbát na to, aby nás narůstající břemeno žalu nerozdrtilo. Příležitostnému pozorovateli by se mohly zdát naše rituály zármutku děsivé a necitlivé. [...] Zármutek, pokud neměl přivádět k šilenství, musel být vypálen, aby se rány zajizvily. Svou práci jsme nemohli dělat se slzami v očích.“⁶⁹

Na začátku druhé světové války Británie dovážela 55 miliónů tun potravin ročně, tedy okolo 70 % veškerých potřebných surovin. Extrémní nedostatky, způsobené ponorkovou válkou, přinutily ministerstvo výživy k zavedení přídělčového systému, z něhož ale byly restaurace vyňaty. Chudší vrstvy byly rozhořčeny, jelikož jejich movití spoluobčané si mohli doplňovat potravinové přídělky. Vláda proto stanovila, že žádné jídlo nemělo stát více jak 5 šilinků a skládat se z více jak tří chodů. V praxi se ale nařízení, zvláště ve vyhlášených podnicích, často obcházel.

⁶⁸ LIŠKUTÍN, Miroslav: *Letecká služba*. Cheb 1991, s. 29.

⁶⁹ GRAY, P.: *Apoštolové soudného dne*, s. 76.

Pro ilustraci. Láhev whisky stála na počátku války 13 šilinků, „panák“ se pohyboval v rozmezí 10 pencí až 1 šilinku (záleželo na kvalitě nápoje). Cena točeného piva činila v roce 1941 osm až 11 pencí (podle druhu piva). Jeden týden tak mohl leteckého poručíka vyjít na tři až čtyři libry, ale on jich měl pouhých 12 na celý měsíc. Spojeneční letci mohli využít speciální londýnské kantýny a noclehárny, kam ale nemohla ženská návštěva. Voják zde mohl přespat tři noci za sebou.⁷⁰

Samozřejmě, že i válečná Anglie poskytovala těm, co na to měli, kvalitní zboží a dobré jídlo. Ze všech spojeneckých vojáků na tom byli nejlépe Američané. Díky vysokému žoldu si mohli dovolit pozvat dívku do lepší restaurace. Britští letci takové štěstí neměli. Jeden z veteránů uvedl, jak se svoji přítelkyní procházeli za teplých večerů po Cambridge, zatímco během chladných nocí vystáli frontu před kinem. Budoucím manželům bylo úplně jedno, co hráli, důležité bylo, že uvnitř na ně čekalo teplo a sucho. V opačném případě čekali na uvolnění místa v levné kavárně, kde si objednali fazole s toustem a šálkem čaje, který popíjeli tak dlouho, jak to jen šlo. Pokud vše selhalo, nezbývalo nic jiného než se schovat pod mokrý strom v parku a obdivovat zatemnělý výhled. Kouř z cigaret z blízkého okolí jim připomínal, že v tom nebyli sami.⁷¹

Před příchodem Američanů se mezi sebou v hospodě často porvali letci s pěšáky či námořníky, poté se všichni, v duchu hesla: nepřítel, mého nepřítele, spojili proti Američanům, slavicích slušný úspěch (nejen) u svobodných Angličanek: „Problém vás Yankeeů je ten, že máte příliš vysoký plat, myslíte příliš na sex a jste tu už příliš dlouho“ Američané vtipně kontrovali: „problém vás Anglánů je ten, že dostáváte příliš malý plat, na sex myslíte příliš málo a až příliš musíte poslouchat Eisenhowera.“⁷²

Bližší nejménovaný britský zajatec obdržel balíček cigaret a v něm dopis od své snoubenky: „Miláčku Tedy! Je mi hrozně líto, že ses dostal do zajetí. O mne však starost neměj! Seznámila jsem se tady s jedním Američanem. Je to fajn chlap. Stará se o mne pečlivě. Tyto cigarety Ti zasílá on, abys na mne nezapomněl. Pošle Ti je častěji. Sama na to dohlédnu. Po válce se spolu vezmeme. Tvoje věrná Mary!“⁷³

⁷⁰ KUDRNA, L.: *Odhodláni bojovat*, s. 195–198.

⁷¹ BISHOP, Patrick: *Muži z bombardérů. Fascinující příběhy hrdinství britských bombardovacích letců v letech 1940–1945*. Český Těšín 2010, s. 310–311.

⁷² AMBROSE, Stephen E.: *Bratrstvo neohrožených. Rota E 506. pluku 101. vzdušné výsadkové divize z Normandie až do Hitlerova Orlího hnízda*. Brno 2010, s. 49.

⁷³ KUDRNA, Ladislav: *Českoslovenští letci v německém zajetí 1940–1945*. Praha 2005, s. 196.

6 Londýn

Všeobecně platilo, že Mekkou zábavy a nejlepším místem pro dovolenou byla britská metropole, poznamenaná od podzimu 1940 do jara následujícího roku hrozivým bombardováním. V období hromadných náletů se dovolená stávala doslova adrenalinovou záležitostí. Nikdo si nemohl být jistý tím, kam dopadne další puma. Život v Londýně připomínal bojovou zónu.

Zpočátku trpěl pod německými pumami chudý East End, zatímco bohatý West End byl ušetřen. Přípravy vlády na letecké útoky rozlítily pracující z nižších tříd. Na periferiích Londýna byly vykopány velké jámy a poblíž uskladněny zásoby nehašeného vápna. Tímto způsobem mělo být zajištěno hromadné pohřbívání obětí náletů.

Winston Churchill přijal jako dar z nebes zprávu o tom, že byl napaden královský palác. Jakmile zjistil, že se cenzori snažili celou událost zamést pod koberec, okamžitě zasáhl: „Hlupáci, idioti, pitomí berani! Okamžitě tuto zprávu zveřejněte! Ať londýnští chudáci vědí, že v tom nejsou sami a že král s královnou s nimi sdílejí nebezpečí!“⁷⁴

Obyvatelé si postupně začali zvykat na přespávání v metru a jiná úskalí života pod deštěm bomb. Jejich morálku povzbuzovaly úspěchy pilotů v bitvě o Británii. Nadporučík Stanislav Fejfar sloužil v Londýně v době, kdy se bombardování stalo takřka všední událostí.

V deníku zaznamenal nejtěžší údery na hlavní město z 16. dubna a 10. května 1941. Při tom prvním mohl sám zahynout: „Vyjdeš před hotel, veliké záře na třech místech ti ukazují – Londýn hoří. Ale je to daleko v jiné čtvrti, jsi sobec, říkáš si, to není u nás, a po konečném rozhodnutí odcházíš spát. Ale nemůžeš usnout! Protiletadlová střelba tě budí, letouny hučí, jsou nějak blízko! Přelétávají naší čtvrt. Slyšíš známý zvuk svištění pum, hvízdání, pak slabé nárazy, přicházíš k oknu, ulice ozářená asi deseti zápalnými pumami. Slyšíš dupot, hotel hoří.

Rychle se chceš obléknout, ale nemáš čas, exploze tě odhodí do kouta pokoje, okno beze skla, křik volání, hasiči, vše v divokém chumlu... Oblékáš zimní kabát, v pyžamu vyběhneš ven... okolo hoří na sedmi místech, ulice plná skla, vedlejší dům v troskách. Co ti scházelo? Úchylka čili pravděpodobnost pumy, a už jsi nepsal tento sešit. Do pěti hodin do rána chodíš po ulicích. Je to hrozné a při tom krásné! Nedivím se Neronovi, že nechal zapálit Řím... Teprve druhý den vidíš, co se dělo minulou noc. Ještě nyní sanitní auta jezdí, mnoho mrtvých, raněných... ruiny kouří, vše v divokém chaosu? Ne. Normální život, klidný jako Angličan. V kanceláři se scházíme, vypravují

⁷⁴ MOSLEY, Leonard: *Bitva o Británii*. Praha 2001, s. 144–145.

se zážitky a čekáme... Konečně v 11.00 h. dopoledne je zde poslední. Trochu opožděně, neboť auta, autobusy, vše musí objíždět celé čtvrtě, ale jsme všichni! A za hodinu se pracuje normálně dál... I na bombardování si zvykneš.⁷⁵

Květnový nálet popsal následovně: „Zase jeden den, zase něco nového pro mne. Dne 10. května jsem poprvé spal v podzemním krytu (shelter). Krásná měsíční noc, byl jsem na procházce a v 10.00 h. večer páni Germáni začali. Útoky [jsou] stále prudší a prudší. Neslyšel jsi nic, jen hvízdání pum a hukot letounů. A co jsi viděl? No – těžko to říci, požáry, výbuchy, nebe ozářené, rudá záplava nad celým Londýnem. [...] A druhý den? Nebylo vidět ani slunce pro oblaka kouře a plamenů, které dávaly znát, co se v noci dělo...“⁷⁶

Navzdory nebezpečí se velkoměsto stalo magnetem pro zábavu. Rozsáhlá hudební scéna zažívala nevídaný úspěch. Populární britská zpěvačka, Vera Lynnová,⁷⁷ byla hvězdou válečného nebe, doslova „zlatíčkem“ ozbrojených sil.

Odreagování nabízela představení v divadlech Palladium a Prince of Wales, při nichž zástupy tanečnic intenzivně vyhazovaly své štíhlé nohy do vzduchu, sice velmi spoře oděné, ale zato v kostýmkách ozdobených vojenskými a vlasteneckými symboly. Pravděpodobně nejoblíbenější byla operetní scéna divadla Windmill, nedaleko Piccadilly Circus.

Samotný prostor Piccadilly „okupovaly“ prostitutky, jediní zde přítomní civilisté, vyslouživší si předřívku komando z Piccadilly.⁷⁸ Sboristky z Windmill vystupovaly na scéně, jejíž pozadí tvořily ženy nehybně stojící na podstavcích, jejichž „kostým“ tvořily toliko vojenské čepice.⁷⁹

Zatímco příslušníci z Commonwealthu shledávali podobné radovánky poněkud šokujícími, pro naše letce se nejednalo o převratnou novinku. Během pobytu ve Francii měli relativní dostatek času k procházkám po Městu světél,⁸⁰ kde se setkali s něčím, co by bývalo doma nepředstavitelným, dokonce i ve „vyhlášených“ žižkovských čtvrtích. V mnohých pařížských podnicích totiž obsluhovaly: „polonahé – nebo vůbec neoblečené krásky nebo polokrásky. Tohle zboží a světská radost se zde hodně pěstuje, a my na to

⁷⁵ FEJFAR, S.: *Deník stíhače*, s. 101.

⁷⁶ Tamtéž, s. 102.

⁷⁷ O mnoho let později ji věnovali prostor na slavném albu *The Wall* britští Pink Floyd, respektive Roger Waters, jeho otec padl v roce 1944 u Anzia. Samotná Vera Lynn se dožila účtyhodných 103 let, zemřela 18. 6. 2020.

⁷⁸ WOODS, Eric: *While Others Slept*. West Sussex 2001, s. 64.

⁷⁹ MOSLEY, L.: *Bitva o Británii*, s. 184–185.

⁸⁰ HEMINGWAY, Ernest: *Pohyblivý svátek*. Praha 1966.

zprvopočátku koukali jako zajíci – když jsme to prvně viděli.⁸¹ Jiný důstojník si poznamenal: „Večer jsme šli na procházku, a tak jsme se dostali o 24.00 až na Montmartre. Byli jsme se podívat, jak je postaráno o zábavu Pařížanů a také o přilákání cizinců. Morálka hrozná!“⁸²

Kromě Londýna náleželo mezi oblíbené destinace i přímořské letovisko Torquay, půvabné lázeňské město. Tamní hotely sice naplnila vyšší třída, opustivší zpustošený Londýn, ale vojáci beztak preferovali cenově dostupnější penziony a hostinské pokoje. Okolí městečka se říkalo riviéra. Českoslovenští letci mohli opětovně vidět palmy, kaktusy a jiné květiny, které naposledy viděli v severní Africe či u Středozemního moře.

Při pobytu ve městech se setkávali s doposud nevidaným rozmachem válečných reklam, a plakáty nabádajícími k plnění válečných povinností. Jednomu, na němž byla vyobrazena elegantní, sexy mladá dáma ve společnosti důstojníků tří zbraní, vévodil nápis: Nežvaň, ona není tak mlčenlivá! Neopatrné řeči stojí životy. Další poutače varovaly před zbytečným tlacháním v kruhu nejbližších. Prořeknutí se mohlo stát bitvu. Zdařilý kousek představoval šváb s hákovými kříži, ozdobený textem: Zabij ho válečnými úsporami!⁸³

Americký seržant Gordon Carson, příslušník legendární roty E, na pobyt v Anglii nikdy nezapomněl. Londýn se pro něj stal hotovým zjevením, světem sám pro sebe, kde mládí a elán vibrovaly každým parkem, každou hospodou. Vzpomínal, jak vojáci všech národností mířili k Piccadilly, Hyde Parku, Leicester Square a Trafalgar Square. Nelitoval toho, že musel narukovat. Třebaže mu bylo pouhých dvacet let, tušil, že stal svědkem a součástí něčeho, co se již nikdy nebude opakovat.⁸⁴

S podobnými pocity je možné setkat se na stránkách válečných deníků našich letců a později v literatuře, kdy ti, co přežili, dokázali své pocity přenést do podoby skvostné prózy.⁸⁵

⁸¹ Národní archiv Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků, Bohumil Příhoda, osobní deník 1939–1943, s. 91.

⁸² FEJFAR, S.: *Deník stíhače*, s. 12.

⁸³ MOSLEY, L.: *Bitva o Británii*, s. 186–189.

⁸⁴ AMBROSE, S. E.: *Bratrstvo neohrožených*, s. 49.

⁸⁵ Kromě citovaného Antonína Lišky, nelze nezpomenout na *Nebeské jezdce* od Filipa Jánského, vlastním jménem Richarda Husmanna, příslušníka 311. peruté a později 3. československého bitevního leteckého pluku v Sovětském svazu.

7 Závěr

Velká Británie poskytla československým letcům nezbytné zázemí. Jednalo se o významný psychologický faktor. Od září 1939 do konce června 1940 se válečné úsilí neslo ve stínu permanentního ústupu před německou mašinérií. Stabilní prostředí umožnilo kvalitativně odlišné operační nasazení, včetně důmyslně propracovaného systému Královského letectva, stanovujícího předepsaný počet operačních hodin, po němž odcházel letec na „odpočinek“, respektive mimo operační službu. Stejně tak měli letci, vyjma výjimečných událostí (bitva o Británii, invaze 1944), stanovený počet dní ve službě během týdne, dny volna či dovolené. Zatímco předválečné základny poskytovaly kvalitní vybavení, polní měly k předválečnému komfortu hodně daleko. Letecký personál vystříhal během války množství letišť, přičemž převažovaly nově zřízené, odrážející válečné vypětí ostrovní říše – přidělový systém, špatné materiální zázemí či nedostatek kvalitních potravin. Pro operační personál bylo důležité, aby se po skončení akce mohl odreagovat. Vítané „útočiště“ poskytovaly městské či vesnické hospůdky v okolí letišť, kde se kromě piva a whisky nabízelo i kvalitnější jídlo. Letec byl limitován pouze výší svého malého platu. Pro mnohé se stalo mimořádně obtížné zvládnání „dvou“ světů. Zatímco po vzletu se ocitli v infernu vzdušné války, po přistání je obklopoval mír anglického venkova. Nápor na nervovou soustavu se stal takřka nesnesitelným. Nejlépe snášeli bojové vypětí muži okolo dvaceti let, nejhůře „staří“, třicetiletí. Přibližně jeden ze sedmi mužů ztracených mezi výcvikem a dokončením operační túry opustil svou osádku z morálních (*Lack of Moral Fibre* – nedostatek morální síly) nebo zdravotních důvodů.

RESUMÉ

VYBRANÉ SONDY ZE ŽIVOTA ČESKOSLOVENSKÝCH LETCŮ, PŘÍSLUŠNÍKŮ KRÁLOVSKÉHO LETECTVA

Cílem této studie je představit čtenáři některé méně známé aspekty služby československého leteckého personálu sloužících v britském Královském letectvu. Autor se zaměřuje především na zobrazení různorodého života letců v čase mezi operačním nasazením a jeho proměnu v závislosti na průběhu války, a předkládané informace zasazuje do širších souvislostí. Pro tuto práci byly využity některé méně známé archivní prameny umístěné především

ve Vojenském ústředním archivu v Praze a v The National Archives Londýně. Studie je dále doplněna o deníkové záznamy některých účastníků zahraničního odboje a v neposlední řadě je využito množství zahraniční literatury.

Klíčová slova: druhá světová válka, zahraniční odboj, Royal Air Force, československá armáda

SUMMARY

FOREIGNERS IN WARTIME BRITAIN: INSIGHTS INTO THE LIFE OF CZECHOSLOVAK AIRMEN IN THE RAF

The study introduces lesser known aspects of the Czechoslovak air staff serving in the Royal Air Force. It primarily portrays the diverse life of airmen in-between actions, and the way it changed as the war progressed. The information is placed in broader contexts. Some of the less known archive sources are used, largely from the Central Military Archives in Prague, CZ, and the National Archives of the United Kingdom. The study also includes the journal entries of some of the members of the resistance movement outside Czechoslovakia, and draws on multiple foreign sources of literature.

Keywords: World War II, Resistance Abroad, Royal Air Force, Czechoslovak Army

doc. Mgr. Ladislav Kudrna, Ph.D.
Ústav pro studium totalitních režimů
nám. Winstona Churchilla 1800/2
130 00 Praha 3
Česká republika
e-mail: ladislav.kudrna@ustrcr.cz

ARMÁDNÍ SKUPINA „HEINRICI“ A PRVNÍ FÁZE BITVY O MORAVSKOU OSTRAVU (10. AŽ 23. BŘEZNA 1945)

Aleš Binar

1 Úvod

Moravskoostravská operace, kterou ve dnech 10. března až 5. května 1945 vedl 4. ukrajinský front, představuje jednu z největších vojenských operací druhé světové války, která je součástí českých, respektive československých dějin. Její druhé a třetí fáze se nadto zúčastnilo československé vojsko, konkrétně 1. československá samostatná tanková brigáda a 1. československá letecká smíšená divize, a z části se uskutečnila na českém území. I to byl důvod, proč se oběma fázím operace dostalo ze strany české historiografie pozornosti. Naproti tomu poznání fáze první, která nadto cele probíhala na dnešním polském území, vůčihledně pokulhává. Z tohoto důvodu se studie zaměřuje právě na onu opomíjenou etapu bojů; ta z pohledu velení 4. ukrajinského frontu končí ve dnech 17. a 18. března 1945, kdy jeho síly přešly do defenzivy; naproti tomu z perspektivy německé strany skončila před obnovením sovětské ofenzivy, tedy 23. března 1945; tohoto mezníku se také přidružuje předkládaný text.

Předmětem studie je nasazení německé armádní skupiny „Heinrici“ (Armeegruppe „Heinrici“), jak se označovala 1. tanková armáda (1. Panzerarmee) v období od poloviny prosince 1944 do 22. března 1945, při odrážení sovětských útoků v prostoru Moravské Ostravy. Vzhledem k tomu, že text pojednává přednostně o německém vojsku, bylo nutno provést několik terminologických změn. V prvé řadě se zavádí pojem „bitva o Moravskou Ostravu“ pro označení bojů, které se rozpoutaly v důsledku realizace moravskoostravské operace. Pro upřesnění se dále doplňuje, že se s ohledem na úzus vojenské tradice užívá dobového pojmu, tedy označení moravskoostravská operace. V roce 1945 se město, které bylo fakticky teprve dodatečně označeno za hlavní cíl sovětského úsilí, nazývalo Moravská Ostrava; k jejímu přejmenování na Ostravu došlo o rok později.¹

Odbornou pozornost bitvě o Moravskou Ostravu, respektive její první fázi, lze datovat do šedesátých let. S ohledem na panující režim je nutno k této

¹ Změna názvu byla zavedena výnosem ministerstva vnitra ze dne 28. června 1946. Jiřík, Karel: *Správní a územní vývoj města Ostravy*. In: Ostrava 13. Ostrava 1985, s. 81.

produkcí přistupovat kriticky, přesto ji není možno odepsat zcela, už z důvodu, že její autoři čerpali ze sovětských archivních zdrojů.² Naproti tomu z polistopadového období existuje fakticky jen jediná relevantní publikace, a to syntéza z roku 2009. V jejím případě je třeba vyzvednout skutečnost, že výklad o bitvě zasazuje do širších operačních souvislostí druhé světové války.³

Přestože bitva o Moravskou Ostravu probíhala na polském území, přestože se jí zúčastnila německá a sovětská vojska, odborný zájem náleží takřka výhradně české historiografii. Jedinou výjimkou na německé straně je práce Josefa Ossadnika.⁴ Z ruskojazyčné produkce je nutno upozornit na paměti, které pocházejí z pera dvou sovětských velitelů. Jimi jsou Kirill Semjonovič Moskalenko, velitel 38. armády, a Andrej Antonovič Grečko, který velel 1. gardové armádě. Jejich vzpomínky jsou obě přístupné i v českém překladu.⁵

Výše uvedené tituly nicméně nemají zastrít, že studie je založena přednostně na německých archivních pramenech, konkrétně písemnostech armádní skupiny „Heinrici“, respektive skupiny armád „Střed“ („Mitte“). Tento materiál je v současnosti uložen ve vojenském oddělení německého Spolkového archivu (Bundesarchiv-Militärarchiv; BA-MA), které se nachází ve Freiburgu (im Breisgau). Archivní fond 1. tankové armády (RH 24-1; Reichsheer-Heer) je sice pro rok 1945 prázdný, avšak zprávy, které velitelství armády zasílalo nadřízeným složkám, jsou zachovány, respektive obsaženy v jejich hlášeních. Jedná se o archiválie z provenience vrchního velení pozemního vojska (Oberkommando des Heeres; OKH),⁶ skupiny armád

² ŠÁDA, Miroslav – KRÁTKÝ, Karel – BERÁNEK, Jan: *Za svobodu Československa*. Svazek druhý. *Brána svobody*. Praha 1961, s. 505–587; TVARŮŽEK, Břetislav a kol.: *Osvobození Československa Rudou armádou 1944–1945*. Svazek 2. Praha 1965, s. 502–591; Týž: *Operační cíl Ostrava*. Ostrava 1973, s. 58n; *Vojenské dějiny Československa*. 4. díl (1939–1945). Praha 1988, s. 325–412.

³ HRBEK, Jaroslav – SMETANA, Vít a kol.: *Draze zaplacená svoboda. Československo 1944–1945*. Sv. 2. Praha 2009, s. 151n.

⁴ OSSADNIK, Josef: *Land zwischen den Mächten. Das ehemalige Österreichisch-Schlesien („West-schlesien“) 1740–1945 und die Schlacht von Mährisch-Ostrau vom 16. 3. bis 7. 5. 1945*. Bissendorf 2003, s. 59n.

⁵ GREČKO, Andrej Antonovič: *Přes Karpaty*. Praha 1974, s. 425–448; MOSKALENKO, Kirill Semjonovič: *Na jihozápadním směru. Vzpomínky velitele armády*. Kniha 2. 1943–1945. Praha 1977, s. 496n; *Ostravská operace. Z pamětí maršála Jeremenka*. Ostrava 1970, s. 7n.

⁶ BA-MA, RH 2-OST – Štábní mapy vrchního velení pozemního vojska (březen až duben 1945).

„Střed“⁷ a vzdušné flotily 6.⁸ Tyto informace jsou dodatečně doplněny o materiál, který je zpřístupněn formou edic.⁹

Text je rozčleněn, vyjma úvodu a závěru, do čtyř kapitol. První pojednává o operačních záměrech obou zúčastněných stran, tedy německé branné moci a Rudé armády, druhá o bojové sestavě, přičemž je doplňuje o poznání početních stavů; další dvě kapitoly pojednávají přímo o vlastním průběhu bitvy o Moravskou Ostravu.

2 Operační plány bojujících stran

Zhruba od poloviny února 1945, kdy již sovětská vojska stála na březích Odry, realizovalo sovětské vojenské velení postupně několik ofenzív. K nim patřila operace východopomořanská, dolno- a hornoslezská a moravsko-ostravská. Jejich cílem bylo jednak zajistit územní zisk, který Rudá armáda dosáhla v průběhu ledna a na počátku února 1945, především na obou svých křídlech hlavního strategického směru, tj. na Berlín, jednak pokračovat v ničení německých sil.¹⁰ Tím měly být vytvořeny podmínky k zahájení finálního útoku na německé hlavní město; uvedené operace v této perspektivě tak měly v zásadě jen podmíněný význam, a to s ohledem na míru, s jakou byly operačně svázány s připravovanou berlínskou operací.

Plán moravskoostravské operace zpracovalo velení 4. ukrajinského frontu ještě v době, kdy dokončovalo operaci západokarpatskou (12. leden až 18. únor 1945). Její návrh předložil 4. ukrajinský front Hlavnímu stanu vrchního velení ozbrojených sil SSSR, tzv. Stavce, 13. února 1945, a o čtyři dny později byl schválen s tím, že operace má být zahájena 10. března 1945. Cílem operace bylo vést útok silami 38. a 1. gardové armády ve všeobecném směru, který určovala spojnice měst Fryštát (dnes součást Karviné), Velký Frýdek (dnes Frýdek-Místek) a Olomouc, přičemž frontová linie měla být

⁷ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „A“ (1. 11. 1944–7. 4. 1945); BA-MA, RH 19-VI/21 – Ranní a denní hlášení skupiny armád „Střed“ (22. 3.–7. 4. 1945).

⁸ BA-MA, Reichsheer-Luftwaffe (RL) 6-7/31 – Zápisy k válečnému deníku vzdušné flotily 6 (24. 1. 1945–7. 5. 1945).

⁹ FÖRSTER, Gerhard – LAKOWSKI, Richard: 1945. *Das Jahr der endgültigen Niederlage der faschistischen Wehrmacht*. Berlin 1985, s. 206–217; *Kriegstagebuch des Oberkommando der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab)*. Band 4. Zweiter Halbband. 1. Januar 1944–22. Mai 1945. Frankfurt am Main 1961, s. 1161–1194.

¹⁰ *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*. Band 10. Erster Halbband. München 2008, s. 531–587; *Dějiny druhé světové války 1939–1945*. Sv. 10. Praha 1981, s. 70–87; MAGENHEIMER, Heinz: *Abwehrschlacht an der Weichsel 1945. Vorbereitung, Ablauf, Erfahrungen*. Freiburg im Breisgau 1976, s. 90–119.

posunuta asi 130 km západním směrem. Ze svých pozic, které se nacházely v linii měst Žory, Strumień a Żywiec, měly oba svazy dosáhnout nového postavení na čáře Horní Benešov, Olomouc a Hulín, a přitom měly rozdrtit armádní skupinu „Heinrici“. Termín dosažení nové linie byl stanoven na patnáctý den od zahájení útoku.¹¹

Zanedlouho poté, 23. února 1945, byl plán operace detailněji rozpracován směrnicí arm. gen. Ivana Jefimoviče Petrova, velitele 4. ukrajinského frontu. Hlavní tíha úderu měla spočívat na 38. armádě, která dostala za úkol pronikat ve dvou uskupeních jihozápadním směrem. První uskupení, v síle šesti střeleckých divízií a tří střeleckých brigád, mělo útočit směrem na západ, během prvního dne překročit řeku Olzu (Olši) a proniknout na linii Německá (dnes Dolní) Lutyně, Dětmárovice a Sovinec (dnes součást Karviné). Odtud mělo rozvíjet útok ve směru na Bohumín, stočit svůj postup jižním směrem na Petřkovice a obchvatný manévr kolem Moravské Ostravy dokončit dosažením řeky Opavy. Naproti tomu většina sil 38. armády měla zasazovat úder od dnešní Karviné ve směru na Vítkovice, Novou Bělou a Paskov. Tímto mělo být dosaženo obklíčení Moravské Ostravy. Vedlejší úder v operaci měla pak zasazovat 1. gardová armáda, jejímž úkolem bylo aktivní bojovou činností poutat německé síly a zabránit jejich přesunu na hlavní směr. Harmonogram byl stanoven tak, že do večera čtvrtého dne měla stát její vojska na linii Vítkov, Odry a Suchdol nad Odrou.¹²

Důvodů, proč sovětské velení rozhodlo o tom, že povede útoky uvedenými směry, bylo několik. Kromě zjevného úsilí dosáhnout obklíčení Moravské Ostravy je nutno upozornit na geografický charakter terénu. O něm by bylo možno se dlouze rozepisovat, ale z celé řady faktorů lze upozornit především na jediný, tak jak to již učinil K. S. Moskalenko ve svých vzpomínkách.¹³ A tím byla hustá říční síť a směr toků řek, které byly v zásadě v kolmém směru na zamýšlený postup Rudé armády, zejm. se to týká Odry, Olzy, Opavy a Ostravy; tím, že bylo příkázáno, aby vojska 4. ukrajinského frontu dosáhla Moravské Ostravy od jihu, mělo být zajištěno, že se jádro jejich sil vyhne místům s nejvyšším průtokem vody, zejm. od soutoku Odry a Olzy.

Patnáctého dne, jak bylo stanoveno v původním návrhu, měla pak vojska 4. ukrajinského frontu dosáhnout linie mezi Horním Benešovem a Hulínem, a odtud postupovat dále na západ. Přitom 38. armáda měla útočit ve směru

¹¹ *Dějiny druhé světové války*. Sv. 10, s. 150; HRBEK, J. – SMETANA, V.: *c. d.*, s. 152; TVARŮŽEK, B.: *c. d.*, s. 59. Ve své dřívější práci B. Tvarůžek tvrdí, že termín dosažení této linie byl stanoven na osmý den operace. *Týž a kol.: c. d.*, s. 49.

¹² MOSKALENKO, K. S.: *c. d.*, s. 501–502; TVARŮŽEK, B. a kol.: *c. d.*, s. 51.

¹³ MOSKALENKO, K. S.: *c. d.*, s. 496.

na Hradec Králové a 1. gardová armáda na Pardubice. Po dobytí obou východočeských metropolí měl být postup 4. ukrajinského frontu ukončen dosažením Vltavy a prostoru Prahy, které bylo stanoveny na 20. dubna 1945.¹⁴

Pro úplnost je nutno dodat, že pomocný úder náležel 18. armádě, poslednímu pozemnímu svazu 4. ukrajinského frontu, který se na jaře 1945 nacházel na území Slovenska v prostoru severně od Nízkých Tater. Její vojska obdržela za úkol vázat německé síly, a to tak, aby odtud nemohly být uvolněny pro posílení moravskoostravského bojiště. Přitom měla postupovat po dvou liniích. První představovalo údolí Oravy, druhé pak údolí Váhu. Po dosažení prostoru Ružomberku se obě uskupení měla spojit a rozvíjet útočnou činnost ve směru na Žilinu a v konečné fázi na Kroměříž.¹⁵ To znamenalo urazit rovněž asi 130 km.

V prostoru zamýšlené sovětské ofenzivy se nacházela armádní skupina „Heinrici“, která nesla jméno svého velitele, genplk. Gottharda Heinriciho. Byť jeho vojenská kariéra byla spíše typická než výjimečná,¹⁶ dokázal se prosadit jako jeden z nejlepších velitelů defenzivních bojů;¹⁷ potvrzením této skutečnosti bylo jeho pozdější převelení na berlínské bojiště. I tato skutečnost se zřejmě promítla do toho, že sovětský postup byl od svého počátku pomalý.

Rozhodující význam pro vedení obranných bojů má schopnost včas a správně odhadnout záměry protivníka. V tomto směru je potřeba zdůraznit, že sovětské přípravy neunikly pozornosti německých zpravodajců. Zmínky o tom, že do prostoru města Strumień jsou přisouvány posily, se objevují v německých písemnostech 2. března 1945.¹⁸ O dalších sovětských pohybech pocházejí zmínky ze dnů 5., 7. a 8. března 1945.¹⁹ Den před zahájením sovětské ofenzivy, 9. března 1945, bylo německé velení přesvědčeno, že válečné přípravy Rudé armády byly zakončeny.²⁰ Rozhodující přitom bylo, že jak velitel armádní skupiny genplk. G. Heinrici, tak genplk. Ferdinand Schör-

¹⁴ TVARŮŽEK, B.: *c. d.*, s. 59–61.

¹⁵ Tamtéž, s. 59.

¹⁶ BA-MA, PERS 6/30 – Personální spisy Gottharda Heinriciho.

¹⁷ Viz např.: HEINRICI, Gotthard – HAUCK, Wilhelm: *Zrození bitvy*. Brno 1997, s. 39–40.

¹⁸ „Die Umgruppierungen in den Räumen Bielitz – Schwarzwasser [...] halten an.“ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 2. 3. 1945.

¹⁹ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 5. 3. 1945, 7. 3. 1945, 8. 3. 1945.

²⁰ „Im Raum Bielitz–Schwarzwasser scheint die Angriffsvorbereitung des Feindes abgeschlossen zu sein.“ BA-MA, RL 7-6/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 9. 3. 1945.

ner, velitel skupiny armád „Střed“, správně rozpoznali, že úder bude směřovat do prostoru města Strumień a bude zasazován značnou silou.²¹

Dny před spuštěním sovětské ofenzívy proto Němci využili k tomu, aby zahájili přesun posil do prostoru zamýšleného sovětského úderu. Jednalo se o XXIV. tankový sbor gen. tankových vojsk Walthera Nehringa a jeho dva svazky, 8. tankovou a 16. tankovou divizi. Ty se původně nacházely v Dolním Slezsku a do prostoru Moravské Ostravy proto dorazily až ve dnech 10. a 12. března 1945.²²

Odhady německého velení potvrdili vojenští zpravodajci, kteří 9. března 1945 večer hlásili, že vojenské přípravy Rudé armády jsou dokončeny a že útok má být spuštěn každým okamžikem.²³ Zanedlouho zpravodajci obdrželi informaci o momentu jeho zahájení. Lze-li se spolehnout na sovětské zdroje, tato informace, společně s nařízením vyklidit přední pozice, dorazila k německým vojskům téhož dne kolem půlnoci.²⁴

Německé velení v této fázi války vedlo převážně defenzivní boje, to však neznamená, že by se vzdávalo iniciativy, byť dílčí. V této souvislosti je nutno upozornit na dosud neznámá fakta, především na skutečnost, že krátce před zahájením sovětské ofenzívy připravila armádní skupina „Heinrici“ vlastní operaci, která obdržela krycí název „Gazela“ („Gazelle“). Její plán byl schválen 6. března 1945 a provedena byla o dva dny později. Její cíle i stanovený rozsah nicméně svědčily o omezených možnostech německého vojska. Celkem devět praporů pěchoty a dvě brigády samohybných děl, jejichž úder nemohl být kvůli nedostatku munice podpořen dělostřeleckou přípravou, mělo postupovat v linii obcí Ponięcice, Łany, Roszowicki Las a dosáhnout řeky Odry, tedy postoupit asi o 12 km.²⁵ Je tedy vidět, že oproti těm sovětským byly německé záměry v zásadě jednak nepatrné, jednak zaměřeny nejvýše na získání výhodnější obranné linie.

²¹ „Mit baldigem Beginn feindl. Angriffsführung hier [tj. v prostoru měst Bielsko a Strumień], [...] ist zu rechnen.“ BA-MA, RL 7-6/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 9. 3. 1945.

²² BA-MA, RH 2-OST/6530 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav k 10. 3. 1945 večer; BA-MA, RH 2-OST/6531 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav k 11. 3. 1945 večer.

²³ „Hierzu sind rechtzeitig erkannte angriffslohnende Feindbereitstellungen möglichst kurz zu Antreten zum Angriff im einmaligen Zusammengefaßten Angriffsschlag zu bekämpfen.“ BA-MA, RL 7-6/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 9. 3. 1945.

²⁴ GREČKO, A. A.: *c. d.*, s. 434.

²⁵ BA-MA, RL 7-6/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 6. 3. 1945.

3 Bojová sestava

Armádní skupina „Heinrici“ byla společně se 17. a 4. tankovou armádou součástí skupiny armád „Střed“. V okamžiku zahájení bitvy o Moravskou Ostravu podléhalo genplk. G. Heinricimu 16 divizí, které byly rozděleny mezi pět sborů.²⁶ Levé křídlo jeho armádní skupiny tvořila bojová skupina „Slezsko“ (Kampfgruppe „Schlesien“), respektive LVI. tankový sbor, jak byl svazek zanedlouho přeznačen. Jemu svěřený úsek fronty v délce 75 km se rozkládal od pravého břehu Kladské Nisy přes Opolí a podél Odry k obci Mechnica. Jeho pravým sousedem byl XI. armádní sbor (XI. Armeekorps), jehož operační prostor měl šířku asi 50 km. Navazoval na pozice bojové skupiny, přičemž jižně od Kozlí (Kozle) a severně od Ratiboře (Racibórz), kde se nacházelo sovětské předmostí, se jeho pásmo odpoutávalo od Odry. Jeho pozice se dále rozkládala asi 15 km na východ až po prostor obce Gaszowice, tedy asi 25 km západně od Žor.²⁷ V jejich sestavě se nacházelo celkem sedm divizí, avšak ani jeden z obou sborů nebyl vtažen do přímých bojů první fáze bitvy o Moravskou Ostravu.

Hlavní tíha sovětského úderu totiž dopadla na pozice LIX. armádního sboru (LIX. Armeekorps). Ty se táhly na východ od Gaszowic přes Žory, kde se frontová linie stáčela jižním směrem až po pás rybníků podél řeky Hownica u stejnojmenné obce, tedy v délce asi 55 km. Jemu velel genpor. Ernst Sieler, jehož štáb sídlil ve Stonavě. LIX. armádnímu sboru podléhaly čtyři divize. Na levém křídle na široké frontě, která vedla přes Rybník a Žory po Baranowice, se rozkládala 68. pěší divize (68. Infanterie-Division) genpor. Paula Scheuerpfluga. Její hlavní bojovou sílu tvořily granátnické pluky 169, 188 a 196, každý o dvou praporech, divizní prapor fyzilírů 68, dělostřelecký pluk 168 o čtyřech oddílech, oddíl stíhačů tanků 168, ženijní prapor 168 a další divizní jednotky. Ke dni 10. března 1945 byl jeden její granátnický pluk vyčleněn a nahrazen plukem 4. horské divize o třech praporech. To znamenalo, že divize disponovala celkem sedmi pěšími prapory.²⁸ Termín „fyzilír“

²⁶ BA-MA, RH 2-OST/2529 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 10. 3. 1945 večer; Detailnější informace stran organizace armádní skupiny „Heinrici“ jsou k dispozici na webových stránkách portálu „Germand Docs in Russia“: <http://wwii.germandocsinrussia.org/de/nodes/6247-findbuch-12470-heeresgruppe-don-s-d-2-aufstellung-nordukraine-mitte-2-aufstellung-1943-1945> [cit. 30. 6. 2019].

²⁷ BA-MA, RH 2-OST/2529 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 10. 3. 1945 večer.

²⁸ HAUPT, Werner: *Die deutschen Infanterie Divisionen. Aufstellungsjahre 1939–1945*. Eggolsheim, b.d., s. 99–100, s. 102; TESSIN, Georg: *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. Fünfter Band. Die Landstreitkräfte 31–70*. Osnaabrück 1977, s. 278–280.

v názvu jednoho z praporů byl zaveden z ryze propagandistických, případně motivačních důvodů, jednalo se nicméně o jednotku průzkumu.

Úsek fronty na jih od 68. pěší divize po prostor Pawłowic byl svěřen 75. pěší divizi (75. Infanterie-Division) genmjr. Karla Arninga. Ta se skládala především z granátnických pluků 172 a 222, každý měl přitom dva prapory, pluku fyzilírů 202, rovněž o dvou praporech, divizního praporu fyzilírů 75, dělostřeleckého pluku 175 o čtyřech oddílech, oddílu stíhačů tanků 175 a ženijního praporu 175. V rámci přípravy na odražení sovětské ofenzívy byla divize posílena granátnickým plukem sousední 68. pěší divize. Přeznačení jednoho granátnického pluku na pluk fyzilírů bylo v tomto případě pouze čestnou připomínkou tradice, přičemž v tomto jediném případě označovalo pěchotu; divize tedy měla celkem osm pěších praporů.²⁹

Mezi Golasowicemi a prostorem východně od Rychuřdu se nacházelo operační pásmo 253. pěší divize (253. Infanterie-Division), které velel genpor. Carl Becker. Její hlavní sílu tvořily granátnické pluky 453, 464 a 473, každý o dvou praporech, divizní prapor fyzilírů 253, dělostřelecký pluk 253 o čtyřech oddílech, oddíl stíhačů tanků 253 a ženijní prapor 253. Jeden její granátnický pluk však byl z její sestavy vyčleněn a umístěn v týlu za frontou, první linii tedy bránily čtyři prapory pěchoty.³⁰

Levé křídlo sboru tvořila 544. divize lidových granátníků (544. Volksgrenadier-Division) genpor. Wernera Ehriga. Přes vzosné označení divize se jednalo o pěší svazek.³¹ Úsek její fronty tvořil nevelký výběžek, který se rozkládal mezi prostorem Rychuřdu a obce Iłownica, a směřoval na sever. Jejími hlavními součástmi byly granátnické pluky 1082, 1083 a 1084 s celkem šesti prapory, rota fyzilírů 544, dělostřelecký pluk 1544 o čtyřech oddílech a oddíl stíhačů tanků 1544.³²

²⁹ HAUPT, W.: c. d., s. 102; TESSIN, G.: *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*. Sechster Band. *Die Landstreitkräfte 71–130*. Osnabrück 1979, s. 24–25.

³⁰ HAUPT, W.: c. d., s. 130–131; TESSIN, G.: *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*. Achter Band. *Die Landstreitkräfte 201–280*. Osnabrück 1979, s. 223–224. Srov.: MOSKALENKO, K. S.: c. d., s. 500.

³¹ HAUPT, W.: c. d., s. 99–100; SAWICKY, Tadeusz: *Niemieckie wojska lądowe na froncie wschodnim. Czerwiec 1944–maj 1945 (struktura)*. Warszawa 1987, s. 60–63; SCHERZER, Veit: *Formationgeschichte des Heeres und des Ersatzheeres 1939 bis 1945*. Teilband 1A. Ranis – Jena 2007, s. 330–335.

³² HAUPT, W.: c. d., s. 102; TESSIN, G.: *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*. Elfter Band. *Die Landstreitkräfte 501–630*. Osnabrück 1980, s. 120.

V úseku LIX. armádního sboru, byť přímo v podřízenosti armádní skupiny „Heinrici“,³³ byl nadto dislokován oddíl stíhačů tanků pozemního vojska 744, protiletadlový útočný pluk 2 a ještě jeden svazek stíhačů tanků, který je obtížně identifikovat, ale který s největší pravděpodobností do bojů nezasáhl.³⁴

Mimo těchto čtyř divizí se k Moravské Ostravě, jak bylo uvedeno výše, přesunovala 16. tanková divize (16. Panzer-Division). V den zahájení bitvy o Moravskou Ostravu se nacházela v prostoru Gorzyc, asi 10 km severně od Bohumína.³⁵ Divizi velel genmjr. Dietrich von Müller, který měl k dispozici tankový pluk 2 o dvou tankových oddílech (praporech), které však měly dohromady jen pět rot místo osmi, motorizovaný pluk 64 a pluk tankových granátníků Jüteborg, každý o dvou praporech, pluk motorizovaného dělostřelectva 16 o třech oddílech, každý přítom o třech bateriích. Součástmi divize byly kromě divizních jednotek obrněný průzkumný oddíl 16, oddíl stíhačů tanků 16, protiletadlový oddíl pozemního vojska 274 a obrněný ženíjní prapor 16.³⁶

Oproti tomu 8. tanková divize (8. Panzer-Division), která se rovněž nacházela na přesunu k Moravské Ostravě, dosáhla v den zahájení sovětské ofenzivy prostoru severozápadně od města Jelenia Góra. Divizi velel genmjr. Heinrich-Georg Hax. Její hlavní bojovou sílu představoval tankový pluk 10, který měl dva tankové oddíly, dva pluky tankových granátníků 28 a 98, každý o dvou praporech, obrněný průzkumný oddíl 8, obrněný dělostřelecký pluk 80, který tvořily tři oddíly, oddíl stíhačů tanků 43 a motorizovaný oddíl protiletadlového dělostřelectva 286 o čtyřech bateriích.³⁷

Posledně dvě uvedené divize podléhaly gen. W. Nehringovi, veliteli XXIV. tankového sboru; samotné velitelství sboru však na moravskoostravské bojiště dorazilo až 12. března 1945, třetí den bitvy, a usídlilo se v Dětmarovicích. Vyjma štábních jednotek se v jeho podřízenosti nacházel ještě sborový

³³ <http://wwii.germandocsinrussia.org/de/nodes/6247-findbuch-12470-heeresgruppe-don-s-d-2-aufstellung-nordukraine-mitte-2-aufstellung-1943-1945> [cit. 30. 6. 2019].

³⁴ Zřejmě se jedná o oddíl stíhačů tanků 3, který se skládal ze tří stíhacích skupin. TESSIN, G.: *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*. Zweiter Band. *Die Landstreitkräfte 1–5*. Osnabrück 1973, s. 176.

³⁵ BA-MA, RH 2-OST/2529 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav k 10. 3. 1945 večer.

³⁶ BA-MA, RH 2/1120b – 16. Panzer-Division (neu); BA-MA, RH 10/153 – 16. tanková divize (6. 3. 1945); TESSIN, G.: *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*. Vierter Band. *Die Landstreitkräfte 15–30*. Osnabrück 1976, s. 35–37.

³⁷ TESSIN, G.: *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*. Dritter Band. *Die Landstreitkräfte 6–14*. Osnabrück 1974, s. 99–100.

pluk obrněných fyzilírů 79 o dvou praporech.³⁸ Poté, co všechny součásti XXIV. tankového sboru dorazily k Moravské Ostravě, vytvořily tzv. bojovou skupinu „Nehring“ (Kampfgruppe „Nehring“).³⁹ Její samotné bojové nasazení, jak bude dále uvedeno, bylo přitom poněkud neobvyklé, neboť skupina nedisponovala vlastním úsekem fronty, nýbrž se o něj dělila s LIX. armádním sborem. Tato skutečnost znamená, že bojová činnost obou sborů musela být koordinována vyšším stupněm velení, tedy přímo genplk. G. Heinricim.

Dalším sborem, jehož pásmo prořal sovětský úder, byl XXXXIX. horský sbor (XXXXIX. Gebirgskorps) gen. horského vojska Karla von Le Suire; ten si zřídil své velitelství v obci Zwardoń na dnešních polsko-slovenských hranicích. Úsek sboru se v délce asi 170 km táhl od míst styku s LIX. armádním sborem přes Żywiec a prostor obce Jabłonka k Nízkým Tatrám. Do vlastní bitvy bylo vtaženo jen jeho levé křídlo, zatímco větší část jeho operačního prostoru o třech divizích čelila 18. armádě, která zasazovala pomocný úder.

Toto levé křídlo tvořila 3. horská divize (3. Gebirgs-Division), jejíž úsek se rozprostíral v šířce asi 22 km od řeky Iłownica po obec Szczyrk, která se nachází necelých 20 km jihovýchodně od města Skoczów; značné rozpětí jejího úseku bylo dáno tím, že polovina frontového pásma divize, která se nacházela ve Slezských Beskydech, byla s ohledem na horský charakter terénu bráněna jen nesouvisle. Divizi velel genpor. Paul Klatt a v její sestavě se nacházely zejména pluky horských myslivců 138 a 144, každý o třech praporech, průzkumný oddíl 83, horský dělostřelecký pluk 112 o třech oddílech, oddíl stíhačů tanků 95 a horský ženijní prapor 83.⁴⁰

Poznání početní síly armádní skupiny „Heinrici“ je vzhledem k absenci podkladů možné provést pouze kvalifikovaným odhadem. Pokud se zanedbají počty štábů sborů a svazky, které podléhaly velení týlového prostoru, a pokud se přijme za výchozí fakt, že se německé jednotky v průměru nacházely na dvoutřetinovém stavu,⁴¹ lze její sílu v úseku, kam 10. března 1945 dopadl sovětský úder, odhadnout na necelých 70 000 mužů.⁴²

³⁸ BA-MA, RH 2-OST/6533 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 12. 3. 1945 večer; TESSIN, G.: *Verbände und Truppen*, Bd. 6, s. 49.

³⁹ *Kriegstagebuch des OKW*, Bd. 4/2, s. 1173.

⁴⁰ LUCAS, James: *Hitlerovy horské jednotky*. Praha 2001, s. 209; TESSIN, G.: *Verbände und Truppen*, Bd. 2, s. 169–170.

⁴¹ BA-MA, RH 10/145 – 19. tanková divize (1. 4. 1945); BA-MA, RH 10/154 – 17. tanková divize (1. 3. 1945, 1. 4. 1945); BA-MA, RH 10/156 – 19. tanková divize (1. 2. 1945, 1. 3. 1945).

⁴² Tabulkové stavy divizí byly následující. Pěší divize (tzv. typu 45) měla necelých 12 000 mužů, lidových granátníků kolem 14 000 a horská divize mezi 13 050 a 14 100. MÜLLER-HILLEBRAND, Burkhard: *Das Heer 1933–1945*. Band 3. *Die Blitzfeldzüge 1939–1941. Der Zweifrontenkrieg*. Darmstadt 1969, s. 227; THOMAS, Nigel: *Německá armáda za druhé světové*

Přesnější údaje jsou k dispozici pro počty obrněné techniky. Existuje totiž soupis tanků a samohybných děl skupiny armád „Střed“, který zachycuje situaci ke dni 5. března 1945. Je tudíž možno uvést, že v místech sovětského útoku měli Němci 89 strojů; kromě 24 tanků, z nichž bylo 13 typu IV (Panzer IV) a 11 „Panterů“ (Panzer V), se jednalo o 24 útočných děl III (Sturmgeschütz III), 37 „Hetzerů“ (Jagdpanzer 38) a čtyři útočná děla typu IV (Sturmgeschütz IV). Po příjezdu 8. tankové divize se celkové počty navýšily o 19 tanků, z nichž bylo deset typu IV, devět „Panterů“ a čtyři stíhače tanků „Hetzer“;⁴³ celkem tedy na 112 strojů.

Letecká válka sice není předmětem studie, pro úplnost se však uvádí, že podporu ze vzduchu zajišťovala armádní skupině „Heinrici“ vzdušná flotila 6, konkrétně její VIII. letecký sbor (VIII. Fliegerkorps) gen. letectva Hanse Seidemanna. Přítomnost VIII. leteckého sboru má i svůj symbolický rozměr, neboť se jednalo o útvar, který byl zformován ve slezském Opolí. Z jeho sestavy byla obranou moravskoostravského prostoru pověřena 3. letecká divize (3. Flieger-Division) genmjr. Sigismunda von Falkensteina, kterou tvořily dvě průzkumné skupiny (3, 15), jedna stíhací eskadra (6) a tři bitevní eskadry (2, 4, 77); v její sestavě bylo později, k 1. dubnu 1945, 204 letounů.⁴⁴

Německou protivzdušnou obranu zajišťoval I. protiletadlový sbor (I. Flakkorps), respektive jeho 11. protiletadlová divize.⁴⁵

Na sovětské straně disponoval 4. ukrajinský front arm. gen. I. J. Petrova třemi pozemními a jednou leteckou armádou a 126. lehkým horským střeleckým sborem, který tvořil jeho zálohu.

Pravé křídlo frontu představovala 38. armáda, jíž velel genplk. K. S. Moskalenko a jejíž frontový úsek se rozkládal na jih od města Žory po Vislu u města Strumień, přičemž disponovala pěti sbory; těmi byly od severu na jih 101. střelecký sbor, který tvořila přinejmenším 70. gardová střelecká a 183.

války. Brno 2007, s. 10, 168–169; ROSADO, Jorge – BISHOP, Chris: *Tankové divize německé armády 1939–1945. Identifikační příručka*. Praha 2006, s. 8–9. Pro tankové divize jsou k dispozici přesnější údaje. Osmá tanková divize měla k 1. 3. 1945 14 575 mužů, 16. tanková pak k 1. 4. 1945 11 457. BA-MA, RH 10/147 – 8. tanková divize (1. 3. 1945); BA-MA, RH 10/156 – 16. tanková divize (1. 4. 1945).

⁴³ <http://wwii.germandocsinrussia.org/de/nodes/6247-findbuch-12470-heeresgruppe-don-s-d-2-aufstellung-nordukraine-mitte-2-aufstellung-1943-1945> [cit. 30. 6. 2019].

⁴⁴ BA-MA, RL 7-6/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 10. 3. 1945; TESSIN, G.: *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. Vierzehnter Band. Die Landstreitkräfte: Namensverbände/Die Luftstreitkräfte (Fliegende Verbände)/Flakeinsatz im Reich 1943–1945*. Osnabrück 1980, 376–179; <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Personenregister/S/SeidemannH.htm> [cit. 23. 8. 2019].

⁴⁵ PLAVEC, Michal: *Letecká válka nad Opavskem*. In: ŠVÁBENICKÝ, František a kol.: *Troppau 1945. Opava v roce nula*. Opava 2017, s. 143–145.

střelecká divize; 127. lehký horský střelecký sbor, jemuž podléhala 3. horská střelecká, 69. horská střelecká a 70. horská střelecká brigáda; a 67. střelecký sbor a jeho 340. střelecká a 129. gardová střelecká divize. Ve druhém sledu byl zasazen 52. střelecký sbor, v jehož sestavě němečtí zpravodajci identifikovali 140. střeleckou, 211. střeleckou a 305. střeleckou divizi. Dislokaci posledního svazku, 95. střeleckého sboru, který tvořila 2. gardová vzdušná výsadková a 351. střelecká divize, nelze s jistotou určit, je však pravděpodobné, že se nacházel v prostoru města Žory. Nejistota je rovněž dislokace 5. mechanizovaného sboru, který tvořil zálohu armády.⁴⁶

Mezi městem Strumień a dnešní polsko-slovenskou hranicí v prostoru Oravských Beskyd se nacházela 1. gardová armáda genplk. A. A. Grečka. Postavení jejich tří sborů bylo zřejmě následující. Na jejím pravém křídle se nacházel 107. střelecký sbor, který tvořila 305. střelecká a 167. střelecká divize, případně též 129. gardová střelecká a 161. střelecká divize a 713. průlomová brigáda. Ve středu sestavy jižně od pásma rybníků se nacházel 11. střelecký sbor s 276. střeleckou a 30. střeleckou divizí. Poslední svazek, 3. horský střelecký sbor, který tvořila 318. horská střelecká, 242. horská střelecká a 128. gardová horská střelecká divize, se nacházel na pravém křídle armády.⁴⁷

V záloze armády se v obci Ligota, zhruba 10 km od fronty, a to naproti postavení německé 3. horské divize, nacházela 1. československá samostatná tanková brigáda. Její umístění bylo zvoleno tak, aby mohla postupovat buď společně se 107. střeleckým sborem, který měl útočit na Těšín ze severu, anebo s 11. střeleckým sborem, který měl přes Skoczów dojít k Těšínu z jihu, respektive jihozápadu.⁴⁸

Vzdušnou podporu 4. ukrajinskému frontu zajišťovala 8. letecká armáda, již velel genpor. letectva Vasilij Nikolajevič Ždanov. Letecká armáda se skládala ze dvou leteckých sborů, 8. bitevního leteckého o 224. bitevní letecké a 227. bitevní letecké divizi, a 10. stíhacího leteckého sboru o 10. gardové letecké stíhací a 15. gardové letecké stíhací divizi.⁴⁹

V případě celkových sil 4. ukrajinského frontu jsou k dispozici údaje odborné literatury, která čerpala ze sovětských zdrojů. Podle nich měl celkem 240 000 mužů, 2900 děl a minometů, 184 tanků a samohybných děl, z nich 65 náleželo 1. československé samostatné tankové brigádě, a nakonec

⁴⁶ BA-MA, RH 2-OST/6561 – Mapa skupiny armád „Střed“, situace 24. 3. 1945 večer; ČEJKA, Eduard: *Ostravská operace – velitelé, svazy, svazky a útvary 4. ukrajinského frontu*. In: Ostrava 13. Ostrava 1985, s. 25–26.

⁴⁷ BA-MA, RH 2-OST/6561 – Mapa skupiny armád „Střed“, situace 24. 3. 1945 večer; ČEJKA, E.: *c. d.* s. 20.

⁴⁸ TVARŮŽEK, B. a kol.: *c. d.*, s. 60.

⁴⁹ ČEJKA, E.: *c. d.*, s. 29–30.

410 letounů.⁵⁰ Tato čísla však neříkají nic o tom, jaká byla síla svazků v místě hlavního průlomu. To je možné také pouze odhadovat. Za předpokladu, že stav naplněnosti sovětských divizí činil asi 50 % a s ohledem na skutečnost, že Rudá armáda disponovala v prostoru města Strumień 21 střeleckými divizemi a jednou průlomovou brigádou a v záloze jednou tankovou brigádou a jedním mechanizovaným a jedním lehkým horským sborem, mohlo se jednat asi o asi 110 000 příslušníků prvosledových a dalších necelých 35 000 příslušníků záložních svazků.⁵¹ Celkem se tedy jednalo o zhruba 145 000 mužů; s ohledem na limitované možnosti německého zpravodajství nelze předpokládat, že by odhalilo všechny sovětské svazky; uvedené množství tedy bude představovat minimální údaj. I tak se ale Rudé armádě podařilo v místě hlavního průlomu dosáhnout převahy v živé síle v poměru 2,1 ku 1.

4 Počátek sovětské ofenzívy (10. až 14. března 1945)

Krátce předtím, než Rudá armáda zahájila moravskoostravskou operaci, stáhlo velení armádní skupiny „Heinrici“ vojska 75. pěší a 253. pěší divize a 544. divize lidových granátníků na druhou linii a v přední ponechala jen jednotky bojového zajištění.⁵² K tomu došlo s největší pravděpodobností kolem 4.00 hodiny ranní (středoevropského času).⁵³ Zanedlouho poté, v 5.30 hodin, byla zahájena sovětská dělostřelecká příprava; ta byla, i podle hodnocení Němců, velmi intenzivní.⁵⁴ V 6.50 hodin pak vyrazila do útoku pěchota⁵⁵ za podpory tanků.⁵⁶

⁵⁰ TVARŮŽEK, B.: *c. d.*, s. 60, 62.

⁵¹ Podle záměru sovětského velení mělo být před operací dosaženo naplnění střeleckých divizí na minimálně 4500 až 5000 mužů. TVARŮŽEK, B.: *c. d.*, s. 96. Přitom 1. československá samostatná tanková brigáda měla k 15. 3. 1945 celkem 1489 příslušníků. BYSTRICKÝ, Jozef: *1. čs. armádní zbor v ZSSR a jeho účast na oslobozňování Slovenska 1944–1945*. Bratislava 2004, s. 324, dok. č. 72.

⁵² HRBEK, J. – SMETANA, V. a kol.: *c. d.*, s. 154.

⁵³ AHLFEN, Hans von: *Bitva o Slezsko 1944–1945*. Praha 2013, s. 210–215; MOSKALENKO, K. S.: *c. d.*, s. 507–509.

⁵⁴ Srovnej: BA-MA, RL 7-VI/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 10. 3. 1945.

⁵⁵ Údaje zahájení útoku se v literatuře liší. V případě nástupu pěchoty se uvádí časy 5.30 hodin, 6.50 hodin a 8.50 hodin. Příčinou je zřejmě rozdíl mezi středoevropským (berlínským) a moskevským časovým pásmem. HRBEK, J. – SMETANA, V. a kol., *c. d.*, s. 153; TVARŮŽEK, B. a kol.: *c. d.*, s. 58; Týž, *c. d.*, s. 80.

⁵⁶ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 10. 3. 1945. Oproti tomu československá historiografie argumentuje, že pro špatné počasí nebyly tanky nasazeny vůbec. TVARŮŽEK, B.: *c. d.*, s. 83.

Zahájení operace významným způsobem ovlivnilo počasí. V ranních a dopoledních hodinách totiž vydatně sněžilo. Jak vzpomínal velitel 38. armády, genplk. K. S. Moskalenko, „Zesílil vítr, obloha se pokryla hustými nízkými mraky, začal padat sníh, a nakonec nastala vánice. Viditelnost byla už jen 100–200 metrů. Mířidla, dalekohledy, periskopické dalekohledy – všechno bylo plné sněhu.“⁵⁷ Během dne se poněkud oteplilo a sníh vystřídal déšť. To ve svém důsledku situaci ještě zhoršilo, neboť terén rychle rozmokal, jednak tajícím sněhem, jednak dešťovými srážkami. Počasí tudíž zcela vyloučilo z boje letectvo, což bylo zvláště citelné, neboť v počtech strojů měla Rudá armáda asi dvojnásobnou převahu, a ztěžovalo přesun těžké vojenské techniky.⁵⁸

Úder 4. ukrajinského frontu dopadl na pozice všech čtyř divizí LIX. armádního sboru a do úseku 3. horské divize XXXIX. horského sboru. Svazkům 38. armády, které směřovaly na Moravskou Ostravu, se podařilo probít se německým obranným pásmem a získat několik kilometrů půdy. V úseku 68. pěší divize vytlačila vojska 4. ukrajinského frontu německé obránce, kteří byli nuceni ustoupit asi o tři kilometry na západ. Obdobně tomu bylo v prostoru, který bránila 75. pěší divize. Zde do rukou Rudé armády přitom padly obce Warszowice a Pawłowice, které se nacházejí asi 6 km, respektive 9 km jižně od Żor. V postavení 253. pěší divize pronikla sovětská vojska do hloubky asi 3 km, ovládla obec Jarząbkowice, ale zastavila se na východním okraji Golasovic.⁵⁹

Nejvíce území, a to až do hloubky 8 km, získala Rudá armáda v prostoru jižně od města Strumień, který bránila 544. divize lidových granátníků. Sem směřoval úder 1. gardové armády, která rozvíjela útok na Těšín. Během něj Sověti dobyli obce Zaborze a Czuchów, ale Drogomyśl, která se rozkládá asi 5 km na jih od města Strumień, se jim ovládnout nepodařilo. Němci tak i nadále disponovali předmostím na pravém břehu Visly, které pro ně mělo význam jako předsunutá obrana. Je nicméně nutno podotknout, že Sověty získané území se nacházelo v sevření z jedné strany Vislou a ze strany druhé pásmem rybníků a neumožňovalo další rozvíjení útoku. Na pravém křídle sestavy německých vojsk, v pásmu 3. horské divize, se 1. gardové armádě

⁵⁷ MOSKALENKO, K. S.: *c. d.*, s. 506.

⁵⁸ TVARŮŽEK, B.: *c. d.*, s. 80.

⁵⁹ BA-MA, RH 2-OST/6529 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 10. 3. 1945 večer; BA-MA, RL 7-VI/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 10. 3. 1945.

podarilo ovládnout nevelký prostor severně od silnice na Skoczów, kde přešla do jejich rukou obec Łazy.⁶⁰

Během prvního dne bitvy o Moravskou Ostravu se sovětským silám podařilo proniknout německými liniemi do hloubky, která v průměru nepřesahovala tři kilometry, a ovládnout šest nevelkých vesnic. Rozhodující nicméně byla skutečnost, že se jí nepodařilo prorazit obranou armádní skupiny „Heinrici“.⁶¹ Nepatrný zisk tak byl v příkrém kontrastu s rozsahem příprav i vůči očekávané hloubce průniku. Mezi příčiny sovětského neúspěchu z prvního dne patří absence momentu překvapení jako důsledek toho, že německé velení správně odhadlo sovětské záměry. Stažením se do týlu byly prvosledové jednotky ušetřeny větších škod, což znamenalo, že německá vojska nebyla dělostřeleckou palbou oslabena a mohla vést obranné boje fakticky od okamžiku, kdy sovětská pěchota vyrazila ke zteči. Z tohoto důvodu byly útoky na řadě míst, především pak na křídlech útoku, záhy odraženy.

První den bitvy o Moravskou Ostravu byl současně dobou, kdy německé velení provádělo změny v podřízenosti. Vyjma přesunu 8. tankové divize, která již dosáhla prostoru Baborówa, byl ze sestavy armádní skupiny „Heinrici“ vyčleněn LVI. tankový sbor včetně obou jeho divizí.⁶² Za tímto krokem se zřejmě skrývá záměr, aby se zkrácením levého křídla mohla vojska genplk. G. Heinriciho plně soustředit na bitvu o Moravskou Ostravu, zatímco jeho levý soused, 17. armáda gen. pěchoty Friedricha Schulzeho, mohla převzít větší část tíhy očekávaných bojů v prostoru města Grodków.

Zahájení bitvy o Moravskou Ostravu tak mohl genplk. G. Heinrici hodnotit uspokojivě, byl si však vědom, že se jedná teprve o začátek.⁶³ S ohledem na nevalný úspěch Rudé armády, byl připraven na to, že následujícího dne bude její ofenzíva rozvíjena.⁶⁴ Aby se této hrozbě postavil, rozhodl, že jemu podřízené sbory ještě během noci z 10. na 11. března 1945 přejdou do protitoku.⁶⁵ Nejúspěšněji si během nich počínala 3. horská divize XXXXIX.

⁶⁰ BA-MA, RH 2-OST/6529 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 10. 3. 1945 večer; TVARŮŽEK, B.: *c. d.*, s. 83.

⁶¹ „Die Angriffe wurden zum Teil abgewehrt, zum Teil in der Tiefe des HKF (Hauptkampflinie) aufgefangen.“ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 10. 3. 1945.

⁶² BA-MA, RH 2-OST/6529 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 10. 3. 1945 večer.

⁶³ Srovnej: MOSKALENKO, K. S.: *c. d.*, s. 507.

⁶⁴ „Bei H. Gr. Mitte ist mit starker Fortsetzung der heute nach starker Artl.-Vorbereitung ange-laufenen Angriffe im Raume Schwarzwasser zu rechnen.“ BA-MA, RL 7-VI/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 10. 3. 1945.

⁶⁵ MOSKALENKO, K. S.: *c. d.*, s. 509.

horského sboru, která v prostoru jihovýchodně od pásma rybníků vrátila frontovou linii na dřívější postavení a znovu ovládla Łazy.⁶⁶

Německý protiútok dočasně paralyzoval Rudou armádu, takže ta byla schopna pokračovat ve svém ofenzivním úsilí až druhého dne v odpoledních hodinách. Do útoku přešla po 35minutové dělostřelecké přípravě ve 14.35 hodin, a to na celém úseku fronty.⁶⁷ Nicméně ani poté, byť byly útoky podpořeny tanky,⁶⁸ se jí nepodařilo německou obranu prorazit. V úseku 75. pěší a 253. pěší divize vybojovala jen nevelké území o maximální hloubce asi jednoho kilometru. A v pásmu, které zastávala 544. divize lidových granátníků, byla dokonce nucena ustoupit. Koneckonců síla útoku, jak zaznamenali Němci, byla nižší než předchozího dne.⁶⁹ Jestliže první den sovětské ofenzívy přinesl jen nepatrný zisk, výsledek druhého dne byl pro 4. ukrajinský front ještě slabší, neboť z operačního hlediska zůstala válečná fronta nehnutě stát.⁷⁰

Až třetí den ofenzívy, 12. březen 1945, se patová situace částečně zvrátila. Vojska 4. ukrajinského frontu znovu přešla do prudkých útoků. Na levém břehu Visly se těžiště sovětského úsilí nacházelo v úseku 75. pěší divize, kde také Rudoarmějci dosáhli největšího úspěchu. Jejich úder přitom směřoval na severozápad v linii obcí Rychuľd, Golasowice, Ruptawiec a Dębina a podporovalo jej 50 až 60 tanků.⁷¹ Podařilo se jim probít se do hloubky asi 7,5 km, a to v šířce kolem 8 km, přičemž posunuli válečnou frontu až na severovýchodní okraj obce Ruptawa – a přiblížili se k českému území na asi 5 km. Dobyli přitom řadu obcí, mezi jinými Pniówek, všechny tři Bzie (Górne, Dolne, Zameckie) a Ruptawiec. Znamená to, že pronikly do míst dnešního předměstí Jastrzębie-Zdrój. Ustupovalo též pravé křídlo 75. pěší a levé křídlo 253. pěší divize. Nevelký kus území severovýchodně od obce Rychuľd při Visle ztratila i 544. divize lidových granátníků. Tu přitom téhož dne posílil jeden pluk 68. pěší divize. Naproti tomu útoky na pravém břehu Visly proti 3. horské divizi byly všechny odraženy.⁷²

V odpoledních a podvečerních hodinách přeložilo sovětské velení tíhu úderu na pravé křídlo průlomu. Zde se Rudé armádě podařilo postoupit

⁶⁶ BA-MA, RH 2-OST/6531 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 11. 3. 1945 večer; AHLFEN, H. von: *c. d.*, s. 210–215.

⁶⁷ TVARŮŽEK, B.: *c. d.*, s. 83.

⁶⁸ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 11. 3. 1945.

⁶⁹ BA-MA, RL 7-61/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 11. 3. 1945.

⁷⁰ BA-MA, RH 2-OST/6531 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 11. 3. 1945 večer.

⁷¹ BA-MA, RL 7-61/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 12. 3. 1945.

⁷² BA-MA, RH 2-OST/6533 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 12. 3. 1945 večer; BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 12. 3. 1945.

do prostoru obce Borynia, asi 5 km jihozápadně od Žor. Protiútok, který vedla 75. pěší divize, se pak protáhl do nočních hodin, aniž by vedl ke změně situace na bojišti.⁷³

Průnik sovětských vojsk, který svou hloubkou i šířkou významně změnil situaci na bojišti, však měl jen nevelkou šanci na další rozvíjení. Směřoval totiž do míst soustředění dvou tankových divizí; v prostoru obce Połomia, asi 5 km severozápadně od dnešního města Jastrzębie-Zdrój, byla dislokována 8. tanková divize, v prostoru Fryštátu pak 16. tanková divize.⁷⁴

Přesun 16. tankové a 8. tankové divize má kromě svého operačního rozměru rovněž aspekt geografický. Vždyť zatímco 9. března 1945 se obě divize včetně velitelství XXIV. tankového sboru nacházely v Dolním Slezsku, o tři dny později, 12. března 1945, již zaujaly pozice v týlu fronty u Moravské Ostřavy; to znamená, že oba svazky za tuto dobu urazily kolem 260 km.⁷⁵

Německé velení vyhodnotilo situaci, která panovala na bojišti ve večerních hodinách 12. března 1945, tak, že Sověti budou zamýšlet dosažený průnik dále rozvíjet. Z tohoto důvodu přešla následujícího dne armádní skupina „Heinrici“ do dalšího protiútku. Ten vedla 75. pěší divize, která zasazovala úder na severním křídle sovětského průniku, a 16. tanková divize, která se přesunula na frontu z části do prostoru obce Ruptawiec na jižní křídlo sovětského průniku, z části do prostoru obce Rychold při břehu Visly. Útok přitom měla rozvíjet z prvně uvedeného prostoru, a to směrem na sever do boku pronikajících vojsk. Z obou svazků byla nicméně úspěšnější 75. pěší divize, která zatlačila sovětská vojska do těsné blízkosti Pniówku, jen asi 2 km od místa, odkud 10. března 1945 vyšel útok Rudoarmějců.⁷⁶ Přestože německé velení při hodnocení výsledku protiútku vyzvedlo skutečnost, že se podařilo získat část území a oslabit Rudou armádou,⁷⁷ pro následující vývoj je rozhodující, že nedokázalo přimět 4. ukrajinský front, aby se vzdal iniciativy a aby ustoupil na výchozí pozice.

Dne 14. března 1945, po třech dnech soustředění v týlu fronty, rozhodlo německé velení zasadit do prostoru sovětského průniku rovněž 8. tankovou divizi, a přisunout další posily, a to konkrétně 4. horskou divizi, jež zauja-

⁷³ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 12. 3. 1945.

⁷⁴ BA-MA, RH 2-OST/6533 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 12. 3. 1945 večer; BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 12. 3. 1945.

⁷⁵ BA-MA, RH 2-OST/2527 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 9. 3. 1945 večer; BA-MA, RH 2-OST/6531 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 11. 3. 1945 večer.

⁷⁶ BA-MA, RH 2-OST/6535 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 13. 3. 1945 večer.

⁷⁷ „[...] zerschlugen Bereitstellung des Feindes [...].“ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 13. 3. 1945.

la pozice severně od Fryštátu.⁷⁸ Přesunutí horalů je první indicií toho, že 18. armáda, která vedla boje na Slovensku, nebyla schopna plně dostat svého úkolu, tedy vázáním německých sil zabránit jejich přeložení na moravsko-ostravské bojiště.

Čtvrtá horská divize (4. Gebirgs-Division) byla tedy již druhým horským svazkem, který se nacházel na moravskoostravském bojišti. Hlavní bojovou silou divize, které velel z pověření plk. Robert Bader, představovaly dva pluky horských myslivců 13 a 91, každý o třech praporech, průzkumný oddíl 94, horský dělostřelecký pluk 94, jemuž z původních čtyř oddílů zůstaly tři, horský oddíl stíhačů tanků 94 a horský ženijní prapor 94.⁷⁹

Téhož dne podnikla vojska 4. ukrajinského frontu další pokus prorazit německou obranu,⁸⁰ na který však armádní skupina „Heinrici“ znovu odpověděla zahájením protiútoků. Ten byl, obdobně jako předchozího dne, veden především bojovou skupinou „Nehring“. Osmá tanková divize mezitím převzala část úseku 75. pěší divize, a to od místa styku s 68. pěší divizí v prostoru východně Krzyżowic po prostor na západ od obce Pniówek, tedy v šířce asi tři kilometrů. Na jižním křídle pak byla 16. tanková divize posílena sborovým plukem obrněných fyzilírů 79, který sám byl doplněn dalšími jednotkami.⁸¹

Přestože se jednalo již o druhý protiútok tankové skupiny, ani tentokrát se jí nepodařilo zatlačit útočníka na výchozí pozice. Rovněž územní zisk Němců byl zcela marginální, neboť se jim podařilo získat pouze dvě obce, Ruptawiec a Bzie Dolne.⁸² Až na tuto drobnost byl průběh fronty totožný se situací předchozího dne. Německé velení nicméně i tentokrát kladně hodnotilo výsledek protiútoků, oceňovalo, že vázal síly Rudé armády a zabránil jejímu dalšímu pronikání.⁸³

5 Patová situace (15. až 23. března 1945)

Soustředit se na vedení protiútoků ve dnech 13. a 14. března 1945 umožnila německému velení skutečnost, že vyjma bojů o Vratislav panoval

⁷⁸ BA-MA, RH 2-OST/6537 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 14. 3. 1945 večer.

⁷⁹ LUCAS, J.: c. d., s. 210; TESSIN, G.: *Verbände und Truppen*. Bd. 2, s. 237–238.

⁸⁰ *Kriegstagebuch des OKW*, Bd. 4/2, s. 1171.

⁸¹ BA-MA, RH 2-OST/6537 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 14. 3. 1945 večer.

⁸² BA-MA, RL 7-6/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 14. 3. 1945.

⁸³ „[...] gelang es durch eigene Gegenangriffe starke Feindkräfte zu binden und die mit Pz.-Unterstützung geführten Angriffe der Bolschewisten abzuwehren.“ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 14. 3. 1945.

na ostatních úsecích fronty skupiny armád „Střed“ relativní klid. V této době se totiž 1. ukrajinský front připravoval na zahájení hornoslezské operace. Ta následně 15. března 1945 dopadla dílem na pozici 17. armády, dílem na levé křídlo skupiny armád „Heinrici“, konkrétně do úseku XI. armádního sboru.

Ve stejný den, kdy byla spuštěna hornoslezská operace, převzala iniciativu rovněž vojska 4. ukrajinského frontu a obnovila ofenzivní činnost. Zahájení další etapy bojů přitom doprovázela silná dělostřelecká příprava.⁸⁴ Těžiště sovětského úsilí se nacházelo v jižním úseku dosaženého průlomu, a to v desetikilometrovém pásmu mezi obcemi Ruptawa a Rychuľ.⁸⁵ A tak zatímco severní křídlo frontového výběžku zůstávalo nehnuté stát, na jižním křídle byla německá vojska nucena ustoupit. Do sovětských rukou padly Gołasowice a Pielgrzymowice v úseku 16. tankové divize a Rychuľ v úseku 253. pěší divize; svazky sovětské 38. armády se tak přiblížily na necelých deset kilometrů severovýchodním směrem k dnešní Karvině. Oproti tomu 544. divize lidových granátníků a 3. horská divize, které čelily 1. gardové armádě, držely své pozice, a to již čtvrtým dnem za sebou, nehnuté.⁸⁶ Tuto skutečnost lze interpretovat tak, že sovětské úsilí se omezovalo výhradně na nevelký úsek fronty, který náležel 38. armádě.

Přestože 15. března 1945 zintenzivnila útočná činnost 4. ukrajinského frontu, odhodlalo se německé velení provést následujícího dne přeskupení svých sil. A tak zatímco 16. tanková divize se vyvázala z kontaktu s nepřítelem, zaujala její postavení 4. horská divize. Důvodem, že byla zasazena na frontu až čtvrtého dne svého přeložení na moravskoostravské bojiště, byla skutečnost, že její přesun byl rozložen do delšího časového úseku. Vždyť ještě 16. března 1945 se v týlu fronty nacházely dva její prapory. Úsek 4. horské divize se přitom rozkládal právě v místech hlavního sovětského náporu, tedy mezi obcemi Ruptawiec a Pielgrzymowice. Boje tohoto dne zde ale nevedly k žádné zásadní změně. V dopoledních hodinách spustila Rudá armáda řadu nepřítis prudkých útoků, které byly odrazeny. Pouze v prostoru Pielgrzymowic se jejím svazkům, zřejmě se jednalo o 211. střeleckou divizi, podařilo dosáhnout nevelkého územního zisku. Na to však LIX. armádní sbor odpověděl protiútokem, který pokračoval až do pozdních večerních hodin.⁸⁷

Patová situace na bojišti a zřejmé zažehnání hrozby průniku sovětských vojsk přes obrannou linii LIX. armádního sboru byl důvodem, proč byla

⁸⁴ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 15. 3. 1945.

⁸⁵ BA-MA, RL 7-6/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 15. 3. 1945.

⁸⁶ BA-MA, RH 2-OST/6540 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 15. 3. 1945 večer.

⁸⁷ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 16. 3. 1945; BA-MA, RL 7-6/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 16. 3. 1945.

následujícího dne, 17. března 1945, celá bojová skupina „Nehring“ stažena z prostoru Moravské Ostravy. Mířila přitom do Města Albrechtic na hornoslezské bojiště, kde společně s 16. tankovou divizí, která již 16. března 1945 dosáhla Hlubčic,⁸⁸ byla pověřena zastavit rychle pronikající vojska 1. ukrajinského frontu. Znamená to tedy, že navzdory faktu, že útočná činnost Rudé armády ve směru na Moravskou Ostravu neskončila, bylo německé velení schopno odtud vyvozovat bojové svazky k posílení jiných úseků fronty.

Přestože stávající zisky 4. ukrajinského frontu byly nevelké, nepolevil ani 17. března 1945 v útočné činnosti. Její těžiště se znovu nacházelo na levém křídle dosaženého průlomu, ve směru na obec Pruchna.⁸⁹ Zde také 38. armáda zaznamenala svůj jediný územní zisk na úkor 253. pěší divize, když postoupila necelé dva kilometry na jihozápad v prostoru jižně od Pielgrzymowic.⁹⁰ Německé velení nicméně znovu zaregistrovalo, že rozsah útoku byl oproti předchozím slabší. Tuto skutečnost si vysvětlovalo vysokými ztrátami, které Rudá armáda utrpěla v předchozích dnech.⁹¹ Snížení sovětského tlaku umožnilo genplk. G. Heinricimu uskutečnit další přeskupování. Ten den došlo konečně ke spojení všech součástí 4. horské divize a 78. pěší a 8. tankové divize si mezi sebou prohodily pozice.⁹²

Své útoky rozvíjel 4. ukrajinský front i následujícího dne. Mířily přitom obdobně jako předtím na jihozápad, a to do prostoru obcí Rychuľd a Pielgrzymowice, který bránila 253. pěší divize, ale též na severozápad na obec Dębina, do prostoru 8. tankové divize.⁹³ Útoky však byly, podle německého hodnocení, vedeny pouze slabými silami⁹⁴ a nedosáhly žádných výsledků, nepočítaje zisk asi kilometru půdy v úseku jižně od Pielgrzymowic.⁹⁵ I tentokrát německé velení očekávalo, že v následujících dnech bude Rudá armáda vést další útočnou činnost, a to opět v těchto místech.⁹⁶ Následný vývoj válečné situace měl však prokázat, že tentokrát se genplk. G. Heinrici mýlil.

⁸⁸ BA-MA, RH 2-OST/6545 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 17. 3. 1945 večer.

⁸⁹ BA-MA, RL 7-6/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 17. 3. 1945.

⁹⁰ BA-MA, RH 2-OST/6545 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 17. 3. 1945 večer.

⁹¹ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 17. 3. 1945.

⁹² BA-MA, RH 2-OST/6545 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 17. 3. 1945 večer.

⁹³ BA-MA, RL 7-6/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 18. 3. 1945.

⁹⁴ „[...] mit schwächeren Kräften [...]“ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 18. 3. 1945.

⁹⁵ BA-MA, RH 2-OST/6548 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 18. 3. 1945 večer.

⁹⁶ BA-MA, RL 7-6/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 18. 3. 1945.

To, co nemohl vědět, byla skutečnost, že arm. gen. I. J. Petrov svou ofenzívu pozastavil. Stalo se tak již předchozího dne, 17. března 1945.⁹⁷ Výsledek týdenních bojů byl totiž pro Rudou armádu tristní. V celku se jí podařilo posunout válečnou frontu o několik kilometrů na západ, ale dobytí Moravské Ostravy bylo nadále v nedohlednu. Jejím největším ziskem byl vlom o hloubce asi 8 km, který se vклиňoval do prostoru obce Ruptawa a přibližoval se z jihu k dnešnímu městu Jastrzębie-Zdrój. Nejenomže tedy zdaleka nebyly splněny cíle operace, ale v dobytém prostoru se jí nepodařilo ovládnout ani žádný strategicky významný bod, ani přetnout žádnou důležitou komunikaci.

Boje v prostoru Moravské Ostravy, přestože jejich intenzita nebyla až do 23. března 1945 nijak vysoká, pokračovaly i poté, co 4. ukrajinský front zastavil svou ofenzívu. Přitom ani jedna strana během nich nezaznamenala být jen dílčí úspěch.

Dne 19. března 1945 provedla Rudá armáda několik slabých výpadů, které skončily neúspěšně;⁹⁸ zarážející byla nicméně silná dělostřelecká příprava, která je doprovázela. Z tohoto důvodu bylo velení armádní skupiny „Heinrici“ připraveno následujícího dne na další sérii útoků.⁹⁹ Ta byla skutečně zahájena, ale jen v nevelkém rozsahu v úseku fronty jihovýchodně od města Strumień. Vedla je zřejmě sovětská 237. střelecká divize, která v prostoru obcí Pielgrzymowice a Rychuld zaútočila na postavení německé 253. pěší divize. Prolomit její obranu se jí ale nepodařilo.¹⁰⁰

Následujícího dne, 21. března 1945, bojová činnost Rudé armády takřka ustala.¹⁰¹ Během následujících dvou dnů byla znovu obnovena, nicméně pouze v nevelkém rozsahu, přičemž jednotlivé výpady měly pouze místní význam.¹⁰² Uklidnění na frontě využilo německé velení k provedení dalšího přeskupování svých sil. Dne 20. března 1945 dorazila do prostoru LIX. armádního sboru 715. pěší divize (715. Infanterie-Division), která zaujala dočasné postavení jihozápadně od města Wodzisław Śląski.¹⁰³ Jejím úkolem

⁹⁷ TVARŮŽEK, B.: *c. d.*, s. 84; Týž a kol.: *c. d.*, s. 59; HRBEK, J. – SMETANA, V. a kol.: *c. d.*, s. 154.

⁹⁸ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“ 19. 3. 1945.

⁹⁹ BA-MA, RL 7-6/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 19. 3. 1945.

¹⁰⁰ BA-MA, RH 2-OST/6548 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 20. 3. 1945 večer; BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“ 20. 3. 1945; BA-MA, RL 7-6/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 20. 3. 1945.

¹⁰¹ BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 21. 3. 1945.

¹⁰² BA-MA, RH 19-VI/20 – Válečný deník skupiny armád „Střed“, 22. 3. 1945, 23. 3. 1945.

¹⁰³ BA-MA, RH 2-OST/6553 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 20. 3. 1945 večer.

bylo vystřídat 8. tankovou divizi.¹⁰⁴ K vlastnímu převzetí pozic došlo o dva dny později, 22. března 1945. Oproti původnímu záměru však 715. pěší divize zaujala jak úsek tankové divize, tak jejího levého souseda, 75. pěší divize.¹⁰⁵ Pěší divizi s nezvykle vysokým číslem 715 tvořily tři granátnické pluky 725, 735 a 774, každý o dvou praporech, prapor fyzilírů 715, dělostřelecký pluk 671 o třech oddílech, oddíl stíhačů tanků 715 a ženijní prapor 715, respektive další divizní jednotky. Velitelem divize byl genmjr. Hanns von Rohr.¹⁰⁶

Účelem přeskupení bylo uvolnit svazky k posílení obrany hornoslezského bojiště, kde se situace pro armádní skupinu „Heinrici“ vyvíjela obzvláště kriticky. Za velitelstvím XXIV. tankového sboru a 16. tankovou divizi tak následovala 8. tanková a 75. pěší divize; prvně uvedená byla přesunuta západně od Krnova, druhá pak do prostoru Baborówa. Sledují-li se přesuny bojových svazků, je zřejmé, že německé velení bylo schopno rychle reagovat na aktuální vývoj válečné situace. Není přitom bez významu, že posílení armádní skupiny „Heinrici“ o 8. a 16. tankovou divizi se dělo na úkor 4. tankové armády; naopak 715. pěší divize byla přisunuta z rezervy skupiny armád „Střed“.¹⁰⁷

Poslední významnější změnou v německém vojsku bylo přeznačení armádní skupiny „Heinrici“ na 1. tankovou armádu dnem 22. března 1945. Důvodem bylo přeložení stávajícího velitele, genplk. G. Heinriciho, na berlínské bojiště a jeho nahrazení gen. W. Nehringem, dosavadním velitelem XXIV. tankového sboru.¹⁰⁸

6 Závěr

Hodnotí-li se první etapa bitvy o Moravskou Ostravu (10. až 23. března 1945), je zřejmé, že ani jedna ze zúčastněných stran v ní nedosáhla významnějších zisků. Operační možnosti armádní skupiny „Heinrici“, respektive 1. tankové armády byly limitovány nižšími počty mužů a obrněné techniky. Tento handicap nicméně vyvažovala svou schopností rychle

¹⁰⁴ *Kriegstagebuch des OKW*, Bd. 4/2, s. 1187.

¹⁰⁵ BA-MA, RH 2-OST/6556 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav 22. 3. 1945 večer.

¹⁰⁶ HAUPT, W.: c. d., s. 102; TESSIN, G.: *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*. Zwölfter Band. *Die Landstreitkräfte 631–800*. Osnabrück 1975, s. 179–180.

¹⁰⁷ Fakt, že 715. pěší divize tvořila rezervu armádní skupiny „Střed“, podporuje to, že celkový počet divizí armádní skupiny se po jejím příjezdu na moravskoostravské bojiště nezměnil. BA-MA, RH 2-OST/6545 – Mapa skupiny armád „Střed“, stav k 17. 3. 1945 večer.

¹⁰⁸ BA-MA, RL 7-6/31 – Zápis k válečnému deníku vzdušné flotily 6, 22. 3. 1945. Srovnej: KURSJETIS, Andris J.: *The Wehrmacht at War*. Seosterberg 1999, s. 23, 42.

a pružně přesouvat svazky mezi jednotlivými úseky fronty a koncentrovat své síly v místech hlavního sovětského náporu. Ze střednědobého, případně dlouhodobého hlediska bylo nicméně rozhodující, že se německé straně nejen nepodařilo zatlačit sovětská vojska na výchozí pozice, ale, což bylo klíčové, že se jí nepodařilo zabránit, aby se 4. ukrajinský front vzdal své iniciativy. Neúspěch Rudé armády nevyplývá ani tak z nevalných zisků, ať už územních či operačních, jako především z rozporu mezi velkými očekáváními a skutečnými výsledky.

Mezi další příčiny sovětského neúspěchu patří chyby, kterých se dopustilo velení 4. ukrajinského frontu. Předně se jedná o rozhodnutí spustit ofenzívu navzdory krajně nepříznivému, především bezletovému počasí; vždyť proti sovětské 8. letecké armádě stály výhradně jen síly jedné německé letecké divize. Nadto operace postrádala moment překvapení. Německé velení správně vytušilo sovětské záměry a ještě před zahájením moravskoostravské operace začalo posilovat frontu v pásmu LIX. armádního sboru. V neposlední řadě je nutno zmínit, že se síla Rudé armády rychle vyčerpávala, což lze doložit klesajícím rozsahem jejich útoků během bitvy.

Přesuny divizí mezi úseky fronty současně poukazují na význam jednotlivých bojišť armádní skupiny „Heinrici“, jaký jim přikládalo německé velení. Slovenské bojiště, které bylo relativně dostatečně saturováno živou silou, posloužilo jako rezervoár záloh. Koneckonců na moravskoostravské bojiště odtud směřovala 4. horská divize. Obdobně pak odeslání XXIV. tankového sboru do prostoru Hlubčicka jasně indikuje, že po 15. březnu 1945 byl jako největší hrozba vnímán postup 4. ukrajinského frontu v rámci hornoslezské operace. Naproti tomu moravskoostravské bojiště, kde se fronta stabilizovala, přestalo být až do obnovení sovětské ofenzívy považováno za ohrožený úsek fronty.

RESUMÉ

*ARMÁDNÍ SKUPINA „HEINRICI“ A PRVNÍ FÁZE BITVY
O MORAVSKOU OSTRAVU
(10. AŽ 23. BŘEZNA 1945)*

Studie pojednává o bojovém zasazení armádní skupiny „Heinrici“ (Armeegruppe „Heinrici“), později přeznačené na 1. tankovou armádu, během první fáze bitvy o Moravskou Ostravu (10. až 23. března 1945). Text se zaměřuje na operační plánování německé a sovětské strany, bojovou sestavu, přednostně německých sil, a popis průběhu bojového střetnutí. Zjištěná faktografie je současně podrobena rozboru s cílem odpovédět na otázku, s jakými operačními záměry vedly obě strany svá vojska a především, co bylo příčinou, že německé síly byly schopny zastavit nápor početně silnější Rudé armády.

Klíčová slova: bitva o Moravskou Ostravu, armádní skupina „Heinrici“, 1. tanková armáda, druhá světová válka, 1945, vojenská historie, historie vojenského umění

SUMMARY

*ARMY GROUP “HEINRICI” ANT THE FIRST PHASE
OF THE BATTLE OF MORAVSKÁ OSTRAVA
(10 TO 23 MARCH 1945)*

Armeegruppe “Heinrici”, i.e. army-sized military formation that was named after its commander, Colonel General Gotthard Heinrici, was later retitled to the 1st Panzer Army (1. Panzerarmee) when General Walther Nehring took its command. During 10 to 23 March 1945, the army was involved in the first phase of the Battle of Moravská Ostrava during which fought against 4th Ukrainian Front, Soviet army group, that opened offensive with its goal to defeat German forces and to break into central Moravia.

Based on the newly gained pieces of information in documents of German Military Archives (Bundesarchiv-Militärarchiv) that enable the access to the decision-making process of German command, the study tries

to describe the course of the battle from the point of view of German forces and to answer the question why did the Soviets failed to fulfil their task despite their numerical superiority in men and in equipment. The reasons were that German command was aware of Soviets aims and even the exact time of offensive of 4th Ukrainian Front; they also concentrated their units in the main direction of Soviet advancement; and especially they were able to relocated their units according to the development at the battlefield.

Keywords: Battle of Moravská Ostrava, “Heinrici” Army Group, First Panzer Army, World War II, 1945, Military History, History of Military Art

Mgr. Aleš Binar, Ph.D.
Katedra teorie vojenství
Fakulta vojenského leadershipu
Univerzita obrany v Brně
Kounicova 65
662 10 Brno
Česká republika
e-mail: a.binar@seznam.cz

PODOBNÁ OČEKÁVÁNÍ, ROZDÍLNÝ VÝSLEDEK. PROBLEMATIKA ŠKOLSTVÍ V LETECH 1945–1948 Z POHLEDU POSLANKYŇ ČESKOSLOVENSKEHO A BRITSKÉHO PARLAMENTU

Milan Hanzl

Problematika výchovy a vzdělávání dětí a mládeže představovala napříč Evropou jedno z důležitých témat nejdříve ženského hnutí a následně rovněž političek. Volba tématu této studie tedy není náhodná: reflektuje význam výchovy a vzdělávání v kontextu ženských politických aktivit a jednak z mých studijních pobytů ve Velké Británii, kde jsem se věnoval různým aspektům vývoje britského feminismu.¹ Existuje několik důvodů, proč se touto problematikou zabývat ve srovnávací perspektivě.

Od 19. století na základě myšlenek osvícenského individualismu a vytváření moderních demokratických společností prosazovaly veřejně aktivní ženy v českých zemích² a ve Velké Británii³ právo žen na vzdělání. Toto právo

¹ V roce 2017 a 2018 jsem v rámci doktorandských projektů specifického výzkumu financovaného Filozofickou fakultou UHK pobýval v The British Library, The National Archives London a The Parliamentary Archives.

² Problematikou vzdělávání českých žen před rokem 1918 se věnuje (v abecedním pořadí): BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana: *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století* (dále jen *Iluze spásy*). České Budějovice 2011; Týtéž: *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha 2010; BAHENSKÁ, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha 2005; JANÁK, Jan: *Spolky v českých zemích do roku 1951*. In: KORDIOVSKÝ, Emil: *Politické strany a spolky na jižní Moravě*. Brno 1992, s. 59–93; LANGOVÁ, Aloisie: *Druhý sjezd českých učitelek*. Praha 1904; LENDEROVÁ, Milena – ČADKOVÁ, Kateřina – STRÁNÍKOVÁ, Jana: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice 2006; LENDEROVÁ, Milena – MAUR, Eduard – KOPIČKOVÁ, Božena: *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2009; OFFEN, Karen: *European Feminisms 1700–1950. A Political History*. Stanford 2002; MALÍNSKÁ, Jana: *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha 2005; PLAMÍNKOVÁ, Františka: *Učitelka – Žena člověk*. Praha 1933.

³ Problematikou vzdělávání britských žen před rokem 1918 se věnuje (v abecedním pořadí): BELLAIGUE, De Christina: *Educating women: schooling and identity in England and France, 1800–1867*. Oxford 2007; BINFIELD, Clyde: *Belmont's Portias: Victorian nonconformists and middle-class education for girls*. London 1981; COPELMAN, Dina Mira: *London's women teach-*

se v obou sledovaných státech stalo základním předpokladem k dosažení nejen ekonomické nezávislosti žen, ale také k získání politické rovnoprávnosti.⁴ Uzákonění politické rovnoprávnosti však nepřineslo očekávané výsledky.⁵ Nerovné postavení mužů a žen nadále přetrvávalo v mnoha oblastech veřejného i privátního života, výjimkou nebyla ani pedagogická profese jak v Československu, tak ve Velké Británii, což potvrzují postoje i činnost poslankyň obou zkoumaných států v letech 1945–1948. Československé i britské ženy vstupující do vrcholové politiky po skončení druhé světové války v Evropě se zabývaly především mateřstvím a veřejnou péčí o dítě, která se úzce prolínala se sociální problematikou ve školách a otázkou vzdělávání školní populace. Jejich přístup k řešení sociálních problémů a vzdělávání se navzdory historickým a kulturním odlišnostem v mnohém shodoval, přinesl však odlišné výsledky.

Tento text si klade za cíl sledovat podobnosti a rozdíly na pozadí politického vývoje v Československu a ve Velké Británii bezprostředně po druhé světové válce, kdy se obě země vyrovnávaly s hospodářskými a sociálními důsledky války, ale současně vytvářely prostor pro trvalé změny vedoucí ke zlepšení každodenního života obyvatelstva vyčerpaného válečným strádáním. Poslankyně hrály v tomto příběhu nezanedbatelnou roli, což se snaží ukázat i tato studie. Vznikla na základě studia literatury a zejména různorodých pramenů: personálních spisů poslankyň, textů v ženských časopisech, osobních prohlášení, vzpomínek či parlamentních interpelací. Pro vznik textu byl zásadní výzkum v Archivu Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR,

ers: gender, class and feminism 1870–1930. London 1996; GOMERSALL, Meg: *Working-class girls in nineteenth-century England: life, work and schooling.* Basingstoke 1997; MARTIN, Jane: *Women and the politics of schooling in Victorian and Edwardian England.* London 1998; PEDERSEN, Joyce Senders: *The reform of girls' secondary and higher education in Victorian England: a study of elites and educational change.* London 2018; PURVIS, June: *A history of women's education in England.* Michigan 1991; Táž: *Hard lessons: the lives and education of working-class women in nineteenth-century England.* Cambridge 1989; ROWOLD, Katharina: *The educated woman: minds, bodies, and women's higher education in Britain, Germany, and Spain, 1865–1914.* London 2011; SHEAVYN, Phoebe: *Higher Education for Women in Great Britain.* London 1922; WATTS, Ruth: *Gender, power and the Unitarians in England, 1760–1860.* London 1998.

⁴ BUREŠOVÁ, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století.* Olomouc 2001, s. 36–37.

⁵ V Československé republice ústavou z února roku 1920 nabyly ženy volebního práva. Srov. Tamtéž, s. 40. Ve Velké Británii získaly v roce 1918 volební právo nejprve ženy starší třiceti let. Srov. FAWCETT, Garrett Millicent: *The Women's Victory – and After. Personal Reminiscences, 1911–1918.* London 1920, s. 170. V roce 1928 britský parlament uzákonil snížení věkové hranice pro volební právo žen na jednadvacet let, což bylo stejné jako u mužů. Srov. BUTLER, David E.: *The Electoral System in Britain 1918–1951.* Oxford 1954, s. 15–38.

Národní knihovny ČR, The British Library, The National Archives London a v The Parliamentary Archives. Studium literatury a pramenů umožnilo vytvořit obraz činnosti československých a britských poslankyň v otázce vzdělávání školní populace a řešení sociální problematiky ve školách.

Časové vymezení zahrnuje existenci Prozatímního Národního shromáždění (dále jen PNS) a Ústavodárného Národního shromáždění (dále jen ŮNS) v ČSR. Sledovaný časový rámec začíná prvním zasedáním PNS 28. října 1945 a končí 30. května 1948, kdy ŮNS ukončilo svou činnost. Tu však výrazně poznamenal po personální⁶ i po obsahové stránce komunistický převrat v únoru 1948. Ve Velké Británii do tohoto časového rámce spadá existence třicátého osmého parlamentu, která je shodná s prvním volebním obdobím labouristické vlády Clementa Attleeho.⁷

Po skončení druhé světové války v Evropě usilovaly obě země o vytvoření spravedlivějšího uspořádání společnosti, než tomu bylo dříve. Vytvářením sociálního státu reagovaly na meziválečné politické a ekonomické krize. V československé i britské společnosti změnila válečná zkušenost způsoby kolektivního jednání a z psychologického pohledu zintenzivnila pocit kolektivní vzájemnosti. To umožnilo snadněji realizovat rozsáhlé sociální reformy, zejména ve školství.⁸

Ve třetí ČSR a ve Velké Británii během Attleeho prvního volebního období se sociální reformy týkaly zejména bytové výstavby, lepších bytových služeb, rozsáhlého znárodnování privátního sektoru, národního pojištění,

⁶ Do ŮNS po 25. únoru 1948 nově vstoupily národní socialistky Růžena Skřivanová a Růžena Hrbková. Skřivanová nastoupila 6. 5. 1948 místo Jaroslava Stránského (ČSNS). Srov. Archiv Parlamentu ČR (A PČR), fond Archiv Poslanců a senátorů (APS), kart. 127, inv. č. 2399/2. Hrbková vykonala poslanecký slib 7. 5. 1948 a nahradila spolustraníka Antonína Hřebíka. Srov. A PČR, fond APS, kart. 46, inv. č. 852/3. Ostatní poslankyně buď podaly demisi, nebo dokončily volební období. Demisi podala 1. 3. dlouholetá politička Františka Zeminová (ČSNS). Srov. A PČR, fond APS, kart. 165, inv. č. 3101/17. Dne 10. 3. ji následovala i Milada Horáková (ČSNS). Srov. A PČR, fond APS, kart. 45, inv. č. 829/4. Drtivá většina poslankyň dokončila svoje funkční období. Jarmila Uhlířová (ČSNS) srov. A PČR, fond APS, kart. 152, inv. č. 2840/9, Jaromíra Žáčková-Batková (ČSNS) srov. A PČR, fond APS, kart. 167, inv. č. 3130/11, Marie Trojanová (ČSL) srov. A PČR, fond APS, kart. 150, inv. č. 2799/9, Ludmila Weberová (KSČ) srov. A PČR, fond APS, kart. 161, inv. č. 3019/6, Matilda Kulichová-Sutórisová (DS) srov. A PČR, fond APS, kart. 79, inv. č. 1439/4, Antonie Kleinerová (ČSNS) srov. A PČR, fond APS, kart. 64, inv. č. 1174/5, Milena Šmejcová (ČSNS) srov. A PČR, fond APS, kart. 141, inv. č. 2646/9, Eliška Ullrichová (KSČ) srov. A PČR, fond APS, kart. 152, inv. č. 2842/6, Růžena Hrbková (ČSNS) srov. A PČR, fond APS, kart. 46, inv. č. 852/2, a Růžena Skřivanová (ČSNS) již nepokračovaly ve své parlamentární působnosti. Srov. A PČR, fond APS, kart. 127, inv. č. 2399/3.

⁷ Jeho první vláda existovala od 27. 7. 1945 do 23. 2. 1950.

⁸ RÁKOSNÍK, Jakub – TOMEŠ, Igor: *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992* (dále jen *Sociální stát*). Praha 2012, s. 129.

zdravotnictví či školního vzdělávání. Očekávání byla v obou státech podobná, avšak realizaci sociálních reforem během existence třetí ČSR komplikovaly spory uvnitř Národní fronty (NF). Stupňující se politický boj o moc zapříčinil, že většina navrhovaných sociálních zákonů, včetně školského zákona, byla schválena až po nastolení komunistického monopolu moci v únoru 1948.⁹ Na rozdíl od třicátého osmého parlamentu ve Velké Británii měly oba sledované parlamenty třetí ČSR oslabené postavení v poválečném politickém uspořádání, jež se odvíjelo od existence Národní fronty.¹⁰ Zásahy státu do ekonomiky byly v druhé polovině čtyřicátých let akceptovány v celoevropském rozsahu. Nejvýstižnějším dokladem se stala v roce 1950 Evropská úmluva o ochraně lidských práv, kde nebylo kodifikováno soukromé vlastnictví mezi základními lidskými právy a svobodami.¹¹ Labouristé v souladu s uskutečňováním sociálního státu prováděli ve Velké Británii legislativní změny, jako byl především zákon o národním pojištění (The National Insurance Act) z roku 1946,¹² zákon o národní zdravotní službě (The National Health Service Act) z roku 1946¹³ a zákon o národní podpoře (The National Assistance Act) z roku 1948.¹⁴ Další dva zákony byly sice schváleny parlamentem již v období před parlamentními volbami roku 1945, avšak Attleeho vláda je zrealizovala. Byl to zákon z 3. srpna 1944 o školním vzdělávání (The Education Act)¹⁵ a zákon z roku 1945 o rodinných příplatcích (The Family

⁹ KALINOVÁ, Lenka: *Východiška, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945–1948*. Praha 2004, s. 78–84.

¹⁰ KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha 1993, s. 48–49.

¹¹ RÁKOSNÍK, J. – TOMEŠ, I.: *Sociální stát*, s. 128.

¹² Tímto zákonem bylo zajištěno povinné pojištění pro případ újmy na zdraví u všech zaměstnanců. Podle tohoto zákona byly dávky z pracovního úrazu vypláceny vyššími sazbami než u běžných nemocí. Náhrady byly většinou vyplaceny státem než jednotlivými zaměstnavateli. Srov. *The National Insurance Act, 1946*. London 1946.

¹³ Zákon o národní zdravotní službě (The National Health Service Act) z roku 1946 (vstoupil v platnost v červenci roku 1948) poskytoval všem britským občanům bez rozdílu příjmů či společenského postavení bezplatné lékařské ošetření. Srov. *The National Health Service Act, 1946*. 9 & 10 Geo. 6. CH. 81. London 1946.

¹⁴ Zákon o národní podpoře (The National Assistance Act) z roku 1948 doplňoval národní pojištění tím, že zakládal Národní podpůrné výbory (The National Assistance Boards). Tyto výbory pomáhaly chudým lidem řešit jejich špatnou finanční situaci. Srov. *The National Assistance Act, 1948*. 11 & 12 Geo. 6. CH. 29. London 1948.

¹⁵ Zákon z 3. 8. 1944 o školním vzdělávání (The Education Act) poskytoval povinné a bezplatné vzdělávání v rámci soudobého britského středoškolského vzdělávacího systému (The Tripartite System). Srov. *Education Act 1944*, 7 & 8 Geo. 6. CH. 31. c. 33 and 34. London 1944.

Allowances Act).¹⁶ Během prvního volebního období Attleeho vlády byly položeny základy sociálního státu (The Welfare State) a provedeno znárodnění velké části průmyslu. Toto politické, společenské a ekonomické schéma bylo následováno dalšími vládami až do roku 1979, kdy byla zvolena konzervativní vláda v čele s ministerskou předsedkyní Margaret Thatcherovou.¹⁷

S realizací sociálních reforem v obou sledovaných státech úzce souviselo především úsilí o odstranění nerovného postavení mezi pohlavími ve veřejném i soukromém životě. Důsledkem druhé světové války vstupovala ženská politická reprezentace do třetí ČR personálně oslabena.¹⁸ Politicky se snažily navázat na činnost vyvíjenou před druhou světovou válkou, musely však nutně respektovat změny, jež přinesla.

Ženský elektorát třicátého osmého parlamentu Velké Británie rovněž považoval v souladu s genderovým řádem za svůj primární zájem ochranu mateřství. V parlamentních volbách v červenci 1945 bylo do Dolní sněmovny třicátého osmého parlamentu zvoleno 24 žen.¹⁹ Labouristická strana měla 21 poslankyň.²⁰ Konzervativní a liberální strana měla po jedné zástupkyni.²¹ Poslankyně Eleanor Rathbone byla bez stranické příslušnosti.²² Úspěchem

¹⁶ Zákon z roku 1945 o rodinných příplatcích (The Family Allowances Act) stanovil týdenní platbu ve výši 25 šilinků pro každé dítě, které se narodilo po prvním. Tento příspěvek byl vyplacen přímo matce.

¹⁷ LYNCH, Michael: *Access to History: Britain 1945–2007*. London 2008, s. 1.

¹⁸ Válku nepřežila senátorka Františka Ferdinanda Plamínková. Senátorka Betty Karpíšková zemřela v Osvětimi. Senátorky Emma Koutková, Rozálie Hajníková a poslankyně Marie Vobecová a Marie Čižinská přežily uvěznění v koncentračních táborech, ale do parlamentní politiky se již nevrátily.

¹⁹ Jednalo se o Megan Lloyd George, Caroline Ganley, Jennie Adamson, Edith Wills, Barbara Castle, Muriel Nichol, Jennie Lee, Freda Corbet, Jean Mann, Eleanor Rathbone, Leah Manning, Edith Summerskill, Frances Davidson, Barbara Ayrton-Gould, Mabel Ridealgh, Ellen Wilkinson, Clarice Shaw, Peggy Herbison, Alice Bacon, Bessie Braddock, Lucy Noel-Buxton, Lucy Middleton, Florence Paton a Grace Colman.

²⁰ BACON, Alice: *We are Part of the Team*. The Labour Woman (dále jen LW), 33, 1945, č. 8, s. 164.

²¹ Poslankyně konzervativní strany byla Frances Davidson. Poslankyně liberální strany byla Megan Lloyd George.

²² Eleanor Rathbone byla zvolena jako členka Independent for the Combined English Universities. Srov. KELLY, Richard: *Women in Parliament: a guide to the history of women's participation in Parliament and their representation in the historical collections*. Houses of Parliament, 100, 2015, s. 30. Téměř absolutní zastoupení labouristek v třicátém osmém parlamentu Velké Británie bylo také umocňováno slabou aktivitou či postoji poslankyň z ostatních politických stran. Liberální poslankyně Megan Lloyd George inklinovala ke spolupráci s labouristkami. Poslankyně konzervativní strany Frances Davidson se nepodílela na opoziční činnosti vůči labouristkám a Eleanor Rathbone brzy zemřela (2. 1. 1946). Srov. PUGH, M.: *c. d.*, s. 282 an.

britského ženského hnutí bylo jmenování Ellen Wilkinson na post ministryně školství, což mimo jiné prezentovalo v srpnu 1945 periodikum *The Labour Woman* na titulní stránce s názvem *New Hope for the World*.²³ Po labouristce Margaret Bondfield, která v letech 1929 až 1931 vykonávala funkci ministryně práce (*The Minister of Labour*), se Ellen Wilkinson stala druhou ministryní v historii Velké Británie.²⁴

Československé i britské poslankyně se zabývaly se stejnou mírou intenzity vzděláváním dětí a sociální problematikou ve školách. Shodovaly se především v potřebě výstavby a modernizace škol a jejich vybavení, navýšení platů a počtu pedagogického personálu, rovnocenného ohodnocení učitelů a učitelek, odstranění diskriminace žen při vstupu do pedagogické profese či v obsazování vedoucích postí ve školství, umožnit ženám vzdělávat se v oborech doposud vyhrazených jen mužům, zajistit kvalitní výživu, ošacení, zdravotní péči a hygienicky nezávadné prostředí školákům a eliminovat sociálně patologické jevy ve školách.

Československé školství navazovalo v období třetí republiky na svůj vývoj v předmnichovské republice.²⁵ Po skončení války usilovalo zejména o odstranění škod způsobených okupací.²⁶ V tomto ohledu existovala shoda napříč politickým spektrem. O reformu vzdělávacího systému se však vedly spory.²⁷

²³ SUTHERLAND, E. Mary: *New Hope for the World*. LW, 33, 1945, č. 8, s. 161.

²⁴ KEEN, Richard – CRACKNELL, Richard – BOLTON, Max: *Women in Parliament and Government*. House of Commons Library Briefing Paper, č. SNO 1250, 20. 7. 2018, s. 6.

²⁵ RÁKOSNÍK, Jakub: *Sověťizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960* (dále jen *Sověťizace*). Praha 2010, s. 375.

²⁶ Jednalo se zejména o pokles českého vysokoškolského a středoškolského studentstva. Náprava této situace byla nejzřejmější u vysokoškolských studentů v českých zemích, kteří byli válkou více postiženi než české středoškolské studentstvo a slovenští vysokoškolští studenti. V českých zemích studovalo více o 29 987 studentů během školního roku 1945–1946 než v posledním školním roce před nacistickou okupací. V letech 1946–1947 připadlo pět vysokoškolských studentů na tisíc obyvatel. Pokles zapsaných vysokoškolských studentů začal od roku 1948, avšak v roce 1950 se tento trend zastavil a v roce 1953 již počet těchto studentů překročil početní stav vysokoškoláků z období třetí ČSR. Důvodem tohoto prozatímního trendu byly politické prověrky po únorovém převratu roku 1948 a odchod absolventů, kteří po válce začali studovat ve vyšších ročnících. Ve sledovaném období se zvyšoval i počet středoškolských studentů. Na tisíc obyvatel jich v roce 1946 připadlo zhruba 15 a tato tendence se během následujících desetiletí studené války stále zvyšovala. Dlouhodobým problémem, jenž vznikl důsledkem nacistické okupace, bylo odstranění nedostatku vysokoškolských i středoškolských odborníků. Srov. Tamtéž, s. 370–375.

²⁷ Debaty o podobě reformy vzdělávacího systému začaly již v meziválečném Československu. Ve třetí ČSR se mezi politiky tato záležitost vyhrtila, ačkoliv již z dubna roku 1945 Košický vládní program (dále jen KVP) v článku XV. ustanovoval směr poválečné školské reformy. KVP stanovil, že bude po válce: „...provedena důsledná demokratizace, a to nejen umožnění co nejširším vrstvám přístupu do škol i k jiným pramenům vzdělávání a kultury, ale i v ide-

Další významnou dobovou změnou ovlivňující poválečné vzdělávání v ČSR oproti meziválečnému období, bylo nejen zintenzivnění slovanské vzájemnosti,²⁸ levicový posun zejména u nekomunistů, ale také změny státoprávního postavení Slovenska.²⁹ Již dekretem z 6. září roku 1944 rozhodla Slovenská národní rada (SNR) o zestátnění všech škol na Slovensku, v rámci jednotné ČSR mělo být uskutečněno národnostně nezávislé slovenské školství. Toto rozhodnutí znamenalo mimo jiné zánik slovenských církevních škol.³⁰ Bezprostředně po skončení války zestátnila nařízení č. 5/1945 a 34/ 1945 Zb. n. SNR všechny školy na Slovensku.³¹ Soudobé změny ve školství se také týkaly zastoupení žen na vysokých a středních školách. Na vysokých školách během třetí ČSR narůstal podíl žen o něco rychleji než v první ČSR.³²

Československé poslankyně se napříč politickým spektrem zabývaly v souladu s programy svých stran dalšími otázkami týkajícími se školního vzdělávání a sociální problematiky ve školách. Mezi ně patřily hlavně nevyhovující životní podmínky pedagogického personálu³³ a jeho nedostatek zejména v pohraničí českých zemí,³⁴ výstavba nových škol na Slovensku,³⁵ nízké platy učitelů, zastaralost a nedostatek školních budov³⁶ či projednávání návrhu zákona o zřízení pedagogických fakult³⁷ a návrhu zákona o výchovném a zaopatřovacích platech u dětí veřejných zaměstnanců, jež studují

ovém směru: v zlidovění samotného systému výchovy i povahy kultury, aby sloužila ne úzké vrstvě lidí, ale lidu i národu.“ Srov. tamtéž, s. 376–377.

²⁸ KAPLAN, Karel: *Československo v poválečné Evropě*. Praha 2004, s. 213.

²⁹ Týž: *Československo v letech 1945–1948* (dále jen *Československo*). Praha 1991, s. 26–28.

³⁰ ŠTVERÁK, Vladimír: *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha 1983, s. 285.

³¹ RÁKOSNÍK, J.: *Sověťizace*, s. 377–378.

³² V roce 1937 bylo mezi vysokoškolským studentstvem zastoupeno 16,5 % žen. V roce 1946 byla mezi vysokoškolačky zastoupena pětina žen. Jejich podíl se výrazně zvýšil během šedesátých let. V roce 1987 připadlo na všechny vysokoškolské absolventy 44 % žen. Srov. tamtéž, s. 374.

³³ Níže zmíněné parlamentní stenoprotokoly jsou zpřístupněny na Společné česko-slovenské digitální parlamentní knihovně. Srov. <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/027schuz/s027016.htm>. 27. schůze ÚNS 12. 12. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

³⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/106schuz/s106006.htm>. 106. schůze ÚNS 21. 4. 1948. [cit. 12. 11. 2018].

³⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/027schuz/s027024.htm>. 27. schůze ÚNS 12. 12. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

³⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/086schuz/s086016.htm>. 86. schůze ÚNS 12. 12. 1947. [cit. 12. 11. 2018].

³⁷ Právní postavení pedagogického personálu ustanovoval Dekret prezidenta republiky o vzdělávání učitelstva č. 132/1945 Sb. ze dne 27. 10. 1945 a zákon, kterým se zřizují pedagogické fakulty č. 100/1946 Sb. přijatý 9. 4. 1946 v PNS. Srov. *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Praha 1946, s. 888; BOHÁČ, Antonín – MIŠURCOVÁ, Věra – VÁŇOVÁ, Růžena –

na vysokých školách. Do tohoto návrhu zákona byli zařazeni i studenti, kteří nemohli studovat v době nacistické okupace z důvodu uzavření vysokých škol, odbojové činnosti či rasové perzekuce.³⁸ Vyjma výše zmíněného se poslankyně zasazovaly o odstranění hmotných škod³⁹ ve školství z šestileté existence protektorátu.⁴⁰

Na rozdíl od ženského poslaneckého elektorátu ve Velké Británii patřila ve třetí ČSR k nejpodstatnějším záležitostem pro československé poslankyně napříč politickými stranami otázka denacifikace československého školství a důsledky nacistické okupace ve vzdělávání školní populace. Během Protektorátu Čechy a Morava se ve školském systému okupanti a kolaboranti primárně zaměřovali na nejmladší generaci s cílem ovlivnit ji svou nacionálněsocialistickou indoktrinací. Původní učebnice byly vyřazovány nebo častěji upravovány, aby vyhovovaly nové politické orientaci. Školní děti se učily o Adolfu Hitlerovi.⁴¹ Přes všechnu aktivitu nacistů a kolaborantů nezačala nacistická ideologie mezi dětmi podstatný vliv. Hlavní důvod tohoto neúspěchu spočíval podle poslankyň v tom, že daleko více na děti působila mateřská výchova než protektorátní školství, jak dokládá mimo jiné interpelace komunistky Anežky Hodinové-Spurné: „Musíme s povděkem říci, že česká i slovenská žena v letech okupace prokázala tolik síly i demokratického a vlasteneckého uvědomění, že dovedla ochránit své děti nejenom před jedem fašismu, ale dovedla vstřípit do jejich duší své pevné demokratické přesvědčení.“⁴² Shodný postoj měla také slovenská demokratka Matilda Kuličová-Sutorisová: „Pociťujem povinnosť ako žena pred slávnou snemovnou zdôrazniť, že žiadna školská výchova nedosiahla by svojho cieľa, keby tu nebolo ženy matky a konsolidovanej rodiny, ktorá je základom každej usporiadanej spoločnosti žudskej a ktorej význam pre národný a štátny život...“⁴³

MAUROVÁ, Miroslava (ed.): *Dějiny školství v Československu 1945–1975: skriptum pro posl. pedagog. fakulty Univ. Karlovy* (dále jen *Dějiny školství*). 1. díl. Praha 1982, s. 13.

³⁸ *Řeč poslankyně Marie Trojanové*. Lidová demokracie, č. 9, 11. 1. 1946, s. 2.

³⁹ Vedle redukce a úprav učebnic se jednalo o uzavření knihoven, zabránění školních budov pro vojenské účely či zavedení nuceného sběru odpadových hmot ve školách. Srov. <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/020schuz/s020002.htm>. 20. schůze PNS 10. 1. 1946. [cit. 29. 10. 2018].

⁴⁰ <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/041schuz/s041016.htm>. 41. schůze PNS 27. 3. 1946. [cit. 29. 10. 2018].

⁴¹ UHLÍŘ, Jan Boris: *Protektorát Čechy a Morava v obrazech*. Praha 2008, 435–437.

⁴² <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/036schuz/s036007.htm>. 36. schůze PNS 5. 3. 1946. [cit. 29. 10. 2018].

⁴³ <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/028schuz/s028003.htm>. 28. schůze ÚNS 13. 12. 1946. [cit. 29. 10. 2018].

či komunistka Pavla Šimonková: „Mládež má jen pokřivený úsudek z dob okupace, ale základ z rodiny není špatný.“⁴⁴

Potencionální vliv nacistické ideologie na mladou generaci byl však také využíván komunisty jako politický nástroj proti odpůrcům z řad demokraticky smýšlejícího studentstva na vysokých školách, které mělo na vysokých školách většinové zastoupení. Nekomunistické poslankyně tato obviňování zcela odmítaly, jak se přílehavě vyjádřila za národní socialisty Jarmila Uhlířová: „Tvrzení, že se tam jeví metody, které ukazují na zlatou mládež a na fašistické sklony, odmítám se vším důrazem. (Hlučný potlesk.) Naše studentstvo, paní a pánové..., (Hluk. Výkřiky.) Klid a zhluboka dýchat!... naše studentstvo vysokoškolské má jednu jedinou vadu, že se ve své zdrcující většině nehlásí ke straně p. kolegy Koubka a proto pravděpodobně není demokratické.“⁴⁵ Rovněž doktorka Milada Horáková požadovala v rámci Mezinárodní organizace vysokoškolsky vzdělaných žen pomoc nacisty perzekuovaným vysokoškolským studentkám.⁴⁶

Britské školství pod vedením Ellen Wilkinson se se skončením války muselo zabývat podobnými problémy jako československé, především navýšením počtu učitelů, zkvalitněním jejich profesní přípravy, zvýšením počtu školních budov, realizací školního zákona z roku 1944, tristní situací venkovských škol či vytvořením univerzálního systému státního vzdělávání. Nedostatek učitelů vznikl již během války tím, že přibližně 20 000 mužů odešlo do armády nebo do průmyslu. Učitelky, které se provdaly, nebo byly vyloučeny ze své profese školskými orgány, obsazovaly uvolněná místa po učitelích. Během válečných let však nedostatek učitelů nepomohl odstranit ani přísun nových učitelek, ani návrat penzionovaných učitelů či učitelek. Na tuto skutečnost reagovala již Churchillova válečná koalice a vytvořila školský zákon, který nedovoloval školským orgánům propouštět učitelky kvůli jejich vstupu do manželství. Pro poslankyně třicátého osmého parlamentu toto ustanovení v novém školním zákoně z roku 1944 představovalo progres ve vyřešení personálního deficitu soudobého školství a v obohacení vzdělávání dětí, což mimo jiné dokládá poslankyně Leah Manning na stránkách periodika *The Labour Woman*: „As a result of the Education Act, Local Authorities will no longer have the right to dismiss women teachers on marriage. In this way it will be possible to prevent what has been a most serious wastage from the

⁴⁴ ŠIMONKOVÁ, Pavla: *O práci mladých*. Československá žena (dále jen ČŽ), 2, 1946, č. 42, s. 6.

⁴⁵ <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/027schuz/s027016.htm>. 27. schůze ÚNS 12. 12. 1946. [cit. 29. 10. 2018].

⁴⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/041schuz/s041013.htm>. 41. schůze PNS 27. 3. 1946. [cit. 29. 10. 2018].

teaching profession, and women whose lives have been enriched by marriage and motherhood will be in a position to make a most valuable contribution to the education of our children.“ Dalším řešením nedostatku učitelů a učitelek bylo podle labouristických poslankyň realizování školení pro ženy a muže věku od 21 do 35 let, kteří se vrátili z vojenské služby či válečného průmyslu do civilního života. Jednalo se o roční intenzivní kurz pro učitelky a učitele základních a středních škol (Emergency Courses of Training for Teaching in Primary and Secondary Schools).⁴⁷ Při interpelaci Dolní sněmovny 23. srpna 1945 Ellen Wilkinson předložila statistické údaje o počtu žádostí do tohoto kurzu. Na základě výše uvedených údajů podalo přihlášku 7 171 mužů a 6 175 žen.⁴⁸

S nedostatečným počtem pedagogického personálu souviselo i navýšení jejich platů. Britské poslankyň požadovaly zejména rovnoměrné navýšení platů u učitelek. Výstižně tento požadavek interpelovala v Dolní sněmovně Edith Summerskill: „It is that there should be equal pay for men and women teachers. It is really deplorable at this stage of woman's emancipation that we have not yet obtained common justice for our women teachers.“ Rozdíl v platu mezi učitelem a učitelkou podle ní zapříčiní nekvalitní pracovní výkon u učitelek. Jménem poslankyň také přednesla argument, že pokud poslankyň mají stejné příjmy jako poslanci, tak proč nemohou mít stejné příjmy muži a ženy ve školství.⁴⁹ Zásluhou vytrvalé práce některých politiků a političek, jako byla Edith Summerskill (patřila mezi soudobými poslankyněmi k neaktivnějším oponentům nerovného platového ohodnocení učitelů a učitelek), byly v roce 1952 uzákoněny stejné platy pro učitele i učitelky.⁵⁰ Vedle nedostatku pedagogického personálu řešilo britské ministerstvo školství pod vedením Ellen Wilkinson nedostatek školních budov a jejich zastaralé vybavení. Labouristické poslankyně, jež prováděly pravidelné prohlídky škol, žádaly, aby budovy byly moderně a úsporně přestavěny. Jejich cílem bylo vytvořit ze škol zdravé a ekologické prostředí pro děti, jak mimo jiné dokládá Leah Manning: „If we expect our children to grow up to love beauty and order, they must be given beauty and order in their daily environment.“⁵¹ Poslankyň také navrhovaly zvýšení počtu školních pomůcek pro žáky a studenty. Poslankyně Muriel Nichol požadovala v Dolní sněmovně vyřešení nedostatku učebnic: „The situation regarding the reprinting of standard textbooks is

⁴⁷ MANNING, Leah: *Recruitment of Teachers*. LW, 33, 1945, č. 9, s. 190–191.

⁴⁸ United Kingdom Parliamentary Papers (dále jen UKPP), sv. 413, (London) 1945, s. 841.

⁴⁹ UKPP, sv. 408, (London) 1945, s. 731–733.

⁵⁰ PUGH, M.: *c. d.*, s. 284 an.

⁵¹ MANNING, Leah: *A Building Programme for Schools*. LW, 33, 1945, č. 7, s. 144–145.

extremely serious because it is hampering the work of teachers, tutors, and, of course, students as well.“ Odstranění tohoto hendikepu mělo obzvláště velký význam, jelikož nové učebnice představovaly důležitý nástroj pro rozvoj soudobé společnosti.⁵² Výše uvedené problémy se nepodařilo ve sledovaném období odstranit. Mnoho škol se nacházelo stále ve špatném stavu, byl nedostatek stavebního materiálu, ubytovny pro studenty měly nedostatečné vybavení nebo jich bylo málo.⁵³ Poslankyně Jean Mann ještě v květnu 1948 žádala státního tajemníka pro Skotsko o zajištění zásobování škol v regionu Lanarkshire papírovými potřebami a rovněž ho požádala, aby pro školy na tomto území obstaral vytápění na příští zimu.⁵⁴

Poslankyně ve třetí ČSR rovněž usilovaly o odstranění nerovného postavení pohlaví ve školním systému a ve vzdělávání. Ve školním systému se poslankyně zasazovaly nejen za rovné platové ohodnocení mužů i žen⁵⁵ či dosazování žen do vysokých pozic ve školství, nýbrž také o zrovnoprávnění literárního učitelstva s učitelkami domácích prací. Rovné platové a profesní podmínky pro obě pohlaví, akt spravedlnosti, odůvodňovaly svědomitostí učitelek a ostatních státních zaměstnankyň v letech první ČSR, jejich bojem za svobodu v době nacistické okupace a respektováním ustanovení ve vládním programu NF z 5. dubna 1945, které se týkalo úplné rovnoprávnosti pohlaví v oblastech hospodářského, politického a kulturního života.⁵⁶ Nerovné postavení žen ve školství dokládá rozkol mezi soudobou legislativou⁵⁷ a každodenní realitou, což potvrzovala mimo jiné Františka Zeminová v periodiku Československá žena: „Rovnoprávnost žen je v programu naší vlády, ale ne v praxi politického, hospodářského a kulturního života... Ve školství i v čistě ženských oborech, jako jsou školy pro ženská povolání, začínají se usazovati muži, zejména na ředitelských místech, jako na dívčích školách.“⁵⁸

⁵² UKPP, sv. 408, (London) 1945, s. 731–733.

⁵³ WARNOCK, Mary Helen: *Special Educational Needs, Report of the Committee of Enquiry into the education of handicapped children and young people*. London 1978, s. 33.

⁵⁴ UKPP, sv. 450, (London) 1948, s. 1072.

⁵⁵ ZEMINOVÁ, Fráňa: *Ženy, přečtěte si to!* ČŽ, 2, 1946, č. 48, s. 3.

⁵⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/031schuz/s031002.htm>. 31. schůze PNS 19. 2. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

⁵⁷ Vedle výše zmíněné legislativy týkající se zrovnoprávnění pohlaví byla také její součástí vyhláška ministra ochrany práce a sociální péče č. 74/1945 Ú. l. z července roku 1945 o mzdovém (platovém) zrovnoprávnění žen. Srov. HAVELKOVÁ, Barbara: *Genderová rovnost v období socialismu*. In: BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠÍMÍČEK, Vojtěch (ed.): *Komunistické právo v Československu – Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno 2009, s. 192.

⁵⁸ ZEMINOVÁ, Fráňa: *Společný výbor žen Národní fronty u prezidenta republiky*. ČŽ, 1, 1945, č. 1, s. 2.

Zrovnoprávnění literního učitelstva s učitelkami domácích prací argumentovaly především jako spravedlivé uznání jejich práce a požadavek moderní doby. Studentky byly připravovány pro budoucí roli matky, a tudíž měly získat kvalitnější vzdělání o hygieně bydlení, zdraví, vhodném stravování dětí a dospělých či ostatních domácích činnostech. Význam učitelek domácích prací poslankyně obhajovaly také argumentem, že mnoho dívek zúročilo nabyté znalosti o hospodárném řízení domácnosti v době všeobecného nedostatku během okupace. Sociální demokratka Běla Pažoutová se přimlouvala v projevu v ÚNS, aby rovněž chlapcům bylo umožněno absolvovat základy vedení domácnosti, což mělo vést podle jejich slov k lepšímu pochopení domácích prací vykonávaných převážně ženami a tím i k lepším vztahům v rodinném životě: „Jeden bod přijaté resoluce žádá, aby se též hochům dostalo aspoň základu vzdělání z tohoto oboru. Nebude škodit, když příští otcové rodin budou mít více pochopení a uznání pro práci žen v domácnosti. Přispěje to zcela určitě k harmoničtějšímu soužití rodinnému.“⁵⁹ Jaromíra Žáčková-Batková prohlásila při projednávání návrhu zákona o úpravě platových a služebních poměrů učitelek domácích nauk 20. prosince 1946, že bylo dosaženo úsilí prvorepublikové senátorky Františky Plamínkové, která dlouhodobě požadovala zrovnoprávnění literních učitelek s učitelkami domácích prací.⁶⁰ Poslankyně požadovaly také daňové a platové vyrovnání mezi vdanými a svobodnými učitelkami či zrušení vládního nařízení č. 16 z roku 1944, kde učitelky mateřských škol byly zařazeny do nové platové kategorie. Toto vládní nařízení bylo v rozporu s učitelským zákonem č. 104 Sb. § 14 z 24. června 1926, v němž je ustanoveno, že učitelky mateřských škol mají stejný plat jako učitelky domácích nauk.⁶¹

V rámci boje za ženskou emancipaci se československé poslankyně rovněž zabývaly otázkami rovného postavení pohlaví ve vojenském vzdělávání. Ženy měly být podle stanoviska poslankyň začleněny do branné přípravy, čímž by získaly možnost vojenského vzdělávání. Komunistka Marie Švermová-Šváblová požadovala pro mladé ženy výcvik především v rádiových, zdravotních, telefonických či farmaceutických službách, jelikož se v těchto oborech osvědčily za války a mají tudíž právo zastupovat muže v jejich vojenských povinnostech. Poslankyně Jarmila Uhlířová prezentovala v PNS důležitost

⁵⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/032schuz/s032003.htm>. 32. schůze ÚNS 20. 12. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

⁶⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/032schuz/s032004.htm>. 32. schůze ÚNS 20. 12. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

⁶¹ <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/027schuz/s027016.htm>. 27. schůze ÚNS 12. 12. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

tělesné výchovy žen k obraně státu, jíž měla sloužit jako vzor tělovýchovná organizace Sokol.⁶² Příležitě postoj poslankyň k vojenskému vzdělávání vyjádřila poslankyně Františka Zeminová 15. ledna 1946 v PNS: „...ministr národní obrany najde u nás poslankyň hluboké pochopení a podporu snah, aby část mladých žen byla u nás zapojena a vycvičena v pomocných službách vojenských. Trvajíc na plné ženské rovnoprávnosti hlásíme se i zde k plné odpovědnosti.“⁶³

Společenský vývoj během druhé světové války zapříčinil rovněž ve Velké Británii změny konvenčního pohledu na profesní uplatnění žen a mužů. Britské poslankyně kritizovaly především problematiku vzdělávání a profesního rozvoje žen. V březnu 1946 Jean Manning při své interpelaci týkající se technického vzdělávání navrhovala, aby ženy měly právo na vzdělávání v technických oborech: „I suggest that women have the right to technical education for their own development... I suggest that, instead of segregating boys and girls and segregating academic and technical types, they should all be allowed to choose from the various things offered in a programme set out by the technical college.“ Důkazem, že jsou ženy schopné vzdělávat se v technických oborech, byly dle jejího postoje dovednosti žen ve válečném průmyslu.⁶⁴

K nejčastěji řešeným otázkám vzdělávání školní populace a sociální problematiky ve školách patřily v obou zemích otázky dostatečné výživy, nezávadného prostředí a zdravotní péče ve školách. Československé poslankyně bez rozdílu stranické příslušnosti požadovaly v parlamentu či na stránkách periodik zlepšení stravovací situace ve školství. Především se jednalo o dodávky mléka pro děti ve věku od šesti do dvanácti let. Přes všechny snahy se dodávky mléka do mlékáren v druhé polovině roku 1947 neustále snižovaly, což kritizovala například sociální demokratka Anna Jungwirthová: „Je skutečně smutné, když srovnáme, jak jenom letos poklesá dodávka mléka. V červenci bylo dodáno do mlékáren 87 milionů litrů, v srpnu už 81 milion litrů, v září 70, v říjnu 64 a v listopadu asi 50 milionů litrů. Paní a páno-

⁶² Požadavek branné přípravy žen interpelovaný poslankyněmi v PNS i ÚNS byl vnímán jako právo na rovnocenný podíl žen bránit svůj stát společně s muži, obdobně jak tomu bylo v době války. Výše uvedené hledisko zastávala mimo jiné komunistka Marie Švermová-Šváblová: „V moderní válce, jaké jsme byli svědky, bylo nutno přibrati k vojenským úkonům ženy.“ Rovněž národní socialistka Jarmila Uhlířová měla obdobný postoj: „Ale i v době míru je nutno myslet na den, kdy by mohl býti tento mír porušen. A k tomu je potřebí branné přípravy celého národa, tedy i žen...“ Srov. <https://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/025schuz/s025005.htm>. 25. schůze PNS 24. 1. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

⁶³ <https://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/021schuz/s021002.htm>. 21. schůze PNS 15. 1. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

⁶⁴ UKPP, sv. 420, (London) 1946, s. 2196–2199.

vé, kdyby dodávka mléka měla ještě klesat – tak to také konstatoval ministr výživy – museli bychom sáhnout na dávky pro 6–12 leté děti, t. j. na dávky našich drobných školáků.⁶⁵ Hlavní příčinou problematického zásobování potravinami na podzim 1947 byly důsledky sucha, které způsobilo, že lidé nedostávali ani snížené přídíly.⁶⁶

Podpůrné akce vedoucí ke zlepšení zdravotního stavu dětí měly podle československých poslankyň zajistit nárůst populace,⁶⁷ která bude rezistentnější vůči budoucí německé hrozbě. Nová německá generace představovala pro sledované poslankyně bezpečnostní riziko, jak se výstižně vyjádřila Františka Zeminová v periodiku Československá žena: „Za 10 až 15 let bude Německo zaplaveno mladými lidmi a Evropa, hlavně sousedé, aby měli nanovo starost, co s věčně nepokojnými, násilnickými Germány.“⁶⁸ Řešením mělo být podle poslankyň především zajištění zdravého rozvoje populace moderní péčí o dítě a matku, výstavbou sítě porodnic, jeslí, mateřských škol a jiných institucí podobného druhu.⁶⁹ Vzorem této sociální politiky byl pro poslankyně Sovětský svaz či Velká Británie, která inspirovala mimo jiné komunistku Anežku Hodinovou-Spurnou:⁷⁰ „Velká Británie i za války rozšiřovala síť poraden pro matky a budovala veřejnou a individuální péči pro matku a dítě v takovém rozsahu, že kdybychom u nás docílili v dohledné době alespoň část toho co Angličané, mohli bychom si říci, že jsme pokročili hodně kupředu.“⁷¹ Největší znepokojení mezi československými poslankyněmi vyvolával vysoký výskyt dětí postižených tuberkulózou a sociálně patologickými jevy. V boji proti tuberkulóze se poslankyně zaměřovaly na preventivní oč-

⁶⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/088schuz/s088004.htm>. 88. schůze ÚNS 17. 12. 1947. [cit. 12. 11. 2018].

⁶⁶ KAPLAN, K.: *Československo*, s. 87.

⁶⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/087schuz/s087015.htm>. 87. schůze ÚNS 16. 12. 1947. [cit. 12. 11. 2018].

⁶⁸ ZEMINOVÁ, Fráňa: *Péče o matku a dítě – první národní povinnost!* ČŽ, 2, 1946, č. 12, s. 3.

⁶⁹ HODINOVÁ, Anežka: *Nová ústava a ženy*. ČŽ, 2, 1946, č. 34, s. 3.

⁷⁰ Komunistka Anežka Hodinová-Spurná hned po nacistické okupaci emigrovala do Londýna. Srov. MUSILOVÁ, D.: *Z ženského pohledu*, s. 124.

⁷¹ HODINOVÁ, Anežka: *Sociální politika a ženy*. ČŽ, 2, 1946, č. 14, s. 3.

kování,⁷² modernizaci zdravotní péče,⁷³ odborné vzdělávání porodních asistentek,⁷⁴ osvětovou činnost a kvalitnější výživu dětí. Zvláště tristní situace byla na Slovensku. V prosinci 1946 slovenská komunistka Mária Turková v parlamentu interpelovala nedostatečnou zdravotní péči pro děti nakažené tuberkulózou na Slovensku. Mezi nedostatky patřilo hlavně málo lůžek pro nemocné či absence speciálního tuberkulózního oddělení.⁷⁵ Sociálně patologickým jevem, který se poslankyně snažily řešit, bylo přibývání prostituce a pohlavních nemocí u mladých lidí ve věku od osmnácti do čtyřiaadvaceti let. Eliminace těchto sociálních problémů měla podle poslankyň začít ve školách vzděláváním týkajícím se rodinné a sexuální výchovy mládeže. O znepokojivém stavu a jeho řešení informovala poslankyně ČSL Marie Trojanová: „Hlavní cíl boje proti prostituci je tedy na podkladě aboličního zákona intenzivní práce u mladé generace. Zde musíme začít s převýchovou, která začne ve školách, půjde do všech pracovišť mladých lidí, k učňům, studentům, do tělovýchovných útvarů i do armády.“⁷⁶ Dalším sociálně patologickým jevem pozorovaným po válce u dětí byl nárůst alkoholismu a problémů s ním spojených. Jednalo se o dlouhodobý a trvalý problém, což dokládají opakované interpelace během činnosti ÚNS, například komunistky Heleny Zimákové-Zemanové z 15. dubna 1948: „Uvědomme si k tomu, že alkoholismus u nás neklesá, nýbrž po druhé světové válce opět prudce stoupl, uvědomme si, že alkoholismem je postižena do značné míry právě naše mládež...“⁷⁷

Podobné problémy řešily rovněž britské poslankyně. Jednalo se nejen o zajištění zdravého prostředí ve školství, nýbrž také poskytnutí kvalitní vý-

⁷² Po vzoru Dánska, Norska, Švédska a Anglie bylo v náchodském okrese očkováno několik dospělých osob a dětí školního věku, o čemž informovala lidovecká poslankyně Marie Trojanová v ÚNS 16. prosince 1947: „... právě před měsícem skončila rozsáhlá očkovací akce v okrese náchodském, při níž bylo provedeno očkování všech školních dětí a značného počtu osob dospělých, které dosud neprodělaly nákazu tuberkulosou. Celá náchodská akce byla provedena zvláštní misí dánského Červeného kříže, vyslanou do Československa na pozvání ministerstva zdravotnictví za spolupráce Státního zdravotního ústavu v Praze a místních činitelů samosprávných i úředních a dobrovolných korporací sociálně zdravotních. Úspěch očkovací akce byl velmi dobrý...“ Srov. <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/087schuz/s087012.htm>. 87. schůze ÚNS 16. 12. 1947. [cit. 12. 11. 2018].

⁷³ TROJANOVÁ, Marie: *Zdravotnictví slouží ženám*. ČŽ, 2, 1946, č. 39, s. 3.

⁷⁴ ŠMEJCOVÁ, Milena: *Životní otázky porodních asistentek*. ČŽ, 2, 1946, č. 42, s. 3.

⁷⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/027schuz/s027024.htm>. 27. schůze ÚNS 12. 12. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

⁷⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/027schuz/s027026.htm>. 27. schůze ÚNS 12. 12. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

⁷⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/104schuz/s104007.htm>. 104. schůze ÚNS 15. 4. 1948. [cit. 12. 11. 2018].

živý, ošacení a zdravotní péče dětem a studentům. Školský zákon z roku 1944 ukládal školským orgánům povinnost zajistit žákům mléko, obědy nebo jiné občerstvení: „Regulations made by the Minister shall impose upon local education authorities the duty of providing milk, meals and other refreshment for pupils in attendance at schools and county colleges...“⁷⁸ Již neměly podle poslankyně Alice Bacon nastat případy podvýživy, které zažila v době před druhou světovou válkou jako učitelka na chlapecké škole.⁷⁹ Britské poslankyně diskutovaly o zásobování obyvatelstva včetně nejmladších dětí ve školách, těhotných či kojících žen velmi často. Poslankyně příkládaly poskytování bezplatného nebo levného mléka školám, těhotným a kojícím ženám důležitý význam. Přispívaly tím ke zlepšení zdravotního stavu obyvatelstva. Tento výživový program byl sice zavedený Churchillovou válečnou koalici, ale po válce ho Attleeho vláda rozšířila o dodávky pomerančového džusu, oleje z tresčích jater či vitaminových tablet, jak dokládá příspěvek poslankyně Barbary Ayrton-Gould v Dolní sněmovně: „We have now established permanently under this Government not only free and cheap milk for babies school children and expectant mothers, but orange juice, vitamin tablets, god liver oil, and so on.“⁸⁰ Zavedení bezplatného či levného mléka a obědů pro školní děti znamenalo podle poslankyň snížení počtu deprivovaných dětí. Zásobování mlékem a obědy však nefungovalo bez problémů. Poslankyně proto žádaly zajištění jídla pro všechny děti místními školskými orgány, což v Dolní sněmovně interpelovala mimo jiné Leah Manning: „Lady will press it, for every local education authority, even if they have not got canteens, to make some midday meal available to every child in school.“⁸¹ Zdůrazňovaly povinnost vlády zajistit nezávadné pasterizované mléko, aby se nezvyšoval počet dětí nakažených tuberkulózou. Mabel Ridealgh naléhala na řešení tohoto problému v jedné ze svých interpelací: „...I urge the great need for the compulsory pasteurisation of milk until we can complete our long-term policy of securing tuberculin free milk right from the herds to the consumer’s door.“⁸² Během dvou volebních období Attleeho vlády však nebyl realizován plán jeho strany na zavedení bezplatné stravy všem školním dětem a bezplatné dodávky mléka začaly až v srpnu 1946. V roce 1951 se stravovalo ve školních jídelnách pouze 49 procent školní populace a mléko konzumovalo 86 procent školní populace. Jídelny navíc byly často provizorní a měly malou

⁷⁸ *Education Act 1944*, 7 & 8 Geo. 6. CH. 31. c. 49. London 1944, s. 41.

⁷⁹ UKPP, sv. 445, (London) 1947, s. 1423.

⁸⁰ UKPP, sv. 439, (London) 1947, s. 1201–1203.

⁸¹ UKPP, sv. 445, (London) 1947, s. 1425–1427.

⁸² UKPP, sv. 426, (London) 1946, s. 436–437.

kapacitu.⁸³ Na základě studie britské Rady pro lékařský výzkum (Medical Research Council) však dostávaly tyto děti ve školách zdravější stravu než britské děti v devadesátých letech 20. století.⁸⁴

Poskytnutí obuvi a ošacení na státní náklady sociálně slabším rodinám řešily poslankyně v rámci celé společnosti. K nejpřilehавějším příkladům patřilo naplňování zákona o příspěvcích rodinám (Family Allowances Bill) z roku 1945. Poslankyně Jennie Adamson, Eleanor Rathbone a Edith Summerskill obhajovaly nejen práva žen na státní příspěvky, ale také právo finančních příspěvků na stravu a ošacení pro děti z rodin nacházejících se ve špatné ekonomické situaci.⁸⁵ Ellen Wilkinson realizovala podle článku 81 školského zákona z roku 1944 hrazení školních uniforem školskými orgány.⁸⁶

V oblasti zdravotní péče se britské poslankyně zabývaly především výchovou a vzděláváním dětí se speciálními potřebami. Školský zákon z roku 1944 řešil tuto problematiku v odstavcích 33 a 34. Podle těchto ustanovení měl ministr školství určit jednotlivé kategorie žáků vyžadujících speciální výchovné potřeby. Místní školské orgány měly povinnost informovat rodiče žáka o charakteru psychického či fyzického hendikepu jejich dítěte a zaopatřit prostory ve speciálních školách pro závažnější případy.⁸⁷ Leah Manning se dotazovala vlády v listopadu 1945, kdy budou vyhlášeny stanovy a členství v Poradním výboru pro hendikepované děti (The Advisory Committee on Handicapped Children). Rovněž žádala obsazení tohoto výboru lidmi s praktickými zkušenostmi, nikoliv odborníky s teoretickými znalostmi.⁸⁸ V listopadu 1946 se poslankyně Freda Corbet dotazovala Ellen Wilkinson na situaci nedostatečného počtu učitelů kvalifikovaných pro výuku neslyšících žáků.⁸⁹ Podle vládního plánování z období po skončení druhé světové války bylo potřeba poskytnout speciální vzdělávací péči 17 procentům školní populace a hlavní podíl na zajištění této péče měly mít veřejné školy. Žádný z těchto plánů však nebyl ve sledovaném období splněn.⁹⁰ Přesto byly splně-

⁸³ WEBSTER, Charles: *Government policy on school meals and welfare foods 1939–1970*. In: SMITH, F. David (ed.): *Nutrition in Britain: Science, Scientists and Politics in the Twentieth Century*. London 1997, s. 196.

⁸⁴ <https://www.theguardian.com/uk/1999/nov/30/jamesmeikle> [cit. 30. 12. 2018].

⁸⁵ UKPP, sv. 408, (London) 1945, s. 2259–2370.

⁸⁶ UKPP, sv. 414, (London) 1945, s. 2327.

⁸⁷ *Education Act 1944, 7 & 8 Geo. 6. CH. 31. c. 33 and 34*. London 1944, s. 27–28.

⁸⁸ UKPP, sv. 415, (London) 1945, s. 609.

⁸⁹ UKPP, sv. 427, (London) 1946, s. 272–273.

⁹⁰ WARNOCK, M. H.: *c. d.*, s. 33 an.

ny dílčí záležitosti, jako bylo například v roce 1946 založení gymnázia Mary Hare pro neslyšící chlapce a dívky.⁹¹

V oblasti školství se britské poslankyně nejčastěji věnovaly problémům týkajícím se péče o děti v mateřských školách. Hlavním podnětem k zajištění mateřských škol ve Velké Británii nebyla sociální podpora matek a nejmladších dětí, ale nutnost žen vstoupit s dětmi do průmyslu během druhé světové války. V roce 1939 bylo ve Velké Británii méně než sto mateřských škol pro děti od dvou do šesti let. Jednalo se přibližně o 750 000 dětí, z nichž 100 000 začalo chodit do tohoto typu škol od pěti let. Těchto 100 000 pozdně přichozících dětí trpělo zdravotními vadami kvůli špatným domácím podmínkám či absenci pravidelných lékařských prohlídek. Během druhé světové války bylo otevřeno několik stovek provizorních mateřských škol s personálními problémy a nedostatečným vybavením. Na žádosti některých matek měly tyto školy zůstat otevřené, dokud nebudou postaveny školy s lepšími podmínkami, jak uváděla poslankyně Leah Manning: „During the war years, some hundreds of wartime nurseries were opened. They were often makeshift in character and equipment; they were always badly staffed, but they became so popular that every attempt to close them has been met by a vehement demand on the part of the mothers that they should remain open until something better could be provided.“⁹² Po parlamentních volbách v roce 1945 se poslankyně dotazovaly vlády, jestli budou zachovány tyto školy z období války, což interpelovaly mimo jiné labouristické poslankyně Barbara Castle⁹³ nebo Edith Wills.⁹⁴ Vývoj této kategorie škol měl v dalších letech Attleeho vlády sestupnou tendenci,⁹⁵ jelikož ministerstvo financí snížilo výdaje na jejich dotování. Oproti červnu 1944, kdy bylo ve Velké Británii v provozu 1 558 mateřských škol, poklesl na začátku roku 1948 jejich počet na přibližně 900 a poskytovaly místa pro 43 000 dětí. Poptávka po ženské pracovní síle na trhu práce však zapříčinila výstavbu nových mateřských škol v areálu továren (The Factory Nurseries). Kontroly tohoto typu škol prokázaly nevyhovující stav, neboť některé neměly ventilace, dostačující zásobování vodou a hygienická opatření. Některé byly přeplněné a často v nich zůstávaly nemocné děti, aby matky

⁹¹ Tamtéž, s. 17.

⁹² MANNING, Leah: *Nursery – Infant Education*. LW, 34, 1946, č. 3, s. 57.

⁹³ UKPP, sv. 414, (London) 1945, s. 453.

⁹⁴ Tamtéž, s. 1540.

⁹⁵ Ve sledovaném období měl vývoj československých mateřských škol oproti Velké Británii trvale rostoucí tendenci. V květnu 1945 jich bylo v ČSR celkem 1 130, z toho 921 v českých zemích a 209 na Slovensku. Do roku 1948 se v Československu počet mateřských škol zčtyřnásobil. Největší nárůst byl na Slovensku, kde se jejich počet zvýšil více než pětinašobně. Srov. ŠMELOVÁ, Eva: *Mateřská škola: Teorie a praxe I*. Olomouc 2004, s. 54–55.

mohly pracovat. Na základě zanedbaného stavu v některých mateřských školách provedla Attleeho vláda legislativní změny, které zplnomocňovaly místní zdravotní orgány dohlížet na zajištění kvalitní péče o děti v mateřských školách a na práci domácích pečovatelek.⁹⁶

Problémy mateřských škol ve sledovaném období se týkaly nejen jejich omezeného množství, ale také nevyřešených personálních záležitostí. Poslankyně ve svých interpelacích kritizovaly početní a kvalifikační nedostatky pedagogického personálu v mateřských školách. Podle poslankyně Mabel Ridealgh měla školní rada (The Board of Education) navýšit finanční prostředky pro zvýšení počtu pedagogického personálu v mateřských školách.⁹⁷ Rovněž poslankyně Peggy Herbison požadovala obsazení mateřských škol plně kvalifikovanými pedagogy.⁹⁸ S podobným návrhem vystoupila také v Dolní sněmovně Freda Corbet: „Finance committees will have to learn to be very generous and give better pay to more and better trained staff. I have mentioned the case of children in London's residential nursery schools. We give them nursery trained teachers with trained assistants.“⁹⁹

Britské poslankyně se zabývaly i otázkou věkové hranice vstupu dětí do těchto typů škol. Poslankyně Jean Mann žádala vládu, aby nepodporovala umístování dětí mladších dvou let do mateřských škol. Důvodem bylo podle ní šíření infekčních chorob a negativní psychický vliv na děti odloučené od matky.¹⁰⁰ Mezi poslankyněmi existovala shoda, že v ideálním případě by věková hranice dětí pro vstup do mateřské školy neměla být pod dva roky. Na základě každodenních zkušeností si však uvědomovaly, že některé ženy kvůli obživě nemají čas se plnohodnotně věnovat svým dětem v jejich prvních dvou letech života. Podle prohlášení ženského poradního výboru (The Women's Advisory Council) labouristek v Sheffieldu měly být děti mladší dvou let umístovány do vyhovujících mateřských škol pod kontrolou ministerstva zdravotnictví: „Under these conditions we consider that some provision for the under-two's is necessary, so therefore suggest that suitable nursery provision be made under the control of the Health Department.“ Poskytování mateřských škol pro děti od dvou do pěti let mělo podle tohoto výboru labouristek zůstat nadále v kompetenci ministerstva školství.¹⁰¹

⁹⁶ GALLOWAY, R. M.: *The Nurseries and Child-Minders Regulation Act 1948*. Journal of the Royal Sanitary Institute, 69, 1949, č. 4, s. 338.

⁹⁷ UKPP, sv. 431, (London) 1946, s. 710.

⁹⁸ Tamtéž, s. 713–714.

⁹⁹ UKPP, sv. 450, (London) 1948, s. 1634.

¹⁰⁰ UKPP, sv. 431, (London) 1946, s. 715–716.

¹⁰¹ ROEBUCK, F.: *Nursery provision for Under-Fives*. LW, 34, 1946, č. 4, s. 75.

K nejvýznamnějšímu výstupu výše uvedených požadavků v oblasti mateřského vzdělávání a výchovy patřilo schválení zákona o mateřských školách a dětských pečovatelkách (Nurseries and Child-Minder Regulation Act) z července 1948. Tento zákon stanovil minimální normy pro mateřské školy a placené dětské pečovatelky. Na základě tohoto zákona měly místní zdravotní orgány vést evidenci o těchto službách a sankcionovat je, pokud nebudou registrované. V pravomoci místních zdravotních orgánů bylo také registraci mateřských škol zrušit nebo odmítnout. Rovněž se od nich požadovalo, aby stanovily normy týkající se kvalifikace zaměstnanců, stravování dětí či údržby zařízení u těchto druhů škol.¹⁰²

Československé poslankyně zachovávaly v otázkách vzdělávání loajalitu ke „svým“ politickým stranám mnohem důsledněji než jejich britské kolegyně. Narušovala rovněž ve větším měřítku jejich genderovou integritu. Dokládá to například problematika zestátnění škol a návrh zákona o jednotné škole. Představa o podobě poválečného školství byla již zahrnuta v článku XV. Košického vládního programu (KVP), která obsahuje ustanovení o demokratizaci a zlidovění systému výchovy.¹⁰³ Levicové poslankyně se shodly, že péče o děti je veřejnou záležitostí a má být součástí státní správy. Výstižně toto stanovisko zdůvodnila doktorka Milada Horáková za Československou stranu národně socialistickou (ČSNS): „Péče o mládež musí být zveřejněna a v provádění sjednocena bez zřetele na kompetenční zájmy byrokratů, ale i proti vůli těch spolkařů, kteří v populární péči o dítě vidí možnost svého osobního proniknutí. Jen v rámci velkorysé veřejné péče o dítě, zapojené do státní správy jako samostatný a nedílný článek s pevným právním a finančním podkladem, dosáhne péče o mládež potřebné jistoty, odbornosti a autority... Za uskutečnění takové formy péče o mládež bude strana národně socialistická všemi silami pracovat.“¹⁰⁴ Rozdílný postoj měly lidovecké poslankyně, jež prosazovaly vedle státních škol rovněž církevní a soukromé

¹⁰² The National Archives Kew, fond Public Records, kart. MH 55, inv. č. 1690, *The Nurseries and Child-Minders Regulation Act 1948, II & 12 GEO. 6. CH. 53, s. 1–9.*

¹⁰³ Představy československých politiků o podobě vzdělávání poválečné školní populace také ovlivnily podle článku XV. KVP geopolitické změny ve středovýchodní Evropě na počátku roku 1945: „K tomuto cíli nejen bude z našich učebnic a pomůcek odstraněno vše, co tam bylo antisovětského, mládež bude i náležitě poučována o SSSR. Ruský jazyk bude proto v novém učebním plánu z cizích jazyků na prvním místě. A bude postaráno i o to, aby naše mládež nabyla potřebných vědomostí o vzniku, zřízení, vývoji, ekonomii a kultuře SSSR. Na univerzitách k tomu účelu budou zřízeny i nové stolice: dějin SSSR, ekonomiky SSSR a práva SSSR.“ Srov. *Košický vládní program: program nové čs. vlády Národní fronty Čechů a Slováků*. 5. vyd. Praha 1984, s. 35.

¹⁰⁴ <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/019schuz/s019002.htm>. 19. schůze PNS 9. 1. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

školy. Svě postoje odůvodňovaly tím, že většina občanů jsou katolíci a svoboda vyznání zaručená Ústavou z roku 1920 neumožňuje rušení církevních škol. Dál argumentovaly, že státní rozpočet bude mít problémy s financováním státních škol, jak potvrzuje interpelace lidovkyně Marie Skuhrovcové v PNS 27. března 1946: „Stát nestačí ani hmotně, a zejména dnes, na to, aby všechno myslitelné školství vzal do své režie. Jestliže se prohlásí veškeré školství za státní, bude starostí ministerstva financí, aby pečovalo o potřebné finanční náklady.“¹⁰⁵ Projednávání návrhu zákona o jednotné škole vneslo mezi politické strany a jejich zástupce v parlamentu ještě větší rozpory než zestátnění škol. Národní socialistky souhlasily s navrhovaným školským zákonem,¹⁰⁶ avšak při zachování ducha národních tradic, demokracie a apolitičnosti ve vzdělávání. Tento postoj obhajovala Františka Zeminová 10. července roku 1946 na půdě ÚNS: „...ženy jako zástupkyně matek a děti se dožadují, aby školní i lidová výchova se v budoucnosti vedla jedině v duchu pravé demokratické a národní tradice Husa, Komenského, Kollára, Havlíčka, Tyrše, Masaryka a Beneše. Přílišné zpolitisování naší kultury lidu i inteligence jen škodilo.“¹⁰⁷ Mezi osobami, které souhlasily s navrhovaným školským zákonem, nebyli jen národní socialisté a prezident Beneš, ale také, do dubnové dohody z jara 1946, slovenští demokraté. Po dubnových dohodách zaujali slovenští demokraté spíše odmítavý postoj. Tato skupina politiků a inteligence, jež souhlasila s navrhovanou reformou školství, však požadovala v rámci jednotné školy druhého stupně značnou diferenciaci a nebyla ve zmiňovaném stanovisku jasně vyhraněná. Komunistická strana, levicově orientovaná inteligence, Svaz československé mládeže či učitelské odbory proklamovaly okamžité přijetí tohoto návrhu zákona.¹⁰⁸ Sociální demokratky tento návrh zákona podporovaly, jak potvrzuje Běla Pažoutová z interpelace v ÚNS 12. prosince 1946: „Učitelstvo očekává, že budou dodrženy lhůty a že základní školský zákon vejde 1. září příštího roku v platnost. Očekáváme od něho další zvýšení všeobecného vzdělání. Sympatická je na tomto zákoně okolnost, že už nebudou vybírání nadaní žáci od 11–15 let z 12 1/2 procenta žáků jako dosud, ale z celých 100 procent, čili že zmizí 6 1/2 procenta žáků obecných

¹⁰⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/041schuz/s041022.htm>. 41. schůze PNS 27. 3. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

¹⁰⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/041schuz/s041016.htm>. 41. schůze PNS 27. 3. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

¹⁰⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/005schuz/s005013.htm>. 5. schůze ÚNS 10. 7. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

¹⁰⁸ CIGÁNEK, Radim: *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945–1949*. Praha 2009, s. 79–80.

škol, kteří i při značném nadání neměli možnosti nabýti vyššího vzdělání.¹⁰⁹ Lidovecké poslankyně měly k připravovanému návrhu zákona o jednotné škole skeptický, až negativní názor. Jejich skepse vycházela z přesvědčení, že přijetím zákona budou nadané děti omezovány. Marie Skuhrovcová interpelovala v PNS možnost vzniku jednotné školy, jen pokud bude nejprve zavedena mravní a ideová jednota: „Je nutná výchovná jednota, ale dříve musí náš národ nalézt jednotu ideovou i mravní, bez těch není možná ani jednotná výchova ani jednotná škola... Proti nivelisaci školy třetího stupně a tím i vysokých škol je nutno se bránit. Musíme úroveň zvedat, a ne ji snižovat. Nesmíme řešit problém tak, že bychom děti v určitém směru nadané zdržovali ostatními. Z toho by vzešly škody velikého rozsahu.“¹¹⁰ Zákon o základní úpravě jednotného školství (školský zákon) č. 95 Sb. byl přijat v ÚNS až po komunistickém převratu, 21. dubna 1948.¹¹¹ Komunistky i sociální demokratky jeho realizaci považovaly za progres ve vzdělávání školních dětí a mládeže. V ÚNS tento postoj prezentovala komunistka Pavla Šimonková: „Ústava zaručuje mladým také právo na vzdělání, a dnes již nebude rozhodovat o školním prospěchu postavení rodičů na dnes již téměř zetlelém t. zv. společenském žebříčku. Jednotný školský zákon, potvrzený touto ústavou, umožňuje, aby opravdu jenom schopnosti a píle každého školáka byly rozhodující pro jeho další úspěšné studium.“¹¹² Nebo sociální demokratka Běla Pažoutová: „S hlubokým pohnutím hovořím dnes k tomuto zákonu, vyjadřujíc za veškeré učitelstvo radost nad jeho uskutečněním, radost, že po letech hledání nových cest, bojů i zápasů, houževnatého úsilí, o kterém už hovořil pan zpravodaj Koubek, dospěli jsme konečně k cíli.“¹¹³ Na projednávání návrhu školského zákona jako součásti nového sociálního systému měli před únorovým převratem vliv odborníci a širší veřejnost. Se stupňujícími se mocenskými konflikty však slábl, což nepříznivě ovlivňovalo jeho podobu.¹¹⁴

Ve Velké Británii byla realizace školského zákona z roku 1944 úspěšná jen částečně.¹¹⁵ Díky poslankyním a ministryni Ellen Wilkinson se však podařilo

¹⁰⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/027schuz/s027018.htm>. 27. schůze ÚNS 12. 12. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

¹¹⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/041schuz/s041023.htm>. 41. schůze PNS 27. 3. 1946. [cit. 12. 11. 2018].

¹¹¹ BOHÁČ, A. – MIŠURCOVÁ, V. – VÁŇOVÁ, R. – MAUROVÁ, M. (ed.): *Dějiny školství*, s. 21.

¹¹² <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/112schuz/s112012.htm>. 112. schůze ÚNS 7. 5. 1948. [cit. 12. 11. 2018].

¹¹³ https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/106schuz/s106005.htm#_d. 106. schůze ÚNS 21. 4. 1948. [cit. 12. 11. 2018].

¹¹⁴ KALINOVÁ, L.: *c. d.*, s. 84 an.

¹¹⁵ JONES, Ken: *Education in Britain: 1944 to the Present*. 2. ed. Cambridge – Malden 2016, s. 34.

během prvního volebního období Attleeho vlády zajistit především bezplatné školní jídlo pro 2,5 milionu dětí a mléko zdarma pro přibližně 90 procent školní populace,¹¹⁶ zavést neplacené středoškolské vzdělávání,¹¹⁷ zrušit poplatky ve státních gymnáziích, vybudovat nové moderní školy,¹¹⁸ umožnit formou stipendií vysokoškolské vzdělání i pro sociálně znevýhodněné studenty, navýšit počet učitelů¹¹⁹ a jejich platů¹²⁰ či prodloužit povinnou školní docházku dětem po patnáctém roku věku.¹²¹ Ellen Wilkinson se však z těchto nesporných úspěchů těšila jen krátce. V roce 1946 zkolabovala během návštěvy Prahy. Příčinou kolapsu nebylo jen přepracování a dlouhá cesta, ale také její náklonnost k cigaretám; byla těžkou kuřačkou. Lékaři jí diagnostikovali zápal plic, jehož následkům 6. února 1947 podlehla.¹²²

Závěr

Československo a Velká Británie měly v prvních poválečných letech navzdory historickým a kulturním odlišnostem jedno společné: chtěly vybudovat sociálně spravedlivější společnost. Jednou z oblastí, v níž se setkávaly priority obou zemí, byla výchova a vzdělávání dětí a zmírňování sociálních problémů ve školách. Pro političky představovala tato problematika základ jejich činnosti.

Československé a britské poslankyně zastávaly v této době shodné postoje v několika důležitých bodech: pokračování emancipačního procesu, vzdělávání, řešení sociálních problémů dětí a studentů a rovné postavení učitelek a učitelů. Na podporu svých požadavků používaly argument o společných válečných zkušenostech mužů a žen, které je opravňují získat rovné postavení nejen v právním řádu, ale především v každodenním životě. Příznivá dobová atmosféra, nakloněná radikálnějších změnám ve společnosti, umožňovala

¹¹⁶ Údaj je z roku 1947. V únoru 1946 bylo bezplatné školní jídlo pro 1,8 milionů školních dětí a v říjnu téhož roku již pro 2,3 milionů školních dětí. Srov. VERNON, D. Betty: *Ellen Wilkinson 1891–1947*. London 1982, s. 214–215.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 217–222.

¹¹⁸ HOPKINS, Eric: *Industrialisation and Society: A Social History, 1830–1951*. New York – London 2000, s. 245.

¹¹⁹ ABBOTT, Ian – RATHBONE, Michael – WHITEHEAD, Phil: *Education Policy*. Los Angeles – London 2013, s. 21–22.

¹²⁰ PRITT, Denis Nowell: *The Labour Government, 1945–51*. London 1963, s. 233.

¹²¹ VERNON, D. B.: *c. d.*, s. 206 an.

¹²² Tamtéž, s. 231–233.

nejen nastolit zásadní požadavky, ale v některých případech dosáhnout jejich splnění.

Poslankyně obou států usilovaly o zajištění kvalitní výživy a ošacení dětí a studentů, zdravého prostředí a zdravotní péče ve školách. Ve třetí ČSR bylo navíc toto úsilí umocňováno zvýšeným zájmem poslankyň o zajištění zdravé a početnější populace dětí z důvodu obavy před budoucí německou agresí. Se školskou problematikou těsně souvisel požadavek emancipace učitelek v platovém ohodnocení, profesním postavení či zapojení žen do typu vzdělávání, jež bylo dosud vyhrazeno jen mužům. Československé poslankyně diskutovaly o zapojení žen do vojenského vzdělávání, britské požadovaly možnost vzdělávání žen v technických oborech.

Zmíněné podobnosti v základních požadavcích vynikají zejména ve světle složení ženských parlamentních elektorátů. Ve Velké Británii měly rozhodující postavení labouristky. V třicátém osmém parlamentu jich zasedalo 21, konzervativce a liberály zastupovala pouze jedna poslankyně, Eleanor Rathbone byla bez stranické příslušnosti. V třetí ČSR reprezentovaly čtyři politické strany, což se na jedné straně projevovalo odlišnými stanovisky, na druhé však společný genderový řád umožňoval alespoň zpočátku dosáhnout shody v základních prioritách, jakou byla například péče o děti a jejich sociální zabezpečení. Opačným příkladem může být zestátnění škol nebo projednávání návrhu zákona o jednotné škole před komunistickým převratem. Nejkritičtější postoj k uvedeným reformám zastávaly poslankyně ČSL. Na základě získaných poznatků o postojích a činnosti poslankyň obou zkoumaných států existovaly tři markantní rozdíly: britské političky se na rozdíl od československých nezabývaly důsledky okupace na psychický stav školní populace a na denacifikaci školství. Zabývaly se naopak mnohem intenzivněji problematikou mateřských škol; řadě z nich hrozil v důsledku změny vládní politiky (snaha odeslat ženy zpět do domácnosti) zánik, nebo přinejmenším snížení finanční podpory. Britské političky chtěly mateřské školy nejen zachovat, ale modernizovat. Velká Británie směřovala k sociálnímu státu, Československo k jeho sovětizaci, což v plné míře platilo rovněž o školství. Podobná očekávání přinesla naprosto odlišné výsledky.

RESUMÉ

PODOBNÁ OČEKÁVÁNÍ, ROZDÍLNÝ VÝSLEDEK.

PROBLEMATIKA ŠKOLSTVÍ V LETECH 1945–1948

Z POHLEDU POSLANKYŇ ČESKOSLOVENSKEHO A BRITSKÉHO PARLAMENTU

Ženský elektorát v parlamentech třetí ČSR a v třicátém osmém parlamentu Velké Británie usiloval o vytvoření spravedlivějšího společenského uspořádání, jehož nedílnou součástí mělo být dosažení rovnosti pohlaví v každodenním životě. Pro činnost sledovaných poslankyň v ČSR a ve Velké Británii měla důležitý význam otázka výchovy, vzdělávání školní populace a řešení sociálních problémů ve školách. Poslankyně obou států vycházely z podobných očekávání, jako bylo rovné postavení pro učitele a učitelky, řešení sociální problémů ve školní populaci či zapojení žen do vzdělávání doposud vyhrazeného pouze mužům. Shodným argumentem pro prosazení těchto požadavků byl společný boj a práce mužů a žen během druhé světové války. Rozdílný poválečný vývoj v obou státech vedl k rozdílným výsledkům. Vyostrující se politický vývoj v ČSR narušoval genderový řád mezi poslankyněmi a byl dovršen sovětizací celého sociálního systému, především v oblasti vzdělávání školní populace. Naopak Velká Británie nadále pokračovala v realizaci sociálního státu.

Klíčová slova: Třetí Československá republika, Velká Británie, parlament, poslankyně, školství

SUMMARY

SIMILAR EXPECTATIONS, DIFFERENT RESULTS.

EDUCATION BETWEEN 1945 AND 1948

*FROM THE PERSPECTIVE OF THE FEMALE MEMBERS
OF THE CZECHOSLOVAK AND THE BRITISH PARLIAMENTS*

The female electorate in the parliaments of the Third Czechoslovak Republic and the 38th United Kingdom Parliament sought to create a fairer social system, including gender equality in everyday life. The members of the Czechoslovak and British parliaments placed a great importance on the education of the school population and on social problems in schools.

The MPs of the two countries had similar expectations, such as equal status for female and male teachers, addressing of social problems in the school population, and the involvement of women in education, previously reserved for men only. A consistent argument for enforcing the requirements was the fact that men and women had fought and worked side by side during World War II. The disparate post-war developments in the two countries led to different outcomes. The escalating political developments in Czechoslovakia disrupted gender identity among the female members of parliament, and culminated with the Sovietization of the entire social system, specifically the education of the school population. The United Kingdom, on the other hand, continued to implement the social state.

Keywords: Third Czechoslovak Republic, United Kingdom, Parliament, Female Member of Parliament, Education

Mgr. Milan Hanzl
549 37 Žďárky 228
Česká republika
e-mail: milan.hanzl@uhk.cz

ZPRÁVY

ZPRÁVA O ČINNOSTI KATEDRY HISTORIE FILOZOFICKÉ FAKULTY UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI ZA AKADEMICKÝ ROK 2018/2019

Antonín Kalous

Akademický rok 2018/2019 proběhl na Katedře historie FF UP v Olomouci relativně úspěšně, jak ukázalo hospodaření katedry, ale také vědecký výkon a úspěchy studentů. Katedra historie FF UP v roce 2019 hospodařila s vyrovnaným rozpočtem, na němž se – kromě grantů – podílely zdroje 11 (za studium) 63 procenty a zdroj 30 (výzkum) 37 procenty. Hodnocení výzkumu ovšem bylo stále počítáno za léta 2011–2015 (s přihlédnutím k období 2010–2014). Stabilní rozpočet, který se mírně proti roku 2018 navýšil, dával katedře možnost, aby se nadále rozvíjela a byla též schopna řešit některé drobnější problémy jednotlivých oborů.

Zájem o studium na katedře historie je v podstatě setrvalý a nijak výrazně se zatím neprojevil demografický pokles. Stejně jako v loňském a předloňském roce přistoupila katedra historie k tomu, že zájemcům o studium byly pro některé obory odpuštěny přijímací zkoušky. Katedra historie stále nabízela studium jedno- a dvouoborové bakalářské historie, archivnictví a archeologie a v magisterském stupni navazující studium jedno- i dvouoborové historie a archeologie a anglicko-jazyčný program Euroculture (který je ve spolupráci s dalšími sedmi evropskými univerzitami realizován pod značkou Erasmus Mundus s podporou Evropské komise). V doktorském stupni pak nabízela katedra studium v oborech obecné dějiny a české dějiny. Ve spolupráci s Pedagogickou fakultou vyučuje katedra obory Dějepis se zaměřením na vzdělávání v bakalářském stupni a Učitelství dějepisu pro střední školy ve stupni magisterském.

Během tohoto akademického roku byly připravovány do běhu nové akreditace, které započnou od akademického roku 2019–2020. V tomto ohledu navazují na práci předchozího roku, kdy prošla jak katedra, tak celá univerzita procesem institucionální akreditace.

Začátek akademického roku 2018–19 byl uveden několika podstatnými akcemi. 1) V budově na Hradě 5, do níž se katedra opět přesunula po působení v exilu na třídě Svobody 8, se 8. září 2018 konalo – jako na celé univerzitě – setkání absolventů. Katedra byla navštívena mnohými dřívější absolventy, i bývalými žáky základní školy Na Hradě 5. 2) Katedra se – především prostřednictvím Michaela Viktoříka, Jana Stejskala a Radmily Švaříčko-

vé Slabákové podílela na organizaci mezinárodní konference *Zrod soudobého Středoevropana* 19.–21. září 2018 v Kroměříži. Z této konference bude publikován anglický sborník v nakladatelství Viella v Římě. 3) Dne 3. října 2018 se uskutečnilo slavnostní otevření budovy Na Hradě 5, které bylo oslaveno především kulatými narozeninami paní prof. Libuše Hrabové. U této příležitosti měla oslavenkyně velice příjemnou a milou přednášku vztahující se k její nové knize *Knih jako svědek*, která vychází především z její výborné znalosti fondů Vědecké knihovny v Olomouci. Kniha byla také přítomna přednášce a poté se i úspěšně rozprodala. Celá akce byla doprovázena i přednáškou Pavla Šlézara o archeologických nálezech souvisejících s přestavbou budovy Na Hradě 5. Kromě těchto akcí se katedra podílela ještě na organizaci VI. mezinárodní konference České asociace orální historie, která se odehrála 6.–7. února 2019. Na její organizaci se podílel především Michael Viktořík.

Pokud jde o personální změny, sekci 19. století posílil Ivan Puš, který se soustředí na správní dějiny a dějiny střetávání Čechů a Němců v 19. století. Vedoucím katedry byl stále Antonín Kalous, zástupcem vedoucího Michael Viktořík. Katedra má též zastoupení v akademickém senátu FF UP, jehož předsedou je Jan Stejskal a jedním z členů studentské komory Michal Nguyen.

Výzkum katedry historie pokračoval podobně jako v předchozích letech – tedy členové katedry pilně vydávali jak studie a články v českých i zahraničních časopisech a knihách, tak samostatné monografie, rovněž české i zahraniční. Byly ukončeny některé projekty GAČR, především projekt Centra excelence, který trval pět let. Hodnocení je odloženo o rok a půl. Další projekty GAČR probíhaly a nově získala projekt Michaela Antonína Malaniková. Na přelomu ledna a února 2019 byl do budovy na Hradě přesunut archiv Exilového centra, který byl po dobu opravy budovy dočasně uložen v Státním okresním archivu. Zároveň se archiv začal nově organizovat a stane se předmětem pořádání studentů oboru archivnictví.

Katedra též pokračovala ve svém úsilí v mezinárodním vzdělávání. Běžel nadále program Euroculture, který byl znovu vybrán (již potřetí) mezi programy Erasmus Mundus. Ve spolupráci s partnery z Georg-August Universität Göttingen (Německo) a Univerzity v Pune (Indie) organizovali Hana Ferencová a Antonín Kalous týdenní intenzivní program pro všechny studenty programu, ze všech osmi partnerských univerzit. Rovněž pokračoval – jako každým rokem – program Nebraska Semester Abroad. Nová jednání se rozproudila o možnostech organizace programu v letním i – nově – v zimním semestru. Program nicméně běží zcela bez problémů a je zajišťován prací Martina Elbela a Jana Stejskala s pomocí Markéty Peřinové a Terezy Lyčkové, doktorandky katedry historie. V letních měsících se ode-

hrál třetí ročník letní školy, která se zaměřila na obecné problémy vývoje střední Evropy, který organizoval rektorát UP a za katedru historie Antonín Kalous. V průběhu roku se studenti katedry historie zapojili do mezinárodní výměny studentů v rámci programů Erasmus+ a CEEPUS a katedra rovněž přijala zahraniční studenty, kteří se zapojili do studia především v rámci v angličtině vyučovaných kurzů a seminářů. Na konci srpna se též konala Letní škola numismatiky, jejíž druhý ročník organizovali Jiří Militký a Filip Hradil. Škola měla dosah i na spřízněné Slovensko. A stejně jako v loňském roce se konala letní škola archivních studií v klášteře v Teplé vedená Janou Oppeltovou, která byla zaměřena na klášter Teplá jako stavební památku.

Studentské aktivity zahrnovaly jak tradiční vodáckou exkurzi, tak další kulturní akce pořádané oběma studentskými spolky (tj. Cech a ISHA). Studenti dobře prezentovali katedru i na vědeckém poli. Studentka Katedry historie Anna Nováková získala 2. místo v prestižní soutěži Premio Iberoamericano (Iberoamerická cena), kterou společně udělují studentům českých vysokých škol velvyslanectví Španělska, Portugalska a několika zemí Latinské Ameriky ve spolupráci s Univerzitou Karlovou. Cenu získala za svou historickou studii psanou ve španělštině *Mezi Flandry, Španělskem a Čechami. Guillermo Verdugo, agent Františka z Ditrichštejna*. Pojednává o španělském šlechtici, který se poprvé dostal do Čech jako jeden z velitelů vojsk na Bílé hoře a navázal velmi úzké kontakty s olomouckým biskupem Ditrichštejnem. Na tématu pracuje v rámci své diplomové práce na naší katedře. Tradiční studentská vědecká konference proběhla v prosinci 2018, do celostátního kola postoupili Klára Mauzerová a Libor Denk. Celostátní kolo se konalo na PdF MU v Brně. Klára Mauzerová vystoupila s příspěvkem o Ernstu Liedkem, příslušníku SD, a Libor Denk s příspěvkem věnovaným podnikatelské rodině Rousků. Vydárené prezentace sklidily pochvalu a oběma studentům zaručily publikování příspěvků v konferenčním sborníku (tato výsada je určena vždy prvním deseti ze soutěžního pole). Věříme, že Klára s Liborem budou mít stejně úspěšné nástupce v příštím roce, kdy se bude SVOČ konat na FF UK Praha.

doc. PhDr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: antonin.kalous@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI SEKCE ARCHIVNICTVÍ KATEDRY HISTORIE FF UP v OLOMOUCI ZA AKADEMICKÝ ROK 2018/2019¹

Věra Slavíková

Do prvního ročníku v akademickém roce 2018/2019 nastoupilo 16 studentů archivnictví (10 jednooborových, šest dvouoborových). Ve druhém ročníku studovalo osm jednooborových a čtyři dvouoboroví posluchači, ve třetím pak čtyři jednooborové frekventantky. Ve třech termínech (leden, květen/červen a srpen 2019) šest uchazečů obhájilo bakalářskou diplomovou práci a pět studentů složilo státní závěrečnou zkoušku, další posluchačka absolvovala státnice zčásti.

Po úspěšném akreditačním řízení zůstává garantem studia obou forem archivnictví doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D. Výuku pomocných věd historických, archivnictví, dějin správy a dalších předmětů studia zajišťovali zejména kmenoví členové sekce PhDr. Karel Chobot, Mgr. Jana Opletová, Ph.D., Mgr. Věra Slavíková a Mgr. Ema Šimková, Ph.D. Z dalších členů katedry, zabezpečujících základní předměty oboru, je třeba připomenout PhDr. Karla Podolského a doc. PhDr. Michaela Viktořika, Ph.D. a externisty PhDr. Bohdana Kaňáka, Ph.D., Mgr. Roberta Mečkovského, Ph.D, Mgr. Miroslava Myšáka a PhDr. Filipa Hradila. Na výuce a její organizaci participovala i interní doktorandka Mgr. Soňa Chmelíková. V létě 2018 posílila řady interních doktorandů Mgr. Dana Surá.

Rovněž v tomto akademickém roce se pracoviště archivnictví podílelo na několika grantových projektech. Vytvořením online výstavy prvotisků z majetku olomoucké kapituly byl dokončen záměr někdejších studentek oboru archivnictví Mgr. Markéty Poskočilové a Mgr. Lenky Vlachové. Tvorba webových stránek, na nichž jsou prvotisky prezentovány (www.prvotisky.cz), navázala na již dokončený grant² a byla podpořena jak vlastníkem fondu, tak Nadačním fondem Univerzity Palackého. Vernisáž virtuální expozice proběhla 22. května 2019 v atriu Uměleckého centra UP. Rovněž v tomto

¹ Za spolupráci při zjišťování informací děkuji Mgr. Janě Opletové, Ph.D. a studentské sekci ČASu.

² Jednalo se o studentský projekt Historie, rozbor a katalog souboru prvotisků kapitulní knihovny v Olomouci (IGA_FF_2015_011), který byl realizován ve spolupráci s Katedrou dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

akademickém roce pokračoval další studentský projekt *Sociální vazby a korespondenční partneři Karla II. z Lichtensteinu-Castelcornu ve světle dochované korespondence*, který byl podpořen v rámci univerzitní studentské grantové soutěže IGA.³

Od května 2017 participuje sekce archivnictví na celouniverzitním projektu OP VVV ESF *Univerzita Palackého jako komplexní vzdělávací instituce*,⁴ jehož cílem je inovace dosavadního studia tak, aby vycházelo vstříc potřebám praxe a umožnilo větší uplatnění našim absolventům, což reflektuje i nová koncepce akreditace. V rámci 3. veřejné soutěže ve výzkumu, experimentálním vývoji a inovacích v Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity (NAKI II) se členové sekce archivnictví zapojili do formulace přihlášky interdisciplinárního projektu, nazvaného *Poslední aristokrat. Kardinál a arcibiskup Friedrich Egon von Fürstenberg v dlouhém století*, a to v konsorciu s Muzeem umění Olomouc.⁵

Sekce archivnictví participovala i na aktivitách vedoucích k popularizaci historie, ať v Olomouci nebo v regionech. V pátek 26. října 2018 to bylo uvedení nově vydané kolektivní monografie *Rokytnice v Orlických horách (1318–2018)*,⁶ jejíž editorka i někteří autoři jsou členy Katedry historie FF UP. Navazující víkend proběhly i specializované prohlídky Kláštera premonstrátů Teplá, zaměřené na osudy zdejšího domu i řeholní komunity v 20. století,⁷ přičemž obě akce měly připomenout výročí vzniku Československé republiky. Další výročí – tj. dvě stě let od nástupu arcivévod Rudolfa Jana Habsbursko-Lotrinského na stolec olomouckých arcibiskupů – připomněla výstava v kryptě dómu sv. Václava otevřená 24. května 2019 a nazvaná *Rudolf Jan a katedrála*.⁸

³ Řešitelé Mgr. Soňa Topičová, Mgr. Kryštof Kouřil a Mgr. Zuzana Orálková jsou od ledna 2018 součástí širšího výzkumného týmu *Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk IV.* (IGA_FF_2018_006).

⁴ Registrační č. projektu CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002337 (1. 5. 2017 – 30. 4. 2021).

⁵ Číslo přihlášky projektu: 53, číslo jednací: MK 35825/2019 POD. Podle rozhodnutí Ministerstva kultury ze dne 22. 11. 2019 projekt nebyl přijat k finanční podpoře.

⁶ FERENCOVÁ, Hana (ed.): *Rokytnice v Orlických horách 1318–2018*. Rokytnice v Orlických horách 2018. Jednotlivé části knihy napsali Mgr. Věra Slavíková a PhDr. Tomáš Somer, Ph.D. a dále i někdejší studenti Katedry historie UP: Mgr. Pavel Jakubec, Mgr. Veronika Mizerová, Mgr. Jan Surý a Mgr. Vladimír Velešík. Knihu představil vedoucí katedry doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D.

⁷ Prohlídky ve dnech 27. a 28. 10. pod záštitou Hroznatovy akademie při Klášteře premonstrátů Teplá vedla Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D.

⁸ Výstava trvající od 24. 5. 2019 do 15. 11. 2019 byla součástí Jubilejního roku Rudolfa Jana a její libreto připravili a expozici instalovali PhDr. Martin Kučera z Arcibiskupství olomouckého, Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D. a absolvent Katedry historie Mgr. Miroslav Výmola.

Z významnějších odborných aktivit pracovníků oddělení archivnictví je třeba zmínit aktivní účast Mgr. Jany Oppeltové, Ph.D. a Mgr. Věry Slavíkové na Archivní konferenci v Plzni 23.–25. dubna 2019.⁹ Jako úspěšný počín lze hodnotit vydání knihy Mgr. Emy Šimkové *Život a osobnost Bedy Dudíka (1815–1890) pohledem jeho deníků*, k níž došlo koncem roku 2018.¹⁰

I nadále se pokračovalo v realizaci některých kurzů v terénu, které vznikly v rámci projektu ESF Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého, a to díky zájmu studentů archivnictví a historie získat praktické dovednosti, ale i institucí, v nichž se nachází velké množství písemných či hmotných pramenů. Frekventanti kurzů a praxí (v délce 24, 48 a 96 vyučovacíh hodin ohodnocených 2–5 kredity) se tak věnovali pořádání, evidenci a dokumentaci historických dokladů z majetku především římskokatolické církve (knihovny, soubory not a archiválií), a tím mnohdy přispěli k jejich záchraně. Většina praxí se odehrála přímo u původců a vlastníků zpracovávaných fondů. V zimním zkouškovém období počátkem roku 2019 se jednalo o katalogizaci starých tisků, soupisy písemností archivního charakteru a také o pořádání liturgických textilií v konventu milosrdných bratří (Brno, 25.–29. ledna 2019). Po skončení výuky v letním semestru na tuto praxi navázalo pořádání knižní pozůstalosti prof. PhDr. Bedřicha Šindeláře, DrSc. (1917–1996), která se stala součástí sbírek benediktinského kláštera (Rajhrad, 9.–15. května 2019), základní třídění a pořádání přírůstků bibliotéky premonstrátského kláštera (Želiv, 7.–13. července 2019), katalogizace diecézní knihovny (Litoměřice, 13.–21. července 2019). Všechny semináře byly obohaceny i o exkurze a prohlídky běžně nepřístupných prostor – v případě obou klášterů se jednalo o budovy v areálu a také arcibiskupský zámek v Červené Řečici nedaleko Želivi, účastníci praxe v Litoměřicích navštívili nedaleké Dráždany, zámek Jezeří a cisterciácký klášter v Oseku.

Na detailní průzkum a interpretaci areálu premonstrátské kanonie v Tepelě u Mariánských Lázní byl zaměřen seminář *Stavební památka – porozumění a dokumentace kulturně-historického fenoménu*, který se po ročním přerušení konal 5.–11. srpna 2019. Lektori – pocházející nejen z Katedry historie

⁹ Jmenované se zúčastnily diskuzního bloku nazvaného *Možnosti a limity spolupráce mezi církevními a státními archivy* s příspěvkem *Průzkum farních archivů na příkladu královéhradecké diecéze*. Mgr. Jana Oppeltová Ph.D. pak přijala účast v panelové diskusi *Jak se stát archivářem*, kterou moderoval Mgr. Stanislav Bárta, Ph.D. z Ústavu pomocných věd historických a archivnictví FF MU v Brně.

¹⁰ Práce vychází z dizertace autorky a k jejímu vydání v nakladatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci došlo díky podpoře Institucionálního rozvojového plánu fakulty, okruhu Strategický rozvoj (IRP_FF_2017) a také díky velkorysosti Benediktinského opatství Rajhrad.

FF UP, ale také Semináře dějin umění FF MU a dalších institucí¹¹ – usilovali účastníkům představit areál živé řeholní instituce jako pramen, k němuž je možné přistupovat z různých stran. Různé budovy a místnosti kanonie byly posluchačům přiblíženy jako stavební úloha, umělecké dílo i prostor, v němž probíhal život řeholníků. Kromě olomouckých a brněnských vysokoškolských studentů se semináře zúčastnili i vítězové celostátního kola Dějepisné olympiády (pořádané pro žáky druhého stupně základních škol), které se odehrálo 20.–24. května 2019 v Olomouci ve spolupráci s Katedrou historie FF UP.¹²

Většina kurzů by nemohla proběhnout bez vstřícnosti zmíněných institucí, nadstandardní spolupráce pokračovala především s Vlastivědným muzeem v Olomouci, díky níž je možné exkurzemi seznámit studenty prvního ročníku s tímto typem paměťových institucí. Osvědčila se rovněž možnost inventarizace osobních fondů uložených v archivu muzea jako bakalářských diplomových prací, při nichž studenti získávají potřebné praktické znalosti s pořádáním zajímavého archivního materiálu, muzeum pak možnost zpřístupnění badateli žádaných osobních fondů¹³. Kooperace s VMO pokračovala i druhým ročníkem Letní školy numismatiky, pořádané PhDr. Filipem Hradilem a PhDr. Jiřím Militkým, Ph.D. (Numismatické oddělení Národního muzea v Praze) v termínu 23.–25. 8. 2019, kterou se podařilo zorganizovat v prostorách katedry, kde se na organizačním zajištění podíleli také studenti 2. ročníku archivnictví.¹⁴

Tradičně pokračuje spolupráce s řadou archivů v bezprostředním okolí – kromě olomoucké pobočky Zemského archivu Opava je třeba zmínit i vstřícnost pracovníků Státního okresního archivu v Olomouci a v Prostějově, díky níž bylo možné zacelit mezery v příruční knihovně oddělení archivnictví. Spolupráce pokračovala i s dalšími institucemi – kromě již výše zmíněných subjektů římskokatolické církve¹⁵ byla nově navázána s Archivním a mu-

¹¹ Lektory byli Ing. Jiří Bláha, Ph.D., Mgr. Aleš Flídr, doc. Mgr. Ondřej Jakubec, Ph.D., Mgr. Robert Mečkovský, Ph.D., prof. PhDr. Jiří Mikulec, CSc. a Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D.

¹² A to pod vedením Mgr. Jany Janouškové, metodika-specialisty pro podporu talentovaných na Národním institutu pro další vzdělávání.

¹³ V současnosti se zpracovávají písemnosti hudebního skladatele Josefa Nešvery.

¹⁴ Barbora Řepová a Lukáš Smolka.

¹⁵ Kromě Biskupství litoměřického, kde spolupráce funguje již řadu let díky tamnímu archiváři a absolventu archivnictví Mgr. Martinu Barusovi, se jedná zejména o řeholní instituce – Českomoravskou provincii Hospitálského řádu sv. Jana z Boha – Milosrdných bratří sídlící v Brně, Benediktinské opatství Rajhrad a Kanonie premonstrátů v Teplé a Želivi, jejichž představeným patří velké poděkování za otevřenost a vstřícnost vůči našim posluchačům.

zejním oddělením Úřadu Ústřední rady Církve československé husitské,¹⁶ s Krajskou expoziturou Skautského institutu v Olomouci¹⁷ a také Archivem Masarykovy univerzity v Brně.¹⁸

Naši studenti se taktéž účastní pořádacích prací dokumentů Centra exilových studií, které byly na konci ledna 2019 převezeny z dočasné úschovy v SOkA Olomouc do depozitárních prostor sekce archivnictví. Během několika dní se provedlo hrubé roztřídění archiválií, periodik a knih, ovšem stav písemnosti po převzetí neumožňuje jejich širší zpřístupnění, proto probíhá zpracovávání jednotlivých osobních fondů formou diplomových prací či v rámci diplomového semináře, ale zejména jejich postupné pořádání pod vedením Bc. Markéty Hašové. Přibližně ve stejné době byly oddělení archivnictví předány i plány a dokumenty ze stavebního archivu Správy kolejí a menz UP, aby došlo k jejich identifikaci, uspořádání a soupisu, který by umožnil lepší orientaci v celém souboru a jeho využití. Část prací byla, stejně jako v případě dokumentů Centra exilových studií, realizována posluchači katedry v rámci praxí v letním semestru 2019, práce však budou pokračovat v příštím školním roce.

Souběžně se jednotlivé ročníky posluchačů archivnictví zúčastnily odborných praxí ve státních archivech, ale také exkurzí do různých typů archivů¹⁹ či výstav v rámci jubilejního roku republiky,²⁰ na nichž se podílela i olomoucká studentská sekce České archivní společnosti. Její zástupci v březnu 2019 navštívili valnou hromadu této profesní organizace, kde ostatní účastníci seznámili s činností olomoucké sekce. K Mezinárodnímu dni archivů zor-

¹⁶ Díky fondu Náboženská obec Církve československé husitské Česká Třebová, který jako svou bakalářskou práci zpracovala Bc. Lucie Vrlová, byl navázán kontakt s vedoucím zmíněného oddělení, kterým je Mgr. Marcel Sladkowski. Vzhledem k neutěšenému stavu písemnosti již zaniklých náboženských obcí byla dohodnuta spolupráce, umožňující deponování těchto písemností v prostorách katedry a jejich roztřídění, uspořádání a inventarizace (ať již formou bakalářské práce či praktické činnosti v seminářích), poté návrat vlastníkovi.

¹⁷ Zde by se mělo jednat o zpracování dvou základních souborů písemností, které vznikly z činnosti Krajské rady Junáka v Olomouci a 8. skautského střediska Vládi Tylšara v Olomouci. Dokumenty uložené v archivu krajské expozitury Skautského institutu v Olomouci budou po provedení základní domluvy zpracovány jako bakalářské práce.

¹⁸ V tomto případě šlo o jednorázovou spolupráci, která souvisela s předáním veškerých písemností brněnského historika prof. PhDr. Bedřicha Šindeláře, DrSc. Na základě rozhodnutí dědice byla knihovna předána Benediktinskému opatství Rajhrad, osobní fond, zahrnující osobní deníky, koncepty vědeckých i politických prací a výstrižkový archiv, byl zpracován Bc. Lucií Papáčkovou jako bakalářská práce a předán zmíněnému archivu v prosinci 2019.

¹⁹ Archiv města Brna (listopad 2018), Národní archiv v Praze (duben 2019), Moravský zemský archiv v Brně (březen 2019).

²⁰ *Morava jako součást českého státu* (listopad 2018), *Sto let česko-slovenské koruny* (duben 2019).

ganizovali na začátku června 2019 studenti archivnictví pomocněvědnou dobrodružnou hru pro děti z CMTŠ Ovečka, jež po návratu katedry historie do opravené budovy Na Hradě 5 navázala na dřívější tradiční setkání.

Studentská sekce ČASu uspořádala i neformální setkání archivářů – vedle zářijového setkání s prvním ročníkem se jednalo zejména o tradiční pasování archivářů, které se tentokrát konalo ve dnech 19. a 20. října 2018 v Novém Jičíně. Po příjezdu jsme si v pátek odpoledne díky vstřícnosti dr. Karla Chobota prohlédli centrálu novojičínského archivu, stejně jako depozitář v prostorách bývalé synagogy. Páteční večer a noc pak byla věnována samotnému plnění úkolů, na jehož konci čekalo slavnostní uvedení uchazečů z prvního ročníku do stavu archivářského. V sobotu 14. října si účastníci z řad studentů archivnictví mohli prohlédnout zdejší město. Ještě v prosinci 2018 se studentská obec archivářská sešla na tradičním předvánočním večírku, který se nesl ve znamení narozeninových oslav dr. Karla Chobota. Jubilanta čekala nejen obligátní blahopřání, ale i divadelní skeč o Antonínu Bočkovi připravený studenty. Vedle čistě archivářských aktivit se posluchači archivnictví účastnili i dalších akcí organizovaných Katedrou historie FF UP, tedy i každoročního plesu katedry historie, tentokrát *V rytmu republiky*.

Mgr. Věra Slavíková
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: vera.slavikova@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI SEKCE ARCHEOLOGIE KATEDRY HISTORIE FF UP v OLOMOUCI ZA AKADEMICKÝ ROK 2018/2019

Pavλίna Kalábková

V roce 2019 prošla sekce archeologie některými změnami. Od září začala být realizována nová podoba studijních programů na základě získané institucionální akreditace. Ke změnám došlo ve skladbě pracovníků sekce – v červnu nebyla prodloužena pracovní smlouva Jaroslavu Peškovi, v září nastoupila na rodičovskou a mateřskou dovolenou Jana Šínová a s končícím projektem GAČR odešel na konci roku Zdeněk Vaněček. Na částečný úvazek do archeologické laboratoře se však vrátila po rodičovské dovolené Ivana Vostrovská a jako náhrada za Janu Šínovou nastoupila do laboratoře Dominika Václavíková.

Do akademického roku 2019/2020 nastoupilo 98 studentů, z toho bylo 41 v prezenčním bakalářském, 42 v kombinovaném bakalářském a 15 v prezenčním magisterském studiu. Novou akreditací byla částečně přestrukturována skladba a pořadí vyučovaných předmětů, posíleny praktické výuky a zařazeny i anglicky vyučované předměty. Došlo také ke změně garantů studia. Garantkou bakalářského studia se stala Pavλίna Kalábková a garantem magisterského studia Karel Nováček. Pracovníci sekce s novou akreditací si značně rozšířili a upravili výukové předměty. Miloš Hlava například připravil zcela nový specializační modul v magisterském studiu o době laténské, P. Kalábková a Martin Golec po odchodu J. Pešky museli rozšířit svou výuku na období mladšího a pozdního eneolitu, resp. starší a střední doby bronzové, a to jak v bakalářském, tak i magisterském programu.

Kromě naší univerzity pracovníci sekce realizovali také výuku v rámci programu ERASMUS+. M. Golec přednášel na univerzitách v Krakově a Tübingenu a Pavel Šlězár v Bratislavě. Z nitranské univerzity naopak přijela v rámci tohoto programu Zuzana Borzová, která zde měla několik přednášek ke slovenské středověké archeologii a její popularizaci.

V rámci odborných praxí se studenti v roce 2019 podíleli na výzkumu Ústavu archeologické památkové péče Brno ve Starovicích u Hustopeč a Archeologického ústavu Akademie věd České republiky v Brně v Pasohlávkách. V rámci doplňkové praxe se pak studenti účastnili řady výzkumů na Prostějovsku, Olomoucku a Přerovsku realizované partnerskými regionálními archeologickými pracovišti. V rámci laboratorní praxe pak studenti měli

možnost zpracovávat například materiál z neolitického sídliště v Žopech u Holešova pro holešovské městské muzeum, středověký materiál z výzkumu SEFO na Denisově ulici nebo z ulice Křížkovského v Olomouci pro olomoucké pracoviště Národního památkového ústavu či konzervovali středověké železné artefakty z Třeboradic pro pražskou nestátní archeologickou organizaci ArcheoPro. Jana Šínová vyhodnocovala i antropologický materiál z Loděnic u Opavy pro AÚ AV ČR v Brně, Moravičan pro NPÚ, ú. o. p. Olomouc a Prostějova pro MZM v Brně.

Tradiční odborná exkurze v květnu vedla do Polska – postupně jsme navštívili Vratislav, Lešno, Poznaň, Ostrov Lednický, Biskupin, Hvězdno, Bydhošť, Gdaňsk, Malburk, Kujawy, Lodž, Čenstochovou a Opole. Viděli jsme tak poutní místa, středověké pevnosti a města, raně středověká a pravěká hradiště, megalitické grobovce, Baltské moře a jedinečné archeoskanzeny. Navštívili jsme i archeologie na univerzitách a v muzeích.

Pracovníci sekce v roce 2019 řešili také řadu vědeckých projektů. P. Kalábková, I. Vostrovská a Z. Vaněček dokončovali projekt GAČR *Počátky kulturní krajiny na Moravě: výzkum unikátní neolitické studny z Uničova*. K. Nováček s Lenkou Starkovou a dalšími členy týmu pokračovali v řešení projektu *Monastické osídlení jako socioekonomický fenomén raně islámské severní Mezopotámie*. Pavel Šlězár společně se studenty Karlem Faltýnkem a Jakubem Novákem dokončili projekt Ministerstva kultury ČR (NAKI II) s názvem *Moravské křižovatky*. Řešili se i projekty FPVČ – K. Nováček se svým týmem dokončil projekt *Keramika islámského období v severovýchodní Mezopotámii: chronologie, chorologie, sociální výpověď*, Tomáš Zeman pokračoval v projektu *Vybrané aspekty hospodářství, dálkových kontaktů a zániku germánských sídlišť na Moravě* a nový projekt s názvem *Elity starší doby železné na Moravě* začal řešit M. Golec. M. Hlava a P. Kalábková se třetím rokem podíleli na řešení projektu *Dějiny Šternberka*, který získala katedra historie FF UP od Města Šternberk. Pracovníci sekce řešili ale i další projekty financované z různých zdrojů a se specifickým zaměřením (M. Golec – projekt *Hardtmuth: od uhlu k tužkařskému impériu* (NAKI II); K. Nováček a L. Starková *Ohrožená architektura města Mosulu* – projekt pod Orientálním ústavem AVČR podporovaný programem Strategie AV21).

Sekce byla úspěšná i v publikační činnosti. M. Hlava vydal v rámci naší edice *Archaeologica Olomucensia* čtvrtou knihu s názvem *Zlatý věk uničovské archeologie. Mizzi Manethová a muzeum v Uničově* (podpořeno IRP FF UPOL, městem Uničov a Olomouckým krajem). Studenti připravili a vydali *Sborník prací 2. studentské archeologické konference. 10 let archeologie na olo-*

moucké univerzitě (vydání sborníku uhradila katedra historie FF UP). Byla vydána také řada dílčích studií v archeologických časopisech.

V návaznosti na svou vědeckou činnost se členové sekce zúčastnili také několika tuzemských a zahraničních konferencí. M. Golec byl na konferencích ARGE v Žumberku, EIA v polské Vratislavi a v Brně na IV. ročníku konference *Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu*. Na této konferenci svůj příspěvek přednesl i P. Šlězár. P. Kalábková byla v polské Vratislavi na konferenci *Natural and cultural landscape in the Neolithic and Early Bronze Age in the light of interdisciplinary research* a ve slovenském Oravskom Podzámku na konferenci *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín*. Společně s I. Vostrovskou se pak účastnila workshopu *Bandceramic Wells* v Lipsku. K. Nováček byl v irácké Koyi na mezinárodní konferenci *Koya on the Road of Civilization* a semináři *The preparation of rehabilitation measure in the old town of Koya*. Účastnil se i workshopu *Multimethod approaches to heritage in the crossfire* v Londýně. I. Vostrovská byla ještě konferencí *Early Neolithic in Europe* ve španělské Barceloně, *Socio-Environmental Dynamics over the Last 15,000 Years* v německém Kielu. A konečně T. Zeman se účastnil kolokvia *Nové germánske nálezy z juhozápadného a východného Slovenska* v Bratislavě.

Značnou měrou se pracovníci sekce podíleli i na popularizaci archeologie. Na podzim 2019 se završil projekt *Archeologie Litovelska* – zásluhou K. Faltýnka, M. Golce, M. Hlavy, L. Hlubka, Z. Mírové, P. Kalábkové, R. Urválka a P. Šlězara vyšla kniha *Výpravy za litovelskou archeologií*, pro veřejnost byly uspořádány vycházky po nejvýznamnější archeologických lokalitách, realizovány přednášky a komentované prohlídky archeologické výstavy a společně s litovelským muzejním spolkem, muzeem a našimi studenty uspořádán i Mezinárodní den archeologie v Litovli v sobotu 19. října.

Z tohoto přehledu je zřejmé, že ani v roce 2019 sekce archeologie KHI FF UP opět nezahálela a tím, že relativně dobře dopadlo v tomto roce i její finanční hospodaření, můžeme uplynulý rok považovat za úspěšný.

Mgr. Pavlína Kalábková, Ph.D.
Katedra historie (sekce archeologie)
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: pavlina.kalabkova@upol.cz

ŠKOLA, UČITEL, ŽÁK. PROMĚNY ČESKÉ ŠKOLY VE 2. POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Ivan Puš

Ve dnech 14–15. listopadu 2019 se v Kolíně uskutečnila konference spolupořádaná Státním oblastním archivem v Praze, Státním okresním archivem v Kolíně, Národním pedagogickým muzeem a knihovnou J. A. Komenského a 5. základní školou v Kolíně. Konala se u příležitosti 150. výročí vydání Hasnerova zákona, jenž prodloužil povinnou školní docházku a státu vymezil právo nejvyššího dohledu nad školou a výchovou žáků.

Dvoudenní jednání bylo naplněno dvacetiminutovými referáty ve dvou sekcích. Organizátorům se podařilo oslovit řadu předních odborníků, zaměstnanců archivů, univerzit a muzeí zabývajících se dlouhodobě školstvím, a zajistit tak vysokou kvalitu konferenčních příspěvků.

Karel Řeháček v úvodním plenárním zasedání vystoupil s přednáškou na téma menšinové školství. Petr Hlaváček promluvil o vývoji profese učitele od středověku do období moderních dějin a Jitka Jonová přednesla příspěvek o významu konkordátu z roku 1855, o reakci představitelů katolické církve na vypovězení konkordátu Rakouskem, a také představila obraz dobové diskuze prostřednictvím periodik.

Věra Smolová přiblížila dějiny hudebních škol a osudy jejich žáků. Marcela Suchomelová pak prezentovala téma lidových písní a jejich sběratelství, a to nejen z pohledu historie, ale také etnologie. Současně poukázala na aktuální možnost zpracování bohatě dochovaného německojazyčného materiálu.

Během druhého konferenčního dne uvedla Helena Kovářová první blok příspěvků tématem školy v Drahotuších. V něm se zabývala zejména sociálním postavením učitelek ve druhé polovině 19. století. Jan Šimek promluvil o zavádění státního dozoru nad školstvím v letech 1868–1871. Upozornil na skutečnost, že dějiny školní inspekce nebyly doposud podrobně zpracovány, a poukázal na možnosti výzkumu prostřednictvím fondů okresních a místních školních rad.

Petr Kadlec hovořil o rozvoji zemědělského vzdělání v českých zemích, a to především ve Slezsku. Podrobně informoval o vzniku a rozvoji školních zahrad ve druhé polovině 19. století a tehdejší poměry v českých zemích

komparoval mimo jiné se situací v Dolních Rakousích. Dosavadní výsledky výzkumu prezentoval četnými tabulkami s procentuálními údaji.

Lenka Vrchotová přednesla velmi zajímavý příspěvek o obchodním vzdělání v českých zemích. Tehdejší studenti obchodních škol a obchodních akademií měli možnost seznámit se s reálným prostředím finančnictví. Výuka teorie byla již tehdy spojena s praxí. Ve školách existovaly cvičné účtárny, studenti mívali praxi v bankách. Živnostenská banka umožňovala studentské exkurze a byla velmi prestižním zaměstnavatelem. Poslední blok druhé sekce referátů uzavřela pak Jitka Bílková příspěvkem o Tomáši Kazbundo-
vi, středoškolském profesorovi v Jičíně, jenž byl později jmenován okresním školním inspektorem.

Hlavní program jednání doplnilo pěvecké vystoupení žáků kolínské 5. základní školy a koncert smyčcového orchestru Základní umělecké školy Františka Kmocha Kolín ARCHÍ. Soubor podal vynikající výkon, mimo jiné interpretací Bartókových Rumunských lidových tanců. Součástí doprovodného programu byla také návštěva významné technické památky – tradiční humnové sladovny.

Celou konferenci lze hodnotit jako velmi zdařilou. V průběhu dvou dnů na ní zazněly zajímavé a podnětné příspěvky věnované jednotlivým typům elementárních i středních škol, a rovněž další – biograficky, bilančně a přehledově laděné – přednášky mapující období od začátku do konce 19. století a rovněž období první republiky.

Mgr. Ivan Puš, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
ivan.pus@upol.cz

MEZINÁRODNÍ KONFERENCE ROK 1919 A ČESKOSLOVENSKO (POSTAVENIE A PREMENY PERIFÉRIÍ NOVÉHO ŠTÁTU V PROCESSE JEHO KONŠTITUOVANIA)

Anna Blatecká

Ve dnech 26.–27. listopadu 2019 se ve slovenském Prešově konala mezinárodní konference, jež připomínala stoleté výročí „mírového“ roku 1919. Akademickým pracovníkům Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity ve spolupráci s Katedrou historie Filozofickej fakulty Univerzity Jana Evanegelisty Purkyně v Ústí nad Labem se tak podařilo zrealizovat poměrně ojedinělé mezinárodní setkání, o to více, že podtitulem konference bylo *Postavenie a premeny periférií nového štátu v procese jeho konštituovania*. Bylo tak poukázáno, kolik bílých míst v historii tato problematika ještě skýtá.

Celkem bylo předneseno na dvacet čtyři příspěvků, které byly rozděleny do několika tematických bloků. První dopolední blok byl zahájen obecnějším příspěvkem nazvaným *Nepokojná Európa v roku 1919*, ten přednesla doc. PhDr. Ľubica Harbulová, CSc. Pozornost byla dále věnována existenci Slovenské republiky rad, která byla vyhlášena právě v Prešově. O té pojednal předseda organizačního výboru konference, prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. V dalším příspěvku s názvem *Československá periféria alebo produktivný geopolitický fenomén*, prof. PhDr. Roman Holec, DrSc. prezentoval svůj výzkum podniknutý v britském Národním archivu a na americké standfordské univerzitě. Prof. Holec analyzoval roli britské admirality, která měla po vzniku Československa sehrát zásadní roli v lodní plavbě na Dunaji. Mgr. Istvan Janek, Ph.D. představil osobnost Viktora Dvorčáka, který byl hlavním aktérem tzv. slovjackého hnutí, které byl rovněž realizováno na východě Slovenska.

Ve druhém bloku bylo předáno slovo českým historikům. Doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc., analyzoval reflexi slovenské problematiky roku 1919 v dokumentech pražské radnice. Mgr. Jiří Myroniuk představil pozoruhodný ego-dokument. Jednalo se o paměti čs. vojáka Františka Fliegra, který se účastnil bojů proti Maďarské republice rad. Ve třetím příspěvku Mgr. Petr Karlíček, Ph.D. poukázal na to, jakým způsobem se konflikt mezi novým státem a jeho periferií odrážel v dobových karikaturách. Blok poté uzavřel doc. Mgr. Martin Veselý, Ph.D. s poutavým příspěvkem *Ve jménu republiky*, ve kterém analyzoval případy Okresního soudu v Ústí nad Labem z roku 1919, čímž bylo poukázáno na kritický poválečný stav na Ústecku.

Problematicke československého pohraničí byla věnována pozornost i v následujícím bloku. PhDr. Pavel Kreisinger, Ph.D. pojednal o tzv. Sudetské demonstraci, a to konkrétně v moravském Šternberku. Ta si hned za demonstrací v Kadani vyžádala největší počet obětí na životech, a sice celkem 18 zemřelých.¹ Za zmínku stojí, že právě šternberské březnové události nebyly doposud dostatečně zpracovány. Mgr. Jan Grisa pak představil kuriózní postavu Františka Cajthamla-Liberté, který byl mimo jiné autorem zásadního pramene, který zachycuje existenci provincie Deutschböhmen.² Další dva příspěvky byly věnovány dějinám školství. PhDr. Karel Řeháček se zaměřil na vývoj českého menšinového školství v prvních letech existence Československa a doc. PhDr. Naděžda Juršičinová, Ph.D. prezentovala případovou studii s názvem *Činnost školského inspektorátu v Šariši v letech 1919–1920*.

Další blok byl otevřen příspěvkem k dějinám každodennosti. Mgr. Helena Hollá promluvila o životě v Považskej Bystrici a okolí po vzniku ČSR. Člen organizačního týmu konference PhDr. Peter Koval', Ph.D. vylíčil vznik a počáteční aktivity Československého červeného kříže na Slovensku s důrazem na vznik epidemické nemocnice v Turzovke, která se specializovala na léčbu skvrnitého tyfu. PhDr. Barna Ábrhám, Ph.D. pak přispěl s ukázkou odrazu převratu na přelomu let 1918–1919 v maďarském menšinovém románu.

Druhý konferenční den otevřel PhDr. Milan Vyhliďal s příspěvkem o čs. vojenské zpravodajské službě po roce 1919. Mgr. Tomáš Řepa, Ph.D. se ve svém příspěvku zabýval periferní částí republiky, a sice vojenské a politické konsolidaci na území Podkarpatské Rusi v roce 1919. Mgr. Anna Blatecká zachytila výstavbu vězeňského systému v novém československém státě na případě trestnice Mírov.

V posledním konferenčním bloku vystoupil PaedDr. Patrik Derfiňák s tématem *Finančné inštitúcie na východním Slovensku v prvom povojnovom roku 1919*. Mgr. Michal Falat prezentoval problematiku postavení podkarpatských Rusinů v novém státním zřízení prizmatem rusínských intelektuálních elit. Exkurz do výstavby podkarpatských kinosálů v prvních letech

¹ Tragická událost v Kadani si vyžádala celkem 26 obětí. Srovnej VALIŠ, Zdeněk: *4. březen 1919 v Kadani*. Památky, příroda, život. Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska, 23, 1991, č. 2, s. 49–58; MERTOVÁ, Kateřina: *4. březen 1919 v Kadani*. Minulostí Západočeského kraje, 28, 1992 [vyd. 1993], s. 221–231; KOPICA, Jiří: *Boj o pohraničí: demonstrace 4. března 1919 v Československu*. Kadaň 2013.

² CAJTHAML-LIBERTÉ, František: *Sláva a pád „provincie Deutschböhmen“: příspěvek k dějinám československé revoluce a německé „protirevoluce“ na českém severu*. Ústí nad Labem 1924. Jeden exemplář vlastní i knihovna VHU, viz <http://www.vhu.cz/exhibit/cajthaml-libere-frantisek-slava-a-pad-provincie-deutschbohmen/> [cit. 6. 1. 2020].

Československa podnikl pracovník pražského Národního filmového archivu Mgr. Luboš Marek.

RNDr. Jiří Martínek, Ph.D. přiblížil výpravu českých přírodovědců na Slovensko v roce 1919. Konferenci pak uzavřela Mgr. Eva Greschová s příspěvkem o Tatranském spolku turistickém.

Akademické setkání bylo po vyslechnutí všech příspěvků ukončeno poděkováním organizátorům a přednášejícím. Současně je nutno podotknout, že výstupem této mezinárodní konference bude kolektivní monografie, která by měla vyjít v roce 2020, jako jeden z výstupů grantového projektu Prešovské univerzity *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periferie*.

Mgr. Anna Blatecká
Dvořákova 266/36
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: Ablatecka@centrum.cz

RECENZE

PALIN, MICHAEL:
EREBUS. PŘÍBĚH ZTRACENÉ LODI.
PŘELOŽILA MARTINA ŠÍMOVÁ.
PANGEA, PRAHA 2019, 352 S.
ISBN 978–80–7585–585–5

David Fronk

Britský herec a komik Michael Palin se v roce 2018 rozhodl prosadit i jako autor odborné literatury. Kniha *Erebus. Příběh ztracené lodi* líčí osud původně válečného plavidla a jeho sesterské lodi *Terror* od jejich stavby až po tragický konec v ledových mořích Arktidy při pokusu o nalezení tzv. Severozápadní cesty. Dílo tohoto člena legendární skupiny Monthly Python se již v první polovině roku 2019 dočkalo i českého vydání a dovoluje tak domácímu čtenáři prožít příběh jedné nezdařené výpravy i bez znalosti anglického jazyka. Otázkou tak je, zda hercova nefiktivní prvotina stojí za přečtení.

Palin nás hned v úvodu seznamuje s tím, jak se vlastně ke zvolenému tématu dostal. Lodě ho vždy fascinovaly a v podstatě okamžitě se tak doznává ke své náklonosti k námořnictví: „*Nejsem námořní historik, ale mám cit pro dějiny. Nejsem námořník, ale moře mě přitahuje. Jediným průvodcem mi bylo mé nadšení...*“¹ To však nelze považovat za zápor a okamžitě předpokládat přílišnou subjektivitu by bylo unáhlené. Autor totiž v žádném případě nepodcenil heuristiku a podařilo se mu nashromáždit množství informací nejen z literatury, ale i z pramenů, což bývá jeden z předpokladů historicky cenného díla.

Hned od prvních stran Palin vychází čtenáři vstříc, čemuž odpovídá i členění do osmnácti kapitol, jež na sebe chronologicky navazují, což značně zjednodušuje orientaci v událostech. Fakt, že je kniha určena široké veřejnosti, odhaluje hned první kapitola, kde autor stručně a výstižně seznamuje s děním na evropském kontinentě na přelomu 18. a 19. století, kdy zuřily Napoleonské války. Právě poptávka po stále nových válečných plavidlech v době neutuchajících bojů čtenáře totiž poprvé přivádí až k lodi *Erebus*. Lze každopádně poměrně bezpečně říct, že do četby se v tomto případě může pustit v podstatě i čtenář bez větších znalostí historie. Zároveň jsou ovšem tyto pasáže dokreslující pozadí dějin dostatečně stručné na to, aby to nezatěžovalo ty, pro které je to jen příslovečné nošení dříví do lesa.

¹ PALIN, Michael: *Erebus. Příběh ztracené lodi*. Praha 2019, s. 14.

První kapitoly tak popisují především okolnosti a fakta vzniku sledovaných lodí stejně tak jako historii objevných a výzkumných plaveb, jež doslova otevřely možnost mimo jiné i k uskutečnění oné osudné výpravy, jejíž počátek se datuje do roku 1845. Prvotní úkoly obou lodí měly nicméně hodně daleko do zapsání se do historie tučným písmenem. To bylo dáno hlavně tím, že v době míru najednou admirálita měla až příliš plavidel a jelikož *Erebus* i *Terror* nepatřily zrovna mezi vlajkové lodi, jejich osud byl v jednu chvíli doslova nejistý. Hlad po objevných a objevitelských cestách nicméně dal oběma sesterským lodím příslovečnou druhou šanci i díky podstatným úpravám. Značná část knihy tak mapuje první polární výpravu Erebu s Terrorem k Antarktidě pod velením známého mořeplavce Jamese Clarka Rosse. Právě zde se obě lodi osvědčily jakožto velmi ovladatelné a zároveň odolné. Jakmile se začala plánovat nová výprava, jejíž cílem nebylo nic menšího než nalezení Severozápadní cesty, o kandidátech na dopravní prostředek pro posádku bylo v podstatě okamžitě jasno.

Už samotné výstavbě lodí (*Erebus* i *Terror*) autor věnuje značnou pozornost a seznamuje nás tak s technikami a postupy dané doby a nezapomíná ani na malé detaily ohledně údržby. Ty jsou však podány dostatečně stručně a zajímavě a najedná se tudíž o velké odchýlení od vyprávění. Rozhodně lze říct, že právě tyto pasáže jen dokazují obrovskou péči autora a snahu vylíčit sledovaná plavidla nejen jako dopravní či válečný prostředek, ale v podstatě i jako hrdiny příběhu. Na ty z masa a kostí autor samozřejmě také nezapomíná a dává jim dostatek prostoru. Například u kapitána Jamese Clarka Rosse či jeho zástupce Francise Croziera neopomíná rozebrat jejich charakter a osobní život. Tyto malé detaily, na první pohled bezvýznamné, dokáží autor dobře zasadit do kontextu doby, jejíž normy často značně ovlivnily i životy těchto vysoce postavených lidí. Na první pohled by se čtenáři mohlo zdát, že znát detailněji charaktery těchto postav je v knize o historii zbytečné, nicméně Palin je umí jednak výtečně zasadit do kontextu dalšího děje, a navíc je výrazně polidšťuje. To jsou možná prvky častěji vídané u beletrie, nicméně lze jistě bezpečně říct, že autor nikdy nesklouzne k plně románové tvorbě. Samozřejmě, pro osud celé výpravy je milostné vzplanutí důstojníka jejího Veličenstva bezpředmětné, nicméně čtenáři to dává prostor na moment opustit chronologické vyprávění a třeba se i pousmát nad lidskostí historických postav.

Lidský rozměr knihy jednoznačně prohlubuje pramenná základna, již měl Palin k dispozici. Z množství dochovaných deníků či dopisů se totiž nebál použít ty, které psali i ti méně významní členové výprav. Tato skutečnost nám tak dává možnost poznat život řadových námořníků a přibližuje těžký

život na lodích možná lépe, než by tak učinil jakýkoli jiný zdroj. Čtenář se například dozví o denní rutině, jídelníčku, množství a příčinách dezercí či důvodech tvrdé disciplíny. Deníky samozřejmě velmi často obsahují i zmínky o pitkách a menších oslavách, což dává celému vyprávění až osobní rozměr a čtenář se tak může lépe identifikovat s postavami. Člověku, kterému se zdá až nepředstavitelné, že by strávil celé měsíce na malém prostoru se stále stejnými lidmi, to může velmi názorně ukázat, jak se bojovalo se zahálkou a předcházelo konfliktům. Podobné výpravy však nebyly samozřejmě jen o radostech. Každou chvíli hrozila i katastrofa v podobě ztráty členů posádky, což bylo o to bolestivější, že se všichni po měsících společného života dokonale znali. Právě toto pojetí obou pólů života námořníka přispívá ke větší komplexnosti a vytváří pocit mnohvrstevnatého díla, jež se neomezuje úzce pouze na osud zkoumané lodi.

Knihla však nemluví pouze o samotných lodích či jejich posádkách. O velké obsáhlosti díla svědčí pasáže, jež nám přibližují tehdejší myšlení a vědomosti o světě. Nejedna zmínka tak patří právě tehdejšímu stále se zrychlujícímu pokroku například v oblasti geomagnetismu či mechaniky, což ještě více podnítilo zájem o objevitelské výpravy. Ty však měly nevyhnutelně vždy i své vědecké úkoly, a právě jejich popis může poskytnout představu o stavu a metodách tehdejšího bádání. Dokreslením tehdejšího vývoje budiž fakt, že během první expedice lodí, jež trvala čtyři roky, došlo ke zdokonalení parního stroje natolik, že byl *Erebus* i stejně *Terror* značně vylepšen pro následující expedici. To čtenáři jasně dokresluje dynamiku doby a nikdy se tak nestane, že by měl pocit, že se výpravy odehrávaly v jakémsi bezčase. Bylo tomu totiž přesně naopak, neboť svět se nezastavil, a naopak stále postupoval kupředu. Stejně tak Palin zcela jasně ukazuje i na fakt, že i přes stále se zrychlující tempo pokroku člověk nebyl v žádném případě pánem přírody, jejíž vrtochy budily nejednoho námořníka ze spaní.

Autor se zároveň nejednou dotkne střetu dnešního a tehdejšího myšlení. Zatímco současná praxe zkoumání nových druhů se zakládá na úsilí co nejméně ubližovat ekosystému, vědec v 19. století přeci jen objevoval své okolí jiným způsobem. Nejednoho čtenáře tak může poněkud vyvézt z míry popisovaná exploatace přírodního bohatství, střílení v podstatě všeho, co se pohnulo, či zavlečení nepůvodních druhů do nových oblastí. Zde je třeba ocenit, že se Palin nepouští do jednostranného odsuzování tehdejšího myšlení, a naopak se jej snaží vysvětlit. Stejně tak mu budiž ke cti, že se nezdráhá pojmenovat odvrácenou tvář kolonialismu v podobě nadřazeného myšlení Britů. Zajímavé jsou i výňatky z deníků, jež nám líčí podobu tehdejšího světa. Stejně tak autor dokáže velmi dobře vyličít skrze citace pocity námořníků

mířících do neznáma a jejich zkušenosti při objevení nových zemí či moří. Právě tento lidský aspekt, jež prorůstá celou knihou, pomáhá jednoznačně čtenáři lépe se vcítit do tehdejší doby. Zároveň Palin upřímně přiznává, že expedice nebyly vždy zdaleka vedeny jen touhou po objevování, nicméně i prestiží a hrdostí Britů na jejich loďstvo.

Kontinuální vyprávění o obou lodích končí ve chvíli, kdy již nejsou k dispozici žádné prameny. Autor se přirozeně neuchýlil k žádným spekulacím a výpravu tak opouští v momentě jejího zmizení. V té chvíli se kniha místy mění až na detektivku, kdy se nepátrá po ničem menším než dvou plavidlech a jejich posádce. Ve vyprávění přibývají časové skoky a Palin líčí mnohdy až marné úsilí o záchranu expedice, jež byla plná nejen námořníků, avšak v první řadě manželů a otců. V souvislosti s touto snahou nejvíce je nejvíce zmiňována manželka kapitána Franklina a při popisu pátrání opět nechybí ucelené pojmenování rozličných okolností, jež sehrály v poslední dějinné etapě obou lodí výraznou úlohu. Setkáváme se tu i v podstatě s vylíčením pohledu veřejného mínění a opět lze jen pochválit autorovy schopnosti, kdy se každý nově objevený střípek osudu plavidel stává jen dalším lákadlem do dalšího čtení. Právě tato poslední část knihy pak končí vyprávěním před několika lety a lze v něm vyčíst mnohdy se měnící pohled společnosti na určité jevy, což lze jistě považovat za hodnotný přínos stejně tak jako nenásilné poselství, že příroda je mnohdy silná stejně dnes jako před více než 150 lety.

Závěrem lze konstatovat, že Michael Palin se se svou první nefiktivní knihou popasoval více než dobře. Nicméně se nevyvaroval i jistých pochybení. Poměrně rušivě občas působily autorovy skoky do současnosti, kdy uprostřed vyprávění přechází do líčení své návštěvy míst, kudy *Erebus* a *Terror* proplouvaly. To sice na jednu stranu opět dokresluje autorův hluboký zájem o tematiku, nicméně možná by bylo vhodnější tyto pasáže umístit do oddělené kapitoly. Přitom lze znovu říct, že Palin i zde píše velmi obsažně, nicméně občas již začíná zacházet do místopisu a čtenář tak může mít chvílemi pocit, že jej to jen zdržuje od historického líčení. Někdo zároveň může považovat za zápor i náchyllost k beletristickému stylu a nadužívání přímé řeči k vyvolání větší dramatičnosti. To však může být považováno i za klad, neboť tímto způsobem lze přilákat širší veřejnost k tomuto historickému tématu a podnítit další zájem. Nutné je zároveň zmínit, že knihu pak nelze považovat za striktně odbornou díky absenci poznámkového aparátu, což je trochu škoda, avšak opět to spíše ukazuje na snahu vydat publikaci, jež je určena spíše širšímu okruhu čtenářů. Na druhé straně je třeba ocenit zjevnou péči, jež autor do psaní zkoumáním velkého počtu pramenů i jiných zdrojů dal. Z tohoto úsilí totiž vzešla publikace, jež byla sice napsána v podstatě fanouškem

pro radost, avšak s ambicemi oslovit skutečně poutavým příběhem v podstatě jakéhokoli čtenáře, což lze jednoznačně považovat za úctyhodné.

Nakonec nelze opomenout ještě fakt, že téma Franklinovy výpravy není ani české široké veřejnosti až tak neznámé, jak by se mohlo zdát. Již v roce 2007 vyšlo beletristické zpracování od Dana Simmonse,² jež bylo následované seriálem na motivy knihy. Zatímco Palin se striktně drží jen známých faktů, Simmons si pochopitelně mohl dovolit popustit uzdu fantazii a pokračuje tam, kde Palin skončil, a líčí tak, co se dle něj mohlo dít po zamrznutí lodí, a přidává až mysteriózní prvky. Lze tak jen doporučit nejprve přečtení Palinovy knihy a poté pokračovat právě *Terrorem* k dotvoření úplného, i když lehce fantastického, příběhu dvou lodí.

Mgr. David Fronk
Jižní Svahy 802
330 27 Vejprnice
Česká republika
e-mail: fronk@khv.zcu.cz

² SIMMONS, Dan: *Terror*, Praha 2007.

GERŠLOVÁ, JANA:

***PODNIKÁNÍ V BETONOVÉM STAVEBNICTVÍ
V TOKU ČASU.***

**PROFESSIONAL PUBLISHING, OSTRAVA 2019, 232 S.
ISBN 978-80-88260-42-4**

Jana Burešová

V oblasti hospodářských dějin, v jejich rámci v pestrém spektru dějin průmyslových odvětví a podnikání, dosud komplexní historická práce o betonovém stavebnictví chyběla. Představovaná monografie je vysoce kvalifikovaným komplexním počinem k této dynamické oblasti stavebního průmyslu a podnikání ve stavebnictví. Autorka je renomovanou odbornicí v oblasti historie i ekonomie.¹

Stavebnictví tvořilo a tvoří významnou součást hospodářství každého státu. Je možno ho označit za ukazatel ekonomické síly státu ve společenských souvislostech. Kořeny dalekosáhlých změn hospodářství v období industrializace českých zemí sahaly do mnoha průmyslových odvětví. Stavebnictví na to reagovalo logickým způsobem, a sice zapojením nejmodernějších postupů do výstavby silnic, mostů, železnic, aplikací nejnovějších zahraničních objevů na domácí podmínky, ale také vlastními objevy a moderními stavebními materiály. Postupně se začalo rozvíjet i podnikání ve stavebnictví, upravovaly se předpisy, normy a nařízení, rozvíjelo se odborné stavební školství. České země se staly už v době habsburské monarchie průkopníkem a vzorem pro ostatní části soustátí především v zavádění betonu a železobetonu jako základního moderního směru ve stavebnictví.

Publikace Jany Geršlové se věnuje jednotlivým dílčím procesům ve výše naznačeném kontextu od jejich počátků v 19. století po jejich velký progres v první polovině 20. století (s kontextovými východisky v evropském prostoru). Výklad je časově ukončen zestátněním stavebnictví po nastolení komunistického režimu v Československu po únoru 1948. Práce je ve velké míře „zalidněna“, každý nový technický postup byl spojen s výzkumníky,

¹ Prof. PhDr. Jana Geršlová, CSc., je vysokoškolsky kvalifikovanou germanistkou, historičkou a ekonomkou (přednášela a přednáší na UP Olomouc, Technické univerzitě – Vysoké škole báňské v Ostravě, hostovala na řadě německých a rakouských univerzit). V odborné práci se zaměřuje zejména na dějiny průmyslových odvětví a vybrané aspekty z oblasti podnikání zejména ve 20. století ve středoevropském prostoru. Pozornost věnovala mj. i biografickým medailonům řady podnikatelů.

techniky, objeviteli a podnikateli. Na závěr knihy jsou navíc zařazeny stručné medailony řady osobností spojených se stavebním podnikáním – z oblasti teorie, architektury, významných pedagogů na školách technického typu a autorů převratných vynálezů a inovací (Stanislav Bechyně, Henry Bessemer, František Josef Gerstner, Maxmilián Herget, Theodor Ježdík, Emanuel Ringhoffer, František Roith, Oldřich Rosenberg, Karel Skorkovský, Jan Smetana, František Vahala, Gustav Adolf Wayss, Josef Zítek a mnozí další). Na přelomu 19. a 20. století působilo mnoho úspěšných odborníků specializovaných postupně na betonové stavitelství. Na jejich práce bylo navázáno po vzniku Československa. Důležitá úloha připadla Výzkumnému a zkušebnímu ústavu stavebnímu na Českém vysokém učení technickém v Praze, založenému v roce 1921 (dodnes nese jméno zakladatele profesora Františka Kloknera).

Zakladatelem československého betonového stavitelství byl profesor Stanislav Bechyně. Podle jeho návrhů se začalo pracovat s rámovou konstrukcí na průmyslových a veřejných stavbách, s výstavbou speciálních stropních konstrukcí a tzv. hřibových stropů a především se stavbou mostů (šlo o obloukové mosty se zavěšenou mostovkou). První železobetonové stavby tohoto typu poutaly velkou pozornost – např. areál automobilky Praga v Praze Libni z roku 1916 a zejména konstrukce paláce Lucerna z roku 1919. Právě u budovy Lucerny se jednalo o nejoriginálnější stavitelský úspěch spojením sloupů a trámů do rámových konstrukcí, takže Lucerna byla první stavbou v Československu, při které se nepoužilo nosných částí z cihel či dřeva.

Monografie je opatřena detailním poznámkovým aparátem, seznamem odborné literatury a pramenů, anglickým a německým resumé, zeměpisným a jmenným rejstříkem. Práce vznikla jako výstup z výzkumného projektu podpořeného Národohospodářským ústavem Josefa Hlávky.²

² Základem knihy jsou obhájené studie: GERŠLOVÁ, Jana: *Vývoj novodobého stavebnictví v českých zemích do roku 1938 se zaměřením na betonové stavebnictví a příklad firem Pittel a Brausewetter*. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, č. 4, 2017. GERŠLOVÁ, Jana: *Podnikání a stavitelství v českých zemích se zaměřením na betonové stavitelství v letech 1938–1948*. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, č. 7, 2019 (posuzovateli byli profesori hospodářských dějin Václav Průcha, Petr Konvalinka, Aleš Zářický).

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.buresova@upol.cz

VYMĚTALOVÁ, KARLA:
PROCUL EX OCULIS, PROCUL EX MENTE.
KLASIČTÍ FILOLOGOVÉ, KLASIČTÍ
ARCHEOLOGOVÉ A PROFESOŘI DĚJIN STAROVĚKU
**NA NĚMECKÉ KARLO-FERDINANDOVĚ/
NĚMECKÉ UNIVERZITĚ V PRAZE V LETECH**
1882–1945 (BIOGRAFICKÉ MEDIALONY).
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ, OPAVA 2017, 331 S.
ISBN 978-80-7510-232-4

Ivana Koucká

Recenzovaná publikace je částí dizertační práce obhájené na Ústavu historických věd Filosoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě v roce 1916. Jejím hlavním cílem je představit životy mnohdy nepříliš známých, ale ve vědeckém světě vysoce hodnocených profesorů klasických oborů na německé filozofické fakultě, od rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na část německou a českou v roce 1882 do skončení druhé světové války roku 1945.

V úvodu práce jsou stručně představeny dějiny pražské německé Karlo-Ferdinandovy univerzity, přejmenované po první světové válce na Německou univerzitu. Po této části následují biografie jednotlivých profesorů tří postupně vytvořených stolic klasické filologie a vyučujících stolice klasické archeologie a stolice starověkých dějin. V posledním oddíle (Additamenta) jsou zařazeny vyučující, kteří nedosáhli hodnosti profesora či na fakultě působili pouze krátkodobě. V závěru publikace se nachází seznam zkratek, velmi obsáhlý seznam pramenů, literatury a internetových stran, jmenně a zeměpisný rejstřík a anglické resumé.

Monografie se vyznačuje několika výraznými pozitivy. Zabývá se tématem, kterému doposud česká, ale ani německá historiografie příliš nevěnovala pozornost. Jejím velkým kladem je také rozsáhlý okruh využitých pramenů a odborné literatury, komplexita použitých zdrojů i hloubka jejich analýzy spojená s jazykově náročnými archivními prameny, dochovanými často v rukopisech. Z archivních pramenů byly využity osobní pozůstalosti profesorů nejen z fondu Německá univerzita v Archivu UK a z Národního archivu v Praze, ale také osobní složky dochované v následujících institucích: Archiv

der Universität Wien a Österreichisches Nationalarchiv, Wien. Autorka publikace excerpovala i mnoho tištěných pramenů a souvislé řady četných německých i českých časopisů. Informace z nich se často objevují i v rozsáhlém detailním poznámkovém aparátu. Nezanedbatelným přínosem práce je pak i její převažující čtivost a schopnost podat velké množství detailních informací velmi různorodými jazykovými prostředky.

Jak už bylo uvedeno, jádrem práce jsou biografie profesorů, které autorka pojímá uceleně. Nesoustřeďuje se pouze na období jejich působení na pražské univerzitě, ale zvláště připomíná osudy některých významných osobností německých klasických studií poté, co v roce 1945 nuceně opustily české země a dosáhly celosvětového uznání, jehož výrazem bylo např. působení na některých prestižních evropských univerzitách (např. Viktor Pöschl či Viktor Ehrenberg). Dokazuje, že německá univerzita nebyla pouze provinční výspou, jak byla někdy neprávem nahlížena z Vídně či německých univerzitních center. Zpochybňuje také některé zavedené stereotypy, neboť česká a německá obec nežily zcela odděleně, jak např. dokazuje česko-německá archeologická expedice do Malé Asie. Vedle působení jednotlivých vyučujících na německé univerzitě zaznamenává publikace i jejich společenský život a osvětovou činnost v Praze. Důležitou součástí biografii jsou informace věnované mimouniverzitním aktivitám, např. vědeckým expedicím, populárně vzdělávací činnosti včetně kursů pro veřejnost či členství ve vědeckých společnostech.

Jako historika starověku mě nejvíce zaujaly biografie věnované držitelům stolice starověkých dějin, k nimž patřili (snad s výjimkou třetího níže uvedeného) prestižní badatelé v oboru dějin antického starověku – Julius Jung, Heinrich Swoboda, Anton rytíř von Premerstein, Arthur Stein a Victor Ehrenberg. Velmi jsem přivítala vyličení jejich pedagogické kariéry od počátků studia na střední škole až po dosažení nejvyššího vysokoškolského postu řádného univerzitního profesora. Biografie mi umožnily i detailní seznámení s vědeckou činností, s jejich všestrannými a zároveň specializovanými badatelskými zájmy, proměňujícími se v souladu s rozvojem vědy o starověku a vznikem dalších specializovaných vědních disciplin (epigrafika, numismatika). Životopisy Viktora Ehrenberga a Artura Steina pak nabízejí i pohled na odlišnou kariéru dvou badatelů židovského původu, z nichž první zavčas odešel do Aglie, druhý se po perzekuci v době druhé světové války znovu na univerzitu vrátil.

Práce K. Vymětalové poprvé, a to nejen v českém kontextu systematicky pojednává a prezentuje kompletní biografie generací badatelů v oboru klasických studií a mimořádně obsáhlou sumu dosud neznámých a nepublikova-

ných historických poznatků. Neomezuje se na pouhý pozitivistický popis, ale přináší také detailní analýzu obsazování stolic, činnosti univerzitních orgánů, působení kulturních a vědeckých institucí, v nichž se profesori angažovali, či vytváření specializovaných univerzitních a vědeckých sbírek. Publikace tak má výrazný přínos i pro dějiny školství a sociální a kulturní dějiny dané epochy.

PhDr. Ivana Koucká
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: ivana.koucka@upol.cz

GLONEK, JIŘÍ:
NA JESENÍKY! O PUTOVÁNÍ JESENICKÝMI
HORAMI, TURISTICKÝCH BEDEKRECH A MAPÁCH
DO ROKU 1945.
VĚDECKÁ KNIHOVNA V OLOMOUCI,
OLOMOUC 2019, 575 S.
ISBN 978-80-7053-327-7

Jana Burešová

Vědecká knihovna v Olomouci vydala ke konci roku 2019 zcela jedinečnou knihu,¹ kterou autorsky zpracoval její odborný pracovník v oboru historie Mgr. Jiří Glonek.² Podnětem k hlubšímu a pak dalšímu podrobnému bádání o počátcích turistiky v Jeseníkách mu byly při studiu zpracovávaných materiálů v držení olomoucké vědecké knihovny nálezy cenných dokumentů, zejména starých map jesenických hor.³ Nejstarší turistickou mapu Jeseníků Jiří Glonek datoval do roku 1881.

Konec 19. století a začátek století následujícího bylo obdobím nástupu mnoha nových procesů, jevů a nejrůznějších modernit,⁴ které mnoho lidí překvapovaly, i pohoršovaly, provokovaly, ale stejně tak se našly jiné skupiny obyvatelstva, které naopak oslovovaly a lákaly. Mnohé z nových společenských trendů uvedené doby se v průběhu 20. století staly doslova fenomény. Patří mezi ně i rozvoj tělovýchovy, který brzy přerostl do vyčleňování stále nových a nových samostatných sportů. Mezi tyto pohybové aktivity můžeme přiřadit i horskou turistiku, v zimě spojenou zejména s lyžováním. K počátkům lyžařského sportu (ale i k saním) je v knize mnoho detailních informací a rovněž dobových fotografií.

¹ Pod stejným názvem uspořádala Vědecká knihovna v Olomouci i výstavu cenných historických dokumentů, zejména map a fotografií, ze kterých vycházel J. Glonek ve své knize, kde jsou rovněž zveřejněny.

² Vydání knihy podpořil Olomoucký kraj a město Jeseník. Finanční podporu poskytla dále celá řada subjektů: Galerie Moritz, Zlatá brána, Galerie Přerov, Vítězslav Jahn, OLC systems, OHL ŽS, EKOS služby.

³ Ne nepodstatným podnětem mu ovšem k této práci jistě byla i vlastní záliba v turistice a osobní znalost jesenických hor.

⁴ Ty nejobecnější nové trendy 19. století vycházející z liberalizačních idejí byly nejrůznější demokratizační a emancipační tendence, zejména národnostní, ale postupně také genderové.

Kořeny využívání hor k turistice a sportu souvisí v jesenickém regionu s počátky Priessnitzových lázní na Gräfenbergu (později Lázně Jeseník), s dodnes oblíbenými turistickými chatami např. Jiřího na Šeráku, Švýčárny a dalších, o nichž ve vývojových kontextech J. Glonek píše v představované knize. Pěstování turistiky je spojeno s ještě jedním společenským fenoménem, který má výraznější počátky ve druhé polovině 19. století, a sice s rozvojem spolkového života. Lidé začali pro vyjadřování, sdílení a propagování svých politických názorů vytvářet společenská sdružení, spolky a pak politické strany. Patřily sem i různé zájmové aktivity a sdružování lidí v tomto směru. V našem tématu je třeba uvést Moravsko-slezský sudetský horský spolek, založený v roce 1881 ve Frývaldově Johannem Ripperem, příbuzným postupně slavného Vincenze Priessnitze. Nadšenců pro turistiku přibývalo a tento typ spolků se velmi rozšiřoval v mnoha oblastech. Lidem spojeným s počátky organizované turistiky v Jeseníkách věnoval autor knihy mnoho detailních výzkumů a přinesl o jejich úsilí přetvářet hory dosud nebyvalým způsobem mnoho svědectví. Začal trend výstavby turistických chat a rozhleden na mnoha místech po horách. Krajina začala být protkávána sítí turistických cest, které byly zaznamenávány do map a popisovány v různých turistických průvodcích.

A připomeňme ještě jeden počínající fenomén doby přelomu 19. a 20. století – fenomén volného času. Dosud byly hory využívány převážně jen k hospodářským účelům, pokud do nich lidé vůbec chodili. Ale jednotlivci (jak je v knize doloženo) do hor za poznáváním přírody, za odpočinkem a objevováním neznámého chodili i daleko dříve, než začal rozmach organizované turistiky a všeho, co s ní souviselo ve druhé polovině 19. století. Mnoho dokladů máme minimálně z počátku 19. století. Vstupními branami do Jeseníků se tehdy stávala Karlova Studánka směrem k Pradědu a na opačné straně jesenického hřebene to byl Gräfenberg. Jeseníky byly obývány převážně Němci, a právě oni stáli u sledovaných počátků turistiky v horách. V souvislosti s politickými důsledky druhé světové války a následným odsunem drtivé většiny obyvatel německé národnosti z Československa je publikace logicky na horní časové hranici uzavřena rokem 1945.

Kniha je cenná kromě vlastního výkladu i pestrým a rozsáhlým ilustračním materiálem, který je umístěn průběžně mezi psaným textem. Jde o staré mapy, bedekry, fotografie, grafiky, malby a kresby.⁵ Tyto historické prameny autor objevil a studoval v mnoha institucích regionálního i vyššího stupně. Soupis institucí a studovaných pramenů (včetně dobového německého tis-

⁵ Mimo mnohá další vyobrazení jiných autorů upozorňuji na zcela unikátní ztvárnění přírodních výjevů částí Jeseníků mladým talentovaným výtvarníkem Adamem Kašparem.

ku) je umístěn na konci knihy, stejně tak seznam odborné literatury, seznam zkratk, jmenný a zeměpisný rejstřík a německé resumé.

Každá kapitola je na konci opatřena podrobným poznámkovým aparátem. Informačně i čtenářsky přitažlivými jsou početné citáty z detailních rad turistům v mnohých průvodcích či např. citáty zápisků hostů v návštěvních knihách turistických chat, rozhleden apod.

Výklad o Jeseníkách je zarámován prvními kapitolami (a stručněji i závěrem) do širokého obecného obrazu vztahu člověka k horám, což považuji za ještě další povýšení způsobu uchopení jinak regionálního tématu, ovšem s širokým geografickým i společenským významem. Kapitoly jsou vždy uvedeny působivě zvolenými motty, většinou výroky vybraných osobností.⁶

Druhá část knihy obsahuje rozsáhlý soupis turistických map a průvodců po Jeseníkách s jejich detailním popisem a ilustračními ukázkami. Se všemi počiny v turistickém dobývání hor byli logicky spojeni konkrétní lidé, kterým autor věnoval pečlivou pozornost a působivě mnohé z nich čtenáři přiblížil.

Ilustračně publikované texty původem z doby zhruba před sto lety nám ukazují i velkou nadčasovost některých typů trendů, které měly už tehdy jistým způsobem ekologický a environmentální charakter a jejich aktuálnost se nese do dnešních dnů a prohlubuje se. Není zvykem v žánru recenze uvádět delší citáty z komentovaného díla, ale dovolím si udělat výjimku pro doložení uvedeného tvrzení. Jde o unikátní Desatero příkázání Moravsko-slezského sudetského horského spolku turistům v Jeseníkách z roku 1923:

1. „Nepodnikej žádné horolezecké túry, na které nestačíš. Tvoje znalosti, jak, kde a jak dlouho máš jít, bývají právě tak dokonalé, jako Tvoje výbava. Tvoje oblečení nesmí počítat pouze se slunečným počasím.

2. Při pěších túrách nesmíš zapomenout na svou výchovu a vzdělání, domýšlivost a nafoukanost nejsou totéž, co radost a síla.

3. Na chatách se chovej skromně a neměj velké nároky, které jsou běžně proveditelné pouze ve velkoměstských hostincích.

4. Neponižuj chaty sloužící horským turistům na knajpy. Nikoli pomluvy, nýbrž mravy a slušnost si zaslouží to, co ti v noci daruje spánek.

5. Ochraňuj a šetři horskou květenu kdekoliv, na horské stráni, jakož i na hřebenech a v lese. Čím vyšší poloha, tím těžší rozhojnění. Nemají být precí jen tobě, nýbrž i ostatním připraveny k potěše.

6. V krajině, jíž putuješ, nerozhazuj žádné neřádstvo, žádné papírky, žádné střepy, neboť les a cesty naplněné zbytky jsou ošklivé.

⁶ Úplně první citát v knize je z Bible, ze Starého zákona, z Knihy žalmů, žalm 121: „Pozvedám své oči k horám...“

7. Neznečišťuj žádné prameny, nenič žádné rozcestníky, mosty, lavičky neb zábradlí, jakož nečiň žádné cesty neschůdnými.

8. V lese či na pláních neuváženě neodhazuj hořící zápalky, doutnající cigarety. Při suchých obdobích nerozdělávej oheň...

9. Nechoď po zakázaných cestách, neznesvěcuj vznešenost horské přírody křikem a hlukem, ježto bývá plašena zvěř. Všechny tyto výtržnosti ohrožují milovníky přírody, neboť mohou vyvolat protiopatření u majitelů hor a lesů.

10. Nevtipkuj o zvycích a mravech obyvatel hor, važ si jich a měj vůli je ještě zdokonalovat. Nepovolaný apoštol osvětlení škodí věci horského spolku.⁷

Jiří Glonek vytvořil náročnou, výkladově hutnou odbornou knihu, která je ovšem zároveň velmi přitažlivým čtením pro širokou zainteresovanou veřejnost, a to zejména díky unikátním početným obrazovým přílohám.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.buresova@upol.cz

⁷ GLONEK, Jiří.: *Na Jeseníky! O putování jeseníckými horami, turistických bedekrech a mapách do roku 1945*. Olomouc 2019, s. 252.

LÁŠEK, RADAN – ŠRÁMEK, PAVEL (EDS.):
ARM. GEN. LUDVÍK KREJČÍ.
JÁ SE GENERÁLEM NENARODIL: Z PÍSEMNOSTÍ
HLAVNÍHO VELITELE ČS. ARMÁDY
NEJEN O ROCE 1938.
CODYPRINT, PRAHA 2018, 289 s.
ISBN 978-80-903892-5-0.

Ondřej Kolář

Velitelskému sboru meziválečné československé armády byla v polistopadovém období věnována značná badatelská pozornost. Považovat téma za vyčerpáné by však bylo chybou, jak dokládá i recenzovaná publikace.

Její hlavní aktér, generál Ludvík Krejčí, se svým životním příběhem v řadě ohledů vymyká okruhu svých generačních a profesních souputníků. Do legií v první světové válce se dostal jako vyznamenaný rakousko-uherský důstojník. V době příprav na konflikt s nacistickým Německem zastával nejvyšší velitelské pozice. Navzdory nucenému životu v ústraní a šikaně ze strany komunistického režimu nebyl vystaven represím likvidačního charakteru a v relativní duševní svěžesti se dožil „obrodného procesu“ druhé poloviny šedesátých let. Díky tomu se zachovala velká část Krejčího osobní pozůstalosti a sám generál měl v závěru života alespoň omezenou možnost komunikovat s médii a vojenskými historiky a věnovat se psaní memoárových statí.

Výběr z těchto dokumentů připravili zkušení znalci vojenských dějin Radan Lášek a Pavel Šrámek. Ti edici rozdělili do pěti kapitol podle druhu písemností. V úvodu každé kapitoly se stručně uvádějí okolnosti vzniku příslušných pramenů a informace, které z dokumentů již byly v minulosti publikovány. Kontext vzniku některých písemných svědectví by potřeboval bližší osvětlení. Např. dvojice Krejčího výpovědí pro orgány ministerstva vnitřní záležitostí po druhé světové válce přirozeně vyvolá u řady nezasvěcených čtenářů otázku, proč a kým byl generál vyslýchán. Naopak čtenář znalý tehdejší policejní a justiční praxe se musí ptát, do jaké míry jde o autentická Krejčího slova a do jaké míry byla finální podoba textu stylizována vyšetřovateli.

Matoucím dojmem může na čtenáře působit fakt, že texty v rámci kapitol nejsou vždy řazeny chronologicky, nicméně zvolené pořadí dokumentů se zpravidla řídí jistou vnitřní logikou a obsahovou provázaností.

Bližší osvětlení by si zasloužily metody práce s textem. Editoři v úvodu oznamují, že některé pasáže byly kráceny a že došlo k opravě jistých nepřesností, v některých případech došlo dokonce k doplnění textů. Je škoda, že příslušné upravené části nejsou v knize nijak vyznačeny, aby si čtenář mohl udělat jasnější představu o autentické podobě Krejčího vyjádření. Ostatně i faktografické nepřesnosti – jež editoři korigují v poznámkách pod čarou pouze v některých případech – mohou paradoxně mít vypovídací hodnotu pro pochopení, jak byl Krejčí o popisovaných věcech informován, případně ovlivněn dalšími zdroji, propagandou, (auto)cenzurou atd. Po formální stránce se tedy publikace pohybuje na pomezí populárně-naučné materiálové stati a klasické odborné edice, jen selektivně doplněné poznámkovým aparátem. Přes snahu editorů o faktografickou korekci v textu zůstalo několik omylů, např. Hitlerův projev, který odstartoval henleinovské povstání, proběhl v Norimberku, nikoliv v Mnichově.

Úvod také prozrazuje, že editoři úmyslně pominuli generálovu osobní korespondenci. Ačkoliv je tento krok v zásadě pochopitelný (již s ohledem na rozsah knihy), bylo by zajímavé alespoň stručně doplnit základní údaje o skladbě dochované korespondence, zejména zda si Krejčí dopisoval s jinými osobnostmi veřejného života. Pokud ano, mohly by i tyto listy osobního rázu přinést cenné poznatky.

Obecně se dá říci, že se editoři primárně zaměřili na dokumenty, spjaté s polemikami o roli Krejčího v roce 1938, jež proběhly záhy po druhé světové válce a poté znovu zhruba v rozmezí let 1965–1969. V daném kontextu je třeba mít na paměti, že Krejčího písemnosti mají apologický charakter a z velké části jsou určeny buď široké veřejnosti, nebo státním činitelům a institucím. Jde tedy o jistou sebestylizaci, v níž vedle toho, co autor prozrazuje, je důležité i to, o čem mlčí (např. o udělení rakousko-uherských vyznamenání). Zde pak logicky vystupuje do popředí nutnost práce s dalšími zdroji a ověřování údajů. V tomto směru práce vykazuje jisté rezervy, poznámkový aparát se omezuje na základní vysvětlivky některých pojmů a souvislostí. Chybějí také odkazy na sekundární literaturu, jež by čtenáře seznámila s dalšími podrobnostmi.

Celkově ovšem edice nesporně představuje badatelsky cenný a ucelený podklad pro vhléd do myšlenkového světa výrazné postavy československých vojenských dějin. Mimo samotné armádní kariéry autora zasluhují pozornost např. pasáže o generálových pohledech na česko-slovenské vztahy, roli Sovětského svazu v meziválečné evropské politice, květnové povstání roku 1945 a další témata. Edice mimoděk vypovídá mnohé o Krejčího povaze, včetně svébytného smyslu pro poněkud ironický a sebeironický humor. Zcela no-

vými budou pro čtenářskou obec mnohé informace o generálových osudech za okupace (zde se do budoucna otevírá prostor pro bližší zmapování osudů některých spolupracovníků z odboje a spoluvězňů), či obecně o válečných událostech v Orlických horách, kde generál žil po odchodu z aktivní služby. V neposlední řadě Krejčího pohled doplňuje povědomí o průběhu klíčových okamžiků tzv. Mnichovské krize. Nespornou hodnotu má také rozsáhlá fotografická příloha, jež obsahuje množství raritních snímků.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.
Slezské zemské muzeum
Nádražní okruh 31
746 01 Opava
Česká republika
e-mail: kolar@szm.cz

**KÁBOVÁ, HANA – KOUCKÁ, IVANA A KOL.:
JOSEF DOBIÁŠ (1888–1972). ŽIVOT A DÍLO.
MASARYKŮV ÚSTAV A ARCHIV AV ČR, V. V. I. –
MUZEUM VYSOČINY PELHŘIMOV, PRAHA –
PELHŘIMOV 2019, 253 S.
ISBN 978-80-88304-10-4**

Jana Burešová

Představovaná kolektivní monografie je vyvrcholením celé řady odborných i společenských akcí k připomenutí výrazné osobnosti historické vědy, prof. PhDr. Josefa Dobiáše, u příležitosti jeho 130. výročí narození.¹ Všechny předchozí aktivity byly koncentrovány zejména do roku výročí – 2018. Pozornost odborníků, spojená se zevrubným pramenným výzkumem života a díla tohoto uznávaného klasického filologa a historika (zejména starověkých dějin a regionálních dějin Pelhřimovska), byla zcela mimořádná. Byla podpořena úspěšným projektem nazvaným *Josef Dobiáš (1888–1972), mezinárodně uznávaný historik starověku a regionálních dějin* v programu Regionální spolupráce krajů a ústavů Akademie věd ČR v roce 2018. Konkrétně úspěšně spolupracovaly Masarykův ústav a Archiv AV ČR s Krajem Vysočina. Dne 20. září 2018 uspořádal Masarykův ústav a Archiv AV ČR v Praze spolu s Muzeem Vysočiny Pelhřimov, p. o., ve vile Lanna odborný seminář zaměřený na životní osudy a vědeckou práci Josefa Dobiáše. V říjnu 2018 se konal slavnostní společenský večer v Divadle Lubomíra Lipského v Pelhřimově. V Muzeu Vysočiny v Pelhřimově byla instalována výstava *Josef Dobiáš (1888 – 1972). Historik, klasický filolog a pelhřimovský rodák se vrací domů*. V Pelhřimově nebyla opomenuta ani popularizační část odborné práce, když místní noviny uveřejnily seriál o Dobiášovi a pro studenty gymnázia byla uspořádána beseda o tomto významném rodákovi.

Monografie je dílem zejména Hany Kábové (editorka knihy) a Ivany Koucké,² s dílčími příspěvky Jiřího Militkého (*Dobiáš jako numismatik*), Lenky Martínkové (regionální historiografie), Zdeňka Martínka (*Dějiny královského města Pelhřimova – koncepce a realita nedokončeného Dobiášo-*

¹ Josef Dobiáš (26. 9. 1888 Pelhřimov – 20. 1. 1972 Praha).

² PhDr. Hana Kábová, Ph.D., archivářka, editorka a kulturní historička, Masarykův ústav a Archiv AV ČR Praha. PhDr. Ivana Koucká, vysokoškolská učitelka dějin starověku, FF UP Olomouc.

va projektu) a Bohumila Jirouška, který představil Josefa Dobiáše v kontextu české a evropské historiografie. Knihu obohacuje pestrý obrazový materiál osobního i profesního charakteru – textový i fotografický.

Těžiště díla je v prvních dvou kapitolách. Publikace logicky začíná pečlivou životopisnou drobnokresbou, s mimořádně detailně propracovaným poznámkovým aparátem z pera Hany Kábové. Nejrozsáhlejší, druhá kapitola je hloubkovou sondou, provedenou v širokých kontextech, do odborné, vědecké a pedagogické práce Josefa Dobiáše v oblasti dějin starověku a klasické filologie. Ivana Koucká provedla pečlivý pramenný průzkum, zejména rozsáhlého archivního fondu z osobní pozůstalosti Josefa Dobiáše v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR v Praze. Výklad, rozdělený na dvě části s předělem v roce 1945, je rovněž opatřen detailním odkazovým aparátem. Josef Dobiáš byl mimořádně vzdělaným a velmi pilným vědcem ale také učitelem. Prioritně byl řádným profesorem starověkých dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, ale širší odborné veřejnosti byl možná známější jako autor největšího individuálního pokusu o sepsání dějin středně velkého českého města (Pelhřimova).³ V knize je zdůrazněna i Dobiášova kvalifikace v oboru numismatiky a památkové péče. Nepřekonanou v české historiografii zůstává až do současnosti Dobiášova práce na poli výzkumů dějin Československa v době římské, a to i přes výrazné pokroky v archeologických výzkumech.⁴

Dílo (rozsah 256 stran) je v závěrečné části z více než jedné třetiny tvořeno mnoha cennými přílohami, které dotvářejí v tuto chvíli zřejmě úplný obraz osobnosti Josefa Dobiáše. Přílohy tvoří vzpomínky pamětníků Josefa Dobiáše (Vladimír Vavřínek, Josef Hejnic, Jan Bouzek), soupis členství Josefa Dobiáše ve významných vědeckých institucích a společnostech, soupis vědeckých prací J. Dobiáše, seznamy přednášek a seminářů J. Dobiáše na Univerzitě Karlově v Praze. Závěrečnou přílohu představuje přehled o účasti Josefa Dobiáše na mezinárodních a domácích kongresech a sjezdech a přehled přednášek v Istituto di Studi Romani. Monografie je opatřena soupisem pramenů, literatury, obrazových příloh, seznamem zkratk, jmenným rejstříkem a anglickým resumé.

Knihou velmi důstojně doplnila mezeru v historiografii s vědomím toho, že dosud k osobnosti Josefa Dobiáše a k jeho dílu bylo publikováno jen několik dílčích statí a hesel encyklopedického charakteru a několik kvalifikačních studentských prací.

³ Dobiáš, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí*. Dílo zůstalo nedokončeno. Vyšlo pět (resp. šest) tiskem vydaných svazků, poslední (první část pátého svazku) v roce 1970. Více než 4 600 tištěných stran bylo ale jen částí původního Dobiášova záměru.

⁴ Dobiáš, Josef: *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*. Praha 1964.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.buresova@upol.cz

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Mgr. Aleš Binar, Ph.D.

Aleš Binar (born 1983) is an academic working for the University of Defence in Brno. He researches and publishes on Czech and Czechoslovak military history, in particular the Second World War. Other areas of focus include the history of Silesia and Czechoslovak-Polish relations in the twentieth century. He has written several monographs and a number of studies and popular science texts.

*The “Heinrici” Army Group and the First Phase of the Battle
of Moravská Ostrava (10 to 23 March 1945)*

The study deals with the military operation of the Heinrici Army Group (Armeegruppe “Heinrici”), later the First Panzer Army, during the first phase of the Battle of Moravská Ostrava (10 to 23 March 1945). The text focuses on the operation plans of the German and Soviet armies, the tactical formation of predominantly the German forces and describes the battle itself. An analysis of the findings reveals the intent under which each of the sides commanded their troops and, above all, the reason why the German forces were able to stop the attack of the significantly stronger Red Army.

Mgr. Patrik Daniček

Patrik Daniček (born 1993) – has a degree in History from the Institute of History of the Faculty of Arts of Masaryk University in Brno. He specializes in the twentieth century, particularly the Second and Third Resistance, in the Mašín and Novák families and the resistance cell of Josef and Ctirad Mašín. He works at the 10z nuclear bomb shelter in Brno.

The Memories of Josef Mašín

The Memories of Josef Mašín complements the publication of the memories of Zdena Mašínová Jr. It sheds new and comprehensive light on General Josef Mašín, a leading member of the anti-Austrian and anti-Nazi resistance. General Mašín is introduced based on the subjective memories of his younger son, Josef Mašín Jr., who eye-witnessed the 1930s, World War II, and the

post-1945 period, and participated in the anti-German and, in particular, the anti-Communist resistance movements.

Mgr. Barbora Dietrichová

Barbora Dietrichová (born 1992) received her M.A. in History from the Department of History of the Faculty of Arts of Palacký University Olomouc. She is currently a doctoral student at the same department. She specializes in the research of municipal governments in the second half of the nineteenth century, focusing on the North-Bohemian statutory city of Liberec.

Municipal Elections in the Statutory City of Liberec in the Second Half of the Nineteenth Century

The change of the administrative system in the Habsburg monarchy after the 1848/1849 revolution led to, among other things, the establishment of the category of statutory cities, governed by their own statutes and not by the municipal regulations valid for all other cities. One of the trends in the research of municipal governments in the second half of the nineteenth century is to analyse municipal elections, namely the electoral system, the number of eligible voters, voter turnout, etc. The city of Liberec in northern Bohemia had been a statutory city since the very beginning. It, however, resembled non-statutory cities with its electoral rules, as it had the same system for dividing voters into bodies, which produced a much less balanced proportion of voters in electoral bodies. This led to lower voter turnout, specifically in the third body, as these votes had a much lower weight. The voters did not have much power to influence the election results, and therefore only a minority of them voted. Another contributing factor to the low turnout was the frequency of elections, which were held every year in Liberec, as well as the fact that no alternative to the German liberals, who controlled the city hall, was available until the mid-1880s. Change only came with the German nationalists, who entered the municipal politics and took over the city in 1885. The turnout then increased considerably, despite the fact that the new statutes released in 1889 did not bring any major changes to the electoral rules. Restrictions typical of the 1850s statutes remained in place, although they had mostly disappeared from the new municipal regulations of other cities.

Mgr. Ondrej Druga, Ph.D.

Ondrej Druga has a master's degree in History from the Faculty of Arts of Comenius University in Bratislava and a doctoral degree from the Faculty of Arts of Matej Bel University in Banská Bystrica. Both his bachelor and master's theses dealt with Ján Bulík – a prominent Vojvodina Slovak in the 1930s. He followed up on this research with his dissertation *The Resistance of the Vojvodina Slovaks between 1938 and 1941*, which he defended in August 2019.

*The Relationship of the Vojvodina Slovaks to Czechoslovakia
and the Czechoslovak Resistance Movement Abroad
between 1939 and 1941*

The article discusses the relationship of Slovaks from Vojvodina (now an autonomous province within Serbia) to Czechoslovakia and the Czechoslovak anti-Fascist resistance between 1939 and 1941. The Vojvodina Slovaks were one of the most active expatriate communities resisting the First Slovak Republic and supporting the restoration of Czechoslovakia. The author is particularly interested in the attitude of the elites of this community towards the resistance factions led by Milan Hodža and Edvard Beneš, and also in the attitude towards representatives of the First Slovak Republic. Attention is also paid to the relationship between Yugoslav Czechs and Slovaks and the way it changed in the period under study. The time-frame in question begins with the breakdown of Czechoslovakia in March 1939 and ends with the fall of Yugoslavia in April 1941.

Mgr. Jiří Glonek

Mgr. Jiří Glonek graduated from history at the Faculty of Arts at Palacky University Olomouc. He has worked in the department of historical fonds in the Research Library in Olomouc since 2003. He focuses on the study of old maps and the research of the history of book culture.

Dr. Bohuř Vybíral.
The Director of the Library
Higher Civil Servant in the Interaction with the Public Authority (1945–1948)
 II.

The second part of the study focuses on Bohuř Vybíral's term of office between 1938 and 1948 and the following three years until 1951, when he, after retiring, lectured at the Faculties of Arts of Masaryk and Palacký universities. Czechoslovakia underwent several political transformations between 1938 and 1948, which affected the middle and senior officials in the sphere of culture. The study deals with the policy, tools, and methods Vybíral employed while performing his professional and public duties.

The turbulent times saw Vybíral managing the Study/University Library, where his primary goal was to protect the collections from Nazi censorship. After the War, his focus shifted to the following two aspects: collecting, protecting, and sorting post-war confiscated books and on preparing the library for its transformation into a university library. Vybíral spent his last years, after the 1948 Czechoslovak coup d'état, teaching at Brno and Olomouc universities.

Mgr. Milan Hanzl

Milan Hanzl (born 1987) has been studying Czech and Czechoslovak History in the doctoral programme of the Faculty of Arts the University of Hradec Králové since 2015. His main areas of interest are Czechoslovak deputies in the National Assembly between 1945 and 1948 and Gender History.

Similar Expectations, Different Results.
Education between 1945 and 1948 from the Perspective
of the Female Members
of the Czechoslovak and the British Parliaments

The study compares the female electorate of the Interim and Constituent National Assemblies of Czechoslovakia with the female electorate of the 38th United Kingdom Parliament in terms of the education and social issues of the contemporary school population. The text is based on the study of literature and sources in both the countries.

Mgr. Petra Kubičková

Mgr. Petra Kubičková has graduated from the Silesian University in Opava. She has worked as a historian and a specialized historian in the Research Library in Olomouc since 2002. She deals with the procession of incunabula, old prints, 19th-century publications and bibliophilia. She is focused on a literary illustration, graphics techniques and the history of the 19th century.

Dr. Bohuš Vybíral.

The Director of the Library

Higher Civil Servant in the Interaction with the Public Authority (1945-1948)

II.

The second part of the study focuses on Bohuš Vybíral's term of office between 1938 and 1948 and the following three years until 1951, when he, after retiring, lectured at the Faculties of Arts of Masaryk and Palacký universities. Czechoslovakia underwent several political transformations between 1938 and 1948, which affected the middle and senior officials in the sphere of culture. The study deals with the policy, tools, and methods Vybíral employed while performing his professional and public duties.

The turbulent times saw Vybíral managing the Study/University Library, where his primary goal was to protect the collections from Nazi censorship. After the War, his focus shifted to the following two aspects: collecting, protecting, and sorting post-war confiscated books and on preparing the library for its transformation into a university library. Vybíral spent his last years, after the 1948 Czechoslovak coup d'état, teaching at Brno and Olomouc universities.

doc. Mgr. Ladislav Kudrna, Ph.D.

Ladislav Kudrna (*1975) is a graduate of the Faculty of Arts, Charles University. He has published ten monographs and hundreds of studies and articles. He specializes in the Czechoslovak (proto)underground (1962-1989) and the anti-German and anti-Communist resistance movements (Czechoslovak airmen in the RAF, the deployment of Czechoslovaks in Indochina and South Vietnam). Ladislav works for the Institute for the Study of Totalitarian Regimes and is a university lecturer.

*Foreigners in Wartime Britain:
Insights into the Life of Czechoslovak Airmen in the RAF*

The study introduces lesser known aspects of the Czechoslovak air staff serving in the Royal Air Force. It primarily portrays the diverse life of airmen in-between actions, and the way it changed as the war progressed. The information is placed in broader contexts. Some of the less known archive sources are used, largely from the Central Military Archives in Prague, CZ, and the National Archives of the United Kingdom. The study also includes the journal entries of some of the members of the resistance movement outside Czechoslovakia, and draws on multiple foreign sources of literature.

Mgr. Lubomír Novotný

Dr. Bohuš Vybíral.

The Director of the Library

Higher Civil Servant in the Interaction with the Public Authority (1945-1948)

II.

The second part of the study focuses on Bohuš Vybíral's term of office between 1938 and 1948 and the following three years until 1951, when he, after retiring, lectured at the Faculties of Arts of Masaryk and Palacký universities. Czechoslovakia underwent several political transformations between 1938 and 1948, which affected the middle and senior officials in the sphere of culture. The study deals with the policy, tools, and methods Vybíral employed while performing his professional and public duties.

The turbulent times saw Vybíral managing the Study/University Library, where his primary goal was to protect the collections from Nazi censorship. After the War, his focus shifted to the following two aspects: collecting, protecting, and sorting post-war confiscated books and on preparing the library for its transformation into a university library. Vybíral spent his last years, after the 1948 Czechoslovak coup d'état, teaching at Brno and Olomouc universities.

prof. PhDr. David Papajík, Ph.D.

Prof. David Papajík works at the History Department of the Faculty of Arts of Palacký University Olomouc and at the History Department of the Faculty of Arts and Letters of the Catholic University in Ružomberok. He specializes in Medieval history, the history of the nobility and regional history. He has written and co-written seventeen monographs (e.g. *Páni ze Sovince. Dějiny rodu moravských sudích*. Praha 2005; *Páni z Holštejna. Významný, ale zapomenutý panský rod*. [Lords of Holstein. A Leading Albeit Forgotten Noble Family.] České Budějovice 2007; *Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci*. [The Swabenitzs. Grand Colonizers and Their Successors.] Prague 2009; *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce, kondotiér a zbohatlík 15. století*. [Jan Capek of Sany. A Rider Travelling the Lengths of the Earth. The Warlord, Condottiere and Parvenu of the Fifteenth Century.] České Budějovice 2011; *Ladislav Pohrobek (1440–1457). Uherský a český král*. [Ladislaus the Posthumous (1440–1457). A Hungarian and Bohemian King.] České Budějovice 2016).

*The Role of Bishop (Archbishop) Albert of Sternberg
in the Development of the Town of Sternberg*

The text studies and analyses the impact Bishop/Archbishop/ Albert of Sternberg had on the town of Sternberg. The Bishop influenced the growth of the town with a number of projects – the town walls, two monasteries and the remodelling of the Sternberg castle. No evidence confirms whether the Bishop carried out the “second location of the town” or whether it was his predecessors.

doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.

The author specializes in the religious history of the nineteenth and twentieth centuries, recently with a particular emphasis on the Holy See foreign policy.

*The Missions of Czech-born American Catholics
to Czechoslovakia between 1919 and 1922.
The First Step to Czechoslovak-Vatican Diplomatic Negotiations*

The study deals with the National Union of Czech Catholics in the United States at the end of the First World War and in the early post-war years. It pays special attention to its activities, namely three mission trips to Czechoslovakia between 1919 and 1922, which provide an interesting, previously underestimated, source of information concerning Czechoslovak-Vatican diplomatic relations in the 1930s. The trips provided valuable information for both the American and Czech/Czechoslovak sides, although it was the Holy See who capitalized on it the most. The missions also strengthened the sense of belonging of Czech Catholics on both sides of the Atlantic Ocean and highlighted the fact that they were part of the same worldwide Church. The study draws on the Vatican Apostolic Archives of the Holy See, the Military History Institute Prague, and available editions of correspondence, memories, and literature, mostly of Czech origin.

English translation of HO 58-2020: Mgr. Eva Černínová,
English proofreading: Mgr. David Livingstone, Ph.D.

HISTORICA OLOMUCENSIA
58–2020

SBORNÍK PRACÍ HISTORICKÝCH
XLVIII

PhDr. Ivana Koucká, Mgr. Vojtěch Češík, Mgr. Klára Staňková
(editoři)

Recenzenti Historica Olomucensia, 58–2020
Sborník prací historických XLVIII

PhDr. Vladimír Černý, Ph.D., prof. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D., prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.,
prof. PhDr. František Hanzlík, CSc., Mgr. Lubomír Hlavienka, Ph.D.,
prof. PhDr. Libuše Hrabová, CSc., PhDr. Samuel Jovankovič, Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.,
doc. PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D., Mgr. Denisa Nečasová, Ph.D.,
doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., PhDr. Marián Sekerák, PhDr. Arnošt Skoupý, CSc.,
doc. PhDr. Marek Syrný, Ph.D., PhDr. Miroslav Koudela, doc. Mgr. Martin Vašš, Ph.D.,
PhDr. Luboš Velek, Ph.D., PhDr. Milan Vyhliďal, Ph.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědný redaktor: Bc. Otakar Loutocký
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
vup@upol.cz

Olomouc 2020

1. vydání

ISSN 1803-9561